internet, toplum, kültür

Derleyenler
Mutlu Binark • Barış Kılıçbay

epos

EPOS YAYINLARI- 28

İNTERNET, TOPLUM, KÜLTÜR
Derleyenler:
Mutlu Binark, Barış Kılıçbay

Yayına Hazırlayan:
M. Serdar Kayaoğlu

© Mutlu Binark, Barış Kılıçbay, 2004
©Epos Yayınları, 2005

Düzelti:
Gültekin Koçuşağı

Kapak Tasarımı:
Memik Kayaoğlu

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Sevda Öztekin

Baskı ve Cilt:
Başak Matbaası (0.312) 384 27 61

Birinci Basım: 2005

ISBN: 975-6790-34-2

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe ANKARA
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21

İNTERNET
TOPLUM, KÜLTÜR

Derleyenler:
Mutlu Binark, Barış Kılıçbay

epos

Sevgili Hocamız
Erol Mutlu'nun anısına...

İÇİNDEKİLER

Giriş / 7

I. İNTERNETİ DÜŞÜNMEK: KURAMSAL AÇILIMLAR

1. Bir Teknoloji Söyleminden Parçalar: Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Kuramlarına Tarihsel Bakış – *Barış Kılıçbay* 15
2. İnternetin Ekonomi Politiği – *Funda Başaran* 32
3. İnternette Röntgencilik: Çağdaş Ahlâkın Öznesi Üzerine – *Halil Nalçaoğlu* 53

II. İNTERNET KULLANIM ÖRÜNTÜLERİ

4. Sanallığın Gerçekliği İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi – *Nilüfer Timisi* 89
5. İnternet ve Sanal Cemaat Tartışmaları – *Necdet Subaşı* 106
6. Kimlik(lenme), Dipnotsuz İletişim ve Etnik Laflama Odaları –*Mutlu Binark* 118

III. İNTERNET YURTTAŞLIK, HUKUK, ETİK

7. Yurttaşlık Hareketi Bir Klik Ötede mi?: Küresel Direnç Platformu Olarak İnternet – *Aslı Tunç* 137
8. İnternet'in Hukukî Düzenlemesi – *Kerem Batır* 153
9. İnternet'i ve/ya Bilgisayar Dolayımlı İletişim Ortamını İncelemek İsteyen Bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları – *Mutlu Binark* 177

Kaynakça / 191
Dizin / 205
Yazarlar Hakkında / 208

Giriş

Yeni iletişim teknolojileri adı verilen ve içine enformasyon toplumu, dijital demokrasi, "enformasyon ekonomisi", dijital emperyalizm, gözetle(n)me, İnternet ve sanal uzam, sanal kimlik ve sanal coğrafya gibi konuların dahil edildiği araştırma alanı, son yirmi yılda iletişim bilimleri alanında giderek büyüyen hacimli bir literatür ortaya çıkarmıştır. Bu literatürün arkasında çatışmalı iki bakış açısı yatmaktadır: Teknoloji eleştirisi ve teknolojik belirlenimci yaklaşım (yeni iletişim teknolojilerinin "olumlu" ve "olumsuz" etkileri). Bunun yanı sıra, daha yakın zamanlarda bu iki farklı yaklaşımı uzlaştırmaya ve yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal, siyasî, kültürel ve ekonomik yansımalarına disiplinlerarası bir perspektiften bakmaya çalışan araştırmalara da rastlanmaktadır. Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni iletişim teknolojileri araştırmalarının üniversite ders programlarına dahil edilmesiyle birlikte birçok referans kitabı da yayınlanmaya başlamıştır. Yeni iletişim teknolojilerin içinde bir araştırma alanı olan İnternet de giderek bir disiplin haline gelerek akademinin içinde bir yer sahibi olmaya başlamış ve iletişim bilimleri alanında çalışan birçok akademisyen tarafından âdeta çorak topraklarda bir vaha olarak keşfedilmiştir. İnternetin dünyada, özellikle "gelişmiş" ülkelerde giderek yaygınlık kazanması, bir metin olarak ve kullanıcı düzeyindeki izdüşümlerinin araştırılmasının kaçınılmaz hale gelmesine yol açmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin, artık klasik mecra olarak kabul edilen radyo, televizyon ve film gibi kitle iletişim araçlarından farklı özelliklere sahip olması da, araştırmacıların geleneksel olmayan yöntem ve sorularla bu alana eğilmelerini desteklemiştir. Bu farklılıklar; iletişim sürecinde zaman ve uzam kavramlarının sorgulanmaya açık hale gelmesi, denetim olgusunun zayıflaması, metinsel üretimin yaygınlaşması ve böylece mülkiyet ilişkilerinin karmaşıklaşması, kamusal ve özel alan sınırlarının iyice bulanıklaşması gibi ana başlıklarda toplanabilir. Bunun yanı sıra, yeni iletişim teknolojilerinin; bilgisayar, görsel-işitsel medya ve telekomünikasyon sektörünün teknolojik ve ekonomik olarak yeni ürün ve hizmet yaratımını gerçekleştirecek şekilde birleşmesi şeklinde kısaca tarif edilen (Mutlu 2001: 66–67) yöndeşmeyi destekler hale gelmesi, küresel medya ekonomisinin itici güçlerinden biri olması ve dijital uçurum olarak adlandırılan erişim eşitsizliğinin daha belirginleşme-

si gibi sonuçlara da yol açması diğer araştırma konularını oluşturmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerine yönelik artan bu ilgide yalnızca iletişim bilimleri disiplininin değil, kültürel çalışmalar ve ekonomi-politik yaklaşımlarının da katkısı büyüktür. Eleştirel kuramın etkisi, daha önceki çalışmalarda ütopik bir biçimde değerlendirilen yeni iletişim teknolojilerinin, gündelik hayat, kültür, insan ve toplum eksenlerinde bağlama yerleştirilerek kavranmaya çalışılması ve "bağlamın" kendisinin de sorgulanması yönünde olmuştur.

Türkiye'de son on yılda sosyal bilimler alanında tanık olunan çeviri patlamasıyla birlikte, sayıca az olsa bile, yeni iletişim teknolojileri araştırmaları da yayınlamaya başlamıştır. Böylece okur örneğin David Lyon'un *Elektronik Göz*'ü (1997), Jean Baudrillard'ın *Simülakrlar ve* Simülasyon'ı (1998), Claudia Springer'in *Elektronik Eros*'u (1998), Kevin Robins'in *İmaj*'ı, Paul Virilio'nun *Enformasyon Bombası* (2003) ve en nihayet Manuel Casstells'in *Enformasyon Çağı: Toplum ve Kültür 1, Ağ Toplumlarının Yükselişi* (2005) ile tanışmış, ancak literatürün birçok önemli ve anahtar çalışması henüz Türkçeye kazandırılmamıştır. Yapılan çevirilerde sadece eleştirel yaklaşıma sahip eserler tercih edilmiş ve bu araştırma alanını okurun tüm boyutlarıyla kavramasını sağlayacak farklı yaklaşımlara sahip diğer eserler ihmal edilmiştir. Türkiye'de yapılmış özgün çalışmalara gelirsek, bu yeni inceleme alanına katkıların genellikle iki konuya yönlendiğini görüyoruz: ilk dönem çalışmalarını Türkiye bağlamında değerlendiren ve örnek olarak Haluk Geray'ın *Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal bir Yaklaşım* (1994) ve *İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeyinde Yeni Medya* (2002) adlı iki kitabını gösterebileceğimiz bir yaklaşım ve yeni iletişim teknolojilerini ve demokrasi tartışmalarını Türkiye'deki okur için için açımlayan ve elektronik demokrasi olgusunu inceleyen Nilüfer Timisi'nin *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi* (2003) adlı kitabı. Bunların yanı sıra online gazetecilik üzerine tez ve telif kitap çalışmaları basılmıştır, bunlara örnek olarak İbrahim Gürcan'ın *Sanal Gazetecilik* (1999) ve Serhan Yedig ile Hasim Akman'ın derledikleri *İnternet Çağında Gazetecilik* (2002) adlı kitaplarından bahsedebiliriz. "Düşünce dergisi" *Cogito* ise Kış 2002 sayısını İnternete ayırmış ve başta çeviri olmak üzere çeşitli makaleler yayınlamıştır, son dört makale ise Türkiye'den bir web sitesinin incelenmesine ayrılmıştır. Akademide kültürel çalışmalar geleneği ve buna koşut kimlik politikaları bağlamında toplumsal cinsiyet, mezhep ve etnisite konularında sorgulamaların artması ile birlikte İnternet ortamında kimliğin üretimi-

ni irdeleyen çalışmalar da yakın yıllarda yayınlanmıştır. Örneğin Elif Yılmaz'ın "Bir İnternet Sitesinde Rastladım Size" Sanat ve Sosyoloji adlı derlemede (2005) yer almış, İnternet ortamında kadınların ve erkeklerin sanal flört ve aşk söz-edimlerini tartışmıştır. Gönül Demez ise *Kabadayıdan Sanal Delikanlıya: Değişen Erkek İmgesi* (2005) adlı çalışmasında Türkiye'de erkek kimliğinin ve erkeklik değerlerinin toplumsal olarak nasıl üretildiğini, metroseksüel, light erkek vb. yeni erkeklik durumlarını tartışarak, İnternet ortamında çeşitli sitelerde bu erkeklik hallerinin tanımlanma söylemlerini incelemiştir. İnternete ve yeni iletişim teknolojilerine daha popüler bir tarzda yaklaşan ve bununla birlikte popüler kültür eleştirisi yapan yayınlarla da karşılaşıyoruz: Örneğin Can Kozanoğlu'nun *İnternet, Dolunay, Cemaat* (1997) adlı kitabı. Son olarak Bağımsız İletişim Ağı (BIA)'nın "yerel medyanın güçlendirilmesi" projesi çerçevesinde, habercilere yönelik bir eğitim kitabı olan *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya* derlemesi 2003 yılında yayınlanmıştır. Bu derleme, kitabı yayına hazırlayan Sevda Alankuş'un ifadesiyle, "yeni iletişim teknolojilerinin hayatımızı ve dünyayı nasıl değiştirdiği" sorusunu ve " bu imkânların kimler tarafından, ne için ve nasıl kullanıldığı" sorusuyla ilintilendirerek yanıtlama amacını gütmektedir (Alankuş 2003: 31).

Bu derleme, Türkiye'de "İnternet araştırmaları" alanında, yukarıda bahsedilen bir boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. İnterneti, Türkiye'deki tartışmalarda eksik kaldığını düşündüğümüz üç eksende inceleyen dokuz makaleden oluşan bu derlemenin sadece Akademi'nin içerisinde kalmasını değil, yeni iletişim teknolojileri ve İnternet hakkında kafalarında soruları olan herkesin başvuru kaynağı olmasını amaçlıyoruz. Her ne kadar derleme bölümsel akış açısından tutarlı olsa da, katkıda bulunan yazarlar arasında dil kullanımı, bakış açısı, yöntem ve kuram bakımlarından farklılıklar bulunmaktadır. Bu çeşitliliğin derlemeye çelişki değil, zenginlik kattığını düşünüyoruz. Böylece yeni iletişim teknolojileri ve İnternet incelemelerindeki farklı okumaların bir arada "okunması" mümkün olmaktadır. Bu derlemeyi, yeni sorular ve farklı yanıtlarla Türkiye'de yeni özgün çalışmaların takip etmesinin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Böylece yeni iletişim teknolojileri araştırmalarında durağan olmayan literatürün zenginleşeceğine inanıyoruz.

Bu derlemenin "*İnterneti Düşünmek: Kuramsal Açılımlar*" başlıklı ilk ekseninde *Barış Kılıçbay*'ın yazısı, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin kuramsal olarak nasıl tartışıldığı ve yeni teknolojiler üzerine üretilen söylemlerin; ekonomik, siyasal, kültürel olarak nasıl farklılaştığı ve

teknolojiyi toplum içerisinde konumlandırma çabasındaki işlevleri üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, yeni teknolojiler ve özellikle İnternet üzerine geliştirilen ve birbiriyle çatışan söylemlerin tartışılması, derlemede takip eden diğer yazılar için de kuramsal bir arkaplan oluşturmaktadır. Bu alt bölümde yer alan ikinci çalışmada *Funda Başaran*, İnternetin ekonomi politiğini geliştirme denemesi yapmakta ve İnternetin gelişimini tarihsel ve maddî kökenleri içine yerleştirerek sayısal eşitsizlik ilişkilerini irdelemektedir. Bu şekilde de, küreselleşen kapitalist sistemde İnternetin alternatif medya olarak sınırlılığını da gösterip, İnternetin potansiyelleri üzerine yeniden düşünmemiz için bir çerçeve çizmektedir. Bu eksenin son makalesinin yazarı olan *Halil Nalçaoğlu* ise, İnternet ve pornografi, görme ekonomisi, fantezi gibi kavramların üzerinden, ilk etapta röntgenciliğin söylemsel izini sürerek bu edimin haz ile ilişkisini, ardından sanal ortamdaki röntgencilik ile bu edimin söylemsel kuruluşunu inceleyerek, röntgencinin kendi edimini meşrulaştırma mekanizmalarını tartışmaktadır.

Derlemenin "*İnternet ve Kullanım Örüntüleri*" başlıklı ikinci ekseninde yer alan ilk çalışmada *Nilüfer Timisi*, İnternette kimliklerin üretimi, anonim kimlikler ve topluluklar üzerine odaklanarak, bütün bunları sanal gerçeklik kuramından hareketle tartışmaktadır. Timisi, sanal gerçeklik olgusunun toplumsal gerçeklikten bağımsız olmadığını ve varolan ekonomik, siyasal ilişkilerin yeniden üretildiği bir ortam olduğu sonucuna varmaktadır. Bölümün ikinci yazarı *Necdet Subaşı*, İnternette sanal cemaat olgusunu tartışarak, bu ortamdaki kimliklerin özellikle sohbet odalarında oluştuğunu ve sanal cemaatin bir değiş-tokuş arenası olarak görülebileceğini iddia etmektedir. İnternetin daha çok bir eğlence aracı olarak görüldüğünü vurgulayan Subaşı, bu ortamda sanal cemaatler sayesinde yeni bir iletişim yapılanmasının mümkün olabileceğini önermektedir. Bu makalenin ardından *Mutlu Binark* etnik laflama odaları örneği üzerinden İnternet ortamında katılımcıların kendilerine benzer olanları ve bildik bir zemini aradıklarını, yeğlediklerini göstermekte ve bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında gelişen bu iletişim biçimini *dipnotsuz iletişim* olarak adlandırmaktadır. Dipnotsuz iletişim biçiminin sanal ortamda katılımcılara kimliklenme süreci ile dalga geçme ve oyun oynama olanağını nasıl temin ettiğini inceleyen Binark, Johan Huizinga'nın oyun kuramı ile bilgisayar dolayımlı iletişim ortamı ve özelliklerini ele almaktadır.

Bu derlemenin üçüncü ve son ekseni olan "*İnternet Yurttaşlık, Hukuk, Etik*" bölümünün ilk yazısında, *Aslı Tunç*, İnternet ortamını alterna-

tif bir medya olarak okumakta ve İnternetin siyasal hareketler tarafından bir direniş platformu olarak nasıl kullanıldığını örnek olaylar üzerinden tartışmaktadır. Tunç, İnterneti tek başına bir direniş ortamı olarak görmenin doğru olmayacağını ancak yurttaş hareketlerinin bir taşıyıcı olarak olumlu bir aracı işlevi görebileceğini iddia etmektedir. Tunç'un yazısını *Kerem Batır*'ın İnernet ortamında hukuk düzenlemelerin devlet ve serbest pazar güçleri tarafından ne şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldığını tartışan çalışması izlemektedir. Bu iki makalenin arka arkaya gelmesi ve birlikte okunması, yeni iletişim teknolojilerinin hem egemen söylemi yeniden üreten, egemen söylem tarafından düzenlenen hem de bununla mücadele etme potansiyelini içeren bir ortam olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir. Kerem Batır, İnternet ve hukuk ilişkisini; gizlilik ve içerik, ifade özgürlüğü gibi konulara odaklanarak dünyadan ve Türkiye'den örneklerle tartışmakta ve Türkiye'de 2001 yılından sonra basın, RTÜK yasalarında ve yürürlüğe girmesi beklenen yeni Ceza Kanunu'nda yapılan düzenlemelerin getirdiği sonuçları değerlendirmektedir. Batır ayrıca, İnternet alanındaki ulus-devletlerin yaptığı düzenlemelerin, uluslararası düzenlemelerden, özellikle Avrupa Birliği'nin konuyla ilgili eylem planlarından ayrı olarak düşünülemeyeceğini vurgulamaktadır.

Derlemenin son yazısında, Mutlu Binark, bilgisayar dolaymlı iletişim ortamının üzerine çalışacak araştırmacıların karşılayşcağı etik sorunların neler olabileceğini tartışmakta ve özellikle araştırmacının yöntem seçme konusunda yoğunlaşarak araştırmacının kendi etik sorumluluğunu içselleştirmesi noktasına vurgu yapmaktadır. Böylece yazar, İnternet üzerine yapılan araştırmaların, toplumda yeni eşitsizlik ilişkileri yaratılmamasına nasıl katkıda bulunabileceğine dair önerilerde bulunmaktadır.

Bütün bu yazılar bir arada ele alındığında, İnternet incelemelerinin çokboyutlu olduğu ve disiplinlerarası bakış açılarıyla ele alınabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu derleme; farklı yaklaşımları, bakış açılarını ve kuramları bir araya getirerek söz konusu bu çokboyutluluğa bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Derlemenin, giderek yaygınlaşan bir gündelik kullanım aracı haline gelmiş bulunan İnternet üzerine daha derin ve sorgulayıcı olarak düşünmek isteyenler için bir el kitabı olmasını umut ediyoruz.

Mutlu Binark, Barış Kılıçbay

Teşekkür

Derlemenin hazırlanma aşamasında bize fikirleriyle destek olan Mine Gencel Bek'e; metin düzeltmelerinde bize çok yardımı dokunan öğrencimiz Seda Kıran'a, değerli çalışmalarıyla katkıda bulunan tüm yazarlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

I

İNTERNETİ DÜŞÜNMEK: KURAMSAL AÇILIMLAR

1

Bir Teknoloji Söyleminden Parçalar: Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Kuramlarına Tarihsel Bakış

Barış Kılıçbay

Teknolojinin özü hiçbir zaman teknolojik değildir.
- Heidegger[1]

Bu yazıda, İnternete ve onun tarihine odaklanmak yerine, genelde enformasyon ve iletişim teknolojileri ile "enformasyon toplumu", özelde ise İnternet üzerine, çoğu Batı'da üretilmiş söylem, kavram ve kuramları tartışarak; İnterneti, yaklaşık son elli yılda etrafında gelişmiş olan söylemlerle birlikte tarihselleştirmeyi amaçlıyorum. Bunu yaparken yazıyı kuramlara ve alıntılara boğmak yerine, önemli olduğunu düşündüğüm belli başlı eksenler etrafında hızlıca dönerek, İnternet ile enformasyon ve iletişim teknolojilerinin bu zaman zarfında toplumsal, kültürel ve siyasal olarak nasıl anlamlandırıldığının bir krokisini çizmeye çalıştım. Bu sebeple feminist eleştiri (siberfeminizm hariç), *network* (ağ) toplumu kuramı, teknogerçekçilik, siberanarşi ve benzer bazı "kuramsal akım" ve modaları dışarıda bıraktım. Zaten amacım yeni teknolojiler, enformasyon toplumu, İnternet üzerine düşünmüş ve yazmış onlanları sınıflandırmak değil, söylemlerin bu saydığım olguları nasıl anlamlandırdığı ve tarih, siyaset, kültür, vs. içinde nasıl konumlandırdığının izini sürebilmektir. Teknoloji üzerine geliştirilen hiçbir söylem ya da kuram, kapsayıcı bir "büyük anlatı"ya dayanmadan, temelsiz bir biçimde ortaya çıkmamıştır.[2] Kimi zaman büyük anlatılara odaklanmaya çalışıyor olsam da, bu yazının fizik sınırları, her söylemi besleyen diğer anlatıları, siyasaları, politik duruşları tartışmayı imkânsız kılıyor. Yazının mantığı daha çok, söylem, kuram ve

[1] Aktaran Mules (2000).

[2] John Armitage'ın da yazdığı gibi, "bütün 'üstanlatı'ların reddinin kendisi en büyük anlatı haline gelmiştir" (Armitage 1999: 2).

akımları birbiriyle karşılaştırmaya ve kronolojik olmayan zıplamalar yapmaya dayanıyor.

Sibernetik'ten "Siberkültür"e

Dünyanın en zengin 7 ülkesinin oluşturduğu G–7 organizasyonu[3] 1995 yılının Şubat ayında Brüksel'de yapılan bir zirvede *Global Information Society* adında büyük çaplı bir projeyi başlatma kararı aldı (GIS, 1999). Bu proje, başta İnternet olmak üzere, telekomünikasyon pazarlarının liberalleştirilmesini öngörüyordu. Aradan 5 yıl geçtikten sonra, Lizbon'da yapılan Avrupa Birliği zirvesinde ise 15 Avrupa ülkesi İnternetin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için bir seferberlik anlaşması imzaladı. Bir Amerikan askerî savunma projesi olarak geliştirilen[4] (ARPANET) ve 1980'li yılların sonundan itibaren bireysel kullanıma sunulan İnternet, 1990'lı yıllarda artık devletler düzeyinde, hatta devletler-üstü düzeyde tanınan, sahiplenilen ve bir düzene tâbi tutulması için üzerinde sayısız proje geliştirilen toplumsal, küresel, ideolojik bir olgu, ve hattâ bir mitos haline gelmişti. Sibernetiğin babası Norbert Wiener, 1940'larda, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yayınladığı yazılarında, insanlığın yeniden Hiroşima'da yaşanana benzer bir felâkete sürüklenmemesi ve enformasyonun toplanması, kullanılması, saklanması ve iletilmesi süreçlerinin iyi işleyebilmesi için enformasyon teknolojilerinin güdümsüz olması gerektiğini vurgulamıştır. 1946 ile 1953 yılları arasında başını Wiener'in çektiği Amerikan bilim adamlarından oluşan disiplinlerarası bir grup, 1948 yılından itibaren Wiener'in teklifiyle Sibernetik Grubu olarak adını ve yapılanışını değiştirdi. Wiener'in güdümsüzlük düşüncesi grubun iki ana amacından birini oluşturuyordu; bu da bilimsel etik idi. II. Dünya Savaşının sonunda atom bombasının kullanılması ve birçok bilim adamının askerî projelerde çalışması, bilimin bu amaçlara hizmet edip edemeyeceği konusunda kimi bilim adamları arasında tartışma yaratmıştı. Wiener'in sibernetiğinin önemi, eski öğrencilerinden ve ilk iletişim

[3] G–7 daha sonra Rusya'nın da katılmasıyla G–8 olarak adını değiştirmiştir.

[4] İnternet incelemeleri yazınında ve İnternet tarihi araştırmalarında İnternetin her şeyden önce askerî bir proje olarak hayata geçtiği ve uzun bir süre böyle kaldığı konusunda bir uylaşım vardır. Oysa Jon Marshall, İnternetin beş kültürün kesişmesiyle oluştuğunu göstermektedir. Bunlar askerî, finansal, akademik, devlet bürokrasisi, programcı ya da *hacker* kültürleridir. Bunlar kimi zaman çatışma, kimi zaman işbirliği içerisinde İnternetin anlamını kazanmasını ve yaygınlaşmasını sağlamışlardır (Marshall, t.y.).

kuramcılarından olan Claude Shannon'ın matematik ileşitim kuramının (1948) neredeyse saf denilebilecek katı bilimselliğine sosyal bilimlerden kaynaklanan bir toplum projesini de katmış olmasından, veyahut da aslında özünde gene matematik bir iletişim süreci kavramsallaştırmasına rağmen, bu sürecin düzgün işleyebilmesi için doğruluğun ve güdümsüzlüğün gerekliliğine gönderme yapması dolayısıyla yeni enformasyon teknolojileriyle canlanan siberuzam tartışmalarına kaynaklık etme konusunda daha sağlam bir yere oturmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, biraz daha ileri giderek, Wiener'in amacının bu olmadığı aşikâr olsa da, Hannah Arendt'in Kant'ın muhakeme kuramını yorumlayarak geliştirdiği siyasî muhakeme idealinin, yalnızca kavramsallaştırdığı siyasal kültürün bir tür etik doğruluk idealine dayanıyor olması dolayısıyla, sibernetiğin ilk yıllarındaki denetimsiz ancak karşılıklı güvene ve doğruluğa dayanan enformasyon akışının – her ne kadar bir "kaptanın" ya da bir dümencinin denetiminde olsa da[5]– gerekliliğine yapılan vurguyu hatırlatabileceği iddia edilebilir. Aşırı bir yorum olduğunu bilerek bu bağlantıyı yapmamdaki amaç, ileride "siberuzam", "siberkültür" tartışmalarında Arendt'in kamusallık kuramlarıyla yeni teknolojiler ve İnternet üzerinde kurulan kültür ve demokrasi söylemleri arasında bir yakınlık olduğunu göstermeye çalışacak olmam.

Shannon'un kuramı ise nicel bir temele oturmakta ve olasılık hesaplarına dayanmaktadır. İleti, en hızlı ve en masrafsız şekilde gönderilene nasıl ulaştırılabilir? Toplumu davranışsalcı bir etki-tepki ikiliğine hapseden bu kuramın, kültürü es geçtiği ve iletişim sürecinin böylesine özcü bir şekilde tanımlanamayacağı daha sonra söylenmiş olsa da, o yıllarda Shannon'un kuramı hem sosyal bilimler alanında, hem de fen bilimleri alanında çalışan birçok akademisyen tarafından bir paradigma seviyesine çıkarıldı. Enformasyon terimi, her şeyi açıklayan, toplumu ve bireyleri tanımlayan bir nitelik kazandı. Araçsalcı bu yaklaşım, 1950'lerde Birleşik Devletler'de ortaya çıkan "enformasyon toplumu" söyleminin altında yatmaktadır. Enformasyonun böyle tanımlanması onun 1950'li yıllarda bir evrensellik söylemiyle birlikte anılmasına yol açmıştır. 1940'lı yıllarda IV. Enternasyonal'den dışlanan Amerikalı filozof James Burnham'ın öncülüğünü yaptığı "sonlar" kuramı, 1955 yılında Milano'da düzenlenen, "özgürlüğün geleceği" konulu bir kongrede en ateşli savunu-

[5] Sibernetik antik Yunanca'da tekne dümencisi anlamına gelen "kibernetes"ten türetilmiştir (Mengal 1988).

cularını bulmuştur (Mattelart 2000). İdeoloji, siyaset, sınıflar ve sınıf mücadelesinin sonlandığını iddia eden katılımcılar arasında Daniel Bell 1960 yılında *İdeolojinin Sonu* adlı kitabı yayınlamış, 1973 yılında çıkan *Post-endüstriyel Toplumun İlerleyişi* adlı kitabında ise ideolojinin sonu tezini post-endüstriyel toplum kuramıyla açıklamıştır. Post-endüstriyel, ideolojisiz toplum, aslında tam da "enformasyon toplumu"dur. 1960'larda Birleşik Devletler'de çok revaçta olan geleceği objektif yöntemlerle açıklama çabası, ideal bir toplum öngörüleriyle örtüşmüştür; ideolojisiz, bilime, enformasyon akışına ve özellikle teknolojiye dayanan bir toplum. Wiener'in sibernetik kuramından çok uzakta değiliz.

Böylece 1970'li yıllara gelindiğinde, sibernetik yerini "siber çağ"a bırakmış, bu çağın ve geleceğin peygamberleri, örneğin fütürist Alvin Toffler, toplumu geleceğin "şokuna" hazırlamak ve ona bilinç kazandırmak için, best-seller olan kitaplarında yakın geleceğin nasıl olacağına ilişkin tahminlerini sunmuştur. Ancak bu kehanetler yazara, ve dönemin Birleşik Devletler'inde yeni bir çağın haberciliğini yapan diğerlerine göre ütopya değil, bilimsel gerçeklerdir. Toffler'in "dalgalar" kuramı, insanlık ya da medeniyet tarihini üç dalgaya ayırmaktadır: Bunların ilkinde insanlar tarım yapmayı öğrenmiş ve göçebelikten yerleşik kültüre geçmiş, ikincisinde Sanayi Devrimiyle birlikte tarım kültürü yerini sanayileşmeye bırakmış ve II. Dünya Savaşı'ndan itibaren enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle üçüncü dalga başlamış ve insanlık bilginin ve enformasyonun gücüyle daha özgür ve demokratik bir toplumla birlikte evrilmeye başlamıştır.[6]

Aşağıda kuramlarını tartıştığım Marshall McLuhan'ın da içine dahil edildiği "teknolojik determinist"[7] geleneğin kökenlerine inmeye devam ettiğimizde karşımıza çıkan yazarlardan biri olan Jacques Ellul, 1960'larda verdiği eserlerinde, özellikle *Teknolojik Toplum*'da (1964), modern

[6] Bu ilerlemeci görüş birçok yazarda daha karşımıza çıkmaktadır. Örneğin günümüzde de Fransız filozof Michel Serres, tarihi üç kaba evreye ayırmaktadır: Yazının icadı, matbaanın icadı ve İnternetin icadı. Serres İnterneti de diğer ikisi gibi bir devrim olarak düşünmektedir (Serres 1997).

[7] Andrew Feenberg'e göre teknolojik determinizm; teknolojilerin, topluma referans vermeden kabul edilen özerk işlevsel bir mantıklarının olduğu iddiasına dayanmaktadır. Bu görüşe göre teknoloji, toplumsal işleyişten bağımsız, içkin bir karaktere sahiptir. Teknolojik determinizm iki ön kabule dayanmaktadır. Bunların ilki teknolojik gelişmenin belirli aşamaları takip ettiği ve gelişmeyi aşağıdan yukarıya doğru tırmandırdığını, ikincisi ise toplumsal kurumların, teknolojinin gerektirdiklerini benimsemesi ve uygulaması gerektiğini işaret etmektedir (Feenberg 1992).

toplumun gerisindeki itici gücün *teknik* olduğunu söylemektedir. Bir süreç, araç ya da üründen çok; yalnızca makinelerin işleyişini değil, toplumun kurumlarını, felsefesini ve temsil süreçlerini belirleyen bir prensipler bütünü olarak kavramsallaştırılan teknik, sanayii, eğitimi ve devlet işleyişini etkileme işlevine sahiptir (Wise 1996). Teknolojiye, her türlü etkiden ve toplumdan bağımsız böylesine bir öz atfetmesine rağmen, Ellul diğer teknolojik deterministlerden ayrılmakta ve Heidegger'e yaklaşarak teknolojiyi modern Batı toplumunun krizinin, sömürü ve totalitarizmin sebebi olarak görmektedir. Ellul bazı teknolojilerin, kendi kanunlarını empoze ederek bütün ufku işgal ettiklerini ve artık otomatik değil otonom (özerk) hale geldiklerini düşünmektedir (Latour 2002: 247).

Yavaş yavaş biçim kazanmaya başlayan "siberkültür" akımının bu ilk temsilcileri aynı zamanda, bir yandan globalleşme, diğer yandan da batılılaşma tartışmalarının içine kendilerine özgü bir şekilde katılıyorlardı. Teknoloji ve enformasyon toplumu ile post-endüstriyel toplumun globalleşmeyi mümkün kılan ve hazırlayan önemli niteliklere sahip olduğunu/olacağını öngören ilerlemeci bir görüşe göre ekonomi, teknik ve profesyonel hizmetten ibaret hale gelecek ve teknolojinin yardımıyla sürekli bir gelişme kaydedilecektir. Birbiriyle iletişime giren toplum fertleri global bir kültürün ögeleri haline gelecekler, böylece global bir toplum yaratılacaktır. Daha sonra ise bu kültür gelişmemiş ülkelere aktarılacak ve onların da gelişmesi, Batılılaşması sağlanacaktır. Kentler kablolarla donatılacak ve bu yeni teknolojilerin deneyimleneceği *think tank*'ler kurulacaktır. Devlet destekli bu kent projesinde çalışan Nicolas Negroponte daha sonra siberkültürün manifestolarından biri haline gelen *Dijital Olmak* adlı kitabı yazmış ve günümüze kadar İnternetin ve İnternet kültürünün savunucularından biri olarak kalmıştır. 1970 ve 1980'lerde hükümlerini sürdüren bu ilk dönem tekno-fetişistlerin yerini 1990'lı yıllarda birçok diğer yazar ve hatta devlet başkanıyla birlikte "sanal cemaat" teriminin mucidi olarak ünlenen, ancak mucitten çok onun ilk savunucularından biri olan Howard Rheingold alacaktır.

"Siber" önekiyle türetilen birçok sözcüğün ve terimin kökeni Wiener'in sibernetiği olsa da, günümüzün sanallık ve sanal gerçeklik tartışmalarının etimolojik kökeni olarak William Gibson'ın 1984 yılında yayınlanan bilim kurmaca romanı *Neuromancer* gösterilmektedir. "Siberuzam" teriminin mucidi olan Gibson, romanında bu uzamı şöyle açıklamaktadır: "Her ulustan milyarlarca yasal kullanıcının, matematiksel kav-

ramları öğrenen çocukların her gün yaşadığı anlaşmalı halüsinasyon... İnsan sistemindeki her bilgisayarın kayıtlarından yansıtılan verilerin grafiksel sunumu. Kavranamayacak bir karmaşıklık..." (Gibson 1998). Günümüzde İnternet ağının ve İnternet kullanıcılarının oluşturduğu varsayılan hayali alanı adlandırmak için kullanılan "siberuzam" sözcüğü, Gibson'ın romanındaki projeden tamamen farklı bir anlam kazanmıştır. Donna Haraway'in "Siborg Manifestosu"na (1991) bakılırsa bu uzamın gerçekliğinde (ya da yaygın nitelemesiyle "sanal gerçekliğinde") varolan insanlar, yani İnternet kullanıcıları, siber organizmalar (siborg) olarak evrilmişlerdir, daha doğrusu bu yeni organizmanın tarihi yoktur, o post-toplumsal cinsiyet döneminin post-insanıdır, beden hapishanesinden kurtularak salt zihniyle varolmaktadır. Bedenin geçerliliğini yitirmesi, 1990'larda çok yinelenen bir temadır. Post-insanı, bedenin ve bilincin enformasyonlaşması olarak tanımlayan Hayles, makinenin insanı anlamak için bir model haline geldiğini ve böylece insanın post-insana dönüştüğünü yazmaktadır (Hayles, 1999: 239). Hayles'in eleştirisi, çağdaş modellerin madde ile enformasyon arasında sahte bir ikili karşıtlık yarattığı iddiasına dayanmaktadır. Yazara göre (post) beden hem madde hem de enformasyonu bir arada toplamakta ve varlıkla yokluk arasındaki diyalektiği ortadan kaldırmaktadır. Böylece post-insan bedenini bir bütün olarak kavramsallaştırmak mümkün olmaktadır. Pierre Lévy ise siberuzamın kendisinin bir organizma olduğunu söyleyerek onu ekolojik bir sisteme benzetmiştir (aktaran Musso 2000: 35). Lévy'ye göre siberuzam "kolektif bir beyin"dir (32).

O Köy Bizim Köyümüzdür: Yeni Enformasyon ve İletişim Teknolojileri ve Globalleşme

1960'larda Birleşik Devletler'de iletişim teknolojilerinin globalleştiriciliği ve insanları nasıl daha iyiye götüreceği tartışılırken Kanadalı bir yazar "teknoloji çağı"nın yeni kâhini olarak adını duyurmaya başlıyordu. Kimilerine göre bir şarlatan, kimilerine göre ise, "post-endüstriyel" olarak adlandırılan bu yeni çağı en iyi öngören, en iyi açıklayan yazarlardan biri olan Marshall McLuhan 1964 yılında yazdığı *Medyayı Anlamak*[8] adlı kitabında aracın mesaj olduğunu, yani iletişim teknolojisinin insan iletişiminin doğasına hükmettiğini ve böylece her türlü insan ilişkisine et-

[8] *Understanding Media: The Extension of Man.* Toronto: McGraw-Hill, 1964.

ki ettiğini savlamaktadır. "Araç mesajdır" önermesinin yanında, dünyanın "global bir köy" haline geldiği ya da geleceği iddiası McLuhan'ı hem günümüze kadar şiddeti artarak gelen globalleşme tartışmalarının, hem de bununla bağlantılı olarak iletişim teknolojilerinin, özellikle de İnternetin yarattığı öne sürülen yeni düzenin sloganı olarak kabul edilegelmiştir. İletişim teknolojilerinin insanların gelişimi sürecinde başat bir etkisinin olduğu iddiası ilk olarak 1950 yılında McLuhan'ın Toronto Üniversitesi'nden meslektaşı Harold Innis tarafından *İmparatorluk ve İletişim* adlı kitabında dile getirilmiş ve bu tez McLuhan'ı etkilemişti. İktisat tarihçisi olan Innis, bu kitabında, iletişim teknolojilerinin iktisadi, toplumsal ve siyasî kurumlar ile ticaret, iktidar edimi ve uygulanması üzerindeki etkilerini inceliyordu. Aynı tezi öne sürmüş olmakla birlikte, McLuhan'ın Innis'ten farkı, iletişim teknolojilerinin içeriğine, iktidarla ilişkisine önem vermemiş olmasıdır. Arthur Kroker'a göre (1984) McLuhan'ın, teknolojilerin globalleştiriciliği tezi, onun katolik bir hümanist olmasından kaynaklanmaktadır. Innis'in tersine hiçbir zaman milliyetçi bir düşünce yapısına sahip olmayan McLuhan, evrensel bir dünya kültürüne nasıl ulaşılabileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Ulusal sınırları yok sayması ve teknolojilerin siyasî boyutuyla ilgilenmemesi, McLuhan'ın teknoloji söyleminin ekonomi politiğe ve iktidar ilişkilerine, hatta kültürel boyuta yabancı kalmasına neden olmuştur. McLuhan'ın "global köy"ü, teknoloji dolayımıyla "evrensel bir anlayış ve birlik"in tesis edildiği yeni bir çağa gönderme yapmaktadır. Kroker'ın iyimser olduğunu düşündüğü McLuhan'dan olgunluk dönemi eserlerini verirken çok etkilenen Baudrillard, bu etkiyi kötümser olarak nitenelebilecek bir yaklaşıma esin kaynağı olarak kullanırken, bu iyimserlik Kroker tarafından McLuhan'ın Katolik olmasıyla ve evrensel bir cemaate olan inancıyla açıklanmaktadır. Hans Magnus Enzensberger ise 1970 yılında yayınlanan ve teknolojik determinizm eleştirisinin klasiklerinden biri olarak kabul edilen bir yazısında "şarlatan" ve "apolitik" olarak nitelediği McLuhan'ın medya kuramının, hiçbir kuramsal inşaya dayanmayan, toplumsal süreçleri hesaba katmayan ve insanlara teknoloji yoluyla kurtuluş yolunu vaaz eden bir doktrin olduğunu savunmuştur (Enzensberger 2000). McLuhan'ın medya kuramını sahiplenenlerden biri olan Baudrillard onu "her şeyin sonu" akımına uygun bir biçimde yorumlayarak şöyle yazmıştır: "Araç mesajdır yalnızca mesajın sonunu değil, aynı zamanda aracın da sonunu imler. Terimin üstündeki anlamıyla medya kalmamıştır ar-

tık" (Aktaran Kellner t.y.). Paul Virilio'nun ise Baudrillard'ı nihilizmin içine düşmekle ve toplumsala olan inancını kaybetmiş olmakla itham ettiğini görüyoruz (Kellner 1999).

McLuhan'ın kehanetleri 1970'lerde ve 1980'lerde sol ve yeni sol tarafından eleştirilmiş, kimi zaman ise ciddiye alınmamış olsa da, 1990'larla birlikte İnternetin yaygınlaşması, sanal cemaat, sanal demokratik katılım, siberkültür tartışmalarının ortaya çıkmasının – ya da güçlenmesinin – ardından bir yeniden doğuş yaşamıştır. "Global köy", hem globalliğe hem de toplumsallığın altın çağına gönderme yapmasından, ya da bu tür bir okumaya açıklığından ötürü sanal cemaat yandaşlarının en çok zikrettiği sloganlardan biri haline gelmiştir.

Globalleşme ve yeni iletişim teknoloji tartışmalarında, daha felsefi bir açıklama biçimi de Deleuze ve Guattari'nin de-teritoriyalizasyon[9] teriminin İnternete uyarlanmasıdır. Yazarların şizofrenik kapitalizmin bir sonucu olarak yorumladıkları bu fenomen, 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren kaydedilmeye başlayan teknolojik, maddî ve jeopolitik dönüşümlerin sonucunda bölgelerin (ulus devletlerin) önemini ve iktidarını kaybetmesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak bu tartışmada çoğunlukla ihmal edilen bir nokta de-teritoriyalizasyonun "coğrafyanın sonu" anlamına gelmediği, bir re-teritoriyalizasyon sürecinin onu takip edecek olmasıdır. Deleuze ve Guattari, de-teritoriyalizasyonun aslında pek ele gelmeyen ve kavramsallaştırılması güç bir olgu olduğunu ve görünürlük kazanmasının ancak re-teritoriyalizasyonlar sayesinde mümkün olabildiğini söylemektedirler (Deleuze ve Guattari 1999). Birçok yazar ve araştırmacı de-teritoriyalizasyonu bitmiş bir süreç olarak görmekte ve bu kavramı sorgulamadan hızlı bir biçimde ona karşı olumsuz bir tavır almaktadırlar; örneğin Kevin Robins bir yazısında de-teritoriyalleşmiş yeni teknolojik uzamların diğer uzamlardan üstün görülmesini eleştirmekte ve İnternetin hiçbir zaman gerçek hayattan daha "iyi" olamayacak, kendi içine kapanmış ve yalnızca kendine gönderme yapan bir arena olduğunu savunmaktadır (Robins 1998).

1960'lı yıllarda teknolojiye karşı yapılan sol eleştiride karşımıza çı-

[9] Türkçeye "bölgesizleşme" diye aktarılmaktadır. Ancak bölgelerin çözülmesi ya da varlığını kaybetmesi olarak çevirmek daha doğru olacaktır. Ayrıca *territoire/territory* terimini "bölge" olarak çevirmek anlam kaymalarına yol açmaktadır. Burada "bölge", ulus devletlerin sınırlarını işaret etmektedir. Bu sebeple ve uluslararası literatürde de-teritoriyalizasyon olarak kullanıldığı için, terimi Türkçeye çevirmeden kullanmayı tercih ettim.

kan ortak tema manipülasyondur. Başlarda teknolojik determinizme ve teknoloji tarafından yaratılan özgürlük ve demokrasi söylemlerine karşı eleştirel, analitik bir bakışın boşluğunu dolduran sol eleştiri, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren manipülasyon söyleminin yinelenmesinden kaynaklanan analitik bir fasit dairenin içinde düşmüştür. Başta televizyon ve yazılı basın olmak üzere kitle iletişim araçlarında mülkiyetin varlığı neredeyse tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Asıl sorun yeni iletişim araçlarını, özellikle İnternet'i kavramsallaştırmaya geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Bir yandan İnternetin güdümsüz, eşitlikçi ve sınıfsız bir proje ya da bir "uzam" olduğu iddiaları teknolojik determinizm olarak yorumlanırken, diğer yandan İnternet üzerinde iktidar, sınıf ve mülkiyet bölümlenmelerinin yeniden üretildiğine dair geliştirilen kuramlar sol eleştirinin yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu bölümlenmelerin nasıl kurulduğu ve işlediği çözümlendiğinde ikili bir ayırım yapma gerekliliği ortaya çıkmaktadır: Mülkiyet neyin sahipliğiyle kurulmaktadır? Bir bütün olarak İnternetin sahipliğinden söz edilebilir mi, yoksa, onun somut bir zatiyete indirgenemeyeceği varsayıldığında, İnternet üzerinde enformasyon akışına, iletişime vs. katılan bizatihi bireylerin birbiriyle dolaylı/dolaysız, bilinçli/bilinçsiz olarak etkileşimleri vasıtasıyla kurulan mülkiyet ya da sınıf, iktidar ilişkilerini çözümleyerek mi bir sonuç çıkarmak durumundayız? Bir bütün olarak İnternet'in ilk bakışta kimsenin, hiçbir sınıfın mülkiyetinde olmadığı görülmektedir. Ancak İnternetin yaygınlaştırılması, ağların ve kablo sistemlerinin kurulması gibi büyük çaplı teknik donanım hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için devlete, uluslararası anlaşmalara ve büyük şirketlerin denetimine ihtiyaç vardır. Saskia Sassen, özel mülkiyete ait sayısal ağlar ile "kamu"nun kullanımına açılmış (belli bir ücret ödemek mecburi olsa bile) sayısal uzamın birbirine karıştırıldığını ve İnternet araştırmalarında bu iki alanın ayrımlaştırılmamasının tartışmaları hatalı bir noktaya sürüklediğini savunmaktadır (Sassen 2000). İnternet "kullanıcılarına" yani bireylere baktığımızda ise mülkiyet, sınıf ve iktidar kavramlarının farklı biçimlerde ele alındığını/alınabileceğini görüyoruz. Kroker ve Weinstein'a göre her teknoloji hem özgürleşme hem de tahakküm yollarını açan imkânlar sunmaktadır (2000: 121). "Teknotopya"nın doğuşunu kutlayan, yazarların "sanal sınıf" olarak adlandırdığı kesim ise, yeni teknolojilerin sağladığı üretim ilişkilerinin özgürleştirici doğasını ortadan kaldırarak bir tür "siberotoritaryanizm" yaratmaktadır. Toplumsal bir kökene sahip olmayan sanal sınıf, "pan-kapi-

talizm" dönemimin teknoloji tarafından yaratılmış teknokrat elitleridir. İnsan kültürünün çöktüğünü, gerçeklikle bağların koptuğunu ve böylece hiper-gerçeklik dönemine girdiğimizi iddia eden yazarlar, bu postmodern savlarında Baudrillard'ın izlerini yansıtmaktadırlar. Giriş bölümünde tartışılan "her şeyin sonu" ya da ölümü kuramcılarının mirasını, Marx'tan beslendikleri iddiasıyla sol görünümlü bir eleştiriye dönüştüren Kroker ve Weinstein aslında bir teknofobi örneği sunmaktadırlar. Günümüzün gözde kuramcılarından biri olan ve John Armitage'ın "gelecek arkeoloğu" olarak adlandırdığı Paul Virilio ise totalitarizmin teknolojide gizil bir şekilde mevcut, hatta teknolojiye içkin olduğunu iddia ederek geçmişin mitik fondamantalizminin yerini günümüzde bir "tekno-fundamentalizm"in aldığını söylemektedir. Virilio, sanal gerçekliğin sunduğu mesafe kavrayışının varlığın köklerinden koparılması, de-lokalize edilmesiyle sonuçlandığını ve günümüzün tipik modern insanının, ekranın diktatörlüğüne mağlup olarak sessizliğe mahkûm edildiğini iddia etmektedir (Virilio 1995).

Yeni teknolojilere karşı geliştirilen sol eleştirinin en önemli eksiği, örneğin Frankfurt Okulu'nun kuramcılarının kitle kültürüne yönelik olarak ürettiği eleştiri/kuram düzleminde bir "teknolojinin eleştirel kuramı"na ulaşamamış olmasıdır. Andrew Feenberg'in teknoloji üzerine yazdığı makaleleri ve kitapları[10] ya da kültür araştırmalarında yapılan kimi çalışmalar bunun haricinde bırakılabilirse de, özellikle Feenberg'in örneğinde olduğu gibi, bu yazarlar daha önceki teknoloji fetişizmi, determinizmi ve özcülüğüyle hesaplaşmak ve özcü olmayan bir teknoloji kuramı geliştirmekle fazla meşgul olduklarından, özgün olamamaktadırlar. Kültür araştırmaları ise teknolojiye ve İnternet araştırmalarına fazla rağbet etmediği için, eleştirmekle yükümlü bulundukları ütopyacı ve distopyacı teknoloji ve İnternet kuramlarının gölgesinde kalmaktadırlar. Örneğin Kevin Robins ile Frank Webster'in 1999 yılında yayınlanan *Teknokültür Zamanları* adlı kitaplarının büyük bir bölümü Bill Gates, Alvin Toffler, Pierre Lévy, William Mitchell gibi teknoloji alkışçılarını eleştirmekle ve bu kişilerin devrim olarak kabul ettikleri teknolojik ilerlemenin aslında devrim olmadığını kanıtlamaya çalışmakla doldurulmuştur. Eleştirel teknoloji yazınında çoğunlukla karşımıza çıkan bir refleksi yineleyen Robins ve Webster, kuramsal ve politik duruşlarının ne olduğun-

[10] Özellikle *Questioning Technology* ("Teknolojiyi Sorgulamak", 1999).

dan ziyade, ne olmadığını bize anlatmaktadırlar (Robins ve Webster 1999). Diğer bir "olmazsa olmaz" ise, eleştirilen yazarları ilgi çekici başlıklara sahip sınıflara ve kamplara ayırmaktır; örneğin Anthony Wilhelm incelemesinde (2000) ele aldığı yazarları "neofütürist", "ütopyacı", "distopyacı", "teknogerçekçi", vb. kategorilerin altında incelemeyi yeğlemiştir. Bu kamplaştırma, düşünceler ve kuramlar arasındaki farklılıkları görünmez kılarak, ders kitaplarında karşımıza çıkmasına alışık olduğumuz bir basitlikle, başlıklara ve alt başlıklara ayrılmış ilerlemeci bir tarih anlayışı önermektedir. Böylece, enformasyon teknolojileri yazınında moda olan akımlara bir yenisinin daha eklenmesinin uygun olacağını düşünüyorum: "akım icat etmeyi sevenler" sınıfı.

Kamusal Alan, Katılımcı Demokrasi ve Cemaatler

Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu* adlı eserinde (1984), moderniteyle birlikte çöküşe girdiğini düşündüğü kamusal alanın ideal bir tasvirini yapmaya girişmektedir. Şeyla Benhabib (1999), "tartışmacı" olarak adlandırdığı bu kamusal alana odaklanarak, Antik Yunan polis'inin bir güzellemesini yapmaktadır. İş ve emeği özel alanda, yani hane alanında gerçekleştiren bireyler, kamusal alanda tartışmak, siyaset yapmak için bulunmaktadırlar. Kamusal alandaki bu eşitler arasındaki tartışma ortamına getirilen ilk ve doğal eleştiri, kadınları, köleleri, yurttaş ve Yunanlı olmayanları kapsayan çok geniş bir insan grubunun dışlandığı bu alanda ancak gündelik hayat uğraşlarının başkaları tarafından yapılması sayesinde tartışmak ve politika yapmak için zaman bulan özgür erkeklerin söz konusu olmasıydı. Arendt'in bu kamusal/özel alan ayırımı, İnternet dolayımlı iletişimin en gözde ürünü olan sanal cemaatlerin kavramsallaştırılmasında, açıklanmasında ve kimi zaman da meşrulaştırılmasında, doğrudan bir etki olduğunu iddia etmek güç olsa da, yadsınamayacak bir işlev görmüştür. Aynı kaçınılmaz analoji Jürgen Habermas'ın kuramlarıyla da yapılmıştır. İşin ilginci, en çok referans verilen, tartışılan ve en kapsamlı modernite kuramlarından birini ortaya çıkarmış olan Habermas, Marx'ın tersine, teknolojiye hiçbir atıfta bulunmamayı başarmıştır. Arendt'in yasını tuttuğu "toplumsalın yükselişi", yani özel alanın kamusal alanı işgâl ettiği iddiası ise, onun anti-modern olduğu eleştirisinin temelinde yer almaktadır. Oysa Arendt'in anladığı anlamda ideal kamusal alanın günümüzdeki tezahürü siberuzam olarak adlandırılan diğer bir hayali alandır. Yukarıda tartışıldığı gibi, siberuzam farklı şekillerde tanımlanagelmiş ol-

sa da, en yaygın anlayış onun bir çokkültürlü tartışma, demokrasi ve enformasyon akışı alanı olduğudur. Bu anlayışın ardında, Arendt'in düşüncesinde olduğu gibi, toplumsallığın mitik altın çağına duyulan nostaljik bir özlem yatmaktadır. Dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkan yardımcısı Al Gore 1994 yılında Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin Buenos Aires'te düzenlenen toplantısında yaptığı konuşmada İnternetin özlemi duyulan bir Atina demokrasisini yeniden yaratacağına duyduğu inancı belirtmiştir (Gore 1994). Gore'un açıkladığı *Global Information Infrastructure* ("Global Enformasyon Altyapısı") dahilinde, herkesin üzerinde yolculuk yapabileceği süper enformasyon anayolları "inşa edilecek" ve "global bir cemaat olarak enformasyonu paylaşmak, bağlanmak ve iletişim kurmak" mümkün olacaktır. Neoliberal politikaların bir yansıması olan ve Negroponte ile Mitchell'in dijital ütopyalarını vücuda getiren bu proje sayesinde sürdürülebilir bir ekonomik gelişme sağlanacak ve güçlü bir katılımcı demokrasi idealine ulaşılacaktır. 1994 yılı aynı zamanda "yeni ekonomi" teriminin ilk defa sarfedildiği yıl olmuştur; neoliberal politikalar artık teknolojiyi ekonominin tek unsuru olarak görmekte ve klasik anlamda emek ve işin ortadan kalkacağını müjdelemektedirler. Türkiye'de de bu tarz ağların kurulmasına yönelik talepler zaman zaman gündeme gelmiştir. Alvin Toffler'in 1995 yılında İstanbul'da verdiği "3. Dalga ve Enformasyon Toplumu" başlıklı konferansın ardından Yeni Yüzyıl gazetesinde çıkan bir yazıda Mustafa Akgül şöyle yazmaktadır:

> "Bilgisayarlaşma ve İnternet çağdaş demokratik bir toplum olma, bilim ve teknoloji üreten bir ulus olma çabamızın önemli aracı ve parçası olmak zorundadır. Bu kadar hayatî bir konuda toplumu oluşturan çeşitli kesim ve katmanlar, örgütler ve uzmanlarca konunun çeşitli boyutlarının enine boyuna araştırılıp, tartışıldıktan sonra bir toplumsal uzlaşmaya varılması ve bunun *Ulusal Bilgisayarlaşma Master Planı* olarak tescil edilmesi gerekir. Böyle bir Master Planın siyasî parti ve hükümet programları, 5 yıllık plan ve yıllık planlara girme vakti çoktan gelmiştir" (Akgül 1995).

Akgül'ün başını çektiği bir grup insana göre Türkiye'nin artık kendi üçüncü dalgasını yaratmasının vakti gelmiştir. Ancak bu dalgalarda sörf yapmak da boğulmak da mümkündür.

Bu elektronik katılımcı demokrasi ütopyası hemen hemen bütün teknolojik gelişmelerin ardından karşımıza çıkmakla beraber, İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte en çok sayıda yandaşını toplamış ve gerçekleştirilirliğine olan inanç en güçlü seviyesine ulaşmıştır. Daha eşitlikci

bir toplum projesinin gerçekleştirilebilmesi, Atina tipi demokrasinin işlerlik kazanabilmesi için, bireylerin erdemi olmasa bir kaosa sürüklenebilecek denli geniş ve düzenlenemez bir güç olarak algılanan siberuzamın, bu demokrasi bilincine sahip *Netizen*ler (netyurttaşlar) tarafından düzenlenmesinin ve demokratik bir tartışma ortamının hazırlanmasının gerektiği söylenmektedir. 2001 yılında genç yaşta hayatını kaybeden Michael Hauben tarafından icat edilen *netizen* terimi, Net'in gelişmesi için çabalayan, neredeyse hayatlarını buna vakfetmiş bilinçli ve sorumlu net yurttaşlarını işaret etmek için kullanılmaktadır. İnternetin demokratikleştirici bir vasfı bulunduğuna ve bu idealin *netizen*ler tarafından gerçekleştirileceğine inanan Hauben 1992 yılında yazdığı bir metinde Net yurttaşını şöyle tanımlamaktadır: "21. yüzyıla hoşgeldin. Sen bir Netizen'sin ve Net'in mümkün kıldığı global bağlar sayesinde bu dünyanın bir yurttaşısın. Herkesi hemşehrin olarak kabul ediyorsun. Fizik olarak bir ülkede yaşıyorsun ancak global bilgisayar ağı yoluyla dünyanın büyük bir kısmıyla temas halindesin. Sanki dünyadaki diğer her Netizen'le kapı komşusu olarak yaşıyorsun. Coğrafî ayrılıklar aynı sanal uzamın varlığıyla ortadan kalkıyor" (Hauben 1992). *Netizen*, Benjamin Barber'ın yeni enformasyon teknolojilerinin kullanımıyla desteklenen güçlü demokrasi idealinde ya da Arendt'in kamusallık retoriğinde olduğu gibi, özel alana ait kaygıları ve duyarlılıkları paranteze almış aktif katılımcı yurttaşın siberuzamdaki yansımasıdır.

"Sanal cemaat", Howard Rheingold'un aynı adlı kitabını yayınlamasıyla[11] İnternet terminolojisine katıldı. Kendisinin de üyesi olduğu ve yıllar süren bir birliktelikten kaynaklanan sıkı ilişkilerin ve neredeyse artık gündelik hayatta yitirildiğine inanılan yardımlaşma erdeminin yeniden canlandığı İnternet'teki tartışma gruplarının nasıl yeni bir toplumsallık modeli oluşturduğunu tartışan Rheingold, bu toplumsallığı "cemaat" olarak adlandırmakla hem halen yaygın bir şekilde kullanılmakta olan bir terim önermiş, hem de İnternet ortamında bir araya gelen ve "tartışan" bireylerin oluşturduğu grupları tanımlamak için kullandığı bu terimin, eleştirel bir çıkış noktası bırakmayacak derecede, İnterneti hangi amaçla kullandığının önemi olmaksızın bireylerin içine hapsedildiği bir blok haline gelmesine sebep olmuştur. Sanal cemaat,

[11] *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, Reading: Addison-Wesley, 1993.

İnternet ortamında oynanan çok katılımcılı simülasyon oyunlarından (MOO, MUD) her türlü tartışma gruplarına, sohbet odalarından siyasî örgütlenmelere değin her türlü geçici/anlık ya da daimi bir aradalığı tanımlar hale gelmiş durumdadır. Sanal cemaat teriminin, fazlasıyla doldurulduğu için, paradoksal olarak içinin boşalmış olduğunu ve İnterneti anlamlamlandırmaya, kavramaya ya da kavramsallaştırmaya çalışma süreçlerinde işlevsiz kaldığını iddia etmek mümkündür. John Keane'in ve Alain Minc'in, toplumsal yapıların yeniden feodalleştiği ve kamusal alanın bölümlenmesiyle insanlığın yeni bir Orta Çağ dönemine girdiği iddiaları birçok yorumcu tarafından sahiplenilmiştir. İnternet her ne kadar global bir enformasyon teknolojisi olarak kabul edilegelmiş olsa da, Deleuze ve Guattari'nin re-teritoriyalizasyonunda olduğu gibi, sürekli bir yerelleşme ve heterojenliğin bertaraf edilmesiyle homojenlik arayışının varolduğunu da ihmal etmemek gerektiğini düşünüyorum. Globalleşme söyleni, İnternet network'ünün yapılanmasını ve *raison d'être*'ini açıklamaktan öteye gidememekte, bireysel İnternet kullanımının kavramsallaştırımında ise yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte, yerelin global alanda söz alabilmesi ve ifadelendirilebilmesi bağlamında İnternet kullanımı örnekleri yok değildir. En çarpıcı, büyük bir ihtimalle en çok zikredilen örneklerden biri, Meksika Hükumetine karşı siyasî bir savaş açan Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun "sesi"nin tartışma gruplarında ve eposta listelerinde dolaşıma sokulan yüzlerce posta, ilan ve haber dolayımıyla uluslararası bir düzlemde duyulabilmesidir (bkz. Cleaver 1998, Russell 2001 ve bu derlemede Aslı Tunç'un yazısı). İnsan hakları grupları, yerli haklarını koruma grupları, feminist örgütler, vs., Zapatistaların davasında etkin bir rol üstlenmeye başlamış ve Meksika başkanı, Ulusal Kurtuluş Ordusu'yla yaptığı ateşkes anlaşmasını tek taraflı olarak feshettiğini ilân ettiğinde bu haber de İnternette çok kısa bir sürede yayılmış ve sonunda başkan geri adım atmak zorunda bırakılmıştır. Bu fenomen üzerine yazılan makalelerde ihmal edildiğini düşündüğüm önemli bir husus, Zapatistaların davasında dolaşıma giren metinlerin aslında kendileri tarafından değil, onları destekleyen Batılı örgütler tarafından yazılmış ve yollanmış olması, ve böylece yerel olanın sesinin ancak ağlara egemen olan "merkez" tarafından dolayımlanarak duyurulabilmiş olmasıdır. Böylece, bu örnek bile İnternetin global niteliğini kanıtlamakta yetersiz kalmaktadır. Çevrenin merkezde kendini ifadelendirebilmesinin yolu, ya merkezin

dolayımından geçmekle ya da merkezin kurallarıyla oynamayı kabul etmekle mümkün olabilmektedir. Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri kanımca bu kutuplaşmayı dönüştürmemekte, yalnızca merkez-çevre ilişkisinin klasik kalıpları dahilinde süregelen ilişkiyi hızlandırmakta ve kolaylaştırmaktadır.

Bir Sonuç

Bu yazıda tartışılan noktalar değerlendirildiğinde çıkabileceğini düşündüğüm ilk sonuç, içlerinde İnternetin de bulunduğu yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin ya insanlığı demokratikleştirecek, eşitsizlikleri ortadan kaldıracak ve herkes tarafından paylaşılan global bir kültür yaratacak özgürleştirici araçlar olarak, ya da kapitalizmin ulaştığı son noktayı temsil eden yeni sömürü ve hegemonya aygıtları olarak görülmüş olmalarıdır. Artık "devletin ideolojik aygıtları" eleştirisinden uzak olsak da, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin hegemonik araçlar olarak kavramsallaştırıldığı tartışmalarda, bunların yeni bir üretim biçimi yarattığı ve böylece yeni global kapitalist düzende, eski sömürü, egemenlik ve üretim ilişkilerini güçlendireceği savunulmaktadır. Bu teknoloji eleştirisi aslında Martin Heidegger ve Herbert Marcuse'nin yazılarında da karşımıza çıkmaktadır. Marcuse teknik ile teknolojiyi birbirinden ayırarak teknolojiyi "toplumsal ilişkileri organize etme ve sürdürme (ya da değiştirme) yolu, baskın düşünce ve davranış örüntülerinin bir belirtisi, bir denetim ve egemenlik aracı", tekniği ise "otoriteryanizm olduğu kadar özgürlük, kıtlık olduğu kadar bolluk yaratabilecek" üretim teknikleri olarak açıklamaktadır (Marcuse 1998: 41).[12] Marcuse'nin yeni eleştirmenlerin çoğundan farkı, teknolojiye tek boyutlu değil, ekonomi, kültür, siyaset ve gündelik yaşamı birleştirerek çok yönlü bakmış olmasıdır. Pierre Bourdieu ise, çağdaşı birçok bilim adamı gibi teknolojiye tek boyutlu bakmayı tercih ederek, İnterneti, Amerikan'ın ekonomik–kültürel egemenliğinin ve neoliberal bir işgale yolaçan sembolik şiddetin ölümcül bir biçimi olarak görmektedir (Baquiast 1998). Yeni teknolojilere karşı geliştirilen eleştiriler, yalnızca kapitalist üretim ilişkileri düzleminde kalmamaktadır. Aldous Huxley'den beri klasikleşmiş ve hâlâ sürdürülmekte olan diğer bir

[12] Üçüncü Reich'ı bir teknokrasi örneği olarak tartışan Marcuse yaşasaydı, muhtemelen çağdaş Amerika Birleşik Devletleri'ni de aynı kategoride değerlendirirdi.

teknoloji eleştirisi, insanların teknolojik sistemlerin içine ancak karar verme yetisi elinden alınmış basit nesneler olarak dahil olabilecekleri iddiasının üzerine odaklanmaktadır. Televizyon izleyicisi için yıllardır iddia edilegelmiş olan edilgin konum, bu teknoloji eleştirisinde de karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir eleştiri noktası, enformasyon teknolojilerinin, özellikle de İnternetin demokratikleşmeye katkıda bulunduğu iddiasını hedef almaktadır. Bu teze karşı çıkanlar, demokratikleştirme işlevinin bir yanılsama olduğunu, İnternetin insanları birbirinden kopuk, izole varlıklar haline getirdiğini iddia etmektedirler. Dünyanın birçok ülkesinde, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri gibi neoliberal politikalara ağırlık veren ülkelerde oy verme oranları giderek düşmekte, sivil toplum hareketleri zayıflamakta ve müzakereci demokrasi ideali çok uzakta görünmektedir. İnternetin demokrasiye yol açtığı izlenimi ve iddiası, yukarıda tartışılan birçok hususun yanı sıra, onun "kolaylaştırıcı" doğasından kaynaklanmaktadır. Artık bir "tıklama" ile aç çocukları beslemek, siyasî bir harekete katılmak ve oy bildirmek mümkündür. Bir İnternet kullanıcısının söylediği gibi "protesto etmek o kadar kolay ki, herkes protesto edebilir" (Bakardjieva ve Smith 2001: 76). Ben bu yazıda daha çok enformasyon ve iletişim teknolojilerinde insanlığı ileri götürebilecek bir potansiyel görenlerin yazdıklarına ve söylediklerine odaklanmaya ve böylece bu alkışlayıcı teknoloji söyleminin ve neoliberal devlet politikalarının, II. Dünya Savaşının ertesinden itibaren diğer düşünce modlarıyla birlikte değişerek ve dönüşerek kazandığı politik anlamları karşılaştırmalı olarak tartışmaya çalıştım. Bu tartışmanın içinde sadece kuramları, söylemleri ve siyasaları değil; bunların günümüzdeki eleştirilerini de değerlendirerek, aynı (Batı-merkezli) söylemin (gerek teknolojinin özgürleştirici potansiyelini alkışlayan, gerek teknoloji ideolojisini reddedenler olsun) farklı biçimlerde yinelenmekte olduğunu göstermeye çalıştım. Birçok yönü bulunan bu teknoloji yandaşı akımın sonuç bölümünde vurgulanabileceğini düşündüğüm en önemli özelliği, düzçizgisel bir tarih ve gelişme anlayışının üzerine bina edilmiş olmasıdır. Thomas Kuhn'un, 1960'ların başında gösterdiği gibi, bilimsel gelişmenin evrim yarattığına olan inanç bir yanılsamadan ibarettir ve tarihte tek bir daimi bilimsel gelenek değil, herbiri kendi "paradigma"sına ve doğrularına sahip olan birbirinden farklı gelenekler vardır. Kuhn'a göre devamlılık yanılsaması, bilimsel değişmenin karmaşıklığının ve muğlaklığının gözden kaçırılmasının bir sonucudur (Kuhn 1991).

İnternetin nasıl daha demokratik, eşitlikçi ve özgürleştirici bir araç olarak kullanılabileceğine ve bu idealin gerçekleştirilebilmesi için neler yapılabileceğine ilişkin görüşler sunmak bu yazının amacını ve kapsamını aşıyor. Enformasyon ve iletişim teknolojilerine tek boyutlu, genelleştirici bir bakışla yaklaşmanın güçlüğü, neredeyse imkânsızlığı göz önüne alındığında, "bu teknolojiler iyidir" ya da "bu teknolojiler kötüdür" gibi birbiriyle karşıt, son derece basitleştirilmiş iki kamptan birini tercih etmenin ve içine girilen kampın ya/ya'cı retoriğini sahiplenmenin, veyahut da kendini bunların dışında tutarak bu kampları eleştirmekten başka birşey yapmamanın tutucu niteliği daha aşikâr hale gelmektedir. Belki de, ya/ya yerine, çoğulluğu savunarak hem/hem retoriğini benimsemek, bu yazıda elli yıllık bir tarihi sunulan iletişim teknolojilerini anlamlandırmak ve kendimizi ve toplumu onların içinde konumlandırmak için daha yararlı bir yoldur.

2
İnternetin Ekonomi Politiği

Funda Başaran

Son yıllarda bilişim ve iletişim teknolojileri bir yandan ekonomik, politik ve toplumsal düzlemde yaşanan ve yaşanması muhtemel değişimlerin odağına yerleştirildi, diğer yandan iletişim politikaları alanında önemli değişimler gerçekleşti. Yakın zamana kadar ulusal devletler düzeyinde düzenlenen iletişim ağları, enformasyon toplumu kavramı dolayımı ile uluslararası düzeyde belirlenmiş bir dizi politik aracın, özelleştirme, serbestleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarının konusu haline geldiler. Bu değişimlerin nedenleri arandığında, karşımıza çıkan ilk yanıt teknolojik gelişmeler olmakta.

Gerçekten de son yıllarda, bilişim ve iletişim teknolojileri, zaman, mekân ve coğrafî uzaklık faktörlerinin yarattığı sınırlılıkları ortadan kaldırmayı; ses, görüntü, hareketli görüntü ve veri biçimindeki tüm enformasyon aktarımlarını tek ve esnek bir ağ içinde bütünleştirmeyi mümkün kılacak bir biçimde gelişti. Bu gelişmenin bir boyutunda sayısallaşma, uydu, fiber optik kablolar gibi gelişmelerin, iletim kapasitelerini artırması ve maliyetleri azaltması gibi niceliksel dönüşümler, diğer bir boyutunda ise telekomünikasyon ve bilişim teknolojilerinin yakınsaması sonucunda, kitle iletişimiyle, noktadan noktaya iletişim hizmetlerinin iç içe geçmesi sonucu ortaya çıkan yeni iletişim teknolojileri, yani nitel değişimler var. Yaşanan nicel ve nitel teknolojik gelişmelerin, değişimlerin dinamiklerinden birisi olduğunun kabullenilmesi gerekiyor. Ancak, aynı şekilde teknolojik gelişmelerin tüm bu sürecin açıklanmasına kısmi bir katkısının olabileceği de kabullenilmek zorunda.

Yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışına neden olan teknolojik gelişmeler, bugünün politik, ekonomik ve toplumsal çevresinde gerçekleşmekte ve bu çevre ile etkileşim halinde. Bu anlamıyla, yeni iletişim teknolojileri, bu çevrenin ürünü, bu çevreyi bir yandan şekillendiren, ama aynı zamanda da şekillendirilen toplumsal yapıntılar. Yeni iletişim teknolojilerini çalışırken, günümüz kapitalizmi ve kapitalist üretim biçiminin tarihsel özelliklerinin temel alınması ve bu çerçevede, yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı altyapı üzerinde gerçekleşen iletişim pra-

tiklerinin ve gelecekteki yönelimlerin açığa çıkartılması gerekiyor ve bu noktada eleştirel ekonomi politik yaklaşım anlamlı bir çerçeve sunuyor.

Yeni İletişim Teknolojilerine Ekonomi Politik Yaklaşım

İletişime ekonomi politik yaklaşım, 1970'lerde ana akım iletişim araştırmalarına getirilen eleştiriler temelinde, yöntem, varsayım ve kavrayış açısından birbirinden farklılıklar gösteren, ama tek bir başlık altında sınıflandırılabilecek denli benzerlikler içeren bir dizi yaklaşımı kapsamaktadır. Ekonomi politik yaklaşım başlığı altında sınıflandırılan tüm yaklaşımların başlıca ortak özellikleri, toplumsal dönüşümü sorun edinme, toplumsal bütünlüğü göz önünde tutma çabası, toplumsal etik anlayışları ve kuram ile pratiğin biraradalığı anlamındaki praksis'tir (Mosco, 1998). Bu ortak nitelikler, ekonomi politiğin temel amacını, toplumsal değişimleri ve tarihsel dönüşümleri anlamaya çalışmak ve bunu yaparken, ekonomi, politika, iletişim gibi ayrı ve uzmanlaşmış alanların varlığını reddederek bütünlüklü bir biçimde, "ekonomik örgütlenme ile politik, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki" etkileşim ile ilgilenmek olarak belirginleştirmektedir(Golding ve Murdock, 1991). Ekonomik örgütlenme ve politik, toplumsal, kültürel yaşam arasındaki etkileşim ile ilgilenirken, ekonomi politik yaklaşım, kurumsal ve teknolojik engellerin piyasayı nasıl şekillendirdiği, bu engelleri kontrol eden şirket ve hükümetler, ekonomi ve uluslararası ticarî ilişkilerin dinamikleri, gelişme ve az gelişme kavramları, ülkeler arasındaki enformasyon üretme, dağıtma ve paylaşma konusundaki eşitsizlikler, uluslararası tekeller gibi, iletişim kurumlarının toplumsal düzeyi diye tanımlayabileceğimiz analiz birimlerine başvurmaktadır.

Yeni iletişim teknolojileri söz konusu olduğunda da, ekonomi politik yaklaşım benzer analiz birimlerini kullanmayı sürdürmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmiş ülkelerdeki ekonomik ve politik doğuş koşulları, uluslararası güç dengeleri içinde oynadıkları rol, az gelişmiş ülkelere girişi ve bu ülkelerde nasıl ve kimler tarafından, ne pahasına kullanılıyor oldukları konularının eleştirel analizi (Tsui, 1991), 1970'lerden itibaren iletişime ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde, yeni iletişim teknolojileri ile ilgili olarak yapılmış çalışmaların temel amacı olmuştur.

1990'larda ise, yeni iletişim teknolojilerinin farklı yanları üzerinde duran, farklı kavramlar kullanan, ancak eleştirel, gerçekçi, kapsayıcı ve teknolojik determinist olmama noktasında birleşen bir ekonomi politik

yaklaşımdan bahsetmek olasıdır (Garnham, 1997). Burada, öncelikle kapitalist ekonominin temel bir varsayımı reddedilmektedir. Bu, hiç sözü edilmemesine rağmen, yeni iletişim teknolojilerini değişimlerin odağına yerleştirerek, teknolojinin her şeyden bağımsız gelişme çizgisinin tüm problemleri çözeceği konusunda iyimser olan tüm çalışmalarda içsel olan, kapitalist ekonominin temel sorunsalının, yani üretim ve tüketimde etkinliğin, en iyi piyasa mekânizması ile sağlanabileceği varsayımıdır. En önemli ögesi rekabet olan piyasa mekânizmasının eleştirisinin, eksik rekabet, dışsallıklar, tekelleşme, çok uluslu firmalar gibi bir takım ekonomik kavramlar üzerine oturuyor görünse de, temelde birey yerine toplumu esas alan ve kapitalist ekonominin "insanların rasyonel olduğu ve kendi yararlarını en iyi bildikleri" varsayımına karşı geliştirilen bir eleştiriden temellendiği söylenebilir. Bu eleştiriler, kamusal politikaları, bu politikaların oluşturulma süreçlerini, aktörlerini, uygulanma araçlarını, yasalar, düzenlemeler, kurumlar gibi bir dizi olguyu ekonomi politik yaklaşımın ilgi alanına dahil eder (Schneider, 1997).

Yeni iletişim teknolojilerine ekonomi politik yaklaşımın günümüzdeki ilgileri, tüm bunların yanında, küresel üretim ve ticaretin aldığı biçimi ve bu yeni ekonomik, politik ve toplumsal çevrede iletişim ağlarının rolünün değişimini de kapsamaktadır. İletişim ağları üzerinde dolaşan enformasyonun teknolojik gelişmeler sonucunda niceliksel ve niteliksel bir değişim geçirmesi ve bu değişimle birlikte iletişim ağlarına ilişkin politikalarda rekabetçi piyasa ekonomisinin ya da başka bir deyişle neoliberalizmin etkisinin arttığı, politikaların aktör ve kurum bazında niceliksel ve niteliksel çözümlemeleri sonucunda açığa çıkmaktadır (Mansell, 1993). Enformasyon ve iletişim teknolojileri alanında gerçekleştirilen teknolojik projeler, bu değişimlerin sonuçları ile birlikte uluslararası işbölümünü ve küresel iktidar odaklarını yeniden yapılandıran ekonomik, politik ve toplumsal projelere dönüşmektedir. Bu projeler aynı zamanda, neoliberalizmin doğallaştırılması sürecinin ve küreselleşme ideolojisinin en önemli dayanak noktası olmaktadır. Oysa yeni iletişim teknolojileri ile yaratılan iletişim pratiğinin temel özelliklerinin, iletişimin tarihi ile birleştirilerek açığa çıkartılması ve ekonomik, politik ve toplumsal iktidar yapıları ile bağlantılı bir biçimde çözümlenmesi, bu iktidar yapılarının yeni iletişim pratikleri içerisinde yeniden üretiliyor olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşanan teknolojik değişimlerin diyalektiğinin, kamusal çıkarlar ile bağlantılı ve iktidar, aktörler, kurumlar, karar alma sü-

reçleri temelinde çözümlenmesi, ekonomi politik yaklaşımın praksis felsefesi ile birleştiğinde, süreçleri tüm düzeylerde betimlemek dışında, amaçlanan geleceği yaratmak için politikalar önerme gücünü de kazanmaktadır.

İnternet'in Ekonomi Politiği ve Uğraklar

Mosco, eleştirel ekonomi politiği temel alan bir dizi çalışmayı inceledikten sonra, iletişimin eleştirel ekonomi politiğinin gerçekçi, kapsayıcı, oluşturucu ve eleştirel bir epistemolojik temeli olduğunu belirtmektedir (Mosco, 1998: 22). Golding ve Murdock'un iletişimin ekonomi politiğini çalışan araştırmacılara rehberlik eden çalışmalarında ise, eleştirel ekonomi politik yaklaşım bütüncüllüğü, tarihselliği, merkezi olarak kapitalist teşebbüs ve devlet müdahalesi arasındaki dengeyle ilgilenmesi ve adalet, eşitlik ve kamu yararı gibi temel ahlâkî sorunlara eğilebilmek için verimlilik konusunun ötesine uzanması ile farklılaştırılmaktadır (Golding ve Murdock, 1991). Bu özellikleri ve farklılıkları izleyerek, iletişim alanının bütününe olduğu gibi, İnternete de eleştirel ekonomi politik yaklaşımla bakmak için ihtiyaç duyduğumuz başlangıç noktalarını tespit edebilmemiz mümkündür.

İnterneti ekonomi politik yaklaşımla çözümlerken, İnternetin ortaya çıkışına neden olan endüstriyel yapılar ve İnternetin yarattığı endüstriyel yapılar, İnternetin anlaşılabilmesi açısından önem kazanmaktadır. Bütün olarak bakıldığında İnternet'in altyapı, hizmet ve içerik katmanlarında, halihazırda varolan telekomünikasyon araçları üreticilerinin, telekomünikasyon taşıyıcılarının, medya ve bilişim (bilgisayar yazılım ve donanımı üreticileri) endüstrisinin yakınsadığı görülmektedir. Bu yakınsama sayıları fazla olmayan bir dizi uluslararası şirketin etki alanını, eskisinden daha fazla güçlendirmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca, İnternet alanında yaşanan gelişmelerin yaşadığımız dünyayı ekonomik, politik ve toplumsal düzeylerde değişime uğrattığı çokça üzerinde durulan bir iddiadır. Bu değişimlerin sadece İnternetin gelişimi dolayımı ile gerçekleştiğini kabul etmek, teknolojinin belirleyiciliğini de kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu süreci teknolojik determinist olmayan bir bakış açısıyla çözümlemek, sadece bu değişimleri yaratan faktörleri değil, aynı zamanda teknolojik gelişmede etkin olan faktörleri de anlamayı sağlayacaktır.

Ekonomi politik yaklaşımın genel ilkeleri ile İnternete bakarken diğer bir konu ticarîleşme/metalaşmadır. Ticarîleşme/metalaşma, şirketle-

rin etki alanlarını güçlendirmeleri ile pekişen bir süreçtir. Ticarîleşme/metalaşma kavramları dolayımı ile İnterneti inceleyerek, İnternetin ve İnternet pratiğinin başından bu yana geçirdiği değişimleri anlamak mümkün olduğu gibi, bundan sonra nereye doğru evrileceğini de açığa çıkartmak mümkündür.

İnternet alanında yaşanan eşitsizlikler, diğer bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu alanda yaşanan iki tür eşitsizlik üzerinde durulacaktır. İlki, İnternet alanının başından itibaren bir özel sektör etkinliği olarak düzenlenmesi sonucunda oluşan eşitsizliklerdir. Farklı ülkeler ya da aynı ülkede farklı sınıflar arasında İnternete erişim noktasında yaşanan eşitsizlikler günümüzde sayısal eşitsizlik ya da sayısal uçurum kavramsallaştırması ile uluslararası bir ilgiyi üzerinde toplamış bulunmaktadır. İkinci tür eşitsizlik ise, İnternet üzerinden akan bilgiye ilişkindir. İnternet'in ABD'de gelişmesi ve tüm dünyaya ABD'den yayılması sonucunda, coğrafî olarak aynı bölgede bulunan ülkeler bile öncelikle ABD'ye bağlantı kurmak ihtiyacı duymaktadırlar. Ayrıca, İnternet trafiğinde ülkelere giren ve çıkan veri miktarı büyük farklılıklar göstermektedir. Eşitsizlikleri temel alan, İnternetin eleştirel ekonomi politiği, İnternet pratiğini şekillendiren taraflılıkları ortaya koyacağı gibi, varolan eğilimleri tersine çevirmek için gereken düzenlemeler için de bir zemin oluşturacağından, açık, çeşitlilik taşıyan ve erişilebilir bir iletişim sistemi genel ideali için de temel ölçütleri sağlayacaktır.

İnternet Çağı mı?

İnternet, dünya çapında binlerce bilgisayar ağını birbirine bağlayan bir ağdır. Bilgisayarların kendi aralarında iletişim kurabilmesi 1969 yılından beri mümkündür. Ancak bu yetinin İnternet ağına evrilmesi sürecinde öncelikle karşımıza *ARPA* adı verilen ABD Savunma bölümünün projesi çıkar. *ARPA* projesinin İnternete dönüşmesi sürecinde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi, 1974'de farklı işletim sistemlerinin birbirlerinden veri alıp verebilmesi için, standart bir iletişim protokolü olarak TCP/IP'nin geliştirilmesidir. TCP/IP'nin geliştirilmesinin ardından her yıl daha fazla bilgisayar ağa bağlanmaya başladı ve sistem hızla büyüdü. Bu süreç içerisinde ağ, askerî bir ağ olmaktan çıkarak, araştırmacıların ve akademisyenlerin birbirleriyle hızlı ve kolay bilgi alışverişinde bulunmalarının başlıca ortamı haline geldi. 1989'da Avrupa Nükleer Araştırmalar Merkezi'nde (CERN) *World Wide Web*'in geliştirilmesi İnternetin geli-

şiminde diğer bir önemli gelişmedir. Bu gelişme, İnterneti multimedia için uygun bir platforma dönüştürdü, diğer taraftan da ticarî kullanıma hazır hale getirdi. 1990'ların başında ticarî kullanıma açılan ağın, 1 yıl içerisinde 1 milyon civarında kullanıcısı oluştu. 1991'de ilk Web görüntüleme yazılımı olan *Mosaic* kullanıma girdi. Başlangıçta deneysel ve herkesin kullanımına açık olan *Mosaic*, 1994 yılında *Netscape* adıyla pazarlanmaya başlandı. Bu arada İnternete bağlı sunucu ve bilgisayar sayısı 3 milyona ulaştı. 1995 yılında, İnternetin omurgası artık birbirleri arasında bağlantılara sahip ticarî ağlardan oluşmaktaydı.

Bu eksen boyunca, İnternetin geliştirilmesinde anahtar rol oynayan ABD'nin araştırma geliştirme faaliyetlerini destekleme modeli (Mowery, 2002: 2) değilse de, piyasa güçlerinin denetiminde, kendi kendini düzenlediği varsayımıyla oluşturulan (Baird, 2002: 15) işletilme modeli diğer ülkeler tarafından aynen uygulandı. İçerik ve trafik açısından ABD ağda güçlü bir egemenlik kurdu. İnternet alanında, altyapı sağlayıcılar, kişisel ya da ticarî web sayfaları için kapasite hizmeti sağlayıcılar, erişim sağlayıcılar yanında, İnternetle ilgili donanım sağlayıcılar, içerik sağlayıcılar, İnternet üzerinden hizmet sağlayıcılar, e-ticaret girişimcileri gibi bir dizi yeni aktör ortaya çıktı. 1990'ların ikinci yarısında İnternet, medyada ve dünya borsalarında "dot.com" patlaması ile anılmaya başlandı. ABD'de web adreslerinin sonu ".com" ile biten şirketlerin borsa değerleri inanılmaz yükseliş göstermeye başladı. "Yeni ekonomi" şirketleri olarak anılan bu şirketlere büyük yatırımlar yapıldı. "Yeni ekonomi" aktörlerine kısa zamanda, "eski ekonomi" aktörlerinden bir kısmı da katıldı. Bankacılık, yayıncılık gibi "eski ekonomi" aktörleri etkinliklerinin bir kısmını İnternete taşıdılar, e-ticarete uyum sağlamaya çalıştılar. Bu şirketleri yönlendiren iki temel dürtüyü, United Business Media Group'un yöneticisi Clive Hollick, korku ve açgözlülük olarak tanımlamakta. Eski ekonominin aktörleri, İnternete uyum sağlayamamaları durumunda pazar paylarını ve hatta işlerini kaybetme korkusuna kapıldılar. Diğer taraftan İnternetin bankacılık alanında eleman istihdamını minimuma indirmeyi sağlayan, yayıncılık ve pazarlama alanında dağıtım sorununu çözen özellikleri eski ekonominin aktörlerine büyük kârlar vaat ediyordu. (Hollick, 2001: 18–19) "Yeni ekonomi" şirketlerinin çoğunluğu kâr etmemesine karşılık, borsa değerleri hızla arttı. (Ertürk, 2002: 198) Bu gelişme ABD dışına hızla yayıldı. Güçlü reklâm kampanyaları ile marka haline gelmek, kullanıcı sayısını arttırmak ve bu sayıların da hesaba katılma-

sı ile belirlenen büyük borsa değerleri ile hisselerini halka arz etmek, tüm dünyada yatırımcıların temel amacına dönüştü. Bu süreç, pek çok araştırmacı tarafından "İnternet çağı" olarak adlandırıldı. İnternet çağı adlandırmasının temelinde, ABD'de oluşup, tüm dünyaya yayılan İnternetin buhar gücünün ve elektriğin keşfinde olduğu gibi, kapitalizmin evriminde dönüştürücü bir işlev göreceği görüşü bulunmaktadır.

Bu görüş çerçevesinde, kapitalizmin değiştiği iddiası pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Manuel Castells'in bir üçleme olarak kaleme aldığı *The Information Age: Economy, Society and Culture* isimli çalışması, "enformasyon teknolojilerini merkez alan teknolojik devrimin toplumun maddî temelini gittikçe artan bir hızla yeniden" (1998:1) şekillendirdiği görüşünü temel almaktadır. "Enformasyon teknolojilerinde yaşanan devrim, insan etkinliğinin tüm alanlarına yayılma özelliği nedeniyle, yeni ekonomik, toplumsal ve kültürel bütünlüğün çözümlenmesinde başlangıç noktasıdır". Enformasyon teknolojileri devriminin, 1980'lerden beri süren kapitalizmin yeniden yapılanmasında yardımcı olduğu ve yeni bir gelişme biçiminin ilkelerinin somutlaşmasını sağladığını iddia eden Castells'e göre irdelenmesi ve ardındaki değişimin açığa çıkartılması gereken görünümün temelini, yönetimde daha fazla esneklik, firma içi ve firmalar arası ilişkilerin ağlaşması ve desentralizasyonu (merkezsizleştirilmesi), sermayenin emeğe karşı daha fazla güç sahibi oluşu, çalışma ilişkilerinin çeşitlenmesi ve bireyselleşmenin artışı, genellikle ayrımcı koşullar altında kadınların kitlesel halde işgücüne katılışları, devletin piyasalara, kuralsızlaştırmak ve refah devleti uygulamalarını geri almak için her toplumda politik güçlerin ve kurumların doğasına bağlı olarak farklı yoğunlukta ve çeşitlilikte müdahalesi, küresel ekonomik rekabete adım atılması gibi unsurları olan kapitalizmin yeniden yapılanması oluşturur (1–3). Castells'e göre, enformasyonal toplumda egemen işlev ve süreçler giderek artan bir biçimde ağlar etrafında örgütlendiğinden, üretim, deneyim, güç ve kültür süreçleri ağlaşmanın mantığı tarafından belirlenmektedir. Bu belirlenim, akışların, iktidar üzerindeki üstünlüğü, sadece toplumsal çıkarların ağlar aracılığı ile ifadesini değil aynı zamanda toplumun ve iktidarın değişiminin dinamiklerini yaratmaktadır (469). Bu nedenle enformasyonal toplum aynı zamanda ağ toplumudur. Ağ toplumu aynı zamanda bir kapitalist toplumdur. Ancak ağ mantığının egemen olduğu bu toplumda, tüm güç ilişkileri değişime uğramıştır. Artık iktidarın temel kaynağı üretim araçları sahipliği değildir.

Hattâ bu yeni toplumun kapitalistleri asla üretim araçlarının yasal sahipleri değildirler. Sonuçta finansal akışların yöneticileri vardır ve bunlar ekonomi ve insan yaşamları üzerinde söz sahibidirler ama sosyolojik olarak ve ekonomik olarak bir sınıf olmaktan çok bir sermaye ağıdırlar (474).

Bu sürece daha şüpheci yaklaşan araştırmacılar da vardır. Dan Schiller, Castells'in görüşlerine temel oluşturan görünümlerden özellikle, ağlaşmanın giderek yaygınlaşması ve pazar-yönelimli politikalara dönüş üzerinde durmakta, ancak tam da bu noktada kapitalizmin asla değişmediğini iddia etmektedir. Çünkü, yaşanan değişim, kapitalizmin daha etkin araçlara kavuşması, toplumsal ve kültürel yaşama daha fazla nüfuz etmesi ve derinleşmesi anlamına gelmektedir (1999: xiv). Bu nedenle Schiller, yaşanan durumu "sayısal kapitalizm" olarak adlandırır. Sayısal kapitalizm, yapısal değil biçimsel bir tanımdır. Enformasyon teknolojileri endüstrisinin, tüm sektörlerin önüne geçmesi ve ağ uygulamaları ile büyük sermayenin uluslararasılaşması görünümleri (18) söz konusu olsa da, bu kapitalist üretim biçimin yeni bir aşaması olarak tanımlanmaz, tam tersine kapitalist üretim biçimi ve onun gerçeklenme biçimi olan emperyalizmin genişleyeceği alanın başlangıç noktasını oluşturur. Schiller, sayısal kapitalizm aşamasını, teknolojik değişimlerden çok, radikal toplumsal değişimlerin karakterize ettiğini söylese de, bu toplumsal değişimler zaten kapitalist toplumsal yapının içerdiği eğilimlerdir ve bir yeniliği değil, devamlılığı ifade etmektedir. Toplum artık daha katı bir biçimde sınıflara ayrılmıştır. Castells, üretim araçlarına sahip olmanın artık iktidarın kaynağı olmadığı önermesine karşılık, Schiller sınıfların hâlâ üretim araçlarının mülkiyeti temelinde tanımlanabileceğini, ancak bunun tek başına yeterli olmadığını aynı zamanda sınıfların enformasyon ağlarına erişimle de karakterize olduğunu ileri sürmektedir (140). Enformasyon ağları ile dünya çapında bütünleşmiş, pazar erişimlerini ve derinliklerini görülmedik ölçüde arttırmış olan uluslararası şirketler iktidarı ellerinde tutmaktadırlar. Tüm dünya, uluslararası şirketlerin ihtiyaçları doğrultusunda ve ABD'nin öncelikle ulusal düzeyde uygulamaya koyduğu politikalar çerçevesinde yeniden yapılandırılmaktadır (38–46). Bu bir anlamda Marx'ın kehanetinin doğrulanmasıdır Schiller'a göre: yüksek oranda kararsız olsa da, sanayi devrimi dünyanın geri kalanına yayılmaktadır ve bu küresel ekonomik bir değişikliktir (37–38). Ve tüm bunları olası kılan ve varolan telekomünikasyon düzeninin maruz kaldığı liberal

düzenlemelerin ufkunda ortaya çıkan İnternet ya da daha genel enformasyon ağları, tamamen soğuk-savaş, askerî-endüstriyel kompleksinin ürünüdür (8).

2001 yılında yaşanan NASDAQ kriziyle, İnternet şirketleri batmaya ya da borsa değerleri hızla düşmeye başladığında ise, sürece eleştirel olarak bakanların görüşleri daha belirgin hale geldi. James Petras'a göre NASDAQ krizi, yeni teknolojik devrimin, kapitalist kriz çevrimlerine artık tabi olmadığını ileri sürenlerin iddialarının sonuydu (2002: 45) 2000 yılının sonlarında başlayan ve 2001 yılında devam eden ekonomik durgunluk yanında, tüm sektörlerde enformasyon teknolojilerine yapılan büyük yatırımlara rağmen üretkenlikte geçmişe göre herhangi bir artış yaşanmadığına dair nicel veriler de, enformasyon teknolojileri alanında yaşanan değişimin, bir bilimsel teknolojik devrim olduğunu iddia etmeye yetecek bir ekonomik değişime yol açmadığının kanıtları olarak kabul edildi (46). Ayrıca, NASDAQ krizi sonrasında enformasyon teknolojileri sektöründe pek çok küçük şirketin iflasına rağmen, sadece en büyük 5 enformasyon teknolojisi şirketinin dünya çapında ilk on sıralamasında yerini korumuş olması, enformasyon teknolojilerinin beklendiği ölçüde büyük ve hızlı bir dönüşümü yaratmadığı, yeni iş örgütlenmeleri, yeni iş alanları, yeni pazarlar yaratarak kapitalist ekonomi içindeki yerini almış olduğu anlamına geliyordu.

İnternetin ortaya çıkışından bu güne kadar, gerçekleştiği iddia edilen değişimler üzerine yapılan tartışmada, enformasyon teknolojileri alanında yaşanan gelişmelerin ulus-devlet sınırlarını ortadan kaldırdığı, kapitalizmin ekonomik temelini değiştirdiği, küresel bir ekonomi oluşturduğu ve hatta kapitalizmin topyekun dönüşümüne neden olduğu iddiaları karşısında, İnternetin bütün bir iletişim tarihinin içerisine oturtularak, bu tarihi belirleyen güç ilişkileri, iletişimin tarihsel varoluş biçimleri ve koşulları ve tüm bunların ekonomik, politik ve kültürel alandaki sonuçları ile ele alınması bir zorunluluktur. Bu farklı toplumlar düzeyinde olduğu kadar toplumların kendi dışındaki toplumlarla ilişkileri düzeyinde de gerçekleştirilmesi gereken bir analizdir. Ekonomi politik yaklaşımın, kavramların ve toplumsal pratiklerin gerçekliğini tanıma noktasında gerçekçiliği, İnternet ya da enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin yarattığı değişimleri kapsayıcı bir biçimde ele almasına olanak verecektir.

Sanal Pazar

Schiller, sayısal kapitalizm tanımından hareketle, tüm iletişim biçimlerinin birbirine yakınsadığı bir alan olan İnterneti, altında pek çok ekonomi-politik bir projenin yattığı inanılmaz büyüklükte bir inşa alanı olarak tanımlamaktadır. Bu projelerden birisi ve bu ağın gelişimine yön verici olanı da yeni bir tüketim ortamının kurulmasıdır (89). Bu proje, ABD'nin tek yanlı inisiyatifi ile tüm dünyanın gündemine oturmuştur. Ama gerçek aktörleri, giderek birbirine yakınsayan bilgisayar, telekomünikasyon, medya ve reklâmcılık şirketleridir (90–142). Bu yeni sistemin yapılanışı, diğer medyalardan çok da farklı değildir. Refahın eşitsiz dağılımının medya alanında onaylanması demek olan sponsorluk sistemi, İnterneti de ele geçirmek üzeredir. Pazarın, stratejik gerekçelerle bölümlenmesinin bilinen eksenleri daha da karmaşıklaşarak sanal alanda sürmektedir. Sınıfsal eşitsizliklerin derinleştiği bu çağda, tüm şirketler çifte pazarlama planları yapmakta ve ürünlerini ve satışlarını iki farklı Amerika'ya ulaştırma hedefiyle farklılaştırmaktadır: Zengin ABD ve yoksul ABD (140).

İnternet'te surf yaparken karşımıza sıkça çıkan reklâmlar ticarîleşmenin sadece bir ayağını oluşturur. Reklâmlar, tüm İnternet kullanıcılarını, tüketici olarak algılamanın ötesinde birer metaya dönüştürmektedir (Golding ve Murdock, 1991). Çünkü, İnternet sitelerinin, kaç sörfçünün siteye uğradığını gösteren sayaçları aynı zamanda o siteye verilen reklâmın bedelini de belirlemektedir. Üstelik bu reklâmlar, bildiğimiz geleceğe yatırım yapan reklâmlardan da bir farklılık içermektedir. İnternet'te ticarîleşmenin diğer bir unsuru olan elektronik ticaret ve hiper materyalin, başka sunucularda tutulan başka materyallere de bağlanma özelliği, İnternet reklâmlarına ânında alış-verişe dönüşme gücü vermektedir. Tüm bunlar, İnternetin, ya da yeni iletişim ortamının, kendini diğer medyalardan ayıran başlıca özelliklerinin, etkileşim ve izleme/gözlem kapasitesinin tüketim ekonomisinin kullanımına sunulmasından başka bir şey değildir, ki anlamı, kapitalizmin pazar erişiminde etkin ve derinleştirici yeni bir ortama kavuşmasıdır.

Geleneksel medya olarak tanımladığımız gazete, tv ve radyo arasından İnternet'e kendisini değilse de, tarihsel pratiğini en çabuk aktaran geleneksel medya ortamı tv oldu. Bu tarihsel pratiği, hem belli tür ve biçimsel kalıplar olarak İnternet'te izliyoruz, hem de kurumsal kimlikler alanında bu kendini gösteriyor. Bu durum tamamen tv'nin ekonomik temeli ile ilgilidir. Ticarîleşme ve ağ yapısı televizyonun ekonomik temeli

konusundaki iki temel kavramı oluşturmaktadır. Bu iki kavram, tv'de belli içeriklerin yoğunlaşmasını ve bu içeriklerin üretiminin merkezileşmesini beraberinde getirmektedir. Bu da, yerel ve kar amacı gütmeyen tv yayıncılığını zayıflatan ve pazar güçlerinin tv endüstrisi üzerindeki egemenlik alanını genişleten bir durum olarak karşımıza çıkar. İnternet alanına, tv programcılığı mantığının taşınması, İnternet'te de aynı sonucu gündeme getiriyor. 1997 sonrasında, televizyon endüstrisinin dev şirketlerinin, bu iki ortamı bağlantılandırma ve birinin izleyicilerini diğerine aktarma çabaları günümüzde meyvelerini vermekte (Schiller, 1999).

Tabii ki, bütün bu çabalar, sermaye açısından televizyonun en temel işlevlerinin, tüketimi yönlendirme ve ideolojik manipülasyon işlevlerinin belli biçimlerde ve özellikle İnternet'in ortaya çıkışı sonucunda aşınması ile ilgili. Televizyon programları arasında zap yapma, sadece belli zamanlarda tv seyretme, videonun yaygınlaşması ve İnternet, zaten reklâmcıları yeni reklâm ortamları aramaya yöneltiyordu. Tüketimi yönlendirme konusunda ortaya çıkan sorunların çözümü için, interaktif teknolojileri kullanmak gereğine, doğrudan tüketici tepkisini karşılayabilecek bir yapıya gidilmesine, demografik kesimlere değil, doğrudan hanelere ulaşılmasına, vs. dikkat çekilirken aslında tam da İnternet ortamı tarif edilmekteydi. İnternet'in 1997'den itibaren bu kesimler tarafından keşfedilmesi ile birlikte ticarî istilâ başladı ve kısa sürede İnternet reklâm ajanslarının üzerinde kampanyalar ve stratejiler belirlemeye çalıştığı bir alan haline geldi. Ve İnternette reklâm denemelerinin başlamasıyla birlikte, bilim adamlarının araştırma alanı, şirketlerin reklâm panolarına dönüşmeye başladı.

Öncelikle, İnterneti ticarî işlemlere uyumlu hale getirme çabaları gözlendi. İnternet üzerinde gerçekleşen ticarî işlemlerde özellikle kredi kartlarının kullanılabilmesi için gereken güvenlik standartları geliştirildi. Kredi kartlı ödemeler yanında İnternette finansal transferlerin de güvenlik içinde yapılması için şifreleme teknikleri oluşturuldu. Tüketicilerin, kredi kartları ile elektronik alışveriş yapmaktan güvenlik nedenleri ile korkmalarına rağmen, 1999 yılında, 28 milyon kişinin online alışveriş yaptığı, bunlardan %29'unun kurumsal alışverişler gerçekleştirdiği, ayrıca 9 milyon kişinin ayda bir, 1 milyon kişinin ise haftada bir online alışveriş gerçekleştirdiği görülmektedir (g3plus, 2000). Tabii, bu arada, İnternet üzerindeki tüketici davranışları ve ilgileri de önemli bir konu olarak şirketler için araştırılmaya başlandı.

1996'da ortaya çıkan push teknolojileri, doğrudan reklâmcıları ilgilendiriyor ve İnternet izleyicilerini toplama ve stabilize etme amacına dayanıyordu. Belli bilgiler, ya da daha doğru bir deyişle reklâm, doğrudan İnternete bağlı kullanıcının ekranına ulaşıyordu. Başlangıçta reklâmcılar arasında bu konuda ciddi bir hareketlilik yaşandı. Görüntüleme programlarını üreten şirketler de kendi programlarını buna uygun hale getirdiler. Ancak kısa süre sonra bu yöntemin, izleyiciye ulaşmak için anlamlı bir yöntem olmadığı ortaya çıktı. Kullanıcıların büyük bir bölümü, bundan hoşlanmıyordu. Sonunda push teknolojileri, sadece belli bir takım ürünler için kullanılmaya başlandı. İzleyiciyle belli web servisleri arasındaki ilişkiyi stabilize etmek içinse yeni yöntemler aranmaya başlandı.

Bu arada otomatik ilk sayfalar gündeme geldi. *İnternet Explorer* ya da *Netscape* kendi görüntüleme yazılımlarını kullananların otomatik ilk sayfa olarak kendi sayfalarına ulaşmalarını sağlıyor ve böylece ilişkinin sürekli ve değişmez kılınmasına çalışılıyordu. Bir diğer sıklıkla ziyaret edilen site türü de arama motorlarının sayfalarıydı. Ayrıca, ücretsiz e-mail olanağı, bir takım özel içerikler, oyun ve alışveriş olanağı sağlayan siteler büyük oranda hit alıyorlardı. Böylece bu tür sayfalar reklâm pastasından büyük paylar almaya başladı. Diğer taraftan, ücretsiz web sayfası sağlayan siteler de, kendi makinelerinde ücretsiz tutulan web sayfalarına banner ya da reklâm bantları girerek bu sürece katıldılar. Böylece İnternet reklâmcılığında yeni türler oluşmaya başladı. Ayrıca, web içeriklerinin kimleri hedef aldığına bağlı olarak da reklâm için tercih edilen siteler farklılaşmaya başladı.

Reklâmcılığın her medyanın toplumsal amaçlarını zaptedip, onu yeniden düzenlediğine dair pekçok kanıt var ki, bunlar örgütlenmesini, içeriğini ve izleyicilerle ilişkilerini etkileyen bir süreci yaratmaktadır (Geray, 2002:29–36; Schiller, 1999:123–129). Bu sadece etik yoksunluğu veya yönlendirici sistematiğin hatalı standartları sorunu değildir. Reklâmcılar tüm medya maliyetlerinin önemli bir oranını ödemeye başladıklarında, izleyici ilişkilerinde sınırlamalar ve baskılar yaratan ortamın gündelik bilincine egemen hale gelirler. Bu ilişki tarzı, reklâm verenlerin içerik üzerindeki belirleyici ve yaygın, ancak görünür olmayan etkilerini gündeme getirmektedir. Bu etki, sadece belirli konuların içerikten dışlanması biçiminde değil, reklâm verenlerin içeriğin karakterini de belirlemesine kadar uzanmaktadır.

Bir meta olarak enformasyonun özelliklerine baktığımızda, öncelikle enformasyonun kullanıldığında tükenmiyor olmasına vurgu yapıldığını görürüz. Hatta enformasyon, kullanıldığında tükenen değil, tam tersine kullanıldıkça artan bir meta niteliğindedir. Bunun dışında, tüm diğer mal ve hizmet üretim süreçlerinde enformasyon asıl girdi durumundadır. Bu da enformasyonu, tüm diğer mallardan daha değerli kılan bir özelliktir. Ancak diğer mal ve hizmetlere göre, üretiminin zor ve pahalı olması, bunun yanında yeniden üretim maliyetlerinin düşük olması da, pazar ekonomisi içerisinde bir meta olarak dolaşan enformasyonun başlıca özelliklerindendir. Öte yandan, pazar ekonomisinin mantığına uygun olmayan bir dizi özelliğe de sahiptir. Öncelikle, enformasyonun kullanılınca tükenmeyen bir özelliğe sahip olması, pazar koşullarında enformasyonun gerçek üretim ve gerçek ücretlendirme koşullarını ortadan kaldıran bir özelliktir. Bu özellik aynı zamanda enformasyon tüketicilerinin, ilk üreticinin aleyhine pazara üretici olarak girmesine neden olmaktadır. Her ne kadar bu biçimde enformasyonun artan üretimi ve enformasyon birikimi, toplum yararına bir özellik olsa da, enformasyonun bir meta olarak pazarda dolaşımını zorlaştırır. Öte yandan enformasyon ürünlerinin, fiyatları ile ölçülemeyecek denli pozitif etkileri de vardır. Çünkü, enformasyonun yaygınlaşmasının toplumsal gelişme noktasında önemli getirileri olduğu gibi, toplumsal refahı artıran sonuçları da vardır. Ayrıca bütünsel ve parçalanamaz olma özellikleri de pazar mekânizmaları açısından enformasyonu uyumsuz bir meta haline getirir. Bunların yanında, yine enformasyon ekonomisi literatüründe enformasyonun şu özelliklerine dikkat çekilir: Bir ölçek ekonomisi olması, yani enformasyon üretiminin hacmi arttıkça maliyetinin düşmesi, öte yandan hacmi küçüldükçe ve üretici sayısı arttıkça maliyetinin artması durumu; üretiminde belirsizlikler ve riskler olması; elle tutulamazlığı ve manevi değerinin maddi değerinden büyük olması; üretim maliyetine göre, dağıtım maliyetlerinin genellikle daha büyük olması, dağıtımının genellikle büyük ve pahalı altyapılar gerektiriyor olması. Ayrıca, enformasyonun genel refaha içkin olması; düşünce özgürlüğü ve haber alma özgürlüğü gibi tarihsel kavramlara içkin olması da, enformasyonunun bir meta olarak değerlendirilmemesi gereğini ortaya çıkartan özellikleridir.

Küresel iletişim ağlarının kullanımının, sadece medya alanına özgü değil, tüm bir ekonomiye yaygın olması, yukarıdaki özellikleri daha da önemli hale getirmiştir. İletişim ağları üzerinde, mekânsal olarak yaygın-

laşan ekonomik uygulamalar – finans, bankacılık, turizm gibi hizmetler yanında, üretim – açısından enformasyona erişim ve enformasyon paylaşımı, eskisinden daha stratejik bir unsur haline gelmektedir. Gelişen enformasyon teknolojileri, enformasyonun üretilmesi, dağıtılması, paylaşılması ve depolanması yöntemlerinde önemli değişikliklere neden olmuşlar ve kağıt dökümantasyon sisteminden çok daha ucuz yöntemleri şirketlere sunmuşlardır.

Enformasyonun ekonomik uygulamalar içerisinde bu kadar stratejik hale gelişi, enformasyon mülkiyetini gündeme getirir. Enformasyon mülkiyeti bugün son derece önemli hale gelmiş, ancak iletişim ağlarının yaygınlaşması da, bu önemli hale gelen olguyu aynı derece de önemli bir sorun haline getirmiştir. Çünkü sayısal ağlar yaygınlaştıkça, enformasyon mülkiyeti – özel enformasyon mülkiyeti de tehditlerle karşılaşmaktadır. Elektronik ticaret, elektronik bankacılık gibi uygulamalar sırasında iletişim ağları üzerinde dolaşan enformasyonun güvenliği, bugün son derece önem kazanmakta ve teknolojik araştırmalar yanında, yasal düzenlemeler ile de çözülmeye çalışılmaktadır. Aslında uzun bir geçmişi olan fikrî mülkiyet hakları/telif hakları, ya da *intellectual property right*, tam da bu tehditleri bertaraf etmek için geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Bu alanı düzenleyen ve gelişmiş ülkelerde, daha yaygın ve işlevsel hale gelen telif hakkı (copyright) kavramı, enformasyonun önemli bir ekonomik girdiye dönüştüğü günümüz toplumları açısından yapı taşı olarak tanımlanmaktadır. ABD yasalarına göre, "yazarın sahip olduğu bu hak kamu yararına hizmet temelinde, bilim ve güzel sanatlarda (useful arts) gelişmenin teşvikini amaçlayan tamamıyla yasal bir haktır. Bu hakkın tanınmasında öncelikli amaç, yazarın ya da belli bir sosyal sınıfın yararı değil fakat kamunun yararıdır. Copyright politikaları hem daha geniş halk kitlelerinin çıkarlarını gözetmekte, hem de yazarlar ve keşiflere verilen ödüllerle yazma ve yaratmayı/keşifte bulunmayı teşvik etmektedir" (Porter, 1989: 10). Ancak bu görüşlerin yanında, kesinlikle unutulmaması gereken bir diğer önemli görünüm de, ABD'de telif hakları alanının tamamen bir endüstriye dönüşmüş olması ve bu endüstrinin 1997 yılında ABD ekonomisine katkısının 400 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olmasıdır (Acun, 2000).

Telif hakları kavramı, enformasyon üzerinde birlerinin hak iddia etmesini mümkün hale getiren bir olgu olmanın yanında, bu hakların sayısal dünyaya aktarılması ve bugün aldığı biçimle birlikte, basitçe bir gün-

cellemenin ötesinde daha derin anlamlar taşımaktadır. Fikrî mülkiyet hakları, kapitalist gelişmenin başlarında, İngiltere'de çıkartılan "çitleme yasaları" ile benzeştirilmektedir. 1760–1830 yılları arasında getirilen ve "Çitleme Yasaları" olarak anılan bir dizi düzenleme, İngiltere'de çoktandır esas olarak pazar için üretim yapıyor olsa da, tarım alanında kalmış bulunan kollektif köy ekonomisinden kalma unsurların temizlenmesi anlamına gelmiştir. Topraksız ya da küçük toprak sahibi köylüyü çalıştıran ve kiracı çiftçiler tarafından ekilen geleneksel olarak köylülerin ortak mülkiyetindeki topraklar, bu yasal düzenlemelerle görece az sayıda toprak lordunun elinde toplanmıştır (Hobsbawn, 2000, 40). Bu benzetme ile, fikrî mülkiyet hakları ya da telif hakları adıyla geçmişten bu yana uygulanan, ancak özellikle son yıllarda uluslararası anlaşmalara konu olan düzenlemelerin de, her ne kadar başından bu yana meta nitelikleri gösterse de enformasyon alanında kalmış bulunan ortak mülkiyet–kamu mülkiyeti kırıntılarını temizleyerek, enformasyon alanını tamamen özel mülkiyet alanı haline getireceği iddia edilmektedir. Tüm bunlar, pek çok araştırmacı tarafından açıkça "bilginin metalaşması" olarak adlandırılmaktadır. Enformasyon ağları üzerinde, "bilgi özgür olmak ister" diye ifade edilen sloganı savunan kesimler olmasına,[1] telif ve fikrî mülkiyet hakkı kavramlarına karşı çıkan pek çok yayına (Martin, 1998; Kinsella: 2001) rağmen, enformasyonun ticarete konu olması ve şirketlerin enformasyon üzerinde hak talep etmesi anlamına gelen bu düzenleme, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) toplantılarına konu olmakta ve yeni ekonomik düzenin, ya da bir başka deyişle neo-liberalizmin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda yeni iletişim teknolojileri, özellikle de İnternet'in üzerinden akan büyük miktardaki enformasyonun toplumsal bir eşitliğe neden olmayacağı savı, sadece neo-liberal politikaların tüm alanlar gibi iletişim alanını da egemenliği altına almış olmasına dayandırılarak değil, aynı zamanda enformasyon tam da ekonomik neo-liberalizm boyutunda önemli bir bileşen haline geldiğinden, sıkça ileri sürülmektedir. Özellikle de bazı toplumsal kesimlerin eğitim ve iletişim ortamlarından yalıtılmak suretiyle, enformasyon yoksulu haline geleceği fikrî son dönemlerde yaygınlık kazanmaktadır (Schiller, 1999:140; Murdock ve Golding: 1989: 180).

[1] www.informationliberationfront.net /http://www.freeipx.org / http://danny.oz.au/ http://www.gnu.org/gnu/manifesto.html http://www.ram.org/ramblings/philosophy/fmp/copying_primer.html

Bu da İnternet'in ve üzerinde taşınan enformasyonun tamamıyla ticaretin kanunlarının egemen olduğu bir alan olmaya hızla yaklaştığının ifadesidir. Yani, İnternet'in başlıca özellikleri – etkileşim ve onun doğrudan ve çift yönlü ilişkiler kurmak için kullanılması, bu arada mutlaka eklenmeli benzersiz izleme ve gözlem kapasitesi – egemenler açısından etkileyici yönlendirme ve denetim biçimleri haline getirilmiş durumdadır ve üzerinden akan enformasyonun piyasa kurallarına tabiliğinin artması, İnternet'i bütünüyle bir sanal pazar haline getirecektir. İnternet üzerinde artan reklâm ve bütünleştirilmiş pazarlama uygulamaları yanında, İnternetin altyapısı olan telekomünikasyon ağlarında 1995 yılından itibaren yaşanmaya başlayan ve tüm ülkelerde uygulanan özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamaları; İnternet erişim ve hizmetleri alanında yaşanan şirket birleşmeleri sonucu ortaya çıkan dikey ve yatay bütünleşme gibi olgular İnternetin sermaye kesiminin denetimine giriyor olduğunun ve sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenleniyor olduğunun ifadeleridir. Durum böyle olunca, İnternet erişiminin yaygınlaşması için yapılan yatırımlar ve büyük çaplı projelerin demokratik ya da kamu yararını gözetme niyetlerine de kuşkuyla yaklaşmak gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü İnternetin yaygınlaşması aynı zamanda, etkin satış kanalları ile daha büyük çapta bir müşteri kitlesine ulaşmak yani varolan pazarı, sınırlarının ötesine genişletmek anlamı taşımaktadır.

Bu noktada ekonomi politiğin katkısı, teknolojik determinizmden uzak durarak, ekonomik, politik ve kültürel alanların bütünselliğini göz önünde bulundurarak, İnterneti pek çok ulusal ve uluslararası aktörün çıkarlarının gerçeklendiği, bu aktörlerin çıkarlarının karar verme süreçlerinde içerildiği ve karar vericilerin bu çıkarları kendi çıkarları ile birleştirdiği bir alan olarak algılaması ve bu temelde bir analizi gerçekleştirebilme yetisinde olmasıdır. Ayrıca, ekonomi politiğin adalet, eşitlik, kamu yararı gibi temel etik sorunlarla ilgilenme özelliği ve dünyayı çözümlemek denli onu değiştirmekle de ilgileniyor olması, İnternetin ticaretin egemen olduğu bir alan olarak şekillenmesine karşılık devletin ve kullanıcıların müdahalelerini içeren alternatif politikalar önerebilmesini sağlayacaktır.

Eşitsizlikler

1970'lerde Machlup ve Porat tarafından saf ekonomik terimlerle tanımlanan *enformasyon ekonomisi* kavramı ve Bell'in *endüstri sonrası yeni*

toplumsal düzen kavramı (Schement ve Lievrow, 1987: 1) zemininde oluşan 1980'lerin enformasyon toplumu yaklaşımlarının temel sorunlarından birisi eşitsizliklerdir. Bu sorunla ilişkili olarak, enformasyon toplumu düşüncesinin kurucularından biri olan Mc Luhan, üçüncü dünya toplumlarının dünya çapında yaygınlaşan gelişmeleri anlama ve kullanma konusunda Batılı toplumlara oranla daha yetenekli olduklarını iddia etmektedir. Diğer bir enformasyon toplumu düşünürü Toffler'a göre, günçy olarak adlandırdığı azgelişmiş ülkelerde enformasyon sektörü gelişmemiş olduğundan iki aşamalı bir sürece ihtiyaç vardır: "Birinci aşamada, Kuzey ülkeleri durumlarını korurken, Güney'de enformasyon sektörü büyüyecek ve bu ülkelerde servet Kuzey'dekilere oranla daha hızlı gelişecektir...İkinci aşama, yeni gelişme dengesinin kurulmasıdır. Enformasyonun üretilmesi, örgütlenmesi, işlenmesi sonucu, Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki fark eşitlenecektir" (Geray, 1994: 83). Gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkeler arasındaki farkı kapatacak unsurun, iletişim teknolojileri olduğu düşüncesi, tüm enformasyon toplumu düşünürlerinin paylaştıkları bir görüş. Sadece ülkelerarası bir eşitlik için değil, bireylerarası eşitliğin sağlanması için de bilgi, dolayısıyla da iletişim teknolojileri en önemli gereksinim.*

1990'larda ise, gerek ABD, gerekse de Avrupa Birliğinde bilgi otoyolları, ulusal bilgi altyapıları, "bilgi toplumu politikaları" ile oluşturulmaya başlanılan politika belgeleri, enformasyon ağları ve bu ağlar üzerinde sunulan hizmetlerin yaygınlaştırılmasını hedeflemekteydi. Enfor-

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından ilk kez 2004 yılının Haziran ayında yapılan *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırmasının* sonuçları değerlendirildiğinde de Türkiye'de varolan sayısal eşitsizliğin boyutları ortaya çıkar. Cinsiyete göre bilgisayar ve İnternet kullanımı arasındaki fark oldukça belirgindir. Yaşamlarında hiç bilgisayar kullanmayanların %.42.31'i kadın, % 34.11'i erkek iken, hiç İnternet kullanmayanların % 44.41'i kadın, % 36.74'ü erkektir. Bilgisayar ve İnternet'in kullanılan yere göre oranlarına bakıldığında, bilgisayarların % 43.9'u iş yerinde, % 37.4'ü evlerde, % 33'ü İnternet cafelerde, % 11.3'ü ise eğitim alınan yerlerde kullanılmaktadır. İnternet kullanımı ise en çok % 41.2 oranı ile İnternet cafelerde gerçekleşmekte, bu mekânı % 41.1 ile iş yerlerinden İnternet'e erişim izlemektedir. Hanehalkı bireylerinin İnternet kullanma amaçları ise şu şekilde sıralanabilir: % 76.10 oranı ile iletişim; % 93.18 oranı ile bilgi arama ve çevrimiçi hizmetlerden yararlanma; % 17.38 oranı ile mal ve hizmet siparişi vermek, satmak ve bankacılık; % 45.39 oranı ile kamu kuruluşları ile iletişim; % 42.72 oranı ile eğitim amacı ile İnternet kullanılmaktadır. TÜBİTAK-BİLTEN tarafından hane halkını baz alarak yapılan 1997 ve 2000 tarihli alan araştırmalarında da Türkiye içinde Marmara Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu bölgesi arasındaki dijital uçurumun genişliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de İnternet kullanımı Marmara Bölgesinde yaygın iken, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde İnternet kullanımı oldukça düşüktür. (–Der.)

masyon toplumu politika belgeleri ile, enformasyon toplumuna ilişkin kuramsal yaklaşımlar arasında bir takım farklardan bahsetmek mümkün. Ancak bu farkların en önemlisi, enformasyon toplumu kuramları kapitalizmin aşılması ya da düzelmesi öncülüne yaslanırken, Avrupa Birliği ve ABD bilgi toplumu politikalarının yeni bir kapitalist birikim düzeninin temel unsurlarını oluşturma çalışmalarıdır (Geray, 2002:132). Enformasyon toplumu politika belgelerinin de, temel başlıklardan birisi, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizlikler, diğeri ise aynı toplumun farklı kesimlerinin ağa erişimi konusundaki eşitsizliklerdir. Bu eşitsizlikler, sayısal uçurum ya da sayısal eşitsizlik kavramı ile G-8'lerin bilgi toplumu politikalarının en önemli gündem maddelerinden birisidir. Sayısal eşitsizliklere verilen önem, enformasyon ağları dolayımı ile gündeme gelen toplumsal hedeflere ulaşma noktasında eşitsizliklerin engelleyici olması durumundan ziyade, bu eşitsizliklerin enformasyon ağlarının yaygınlaşması önündeki başlıca engeli oluşturmasından kaynaklanmaktadır. G-8'lerin politika oluşturma süreçlerinin gelişmekte olan ülkelerin hükümet ve hükümet dışı kurumlarına açık olmaması, gelişmekte olan ülkelere bilgi, iletişim ve telekomünikasyon sektörlerinin sonuna kadar açılmasının önerilmesine rağmen, G8'lerin kendi ulusal sektörlerinde sınırlamalara devam etmeleri gibi bir dizi görünüm ise sayısal eşitsizlik sorununun, uluslararası düzeyde oluşturulan politikalarla aşılmasının güçlüğünü ortaya koymaktadır (140).

Sayısal eşitsizliğin, kişisel erişim boyutunda tüm dünyada en önemli sorunlardan birisi olan yoksullaşma bulunmaktadır. Bir kişisel bilgisayar ve bir modeme sahip olarak İnternete erişmek mümkün olsa da, bu donanıma sahip olmanın maliyeti düşünüldüğünde sayısal eşitsizliğin temelinde gelir paylaşımındaki eşitsizliğin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca İnternet'in yarattığı olanaklardan verimli bir şekilde yararlanabilmek için bu donanımı kullanabilme yetisine sahip olmak da gerekmektedir. Bir diğer gereksinim ise, İnternet içeriğinin hâlâ %68.3'ünün (Pastore, 2000) İngilizce olduğu düşünüldüğünde, İngilizce bilme gerekliliğidir. Tüm bu gereklilikler, dünya nüfusunun büyük kısmının İnternette yaratılan "sanal alan"dan dışlanmış olduğu anlamına gelir.

Bu durumun temel nedeni, İnternetin zamansal olarak "evrensel ve eşit hizmet sağlanmasına yönelik tarihi bağıtlanmadan" kopuşun yaşandığı döneme denk düşmüş olmasıdır. Buna bağlı olarak da evrensel hizmet, eşit erişim gibi kavramlar İnternet temelinde gündeme gelmemiş-

tir. Diğer taraftan, telekomünikasyon politikalarının uluslararası düzeyde belirlendiği günümüzde, evrensel hizmet kavramı, Siyasî olarak eksik kullanımının yanında, bazı ideolojik kırılmalara da uğramakta ve asla bir kesinlik kazanmamaktadır. Modern bir toplumda hangi hizmetler temel hizmet kategorisinde değerlendirilmeli ve toplumun tüm kesimlerinin kullanımına açılmasına çalışılmalıdır? Bu sorunun yanıtı geleneksel ekonomik yaklaşıma göre, telekomünikasyon şirketlerinin pozitif dışsallıklarına bakılarak yanıtlanabilir. Ancak bunun belirlenebilmesi, faydanın ölçülebilmesi pek de mümkün değildir. İnsanların enformasyona bağımlı hale geldiği günümüz koşulları ile 19 yy. koşuları birbirinden son derece farklıdır. Bu noktada ölçütler problemi karşımıza çıkar. Öncelikle, düzenlemeler, yeni hizmetlere eşit erişimi garanti etmek zorundadır. İnternet alanında, donanım, ilgili içeriğin erişilebilir ve elde edilebilir oluşu, kültürel, entelektüel, pratik farklılıklar gibi pek çok konu, İnternete eşit erişim dediğimizde, fiziksel erişim ötesinde karşımıza çıkan problemlerdir ki, bunların pekçoğu evrensel hizmet kavramı ile doğrudan ilgili olarak değerlendirilmemektedir. O halde, evrensel hizmet kavramı gelecekte, sektöre özel ve toplumsal politikalarla ilgisi kurularak, ancak eğitim ve kültürel alanları da içine alabilecek ölçüde genişletilmek zorundadır ve bu haliyle topyekun bir düzenleme/regülasyon sorunu söz konusudur (Verhoest, 2000: 606–607).

İnternet üzerinde diğer bir eşitsizlik ise, 1970'li yılların UNESCO tartışmalarını da tekrar hatırlamamızı gerektiren "enformasyonun ülkeler arasındaki akışında" yaşanmaktadır. İnternet'in verili yapısı gereği, coğrafi olarak aynı bölgede bulunan ülkeler öncelikle ABD'ye bağlantı kurmak ihtiyacı duymaktadırlar. Örneğin Avrupa ülkelerinin kendi arasındaki ve Asya ülkelerinin kendi arasındaki İnternet trafiğinin yarısından fazlası ABD üzerinden akmaktadır (Evagora, 1997). Ayrıca, İnternet trafiğinde ülkelere giren ve çıkan trafik büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin Kuzey Amerika ülkelerinden diğer ülkelere giden İnternet veri miktarı, bu ülkelere gelen veri miktarından fazladır. Bu durum diğer ülkelerde ise tersi bir süreç izler (Özdemir, 1998).

Dünya İnternet trafiğinin Kuzey Amerika ve özellikle ABD merkezli olmasının birbirine bağlı üç temel nedeninden söz edilebilir. Bunlardan birisi her İnternet erişiminin zorunlu ihtiyaç duyduğu DNS-alan adı yapılanmasıdır. Alan adı sistemindeki yapısal özellikler nedeni ile dünya üzerindeki İnternet trafiğinin yaklaşık % 10'u alan adı sorgulaması için

kullanılmaktadır. İnternet alan adı sisteminde hiyerarşik olarak en üst seviyede yer alan sunucuların büyük kısmı ABD'de yer almaktadır. Bu durum dünya üzerindeki İnternet trafiğinde önemli bir yer tutan alan adı sorgulaması trafiğinin büyük bölümünün ABD üzerinden akması anlamına gelmektedir. Ayrıca, İnternete bağlanmak için birçok ülkenin öncelikle ABD'ye bir kiralık veri hattı kurmayı tercih etmeleri ile birlikte, ABD'nin merkez olduğu bir dengesiz ve eşitsiz İnternet bağlantı yapılanması ortaya çıkmıştır. İnternet bağlantısı amacı ile kurulan hatların 'asimetrik' olması, yani hatların gidiş ve geliş yönlerine doğru farklı kapasitelerde olması, İnternet trafiğindeki dengesizliğin göstergesidir. Alan adı sistemindeki bu yapılanma, ABD'nin dünya İnternet trafik akışındaki egemenliğine neden olmaktadır. İkinci neden dünyada en çok erişilen www sayfalarının ya da İnternet üzerindeki içeriğin ABD'de bulunmasıdır. Üçüncü neden ise ABD'de kullanılan üst seviye alan adlarının ABD dışındaki ülkeler tarafından da kullanılmasıdır. Bir çok ülkenin İnternet servis sağlayıcıları, ya da web sitesi sahibi şirketleri kendi ülkelerinin üst seviye alan adlarını kullanmak yerine, ABD 'den ikinci seviye alan adı almayı tercih etmektedirler. İnternetin yaklaşık 30 yıllık tarihindeki tüm evrelerinde ABD'nin belirleyici olduğu, İnternetin teknik yapılanmasındaki ABD üstünlüğü ile birlikte değerlendirildiğinde görülmektedir. Böylesi bir analiz, İnternet teknolojilerinin tasarımı sürecindeki mühendislik seçimleri, ağ mimarisi ve standartları da içine alacak biçimde iktidar kavramını gündeme getirir. Teknolojik tasarım ekonomik ve politik güce aracılık eder ve "bilim ve teknoloji, uğraşılacak sorunların ve uygulamaya konulacak olan bilginin seçimine iştirak eder.... bu seçimler güç ilişkilerinin toplumsal yapısının sürmesini etkiler, şartlarını oluşturur, ya da ortadan kaldırır" (Mansell, 1993: 5).

Bu durum 1970'lerde UNESCO'da enformasyonun içeriğinde ve akışında denge kurulması ve ulusal iletişim politikalarının ulusal düzlemde gerçekleştirilebilme hakkının sağlanmasını olanaklı kılma hedefi ile başlayan yeni dünya enformasyon ve iletişim düzeni tartışmalarına benzer bir tartışmayı hak etmektedir. UNESCO'da 1976 yılında başlayan "yeni dünya enformasyon ve iletişim düzeni" 1978'de Birleşmiş Milletler Genel Kurul'undan yeni düzenin gerekliliğine ilişkin karar tasarısı çıkması, ardından da 1980 UNESCO Genel Konferansında yeni iletişim düzeninin enformasyonun serbest ve dengeli akışı genel ilkesi esasında oluşması gerektiğinin karara dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak aynı

süreç, 1983'de ABD UNESCO'nun Batı karşıtı bir tutum benimseyen, enformasyonun serbest akışını ve basının özgürlüğünü tehdit eden yeni dünya iletişim düzeni için baskı uygulayan bir kurum olduğu, kuruluş ilkelerine aykırı davrandığı gerekçesi ile UNESCO'dan tamamen çekilmesine neden olmuştur (Stevenson, 1988).

Sonuç

İnternet günümüz toplumunda insanların hem iş vakitlerini, hem eğlence vakitlerini, hem de boş vakitlerini yoğun bir biçimde kaplayarak gündelik yaşamlarına egemen hale gelmektedir. Diğer taraftan, verili ekonomik, toplumsal ve politik temeli dönüştürdüğü, yeni bir birikim düzeninin temel belirleyenlerinden birisi olduğu iddiaları yanında, İnternet üzerinde gerçekleştirilen e–devlet projeleri ile yurttaş-devlet ilişkisini de değişime uğratma potansiyeli ile giderek internet olgusunun etrafında yoğun bir iyimserlik bulutu oluşturmaktadır. Tam da bu noktada, İnternetin bağlı olduğu tarihsel ve maddi kökenlerin içine yerleştirilmesi ve hiçbir temeli olmayan iyimser beklentiler yerine İnternetin sunduğu fırsatların ve tehditlerin ortaya konulması gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan, eleştirel ekonomi politiğin böylesi bir gereksinimden hareket eden çalışmalara temel oluşturabileceği düşüncesiyle, "İnternetin ekonomi politiği" için başlangıç noktalarını tanımlamaktır. Ancak, ekonomi politik açısından mesela İnternetin denetim ve gözetim kapasitesi ya da son zamanlarda tartışılmaya başlanan İnternet üzerindeki içeriğin sansürü anlamına gelebilecek düzenlemeler, bir tüketim ve eğlence ortamı olarak şekillenmesi kadar önemlidir. Diğer taraftan, İnternetin küreselleşen kapitalist sisteme karşı emeğin ve alternatif güçlerin de küreselleşmesinin olanaklarını yaratıyor olması da mutlaka ele alınması gereken bir başlıktır. Bunlar da göstermektedir ki, bu başlangıç son derece kısmidir. İnternetin ekonomi politiği bu anlamıyla hem ampirik, hem de teorik pek çok çalışmayı gerektirmektedir.

3
İnternette Röntgencilik: Çağdaş Ahlâkın Öznesi Üzerine

Halil Nalçaoğlu

Giriş

İnternet dahil edildiği pekçok tartışma konusunun yanı sıra pornografik içeriği kullanıcıya son derece kolay ulaştırabilen bir ortam olarak da tartışılıyor. Gerçekten de pornografi içerikli pekçok İnternet sitesinin ücretsiz içeriğine ulaşmak için bir bilgisayar ve modem yeterli. Bu denli kolay erişim, cinsel fanteziye konu olabilecek her türden malzemenin inanılması güç bir zenginlik ve yaratıcılıkla üretilmesinin arkasındaki temel nedenlerden biri olarak anlaşılmalı. Zenginlik ve yaratıcılık konusunda küçük bir fikir edinmek için bu çalışmanın konusu olan İnternet voyör sitelerinin içeriğine bir göz atmak yeterli olacaktır. Bu sitelerde karşımıza son derece karmaşık bir sınıflandırma sistemi, özgün bir terminoloji ve kısaltmalar dizisi, ve sanal bir cemaat çıkıyor. Tüm bunlara ek olarak, cinsel içerikli gözetleme ediminin, banal ifadesiyle, "röntgenciliğin" siberleşmesi ile beraber ortaya çıktığını düşünebileceğimiz ve bu makalenin yazılma gerekçelerinden bazılarını oluşturan son derece ilginç bir dizi başka fenomenden de söz etmek mümkün. Bütünüyle "ahlâk-dışı" bir "psikopatoloji" olarak nitelenen voyörizmin İnternet versiyonunda sıkça ahlâkî öz-bilinç içeren söylem parçalarına rastlanıyor olması bunlar arasında başta geliyor. Bir başka ilgi çekici nokta, İnternet voyörizminin cinsel haz ve tehlikenin bileşiminden oluşan "geleneksel voyörizm"den farklı olarak gözetleme edimini sayısı milyonlarla ifade edilebilecek anonim bir kitle ile paylaşmasına karşın yine de haz üretebilmesidir. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında bu nokta ile birlikte düşünülmesi gerektiğini iddia edeceğim üçüncü ve son gözlem, İnternet voyör söyleminin toplum içinde mevcut başka söylem ve ideolojilerle eklemlenmesi olarak saptanabilir.

İnternet voyör sitelerinin, başka pekçok "marjinal" etkinlikte ve toplumsal alt-kültürde olduğu gibi, özgün bir dil geliştirdiğini gözlemlemek mümkün. Bu dil içinde gözetleme tiplerini, kadın bedeninin parçalarını

ve gözetlenen kurbanın içinde bulunduğu durumu anlatan özel terimler olduğu gibi, kullanılan tüm bu terimlere ait özel kısaltmalara ve cemaat oluşturucu hitaplar mevcut.[1] Gerçek yaşam voyörizminin "kapalı kutu" söylemi ile kıyaslandığında gözlemlenen bu "söylemsel patlama", hiç kuşkusuz, İnternet teknolojisi devreye girdiği zaman voyör öznenin kendini tanımlama/kurma pratikleri ile ilgili olarak ilgi çekici ipuçları sunuyor. Voyör söylemindeki bu niteliksel ve niceliksel patlama özne, arzu-haz-*jouissance*, ahlâk ve genel ahlâk yasası gibi daha genel konulara bakışımızla ilgili olarak yeni açılımlar sağlayabilir. Keza, eğer voyör özneyi "ahlâkî bir özne" olarak tanımlamak mümkün olacaksa – ki bu yazının iddialarından biri budur – çağdaş ahlâkla ilgili olarak da söylenecek birkaç söz var demektir.

Görünmeden Görmek

Görünmeden görmek çok temel bir insan fantezisidir. Eflatun kadar eski olan bu fantezi, Rousseau ve, bildik okülerfobisini düşündüğümüzde, Sartre'ı bile içine alacak kadar geniş kapsamlı bir düşünce ağına tekabül eder (Jay 276–277). Görülmeden görebilmek, mevcut en banal ifadesi ile "röntgenciliğin" olmazsa olmaz koşuludur.[2] Röntgencilik (*voyeurism*) görülmeden görme ile ilişkili başka tür gözetlemelerden önemli bir noktada ayrılır. Bu bildik ifade bize görülmeden görülen şeyin cinsel hazla ilişkili olduğunu söylüyor. Oysa başka tip gözetlemeler zorunlu olarak cinsel hazzı içermeyebilir. Günümüzde hemen hemen her yerde, süpermarketlerde, yüksek güvenlik gerektiren ofislerde, risk toplumunun kaçınılmaz bir dayatması olarak kimi varlıklı kesim evlerinde karşımıza çıkan güvenlik kameraları görülmeden görme örnekleri olarak anı-

[1] Düzinelerle ifade edilebilecek röntgencilik tipleri arasında plaj, soyunma kabini, tuvalet, jinekolog röntgenciliği gibi kategoriler bulunuyor. Kadınlar ve kadın bedeni parçaları için üretilmiş genellikle pejoratif ton taşıyan pekçok terim ve kısaltma (göğüsler için "*bag*" (torba) teriminden türetilmiş "*bagoes*" teriminde olduğu gibi) ve voyör sitelerine katkı gönderenlerin birbirlerine "yoldaş," "birader" gibi hitaplarla seslenmeleri ayrıca dikkat çekici.

[2] Yazı boyunca "röntgencilik" ve "voyörizm" terimleri değişimli olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni bu terimlerden ilkinin gündelik Türkçe'de yarı-ironik bir vurgu ile argolaşmış bir uzmanlık alanına ("ubbî görüntüleme" ifadesinin yaygınlaşmaya başlaması bu argo ifadeden bir kaçış ihtiyacı olarak yorumlanabilir belki) karşılık geliyor olması, ikincinin bir şekilde daha nesnel bir duruşu sergiliyor olmasıdır. Iki terim arasında yapılan tercihin kıstasını açıklamam çok mümkün görünmüyor; okuru tatmin etmeyeceğini bile bile "sadece öyle hissettim" demek yerinde olacaktır.

labilir. Keza istihbarat ve güvenlik örgütlerinin ilgi alanına giren gizli takip, gizli istihbarat amaçlı gözetleme (ve dinleme) faaliyetleri de, fazlaca derinlemesine düşünmeden söyleyecek olursak, cinsel hazzı dışlayan gözetleme edimleridir. Röntgenciliği özgün kılan bir başka boyut, bu faaliyetin neredeyse bütünüyle "erkek bakışı" (*male gaze*) olarak adlandırılabilecek alanda düşünülmesidir. Yani röntgencilik önemli ölçüde "mono-seks" bir davranıştır.

Bakış öznesini ve bir kurgu olarak erkekliğin temel yapısını, perspektifsel bakış ve arzuyu, Batı modernliği bağlamında arzu ve bilgiyi birbirleriyle ilişkilendiren muazzam bir literatürün varlığından söz edebiliriz. Bu literatür Batı metafiziğinin eleştirisinden, bakışın psikanalitik okumalarına, oradan feminist literatüre ve tüm bunların birbirleriyle olan ilişkilerine kadar uzanıyor. Çok kaba bir genelleme yapma riskini alarak diyebiliriz ki, erkekliğin meta-söylemsel kuruluşunun en temel yapıtaşlarından biri bakışın kendisidir. Bu anlamda, kimilerine göre, "bakış" demek ile "erkek bakışı" demek arasında esaslı bir fark saptamak olanaksızdır – bakışın fizikî öznesi kadın olsa bile. Görme, bakma, seyretme, bakış gibi konular üzerine çalışan bir öğrenci için bu literatürün tümü ne kadar cazip olursa olsun, Lacancı psikanaliz istisnasını belli rezervasyonlarla bir kenara bırakacak olursak, "röntgenci bakışı" konusunda önemli bir erteleme ile karşılaşıyoruz. Bu erteleme röntgenciliğin kendisinin tanımı ile ilgilidir. Verilecek tanım, özellikle İnternet gibi yeni oküler ortamlar dikkate alındığında *görülmeden görmeyi, özne ve arzu ilişkisinin kurucu bir metaforu olarak belirleyen bir kavramsal kurgunun mümkün olup olmadığını* sorgulayabilir.

Arzu kavramı, Lacancı psikanalizde ve onun çağdaş yansımalarında tanım gereği somut bir nesneye sahip değildir. Bu, arzunun kendi içinde anlamlı, varlığıyla arzu üreten bir nesnesi olmadığı anlamına geliyor. Zira Lacancı psikanalizde arzunun kendisi bir eksikliktir (*lack*). Nesne arzuyu değil, arzu nesneyi üretir. O halde bu çerçeve içinde görülmeden görme, bakma ve seyretme fantezileri kendi özgül arzu nesnelerini inşa eder demek çok yanlış olmayacaktır. Bu ilişki içinde görme, bakma ve bakış, ve seyretme gibi edimlerin özgül bir rolü ve değeri olduğundan söz edebiliriz. Eğer öznelliği, kaba bir tarifle, toplumsal olarak kurulan bir insan özelliği olarak kabul edecek olursak, "toplumsalın" oluşumu için gerekli olan öteki ile karşılıklı duruşun (bakışmanın) bu kurguda temel bir rolü bulunduğunu anlamakta geçikmeyiz. Bakmak ve/veya ba-

kılmak kişiyi özel bir yere oturtur. Biri (öteki) bana (özneye) bakıyorsa bakanın kimliği, bakılan yerin doğası, ve benim içinde bulunduğum durum, benim öznelliğimi (ben'i) belirleyen koşullar olacaktır. Bakışların çarpışması veya asimetrisi kendi görme ekonomisini (*economy of vision*) yaratır. Bu ekonomide bakmanın, görmenin, seyretmenin, "dikizlemenin" verili bağlam içinde göreli özgül değerleri, özneyi belli konumlara yerleştiren ve öznel iktidarı şekillendiren nitelikleri vardır. Görülmeden görmenin neden bir ayrıcalık olduğunu ancak bu ekonomiyi doğru kavrarsak çözümleyebiliriz.

Röntgencilik asimetrik bakış ekonomisinin en aşırı biçimlerinden biridir. Bu asimetri görülmeden bakana (seyredene), görülene oranla belli bir iktidar sağlar, burada Jeremy Bentham'ın *panopticon*'unu hatırlayalım. Peki bu iktidar ne zaman cinsel hazza dönüşür? Cinsel olan veya olmayan fanteziler ve görme ekonomisi arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu sorulara hemen bir yanıt arayışına girmeden önce çok önemli iki noktanın altını çizelim. Bir: Fantezi özünde görseldir. İki: Fantezinin öznesi fantezi uzamının bakış ekonomisi dışında varolur. Daha açık bir şekilde söyleyecek olursak, fantezi uzamı fantezi öznesinin mutlak hâkimiyeti altındadır; bu uzamın mutlak bir bakış asimetrisi vardır. Çıkmaza giren fantezilerden kurtulmak, normal koşullar altında, her zaman mümkündür. Özne, gerçek uzamla fantezi uzamı arasındaki tek reel bağlantı noktasıdır.

İnternet, tıpkı fotoğraf, sinema ve televizyon gibi ortamların yaptığını yapıyor ve öznenin asimetrik fantezi uzamını somutlaştırıyor. Bir önemli farkla. İnternet öznesi, diğer görsel ortamların öznesinden farklı olarak, fiilen görünmez ve kimliklendirilemez olabiliyor. "Fiilen" görünmez ve kimliklendirilemez olma iddiası eleştirilere açıktır. Son zamanlarda belirmeye başlayan "bilgisayarınız sizi izliyor" veya benzer sloganlı programlar bunun en açık göstergesi olsa gerek. Siz "görünmez" olduğunuzu zannedebilirsiniz ama servis sağlayıcınızdan bilgisayarınızı sizden izinsiz açabilecek kötü niyetli kişilere kadar pekçok kişi veya kurum İnternette neler yaptığınızı izleme olanağına sahip. O halde bu fiilî görünmezlik kavramını biraz daha ayrıntılandırmak ve netleştirmek gerekiyor. Burada benim kastettiğim fiilîî görünmezlik aslında duygulanımsal (*affective*) görünmezlik olarak anlaşılmalıdır. Evet, belki isteyen kötü veya iyi niyetli başkaları sizin İnternette neler yaptığınızı ortaya çıkarabilir, ancak İnternet size aynı zamanda aynı ânda milyonların bulunduğu bir "yerde" farkedilmeden bulunma *duygusunu da veriyor*. Yukarıda çerçevesi çizi-

len kavramlar bağlamında İnternet, fantezi öznesini özel bir zırha, bir anonimlik zırhına büründürüyor, daha önemlisi, bunu böyle hissettiriyor, diyebiliriz.

Böyle düşünüldüğünde İnterneti fantezi ile çok yakın bir düzlemde kavramsallaştırabiliriz. Robert Young'ın e-posta yazışmalarının kendisinde yarattığı kişisel yakınlık (*intimacy*) duygusunda olduğu gibi. Young'a göre İnternet üzerinden posta yollama işi "sanki neredeyse kafanın içinde oluyor gibidir" (2002:222). Young söz konusu kişisel yakınlık duygusunun analizini *bir tür olarak* İnternetin, erken Freudcu anlamda, yani yaşam gücüne (libidoya) hizmet etmesi anlamında, erotik olduğu noktasına kadar geliştiriyor (224). Burada dikkat çekici olan nokta, İnternetin bir yandan özneyi anonim özne haline getirip bir tür ilk sahne (*primal scene*) kurgusunun içine dahil ederken diğer yandan iç dinamikleri gereği bu sahnede olup bitenlerin zorunlu olarak cinsellik içermemesine karşın bir tür voyöristik haz içerebilmesidir. Stuart Moulthrop'un terimleriyle ifade edecek olursak, sanal medyanın kullanıcıyı bir tür "metinsel müstehcenlik" alemine soktuğu söylenebilir (1994: 305). Michael Heim bu noktayı daha da ileri götürecek ve "bilgisayarın çekiciliğinin faydacı veya estetik olmaktan çok erotik" olduğunu söyleyecektir (83).

O halde "neredeyse mutlak" anonimlik sayesinde görsel bir ortam olarak İnternet, içeriği bakımından değil, bizzat *doğası bakımından* fanteziye yakın bir ortamdır. İnternet tıpkı fantezi gibi özneyi gerçek ve fantezi arasında tercih yapabilen bir bağlantı noktasına dönüştürmektedir. Bakışın geri dönmesinin olanaksız olduğu bir görsel ortamdan söz ediyoruz; İnternette öteki ile girilen ilişki tıpkı fantezide olduğu gibi mutlak bir asimetri içermektedir. Röntgencilik açısından baktığımızda İnternetten daha verimli bir ortam düşünmek olanaksız gibi görünüyor. Bu aşamada tek kafa karıştıran soru, pornografi endüstrisinin geleneksel ortamlarda (basılı ürünler, video, sinema filmi, vs.) yıllardır ürettiği görsel malzemelerin İnternetten hangi noktada ayrıldığı konusunda olabilir. Porno bir dergiyi karıştıran özne ile İnternette "sörf yapan" bir özne arasında ne gibi bir fark vardır? İlk akla gelen yanıtlar, erişim kolaylığı ve nicel zenginlik ile ilgili olacaktır. Oysa bunların yanı sıra bir başka temel farktan, "geleneksel fantezi araçları" ile İnterneti ayıran bir başka esaslı farktan söz edebiliriz. Bu fark, İnternetin, gerçeğin temsili (*representation*) olmaktan çok "simulasyonu" ya da gerçek içinde bir operasyon olarak tanımlanmasında bulunabilir (ör. bkz. Murphie). Paradoksal biçimde gerçekten uzaklaştıkça gerçekmiş gibi olan bir başka ortam, fantastikleştik-

çe gerçeklik duygusu yaratan bir başka görsel araç tahayyül etmek zor görünüyor. Aslına bakılacak olursa, İnternet için "araç" kavramını kullanmak bile çok kolay değildir. İletişim literatüründe artık fosilleşmiş bir yeri olan araç (*means*) kavramı, doğası gereği iki farklı uzamı birbirine bağlayan herhangi bir ulaştırma aracı metaforuna dayanmaktadır. Bir başka ifade ile, araç, taşıyıcı olma özelliği nedeniyle taşıdığı şeyi (mesaj) ve kaynak-hedef uzamlarını kendisinden ayırmaktadır. Bu çerçevede sinema, televizyon, fotoğraf hep başkalarının başka bir yerde ürettiği içeriği bize ulaştıran sözde nötr araçlardır. İnternet ve daha önceki "araçların" farkını bunları dolayımlayan dilsel yapılar gayet iyi anlatıyor. İletişim araçlarının teknolojik tarihine baktığımızda, örneğin, televizyonun "evlerimize girmesi" metaforunun kullanıldığını duyarız da, televizyonu kullanan öznenin "televizyona girmesi" gibi bir dil söz konusu değildir. İnternet terminolojisine baktığımızda ise uzamsal isimlendirmelerin ortalığı kapladığını görüyoruz. "Sitelere" "giriliyor" ya da "ziyaret ediliyor," İnternette "geziliyor" ya da "sörf yapılıyor," İnternet sitelerinin bir "adresi" oluyor vs. İnternette gezerken, hiç farkedilmeden bir yere girebiliyorsunuz, bir adresten diğerine gidebiliyor, başkalarıyla, tanıdık tanımadık demeden "konuşabiliyorsunuz" – üstelik İnternet teknolojisindeki gelişmeler "konuşabiliyorsunuz" sözcüğündeki tırnak işaretlerini anlamsız kılalı epey zaman oluyor. İnternetin bu dilsel karakteristiği, kuşkusuz, ortamın doğası diyebileceğimiz şeyden kaynaklanıyor. İnternet özne ve içerik arasında öyle bir ilişki kuruyor ki, bu ilişki önceki ortamlara içkin fenomenolojiyi radikal bir dönüşüme uğratıyor.

İnternet üzerindeki pornografik içerikten sıkça yakınıldığını işitiyoruz. Öyle ki, İnternet literatürüne hızlı bir bakış bile hukuk, toplum ve kültür, ruh ve beden sağlığı, ve ekonomi alanlarında İnternet üzerindeki "zararlı" materyal ile nasıl başedilebileceği konusunda makalelerin sayısının hızla arttığını gösteriyor. Elbette bu artış, İnternet üzerindeki pornografik sitelerin "tıklanma" sayılarının artışı karşılaştırıldığında sıfıra yakın kabul edilebilir. Tek bir örnek vermek gerekirse, 1998 yılının "en başarılı" sitesi olan CyberErotica 1996 ve 1998 yılları arasında iki yıldan az bir süre içinde tam 43,613,508 kere "ziyaret edilmiştir" (Young 2002:220). Bu rakamın aynı alanda faliyet gösteren İnternet sitelerinin yalnızca %2'sine tekabül ettiğini de eklemeliyiz. Bir başka ifadeyle, yalnızca bu zaman aralığında porno sitelerin ziyaret edilme sayısı dünya nüfusunun 1/3'üne eşittir. Bu insanı hayrete düşüren istatistikler karşısında özellikle fikir ve fikir yayma özgürlüğü, özel yaşam ve mahremiyet, ki-

şi hakları ve benzeri konularda ciddi kaygılar söz konusu. Mehmet Yüksel bu kaygıları şu sözlerle özetliyor: "Neredeyse bütün insanlar, her zaman ve heryerde *gözetlenebilir* hale gelmektedirler" (2003:76, vurgu benim). Bu değerlendirmeyi iletişim araçları tarihinde strandart biçimde ortaya çıkan "yeni teknoloji paranoyasından" ayıran en önemli nokta, mahremiyetin kaybedilmesinin arka planına öznenin iletişim süreçleri üzerindeki kontrolünün giderek azalmasının (ya da azaldığı korkusunun) yerleştirilmesidir (104). Özellikle özel hukuk sistemleri uzun yılların hukuksal/demokratik deneyimleri ile yerleşmiş Batı toplumlarında İnternet pornografisi sorunu âdeta bir açmaz niteliğine bürünmüştür. Yasama organlarının İnternet pornografisi konusundaki girişimleri, anayasal standartların gerisinde kaldığı gerekçesine dayanan yüksek mahkeme kararları ile bir politik başarısızlıklar silsilesi yaratmıştır bile. Mark C. Alexander'a göre "(b)ugün İnternet pornogafisi kamuyu şoka sokmakta ve politikacılardan ilgi beklemektedir, öte yandan [İnternet pornografisi] açık bir biçimde anayasal koruma altındadır" (2002:977).

Başlığında "çağdaş ahlâkın öznesi" ifadesini barındıran bu makale, bir önceki paragrafta anılan sorun alanlarının dışında kalan bir bölgeye yoğunlaşıyor. Öte yandan bu çalışma, "çağdaş ahlâk" gibi tanımlanması son derece güç ve kapsamlı bir kavram içermesine karşın, ne hukuktan ne de ruh sağlığından bağımsız sayılabilecek bir argümanı ortaya koyma gayesi ile yola çıkıyor. Argümanın bir dizi öncülünü hali hazırda şekillendirdik. İnternet özgül bir oküler bağlam oluşturması bakımından sosyal bilimler için çok cazip bir ortamdır. Cazibesinin önemli bir bölümü kullanıcı özneleri kalın bir anonimlik duvarı arkasına gizleyebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu anonimlik olumlu ve olumsuz unsurlar içerebilir (ör.bkz. Turkle 1995); ancak burada bizi ilgilendiren, İnternet üzerindeki kimlik geçişlerinin ya da parçalanmalarının, söz gelimi, toplum için iyi mi yoksa kötü mü olduğundan ziyade, bizzat bu hareketliliğin dinamikleridir. İnternet'te röntgencilik konusu bu dinamiklerin açıklanması için mevcut pekçok "cinsel sapmadan" biri olarak işe yarayabilir. Zira gerçek yaşam röntgenciliği, tanımı gereği, bakışın geri döndürülemezliğine dayanan bir davranış. Görünmezlik fantezisini kurumsallaştırmış bulunan İnternetin bu yaptığı işin neden bu kadar önemli olduğunu anlayabilmek için bu fantezinin (sine-qua-non) olduğu gerçek yaşam röntgenciliği ile kıyaslamak yeterli olacaktır. Gerçek yaşam röntgencisi etkinliği için son derece karmaşık (bir o kadar da eğlenceli) fanteziler ve savunma mekânizmaları geliştirmek durumundadır. "Görünmez adam"

olmak ya da "duvardaki sinek" olmak düşünceleri eğlendirici olduğu kadar öğretici fantezilerdir. Bu fanteziler bize röntgencinin içinde bulunduğu toplumsal bağlamda ve kendi toplumsal konumu ile ilgili olarak cinsel edimi nedeniyle üzerinde oluşması muhtemel baskıdan kurtulmanın saygıdeğer bir yolunu bulma arayışını gösteriyor. Yatak odanızda soyunurken duvara konan bir sineği kim orada olmakla suçlayabilir?

Cinsel edimi veya çıplaklığı dikizleyen bakışı meşrulaştıran araçların hepsi fantastik değildir. Tam tersine, geri dönüşü imkansız bakışı meşru kılan esas mekanizmalardan başlıcaları son derece tanıdık ve kamusal araç ve kurumlar olan sanat ve dindir. Örneğin sinema, çıplaklığı "sanat" olarak tanımlayarak bakışı meşrulaştıran araçların başında gelir. Sinemanın voyöristik bakışa dayanan bir sanat olduğu konusundaki tartışmalar özellikle Christian Metz'in çalışmaları ile gündeme gelmiş ve gündemi hiç terketmemiştir (ör.bkz., Metz 1975). Sahnede veya perdede beliren çıplak figüre bakmak bu araçlar sayesinde çoğu kez toplumsal yaptırım dışında kalır. Kilise veya şapel duvarlarını süsleyen resimlerde veya bu ve benzeri mekânları donatan heykellerdeki çıplaklık da "yüksek" bir çıplaklıktır ve bu nedenle bunlara "bakmak" röntgencilik sayılamaz. Öte yandan bu yüksek bağlamların hepsi oküler arzuyu tam olarak tatmin etmekten uzaktır. Zira ne kadar "gerçekçi" olurlarsa olsunlar, bunların önemli bir eksiklikleri söz konusudur: sanatın veya dinin meşrulaştırdığı çıplaklık gerçek değildir. Gerçeklik duygusu voyörizm için o denli hayatidir ki, skopofilik etkinlik için sadece gerçeklik duygusunu korumak kaydıyla çıplaklıktan bile vaz geçebilirsiniz. Bu anlamda kimsenin çıplak olmadığı bir oturma odasını gizlice (dik)izlemek bile belli bir cinsellik boyutu içerebilir.

Bu çalışmanın amacı, İnternette röntgenciliği ve bu edimin söylemsel kuruluşunu incelemek ve özel olarak röntgenci öznenin ahlâkî öz-meşrulaştırma mekânizmalarını araştırmaktır. İnternet pornografisi söz konusu olduğunda ahlâk özel bir önem arzediyor. Çünkü ahlâkın öznellikle çok yakın ilişkileri var ve İnternet üzerinde özne kimileri tarafından şimdiye kadar hapsolduğu muhafazasından boşalan bir gaz gibi açığa çıkmış, merkezsizleşmiş (decentered) ve dağılmış gibi algılanıyor. Elbette merkezsizleşen özne kavramı merkezsizleşme-öncesini varsayacaktır. Bu ise belli bir özne tanımının kabulü, bu öznenin tarihselleştirilmesi ve yeniden-tanımlanması anlamına gelir. İlgilendikleri alan (röntgencilik) bakımından İnternette pornografik materyal izleyen ve bu mec-

raya bu tip materyal katkısında bulunan öznelerin kimliklerinin efektif biçimde ve özellikle duygulanımsal boyutuyla silinmesinden dolayı ahlâkî bir kaygı taşımayacaklarını düşünülebilir. Ne de olsa patlayıp merkezsizleşen özne dünyayı saf bir dışsallık (pure exteriority) olarak kavramak durumundadır; kendisi de bu saf dışsallığın ilgisiz bir parçası, daha doğrusu, kendisi de "parçalandığından," birbirine kayıtsız unsurlardan bazıları olacaktır. Ne var ki şaşırtıcı biçimde durum böyle değildir. Genelde İnternet pornografisi tutkunu ve özel olarak İnternet voyörü kelimenin tam anlamıyla ahlâkî bir özne olarak tanımlanabilir. O halde bu makalenin özgül amacı, İnternet röntgencisinin anonimlik bariyerini aşan ahlâkî öz-bilincinin kökenlerini ortaya çıkarmak olarak tanımlanabilir. Özetle soracak olursak, İnternette voyör söylemine katkıda bulunanlar hiç gereği yokken bir tür suçluluk duygusu içeren ahlâkî bir söyleme neden gerek duymaktadırlar? Bu sorunun yanıtlanması marjinal bir toplum kesiminin özne karakterini analiz etmek şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira İnternet pornografisi, özne, arzu/fantezi, bakış/öteki kavramlarını irdeleme anlamında yukarıda serimlenen argüman doğrultusunda son derece verimli bir kaynak olarak kabul edilecek olursa, aşağıdaki analiz belli bir "toplum kesimi" ile sınırlı kalmayacak, doğrudan anılan kavramların çağdaş ahlâk çerçevesinde yeni bir okumasını ortaya koyacaktır. Bu koşul altında, herkesin her an, her yerde "gözetleniyor" olduğu saptaması özünde barındırdığı ancak ne kolayca kabullenilebilen ne de gösterilmesi ve açıklanması kolay olan cinsellik boyutu ile bir adım ileriye götürülmüş olacaktır.

Metodoloji vs. Bilim ahlâkı

Metodolojik anlamda konuşmak gerekirse, İnternet röntgenciliği üzerine bir çalışma yürütmek önemli güçlükler içermektedir. Güçlüğün nedeni "yeteri kadar veri bulamamak" değildir. Tam tersine, bir bilgisayarı ve İnternet bağlantısı olan herkes yeteri kadar, hattâ gereğinden fazla veriye ulaşabilir. Belki İnternet röntgenciliğinin ulaştığı boyutları saptamak (metodolojik bir dille söyleyecek olursak, "araştırma evrenini" belirlemek) bir sorun olarak değerlendirilebilir. Şubat 2003 itibariyle Altavista arama motorunun "voyeur" sözcüğü için sıraladığı 5,584,378 başlığı düşünmek bile metodolojik bir kâbusun eşiğinde olduğumuzu anlamaya yetecektir.

Gerçek metodolojik güçlük kelimenin tam anlamıyla "ahlâkîdir." Si-

ze bilim yapmanız için maaş ödeyen bir kurumun sağladığı ofis ve bilgisayarda, çalışma saatleri dahilinde İnternetteki porno sitelerde "sörf yaptığınızı" düşünün. "Esrar içtim ama içime çekmedim", "Lewinsky ile ilişkim oldu ama bu seks değildi" türünden Clintonesk zırvalara tevessül etmeden söylemeliyim ki, bu çalışma için voyör sitelere girildi. Bu çalışmanın temel metodolojik ilkesi, web röntgenciliğini sarmalayan söylemsel evren hakkında göreceli de olsa doğru bilgi edinmek ve bunları anlamak için İnternet üzerindeki voyörizm ve teşhircilik sitelerine aşinalık kazanmak olarak tarif edilebilir. Bu amaçla çalışma süresince bir dizi pornografik site "tıklandı." Belli söylemlerin "varolma koşulunu" saptayabilmek için farklı sitelerde tezahür eden ve süreklilik içeren söylemler kadar istisnai sayılabilecek ancak yine de mevcut söylemsel yapılanma içinde kendisine yer bulabilmiş söylemler ve söylem parçaları dikkate alındı. Giriş bölümünün sonunda dikkat çekilen "ahlâkî söylemin" saptanması ve bu söylemin başka toplumsal söylemlere eklemlenme biçimleri belli bir sistematik içermeyen "sörf yapma" pratiği sayesinde olmuştur. "Tesadüfilik" İnternet söz konusu olduğunda yalnızca metodolojik geçerlilik ve temsiliyet gibi kavramlar açısından önemli değildir. Zaten daha önce de belirtildiği gibi ilgili sayılabilecek veri bolluğu tesadüfiliği bir örneklem kriteri olmaktan uzaklaştırmaktadır. Tesadüfilik İnternetin ve İnternette "sörf yapmanın" doğasına ait bir özellik olarak kabul edilmelidir.[3] Konu ile ilgili söylem ya da söylem parçası bir kez saptandıktan sonra sorulan ilk soru "neden?" olmuştur. Metodolojik açıdan konuşacak olursak, makalenin bütünü bu soruya aranan ve kısmen spekülatif olan yanıtlardan ibarettir.

Bu en düşük standartta bile liberal sayılabilecek metodolojinin bazı sınırlılıklarından da söz etmek mümkün. "Sörf" yapılırken hiçbir "paralı siteye" ya da "bedava sitelerin" paralı kısımlarına girilmemiştir. Bilimahlâk açmazında (her nedense) bu kadarının da fazla olacağını düşündüğüm için ya da böyle bir araştırmayı destekleyecek fon bulabileceğimi düşünmediğim için.

[3] Bu yargının "konulu" aramalarda bile geçerli olduğunu ileri sürmek istiyorum. Yeteri kadar daraltılmamış çoğu aramada karşımıza çıkan "*hit*"ler sonuçta aralarından araştırmacının sabrı ile doğru orantılı bir tesadüfilik ile seçim yapmayı gerektiren çok sayıda veri ortaya çıkaracaktır.

İnternette Röntgencilik ve Suçluluk Duygusu

Temsilden ziyade simülasyon olarak algılanan İnternet, gerçeklik duygusunu kendi bağlamı içinde korurken, özneyi duygulanımsal olarak efektif biçimde siler. Öyle görünüyor ki, öznenin duygulanımsal olarak silinmesi gerçeklik duygusu ile eşleştiğinde voyörizmin gelişimi için mükemmel bir iklim oluşmaktadır. Bugün İnternette çok yaygın olan röntgenciliğin, Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, son derece yetkin bir sınıflama sistemi ve gelişkin bir bilgi evreni oluşmuş durumdadır. Tüm bunlara bir de kaya gibi sağlam bir sanal cemaati eklemek gerekiyor.

İnternetteki voyör siteleri ücretsiz ve ücretli olmak üzere genellikle iki alt bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, reklam profesyonellerinin dilini kullanacak olursak, "teaser" görevi gören ve isteyen herkesin girebileceği açık bölgelerdir. Ücretsiz bölümlerde ise genellikle amatör katılımcıların ağa yolladıkları ve voyörizm ve/veya teşhircilik içeren materyallere rastlıyoruz. Bu bölümde ayrıca gönderilen materyali değerlendirmek için açılmış tartışma listeleri ve bu materyallere katılımcıların veya site yöneticisinin yorumlarını içeren metinler de yer almaktadır. Bu materyaller genellikle katkı ("contri") veya iş ("work") olarak adlandırılmaktadır. Ücretli bölümler hard porno içeren diğer tüm siteler gibi işlemekte, buralara girebilmek için bilgisayar ve modem dışında bir araç, kredi kartı gerekli olmaktadır.

Söylemsel açıdan bakacak olursak, bu sitelerde yer alan tartışmalar başka pekçok sıradan fan-klüb veya bilimsel cemaat üyelerine ait sitelerdeki tartışma tarzını andırmaktadır diyebiliriz – sanki tartışılan konu dünyanın en sıradan işi veya eğlencesidir. Örneğin İnternet röntgencileri eylemlerini "iş" veya "çalışma" olarak adlandırmakta, kişilik haklarını ve mahremiyetlerini ihlâl ettikleri kişilerden "konu" ("subject") diye bahsetmektedirler. Bu olgu üzerinde belki de tek bir temel nedenle bir parça durmak gerekiyor: Bu "toplum-dışı sapkınlığın" benimsediği dil ve bu dilin kullanımında beliren doğallık, araştırma konusu olan sapkınlık kadar bu dili ödünç veren sanat, bilim, din gibi toplumsal olarak saygın kurumların dillerinin tercümeye neden bu kadar açık olduklarını düşündürüyor. Örnek vermek gerekirse, toplum bilimlerinin "konuları/nesneleri" ile kurdukları ilişkiye içkin bir müstehcenlik olmadığı söylenebilir mi? Konu dışına fazla taşmamak için bunu bir soru olarak bırakarak ilerleyelim. Kuşkusuz röntgencilerin ve teşhircilerin kullandıkları dilde beliren bu tür ifadeler aynı zamanda ahlâkî bir meşrulaştırma ihtiyacı olarak da

okunabilir. Bir başka ifade ile, neredeyse mutlak anonimlik ortamında bile İnternet röntgencisi söylemini şeklen de olsa toplumsal saygınlığı olan söylemlere yakınlaştırmaktadır.

Bu ihtiyacın yalnızca sözcük seçimlerinde değil, aynı zamanda kişilerin kendilerini tariflerinde de ortaya çıktığını gözlemliyoruz. Örneğin İnternet voyör sitelerine "katkı" gönderenlerin kendilerinden "sapık" ("perv") diye bahsettiklerini ya da yaptıkları işi "utanç verici" olarak tanımladıklarını görebiliyoruz. Kanımca her şeyin mümkün olduğu ve ahlâk adına hiçbir sınırlamanın yaşanmadığı varsayılan İnternette bu türden meşrulaştırmalar ve örtük suçluluk ifadeleri önemlidir. Elbette İnternette mevcut porno etkinliğin büyük bölümünün suçluluk ve kabullenilmiş patoloji içerdiğini söylemek gerçekçi olmayacaktır. Öte yandan, suçluluk duygusunun sınırlı bir nicelikte de olsa tutarlı bir biçimde tezahür ettiğinin tesbiti bizi daha derin düşünmeye çağırıyor. Bir tür ahlâk söyleminin varlığı voyör öznenin özgül İnternet cemaati ile ilişkisi içinde anlaşılabilir. Öyle görünüyor ki hissedilen suçluluk, kanun ya da cemaatten dışlanma korkusundan kaynaklanmamaktadır. Zaten takma isimle anonim olarak girdiği sanal ortamdan "dışlanmak" ya da başkaları tarafından "ayıplanmak" söz konusu olamayacağına göre, suçluluk içeren ahlâkî söylemin voyör özneye ve bu öznenin ait olduğu sanal voyör cemaate içkin olduğunu (şimdilik kaydıyla) düşünebiliriz. Özetle söyleyecek olursak, peşine düşmemiz gereken korku ve suçluluğun kaynağının dışsal olmadığını, ancak içsel bir mekanizma ile tetiklendiğini belirtebiliriz. Bu mekanizmayı irdeleyebilmek için (voyör) özneyi daha yakından tanımak zorundayız.

Voyör özne

Şu halde sormamız gereken birinci soru gayet basittir: "voyör özne" kim veya nedir? Ikinci soru: bu özne kendine benzerlerden oluşan sanal cemaatle nasıl bir ilişki içindedir? Voyör özne "klinik bir vak'a" mıdır? Bu özne, res extensa ile girdiği diametrik ilişki sayesinde çevresindeki herşeyi bakış nesnesine dönüştüren Kartezyen özneye ne kadar yakındır? Bu alternatiflerin dışında, İnternet röntgencisi özne ile güçlü bir "ahlâk yasası" ("moral law") altında hareket eden Kant'ın öznesi arasında bir bağlantı kurulabilir mi?

Geleneksel anlamdaki röntgencilik ile İnternet voyörizmi arasında ilkinin kirli ve karanlık bir sır olarak saklanması zorunluluğu anlamında

bir fark saptayabiliriz. Amiyane tabir ile röntgenci, tıpkı teşhirci gibi bir parafilyaktır (paraphiliac) ve normal yaşantısını etkileyen bu davranışını kontrol altına alabilmek için "profesyonel yardım" alması gereklidir. Klinik anlamda parafilya (paraphilia) başka takıntılı davranışlara (obsesif-kompulsif davranışlar) benzer. Bu davranışın cinsel bir patoloji olarak tanımlanabilmesi için belli bir süre, bazı kaynaklara göre altı ay kadar devam etmesi gerekir (Friegelman 1974). Friegelman geleneksel anlamda röntgenciliğin bir tür toplumsal bağ oluşturabileceğinden söz eder. Burada yazarın aklındaki örnek, öğle tatilinde evden getirdiği sandviçini yerken arkadaşlarıyla birlikte sokaktan gelip geçen kadınları dikizleyen inşaat işçisinin davranışıdır. Keza aynı mahalleden genç erkeklerin bir duvara oturup gelip geçen kadınları seyretmesi de bu tip bir toplumsal röntgencilik olarak anılabilir. Burada toplumsal röntgenciliği cinsel patolojilerden ayıran noktalardan biri, "toplumsal röntgencinin" kirli sırrının aslında herkesin sırrı olmasıdır – buna sokaktan geçerken seyredilen kadınları da katmak için çok fazla zorlanmayacağımız da açıktır.

Bir psikopatoloji olarak kayda geçmesi için röntgenci davranışının bazı ölçütleri karşılaması gerektiğini söyledik. Bu davranış, öncelikle, gözetlendiğinin farkında olmayan ve çıplaklığın veya cinsel ilişkinin herhangi bir aşamasında bulunan bir kurbanın varlığını gerektirmektedir; bu davranışın ciddiye alınacak bir süre devam ediyor olması bir başka ölçüttür; son olarak röntgencinin davranışının bir psiko-patoloji olarak kabul edilebilmesi için bu davranışın bireyin "normal" yaşam etkinlikleri önünde bir engel oluşturması koşulu saptanmıştır (Friegelman 1974:46–47). Klinik pratik içinde paroxetin gibi bazı serotonin inhibitörlerinin bir takıntılı davranış olarak röntgenciliğin tedavisinde yararlı olduğu rapor edilmiştir (Abounesh ve Clayton 1999).

Görüldüğü gibi incelediğimiz tipik sosyolojik ve psikopatolojik perspektifler voyör öznenin kuruluşu ile "bakış ekonomisi" bağlamında derinlemesine ilgilenmek yerine ya "normal (ahlâkî) davranış" gibi bir varsayım ile konuyu bütünüyle ertelemekte, ya toplumsal voyörizm gibi yan konularla ilgilenmekte ya da voyörü başka pekçok sapkın davranış sırasına koyarak bireyi normal rutinine geri döndürmekle uğraşmaktadır. "Toplumsal voyörizm" kavramı voyörizmi grup dinamiği açısından ele aldığı için voyör öznenin söylemsel kuruluşu ile ilgilenememektedir. Klinik psikoloji ise voyörizmle ancak öznenin engellenmesi ve şikâyeti boyutunda ilgilenebilmekte, önerdiği yöntem terapi seansları ya da ilâç

tedavisi olmaktadır. Oysa bu çalışmanın ele aldığı biçimiyle voyörizm, hazzı müphem serotonin salgısından farklı bir kavramsal düzeyde, suçluluk ve jouissance ilişkisi[4] içinde ele almaktadır.

İnternet sosyolojinin ve klinik psikolojinin algıladığı biçimiyle röntgenciliği dönüştürecek iki önemli şey yapar: Öncelikle İnternet röntgenciliğe içkin "kirli sırrı" bireysel vak'alar ya da grup bağı gibi kavramların açıklamakta çok yetersiz kalacakları bir ölçekte patlatır ve her tarafa yayar. Sörf yapan veya porno sitelere katkıda bulunan kimseler için edimleri belki hâlâ kirli bir sırdır ama, özne duygulanımsal düzlemde gayet iyi bilmektedir ki, kirli sırrıyla başbaşa olmak şöyle dursun, bu kişi yalnız, yalıtılmış ve sürüden ayrılmış bir "sapkın" olmayıp, milyonlarca benzeri arasında farkedilmeyecek kadar sıradanlaşmış bir iş yapmaktadır. Bu bakımdan kelimenin dar anlamında "sapkın" sayılamaz. İkinci olarak, günümüzde İnternet röntgenciliğinin kişinin "normal" yaşam tarzını engellediğini söylemek çok zor hale gelmiştir. Çok iyi biliyoruz ki, günümüz sayısallaşmış iş ve gündelik yaşam ortamında "nette olmak" son derece "normal" ve "doğal" bir durumdur. Günümüz toplumsal ahlâk normları artık neredeyse İnternetle haşır neşir olmamayı ahlâkdışı ilan etmiştir. Geleneksel röntgenci klişesinden örnekleyecek olursak, bu "normal" etkinlik esnasında porno sitelere girmek, perdesi örtülmemiş bir pencere karşısındaki ağacın dalına tünemekten çok daha zahmetsiz ve risksizdir. Eğer İnternet başında geçirilen uzun saatler "normal

[4] Lacan'ın *jouissance* kavramı içerdiği karmaşık anlam itibariyle genellikle başka dillere tercüme edilmeden kullanılmaktadır. Kavramın karmaşıklığı klasik Freudcu güdüler sistemde yer alan ve ölüm ilkesi ile karşıtlığı içinde şekillendirilmiş olan "haz ilkesinin" (*"pleasure principle"*) *ötesine geçen* bir durumu anlatmasından kaynaklanmaktadır. Haz ilkesi id-ego-süperego üçlemesinde egonun id ve süperego arasında sağlamaya çalıştığı denge durumunda (*homeostasis*) anlamlıdır. Lacan, *jouisance*'ı anlatmak için Kant'ın ahlâk kuramında yer alan bir örnekten yola çıkar. Bu örnekte bir erkeğe cinsel hayallerinin nesnesi olan kadınla bir kez cinsel ilişki kurma hakkı verilmekte ancak bunun bedeli ilişki sonrasında idam edilmek olarak gösterilmektedir. Kant'ın bu örnekten çıkardığı sonuç, erkeğin bu ağır bedeli (ya da cinsel tatmin için toplumun biçtiği başka herhangi bir ağır bedeli) ödememek için cinsel ilişkiyi reddedeceği yolundadır. Lacan'a göre burada işleyen haz ilkesidir. Oysa Lacan'ın Kant eleştirisinden yola çıkan Žižek ise şu soruyu sorar: "ya (psikanalizde sıkça olduğu gibi) karşımıza ancak bir tür "darağacı" kendisini tehdit ediyorsa – yani eğer bu işi yaparsa bir yasağı kırmış oluyorsa – bir gecelik ihtirası tam olarak yaşayabilen bir özne çıkarsa?" (Žižek 1999: 289) Bu öznenin durumu, teknik bir ifade ile, haz ilkesinin ötesindedir (*beyond pleasure principle*) ve elde ettiği şey içinde acıyı da bütünleşik bir parça olarak barındıran *jouissance*'dır. Sanırım *jouissance*'ı Türkçe'de en iyi anlatan şarkı sözü Sezen Aksu'dan geliyor: "Aşk için ölmeli aşk o zaman aşk."

yaşamı" aksatan bir faaliyet olarak tanımlanacak olursa, bu etkinlik sırasında porno sitelere girmek olsa olsa bu aksatıcı faaliyeti aksatıcı bir sapma olarak görülebilir. Bu tartışmanın sonucunda, "normal" ve "normalin aksaması" kavramlarının, ve hattâ "sapma" kavramının yeniden tanımlanma ihtiyacında olduğu yargısına varmak mümkün görünüyor.

Bireyler ve sanal cemaatler arasında gözlemlediğimiz yeni toplumsal ilişkiler "ağı" ortasında toplumun yaptırım uyguladığı davranışlarla ilgili "suçları" ve bunlara bağlı suçluluk duygusunu nereye yerleştirebiliriz? Bu soruyu yanıtlayabilmek için özneyi yerli yerine koymamız, yani, ahlâkın bir fonksiyonu olarak değerlendirmemiz gerekecek. Acaba Descartes bu anlamda bize yardımcı olabilir mi?

Perspektifsel doğası gereği Kartezyen öznenin kategorik olarak gizli olduğu (görülmediği) ileri sürülebilir. Gerçekten de Descartes'ın cogito argümanı ile tanımladığı özne bakışın tek gerçek sahibidir. Öte yandan çok iyi bilindiği gibi görme duyusu Descartes'da güvenilir olmaktan çok uzaktır. Kötü niyetli bir şeytanın elinde oyuncak olma nihai olasılığı dikkate alındığında, Kartezyen özne voyöristik davranışın öznesi olma niteliğini kaybedecektir. Dahası, davranışı bütünüyle ahlâk-dışı kabul edilse bile, voyörü ahlâkî bir özne olarak tanımladık. Descartes'da ahlâk, bağışlayan, mutlak, mükemmel ve sonsuz Tanrı ile kötü niyetli Şeytan'ın kavgasının başladığı noktada sonlanıyor gibidir. Ahlâk konusunda Descartes, Tanrı'nın iradesine bütünüyle boyun eğmiştir; o halde ahlâk Tanrı'nın iradesine göre yeryüzünde hüküm sürecek veya sürmeyecektir. Eğer Tanrı isteseydi bugün içinde yaşadığımız dünya bütünüyle ahlâk ilkeleri tarafından yönlendirilmiş bir yer olabilirdi. Stoacı ahlâk sistemine yakın ahlâk anlayışında Descartes, öznenin ahlâkî iç çatışmaları konusunda pek fazla bir şey söylememiş ve rasyonel aklın nihai olarak ahlâkî davranışa yol açacağını söylemiştir. Oysa voyör özne ahlâk dışı davranışı konusunda görünüşte rasyonel bir seçim yapmıştır ama aynı zamanda bu seçimi yapmama şansının olmadığını, bir başka ifade ile, seçiminin "kontrolü dışında" olduğunu söylemektedir.[5] Bu nokta bizi doğrudan doğruya Kant'a ve Kant'ın ahlâk felsefesine ulaştırıyor.

[5] Türk gazete okurunun hatırlayacağı bir örnek verelim. Boğaziçi Üniversitesi Kimya Bölümü kızlar tuvaletine gizli mikro kamera yerleştirirken yakalanan şahıs polisteki ifadesinde "istem dışı davrandığını, psikolojik sorunları olduğunu ve kimseye açılamadığını" söylemişti (*Radikal* 12 Ekim 2000). Ancak gözetleme edimini kaydeden bu kişi internette sıkça rastlanan ödüllü yarışmalara "*contri*" gönderirken büyük ihtimalle milyonlara "açılacak" ve belki de bu yolla bir miktar para kazanacaktı.

Voyöristik edim nerede ve nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin, voyör özne ahlâk yasasının daimi denetimi ve gözlemi altındadır. Buna, Alenka Zupancic'in terimleri ile, "süperegolaştırılmış ahlâk yasası" da diyebiliriz (2000:147–148). Kant'a göre ahlâk yasasının sesi "en cüretli günahkârı bile titretir ve onun bakışından gizlenmeye zorlar" (aktaran Zupancic 2000:146). Bu düşünceye göre en cüretkâr röntgenci bile içeriden izlenmekte, bir anlamda ahlâk yasası tarafından dikizlenmektedir. Tanrı, Büyük Öteki, süperego, toplum, adına her ne derseniz deyin, süperegolaştırılmış ahlâk yasası "duvardaki sinek" misali her an yanıbaşınızda sizi izlemektedir.

Kantçı ahlâk yasası ve voyörizm arasındaki yapısal paralellik elbette bir tesadüf sayılamaz; aslına bakılacak olursa, bu homoloji Kant ve Lacan isimlerinin beraber anılmasını sağlayan kavramsal çerçeveye işaret etmektedir. Zupancic'e göre Lacan'ın Kant'a hayranlığının arkasında Kant'ın geleneksel yaklaşımlardan radikal biçimde farklı ahlâk kuramı vardır. Kant, öncelikle, ahlâkı bir yap–yapma listesi veya endeksi, ve buna bağlı ödevler silsilesi olarak görmez. Tam tersine, Kantçı ahlâk, Lacan'a göre, "imkânsıza dönük öyle bir bir taleptir ki, 'içinde kendi arzumuzun topolojisini tanıyabiliriz'." Geleneksel ahlâk içinde arzu dışlanması gereken bir fazlalıkken Kant bunu alıp ahlâk kuramının merkezî kavramı haline getirmiştir. Kant geleneksel ahlâk kavrayışından bir noktada daha ayrılır. Kant geleneksel ahlâk kuramının tersine ahlâkı "iyinin dağıtımı" ("distribution of good"), Lacan'ın terimleriyle "distribution of goods"[6] olarak görmez (Zupancic 2000:3). Sonuç olarak, Kantçı ahlâktan esinlenerek psikanaliz içinde oluşturulan "ahlâk yasası" kavramı en saf haliyle arzudan başka bir şey değildir. Gerçekten de, aklımıza gelebilecek tüm ahlâk yasalarını, dizginlerinden boşanmış arzudan kaynaklanan kirli, yasak ve iğrenç davranışların negatif kopyası olarak düşünemez miyiz?

Konunun bizi ilgilendiren bir boyutu daha var. Kant'da suçluluk duygusunun paradoksal bir karakteri vardır. Zupancic paradoksu "özgürlüğün gerçeği"nden (reality of freedom) türeyen suçluluğu ahlâkî vicdandan ayırabilmek için yaptığı tartışmada şöyle iredeler:

Gayet iyi biliriz ki, ahlâkî vicdanla ilgili suçluluk her tür 'edinilmiş bilgiden' ve top-

[6] "*Distribution of goods*" metinde *goods* kelimesinin iki anlamını (iyi ve mal) muhafaza edebilmek için İngilizce olarak kullanıldı.

lumsal kısıtlamalardan kaynaklanabilir; bunların hiçbirinin koşulsuz ahlâk yasası ile ilgisi yoktur. Öte yandan, özgürlük olasılığı ile ilgili olarak suçluluk paradoksal 'yapısı' anlamında ele alınmak zorundadır: belli bir eylemi yaparken, Kant'ın deyişi ile 'zorunluluğun girdabına kapılmış' olsak bile suçluluğu hissedebilmemizde olduğu gibi. Yapığımız şeyin 'kontrolümüz dışında' olduğunu bile bile suçluluk duyabiliriz (2000:25–26).

Zupancic'in vicdan ve ahlâk yasası ile ilgili suçluluğun ayrımını Kant'ta gözlemlemesi bizi röntgenci öznenin ve kontrol dışı röntgenci bakışın doğasına götürebilir. Bu bakışta jouissance'ı mümkün kılan önemli bir gerilim, bir imkânsızlık söz konusudur. Geleneksel anlamda (elektronik olmayan) röntgencinin karşılaştığı temel sorun, yakalanma, yasal soruşturmaya uğrama, toplumdan dışlanma vb. tehditlerle örülü bir korkunun beklenen hazza bir karşıt güç oluşturmasıdır. Gerçek dünyada röntgencilik, röntgenci öznenin bir noktada fantastik dünyadan çıkıp riskli (gerçek) bölgeye fiilen girmesini gerektirir. Oysa elektronik ortamda röntgencilik kişisel riskten neredeyse tamamen uzaklaşmıştır. Bu çelişkiyi nasıl açıklayabiliriz? Bir yandan voyör jouissance'ının temel ögesinin risk ve hazzın birlikteliği olarak tanımlarken, diğer yandan riskin ortadan kalktığı bir durumda hâlâ voyöristik edimin mümkün olmasını nasıl açıklayabiliriz? Bu soruyu yanıtlayabilmek için doğrudan doğruya İnternet voyör söylemine ve bu söylem dolayımı ile öznenin kuruluş dinamiklerine bakmak gerekecektir.

Monad, Lacancı özne ve İnternet röntgencisi

Sembolik düzenin bir fonksiyonu olan özne, İnternet üzerinde jouissance ararken bir dizi imkânsız edimi aynı anda yerine getirmek durumunda kalmıştır. Voyör, kadın bedeninin ve çıplaklığının Lacancı imkânsız gerçeğine ulaşmak için sembolik düzenin imkânsız olarak tanımladığı şeyi yapar ve bakışın yasak olduğu bölgeye girer. Aslında sembolik düzenin (toplumun ya da ahlâk yasasının) yasaklaması jouissance üretimi için zorunlu koşuldur – risk, suçluluk ve haz karışımı olan jouissance, elbette, cinsler arasındaki "duygusal aşk" ya da "akılcı birliktelik" türünden hazza dönük ilişki kiplerinde bulunamayacaktır. (Röntgenci) özne, bu kiplerin ötesindeki söylemsel bölgelere yönelmiş ve cinsel tatmin için en riskli yasağı, karşı cinsi en aşırı biçimde nesneleştiren, bu uğurda cinsel temasın kendisini ve hattaâ bedensel çıplaklığı bile feda eden voyörizmi seçmiştir. Öte yandan İnternet söz konusu olduğunda, geleneksel anlamda klinik sapkınlık olarak tanımlanabilecek voyörizm eylemi-

nin jouissance için gerekli tüm risk, suçluluk ve korku içeren boyutlarını terk etmiş görünüyor. Öznenin gerçeklikle yegâne ilişkisi olarak kabul edilebilecek fantezi evreninin inşasını tümüyle kendi dışındaki bir yapıya, İnternete devretmiş görünüyor. Daha doğru bir ifade ile, özne voyöristik edimini kendi fantezi uzamı içinde kendisini sembolik düzenle ilişkilendiren bir araç olarak kullanmak yerine, İnternetin sembolik düzeni içinde[7] söylemsel olarak şekillenmiş voyöristik malzemelere başvurarak gerçekleştirmektedir. Gerçek voyörizmin "gerçeklik fantezisi" (yani, gerçek düzlemindeki saf kadına ulaştığı yanılsaması) özünde gerçek/temsil eşiğini aşma biçimlerinden biri olan İnternette (Murphie 2001:194) kendine en uygun olan fanteziyi ödünç alma, kendininmiş gibi varsayma biçimine dönüşmüştür. Gerçek yaşam röntgencisinin mutlak haz için riski mutlak anlamda sıfıra indiren fantezileri (görünmez adam olmak gibi) dikkate alındığında bu öznenin jouissance için zaten işin başında paradoksal bir zihin yapısı ile hareket ettiğini görebiliriz. Paradoks şuradadır: röntgenci jouissance'ı özünde tehdit ve haz karışımı içerir; yani, burada söz konusu olan varsayımsal bir saf cinsel haz[8] değil, hazzın yakalanma olasılığı nedeniyle her ân tehdite (aşağılanma, tutuklanma, cezalandırılma tehditi) dönüşebildiği ara bölgedir. Oysa anılan fantezilere baktığımızda (duvardaki sinek, görünmez adam, vs.) voyöristik edimin bu ara bölgede değil de bütünüyle risksiz bir bölgede gerçekleşmesi arzusunu yakalıyoruz. Elbette ki "görünmez adam" olmak mümkün olsaydı, yani fantazmatik kurgu gerçekleşseydi, yapılan iş röntgencilik olmayacak, seyretme ediminin cinsellik boyutu Freud'un tanımladığı biçimiyle "haz ilkesi" ile sınırlı kalacaktı. Eşleri ya da cinsel partnerleri yatak odası mahremiyeti içindeki bakış altında rahatça soyunan pekçok erkeğin bir tür "görünmez adam" olduğu (bakış nesnesi tarafından orada yokmuş gibi addedildikleri) düşünülecek olursa, bu röntgenci fantezisinin ancak fantezi olarak kaldığı ölçüde jouissance üretebilen bir yapıya sahip olduğu kolayca çıkarsanabilir. O halde riskin sıfıra yakın olduğu İnternet ortamında voyöristik edimin sembolik doğasını psikanalitik terimlerle ancak belli bir noktaya kadar açıklayabileceğimizi söyleyebi-

[7] Bu ifade ile internetin kendine özgü ayrı bir sembolik düzeni olduğunu ima etmiyorum. Bu vurguyu yapma nedenim, birazdan açıklayacağım nedenlerle sembolik düzende değil öznede ele alınması gereken dönüşümleri tanımlayabilmektir.

[8] Psikanalitik kuramın terimleri ile konuşacak olursak hiçbir cinsel haz saf olarak tanımlanamaz. Cinselliği haz verici kılan şey, cinsel edimi sarmalayan fantazmatik unsurlardır (detaylı tartışma için bkz., Zizek1997).

liriz. Kuramda eksik kalan şeyi, tersine tüm iddiasına rağmen, özneyi fallik (ödipal) bir çekirdek etrafında şekillenmiş ve bu merkez tarafından örgütlenen bir sistem olarak görmesi olarak açıklamak mümkün. Bir başka ifade ile, psikanalizin öznesi kendi fantezi uzamında kendi hâkimiyetini ilân etmesi bakımından yalnızca "kişiye özel" tanımlamalar ve kurgular bağlamında kavramsallaştırılabilen bir karakter taşımaktadır. Bu konuyu biraz açalım.

İnternetin voyöristik mekânizmasının arkasında açık bir biçimde öznelerarasılığı (intersubjectivity) dışlamasının bulunduğuna, bakışın mutlak asimetrisi bahsinde işaret etmiştik. İnternet voyör sitelerinin gerçek durumlara ne kadar benzerse benzesin, gerçeklikten önemli bir noktada ayrıldığı, öznelerarasılığın insan edimine kattığı olumsallığı içermediği gözlemlenecektir – zaten riski de ortadan kaldıran şey, İnternetin (ve genelde tüm bilgisayar ortamlarının) tutarlılığıdır. Risk, bilinemez olandan yani yapısında tahmin edilemez değişkenlikler barındırandan kaynaklanır. İnternet ne kadar kapsamlı bir sanal uzam sunarsa sunsun ve bu yolla ne kadar büyük bir çeşitlilik içerirse içersin (gerçekten de İnternette akla gelebilecek tüm röntgencilik fantezileri sistematik olarak içerilmiştir), gerçekliğin her an insanın karşısına çıkarabileceği türden tutarsızlıklar içermeyecektir (İnternette akla gelmeyecek en az bir röntgencilik tipi dışarıda kalmak zorundadır). Özetle ifade etmek gerekirse, İnternetin tutarlı olarak dışladığı şey gerçektir (Žižek 1996: 293). Dışlanan gerçeği, Ötekinin gerçeği, yani, kadın olarak okumak anlamlı olacaktır. Bilgisayar kelimenin doğru anlamında kadının tam tersi olan şeydir: Tutarlı öteki. Žižek bu analizin sonucunda almamız gereken nihai dersi şöyle ortaya koyuyor: "Sanal gerçekliğin nihai dersi tam da hakiki gerçekliğin sanallaştırılmasındadır. 'Sanal gerçeklik' hayaleti ile 'hakiki' gerçekliğin kendisi, kendisinin benzeşimi (semblance), saf sembolik kurgusu olarak ortaya koyulmaktadır" (1996: 295). Açık bir biçimde ifade edecek olursak, öznenin gerçekliğe erişimi zaten sanaldır, zaten sembolik dolayımla mümkündür; kuşkusuz bunu Gerçek'in özne için travmatik bir imkânsızlık olması noktasıyla bağdaşık olarak düşünmeliyiz. Dikkat edilecek olursa Zizek sanal gerçeklik kavramını kendi içinde bir değer olarak değil, özne ve gerçeklikle ilgili metafiziğin anlatımlarından biri, belki de çok iyi bir örneği olarak ele almaktadır. Žižek'e göre "... siberuzam sembolik düzeni kuran aralığı/uçurumu (gap) yalnızca radikalize eder: (sembolik) gerçeklik zaten-hep 'sanaldı'; bu şu anlama gelir: (toplumsal) ger-

çekliğe her erişim örtük bir fantazmatik hipertextle desteklenmek zorundadır" (1997: 143). Bu yargıya katılmak zorunlu olarak aynı sonuçlara (derslere) ulaşmak anlamına gelmeyebilir. Nitekim Michael Heim'a göre "Sanal çevreleri ve simüle edilmiş dünyaları ile siberuzam bir metafizik laboratuvar, gerçeklik duygumuzun kendisini inceleyebileceğimiz bir araçtır" (1983: Heim 82).

Heim, siberuzamı, Heideggerci bir ifade kullanarak söyleyecek olursak, Eflatun'dan beri kuluçkada bekleyen Platonik ideanın ve erken modern Leibnizci mantığın ("elektrik dilin") ya da genel bir ifadeyle Platonik Eros'un, güncel teknoloji ile birleşerek vücut buluşması olarak görür. Heim'e göre Leibniz'in metafiziği, yani, monadolojisi, günümüz bilgisayar ağlarının oluşturduğu matriksin kavramsal prototipidir. Heim bilgisayarlarla olan ilişkimizi duyusal olmaktan çok erotik olarak tanımlar: Saf enformasyona dönüşmüş bir dünya gözlerimizi ve aklımızı hayran bırakır. Burada anlaşıldığı biçimiyle "Eros kişiye özel ve öznel fantezilerin ötesine geçer" (82–83). Bir başka ifadeyle siberuzam monadik felsefeyle tam uyum sağlayan ve birbirleriyle yüzyüze ilişkisi bulunmayan birimlerin (monadların) paylaşılan bir sistem içinde kurdukları ilişki olarak görülmektedir. Her bir birim biriciktir ve diğerlerinden farklıdır. Ancak Heim'ın Merkezi Sistem Operatörü (sysop) olarak okuduğu tek bir Tanrı bu sistem içinde olup bitenleri görür ve yönetir. Çokluk ve çeşitlilik sistemin parçalarına içsel niteliklerdir çünkü birbirleriyle ilişkileri, yarattıkları makro sistem dolayımı ile sınırlı olan monadlar "öteki" monadların hangi algıları ve/veya temsilleri ürettiği bilgisinden yoksundurlar. Yani, nihai yalnızlıklarına karşın monadlar tek bir dünyaya, tek bir işletim sistemine aittirler. Bu sistemin, Heim'a göre, erotik bir ontolojisi vardır. Bu ontolojinin erotizasyonu, paradoksal biçimde, siberuzamda yer alan öznelerin tıpkı monadlar gibi bedenlerini geride bırakmalarından kaynaklanmaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse, fizikî uzamın bagajında gelen her türden sınırlayıcı etkinin (hiyerarşilerin, ahlâk ve etiket kurallarının, cinsler arasındaki köklü kişisel deneyim tarihinin vs.) ortadan kalkmasıyla özne ve nesne arasında Young'un sözünü ettiği türden bir özgün yakınlaşma (proximity) ve kişisel yakınlık (intimacy) doğabilmektedir.

Tüm bunlardan şu ilginç sonuç çıkıyor: Voyöristik hazzın ve psikanalitik kurama göre tüm cinsel hazzın arka planında bulunan özneler arasındaki mesafe İnternette "yapısal olarak" zaten vardır. Ancak bu tablo-

da karanlık olan nokta, izole olmuş bireylerin fantezi evrenlerini paylaşmalarının dinamiği ve bunu da kapsayacak biçimde öznenin kendi dinamiğidir. İşte tam da bu fantezi ile örülü dinamik araştırıldığı zaman voyöristik arzu ve edimin paradoksal karakteri belirmeye başlar. Bu paradoks aslında aynı öznenin iki farklı kavramsal versiyonu karşısında hangisini seçeceğini bilemeyen bizlerin paradoksu ya da açmazı olarak da görebiliriz. Paradoksu kavramsal (felsefi/metafizik) terimlerle formülleştirelim.

Birinci versiyon: Voyör özne doğası gereği "kapalı kutu" psişesi ve eklemlendiği yapısal oluşum (voyöristik söylem) gereği adeta monadolojinin arketipal temsili gibidir. Böyle baktığımız zaman biribiriyle ilişkisiz ancak bir üst/merkezi monadın denetim ve kontrolünde (şimdilik buna ahlâk yasası/arzu adını vermeyelim) kaçınılmaz olarak gizli biçimde edimini gerçekleştirecek, her keresinde kurbanıyla kurduğu asimetrik ilişki ve mutlak yalnızlığını düşünerek kendi öznel kuruluşunu yeryüzündeki yegane varoluş biçimi olarak formülleştirecektir. Bu öznenin bireysel edimi tüm kendi gibi olan ama mutlak yalnızlık gereği iletişimsiz olduğu, farklı olmasına rağmen farkının farkında olmadığı özneler gibi voyöristik makro kozmosu şekillendirecektir. Bir başka deyişle, tikel voyör özne kendi mikro kozmosunda makro voyöristik kozmosun bir özetini, bir "temsilini" barındıracaktır. Bu saptamaya bazı itirazlar olabilir. Bunlar arasında en ciddiye alınması gereken, kuşkusuz, Leibniz'in Monadoloji'sinde yedinci paragrafta yer alan şu sözleri olabilir: "Monadların herhangi bir şeyin içeri girebileceği veya dışarı çıkabileceği pencereleri yoktur" (2001:1). Öte yandan bu durum monadların bütünüyle kapalı bir kutu, dışarısı ile (başka monadlarla) hiçbir ilişkisi olmayan birimler niteliğine indirgemez; tam tersine, basit bir töz olan monad kelimenin tam anlamıyla bir algı ağı (network) içindedir ve algılar olmaksızın varlığını sürdüremez (Par. 21; 3). O halde ruhtan (soul) daha alt (aşağı değil) bir kategori olan monad, Heim'ın haklı olarak gözlemlediği gibi, kendi çapında belki etkisiz olan ancak başka basit tözlerle (monadlarla) birlikte düşünüldüğünde makro kozmosu oluşturan bir ağın algılayan parçasıdır.

İkinci versiyon; Öte yandan, arzu ekonomisi (burada bakış ekonomisi de diyebiliriz) denebilecek yapı çerçevesinde düşündüğümüzde, voyör özne hiçbir zaman (Lacan'ın adeta tiksinti ile andığı (bkz. Lacan 2001: 325)) psikolojinin öznesi, kendi içinde bütünlüğü ve tutarlılığı olan bir

varlık biçiminde karşımıza çıkmayacaktır. Bu özne (Lacancı özne) dil içinde kurulmuştur ve sonsuz biçimde bir taşıyıcıdan diğerine, bir gösterenden diğerine aktarılmakta, kendisini ancak özdeşleşme yoluyla başkalarında, Ötekinin arzusunda tanımlayabilmekte, varlığını fantezinin meşakkatli çabası sonucunda kendisini Ötekinin arzu nesnesi olarak tanımlayabildiği ölçüde muhafaza edebilmektedir.

Şimdi paradoksu daha açık terimlerle ortaya koyalım: Eğer birinci versiyona inanacak olursak, voyör öznenin kendi kendini kurduğunu, yani, autopoietic olduğunu düşünmemiz gerekecektir. İkinci versiyona inanırsak bu öznenin kendi dışında bir yapı tarafından kurulduğunu, varlığının kesikli, süreksiz ve geçici olduğunu düşünmemiz gerekecektir. Etiket meraklıları için söyleyelim Leibnizci mi (Spinozacı, Deleuzecü) olacağız yoksa Lacancı mı (Freudcu, Žižekci)? Etiketleri bir kenara bırakarak inceleyecek olursak, aslında bir paradokstan ziyade gerçeklikle ilgili olarak indirgenemez bir muğlaklığın (ambiguity) ya da bir tür ikilemin hangi tarafına vurgu yapacağımızı bilememekten kaynaklanan bir kararsızlığın söz konusu olduğunu görebiliriz. Bu kararsızlık psikanalitik kuramda kayıt altına alınabileceği gibi Deleuzecü bir bakış açısından da görülebilir. Bu bölümü psikanalitik kuramın anılan kararsızlığı nasıl kayıt altına aldığını inceleyerek bitirelim ve Deleuze çizgisine daha yakın özne tasavvurunu bir sonraki başlık altında inceleyelim.

Sanal ortamda röntgencilikle iştigal eden öznenin, İnternetin sağladığı her türden özgürleştirmeye karşın (bedenden özgürleşme, toplumdan özgürleşme, başkalarından özgürleşme) nasıl olup da hâlâ ahlâkî bir söylemin öznesi olabildiği sorusundan yola çıkmıştık. Meseleyi karmaşıklaştıran ikinci soru ise İnternette yapılan işin riskin oratadan kalkmasına karşın nasıl olup da hâlâ jouissance sağlayabildiği konusundadır. Tüm bu soruların gelip dayandığı nokta, elbette, öznenin statüsü ve ahlâk yasasıyla (Yasa ile) nasıl bir ilişkisi olduğudur.

Žižek sanal âlemin özgül bir statüsü olduğunu reddeder. Asıl önemli olan sembolik ve imgelemsel arasındaki gerilim ve bu gerilim içinde öznenin konumudur. Bu iki düzenin özne ile ilişkisi dikkate alındığında siberuzamdaki öznenin şöyle konuştuğunu duyabiliriz: "Nasıl olsa gerçek yaşam olmayan İnternette gezerken takındığım kimlik (örn., röntgenci kimliği) gündelik hayatın üzerime (gerçek kimliğime) yüklediği yüklerden ve sorumluluklardan geçici de olsa kurtulmamı sağlıyor; bu takınılmış kimlik aslında ben değilim; daha derinlerde gerçek ben yatıyor".

Öte yandan aynı özne şunu da söyleyebilir: "Gerçek hayatın üzerime yüklediği yükler ve sorumluluklar gerçek kimliğimi (örn., röntgenci kimlik) özgürce ortaya koyabilmemi engelliyor; İnternet bu baskıları ortadan kaldırdığı için sanal alemde gerçek (altta yatan) kimliğim su yüzüne çıkıyor". Žižek "siber seks" konusunda benzer bir saptama yapar: "Yapabilirim, zira biliyorum ki aslında yapmıyorum; inhibisyon veya utanç askıya alınmıştır" (1997: 138). Aslında bütün mesele Lacan'ın ünlü "hakikat kurgunun yapısına sahiptir" sözünde düğümlenen bir muğlaklıkla açıklanabilir. Açıklama, imgelemsel ve sembolik özdeşleşme arasındaki temel Lacancı ayrım ile yapılmaktadır: "Sembolik özdeşleşmenin en özlü tanımında kişinin arkasındaki hakîki yüzden daha gerçek ve bağlayıcı maskeyi takması vardır". İmgelemsel özdeşleşmede ise kişinin kendini aslında olmadığı biçimde sunması söz konusudur. Sembolik düzen adı verilen şey tam da "gerçek yaşam" ve "saf imgelem" arasında yer alan ara bölgede yer alır (Žižek 1997: 139–140).

Peki bu "indirgenemez muğlaklık" içinde özne nereye oturtulabilir? Bu soruyu yanıtlayabilemek için Lacan'ın ben/kişi (self/person) ve özne (subject) ayrımına dönmemiz gerekecek. Lacancı anlamda merkezsizleşmiş özne, basit bir biçimde bir dizi benliğin aynı öznede dağınık bir halde bulunması değildir; yani, bölünmüş özne, aynı bireyde birden fazla kimliğin, egoların bulunması olarak anlaşılmamalıdır ("ben hem toplum kurallarına uyan heteroseksüel bir aile babası, hem gay bir röntgenci hem de ayak fetişistiyim, bu kimliklerden herhangi birini özgür irademle gömlek giyer gibi giyip ortalığa çıkabilirim" örneği geçersizdir). Parantez içindeki örnekte eğer baskın bir ben yoksa kişilik bölünmesi sendromu, bu kimlikler sanal bir ortamda oynanıyorsa (multiple user domains, MUD– gibi) arkada yatan gerçek bir persona ideolojik varsayımı söz konusudur. Oysa psikanalitik kuramda özne, tek bir bütünleşik benliğe sahip olsa da yarılmıştır (split). Bu bakımdan öznenin bölünmesi iki farklı benlik arasındaki, yani iki ayrı içerik arasındaki yarılma değil, birşey ve hiç birşey, özdeşleşme tipi ve boşluk (void) arasındaki bölünmedir. İşte tam da bu anlamda Lacancı "merkezsizlik" sembolik ve imgelemsel özdeşleşme arasında salınma, bu iki düzlem arasındaki kararsızlığın işareti olarak alınmalıdır. Bu kararsızlık sembolik maskenin gizlediği gerçek yüzden daha gerçek olması ya da imgelemsel özdeşleşmenin öne çıkardığı kimliğin arkada yatan gerçeği saptıran bir nitelik taşıyabilmesinde yatıyor. O halde özne dediğimiz şey, bu iki tip özdeşleşmeye olanak ta-

nıyan arada kalmış tarafsız bölge, Žižek'in terimleriyle "boş kanal"dan (empty band) başka bir şey değildir (1997: 140–141).

Ben bir sapık olabilirim ama sen de tıpkı benim gibisin

Leibniz'e ve monadlara dönelim ve gerçekten bir paradoksla karşı karşıya olup olmadığımıza bakalım. Bu kez dikkate almamız gereken ayrım monad ve ruh arasındadır. Bu ayrım için Monadoloji'nin 19. Paragrafını dikkatle okuyalım:

> Eğer açıkladığım genel anlamda algıları ve arzuları [appetits, desires] olan herşeye Ruh adını vereceksek, o halde tüm basit tözler ya da yaratılmış Monadlara ruh denilebilir; ama duygu [le sentiment, feeling] salt algıdan fazla bir şey olduğuna göre, genel Monad veya Entelechy ismleri sadece algıları olan basit tözler için yeterli olmalıdır, ve Ruh ismi yalnızca algıları daha netleşmiş ve hafıza ile eşlik edilmiş olanlara verilmelidir. (2001:3)

Monad ve ruh arasındaki bu ince ayrım gerçekten çok ilginç. Bu ayrımda *Entelechy* (entelékheia, end within, içteki amaç) kavramı elbette ki dikkat çekiyor. Bu kavramın Merriam-Webster sözlüğündeki ilk anlamı "form veren nedenin gerçekleşmesi" olarak verilmiştir. Leibniz'in kullandığı anlama daha yakın olan ikinci başlık ise entelechy'yi "bilimsel yöntemlerle gösterilemeyen ve bazı vitalist doktrinlerde organizmanın gelişimi ve işlevselliğini sağlayan hipotetik unsur" olarak tanımlıyor. Söz gelimi bir elma çekirdeğinin toprağa düşmese bile sonuçta bir elma ağacına dönüşmesini sağlayan şey, onun içteki amacı ya da entelechy'sidir. Tohum halindeyken elma ağacı ile ilgisi olmayan bu şey, verili bir zaman/mekân kesitinde kendisini önce bir fidan ve daha sonra bir ağaç olarak da gerçekleştirebilir, ya da bunların hiçbiri olmaz, bir ineğin işkembesinde eriyip yok olabilir. Yukarıdaki alıntıda Leibniz'in bu kavramı Monad kavramı ile değişmeli olarak kullandığını görüyoruz. O halde Monad da başka monadlarla ilişkisi bulunmamasına rağmen belli bir temsil (representatio, Vorstellung), yani bir tür "bilinç" taşıyan bir varlıktır. Pencereleri olmayan bu varlıklar nasıl olur da "iç amaç" "temsil" ya da "bilinç" edinmiş olabilirler? Biraz cesaretli düşünecek olursak bu açmazın bir benzerini Freud'da bulabiliriz. Freud'a göre bazı bilinç–dışı (unconscious) materyaller hiçbir zaman bilinç düzeyinde bulunmamışlardır. Bastırma (repression) hipotezi ile doğrudan çelişen böyle bir önerme nasıl olabilir? Sorunun yanıtı basitçe şudur: entelechy'deki iç amaç ya da bilinç-dışındaki bastırılmamış malzeme zaten hep oradadır, bir yer-

den gelmemiştir. Bu yanıtın Lacancı açılımı için boşluk (void) kavramından daha uygun ne olabilir? Ya da, entelechy veya monad kavramından anlamamız gereken şey, Žižek'in "boş kanal" olarak tarif ettiği yanılmış özneye benzemiyor mu?

O halde gerçekten de bir paradoksla karşı karşıya değiliz. Bütün mesele, farklı kuramsal yaklaşımların özne kavramı ile olan ilişkilerinin hangi aşamasına baktığımızla ilgilidir. Yani, öznenin kavramsal kuruluşunun hangi aşamasında "pause" düğmesine bastığımızla ilgili bir sorunla karşı karşıyayız demek yerinde olacaktır. Etienne Balibar, tüm yapısalcı kuramların tipik hamlesinin öznenin eş zamanlı yapısökümü (deconstruction) ve yeniden kuruluşu (reconstruction) olduğunu söylüyor (2003:10)–Lacan buna bir istisna olmasa gerek. Buna kurucu özneden kurulmuş özneye, öznenin arché (neden, ilke, orijin) olarak yapısökümününden öznenin bir sonuç ya da fonksiyon olarak yeniden kuruluşuna bir geçiş olarak algılayabiliriz (ibid). Bu çerçevede Balibar, Lacan'ın özneyle ilgili ünlü "bir gösterenin başka bir gösteren için temsil ettiği şey" formülünü, başka örneklerle de birleştirerek, Bachelard'a referansla ikinci konumda yapılara (second-position structure) ait bir formül olarak okumakta gecikmeyecektir. Yani, bu yapıların tarifinde tıpkı Leibniz'in monadolojisinde olduğu gibi, yalnızca mantıksal ve ikinci dereceden analojik biçimler kullanılmıştır; farkın farkı ya da bir şeyin hiçbir şeyden farkı gibi. Bu anlamda Balibar'a göre "tüm yapısalcılıklar kelimenin tam anlamıyla Leibnizcidir" (2003:15).

Görüldüğü gibi İnternet ve öznenin konumu, özne kuramları açısından son derece verimli bir mecradır. Öznenin dağılması ve serbest akış/vortex kavramlarıyla açıklanması anlamında İnternet âdeta ısmarlama bir mecra olarak düşünülebilir. Özneye giydirilmeye çalışılan kıyafetler düşünüldüğünde, deyim yerindeyse, en büyük çeşitlilik sunan "moda merkezi" İnternet olmuştur. Ne de olsa İnternet üzerinde özne her tür toplumsal/uzamsal engeli aşan, molekül bağları alabildiğine gevşediği için katı halden gaz hale geçen (bkz. Berman,1988) bir nesne halini almıştır. Öznelliğin orijinal olarak "içerideki" bir gaz konumunda olduğu varsayımından yola çıkan bu yaklaşıma göre öznellik beden dışına fışkırmıştır (Bains,2001:929). Bu varsayımın pek de geçerli olmadığını en ahlâk-dışı edimlerden biri olan röntgenciliği İnternet üzerinde deneyimlerken sanal âlemin olanaklı kıldığı tüm salıvermelere rağmen hâlâ ahlâkî bir söylem çerçevesinde kalabilen voyör öznenin durumuna bakarak

söyleyebiliriz. Eğer gaz tipi bir özne tanımı bu durumu açıklamaya yetmiyorsa nasıl bir özne tanımı ya da tasavvuru geliştirebiliriz?

Bu sorunun yanıtı Paul Bains'in Deleuze ve Guattari, ve Foucault'nun yaklaşımlarından yola çıkarak incelediği autopoietic[9] özne ya da yaratıcı bir üretkenliğin ürünü olan özne yaklaşımında bulabiliriz. Gerçekten de İnternette "uçuşan" özne hallerine baktığımızda kısıtların kalktığı ortamlarda bile bu kez ortadan kalkan kısıtlardan geliştirilen bir kolajın, kimi zaman da bu kolajın negatif kopyalarından yapılan bir kolajın hâkim olduğunu görmek mümkün. İşte bu anlamda, İnternet röntgencisini toplumda geçerli ahlâk kurallarının negatif kopyalarının bir kolajı olarak niteleyebiliriz. Riskin olmadığı bir ortamda başkalarının mahremiyetini "özgürce" ihlâl eden bu özne kendisini inşa ederken yalnızca daha önce sözü edilen pejoratif öz-tanımlamalara (sapık, hasta, suçlu, vs.) değil aynı zamanda konu ile ilgisi olmayan başka pejoratif nitelemelere de sıkça başvurmaktadır. Deyim yerindeyse ahlâk kurallarının "yapma" dediği ne varsa görülmeden seyretmekte cinsel haz bulan kitleye metallerin mıknatısa yapışması gibi gelip yapışmaktadır.

Örnek vermek gerekirse, İnternet röntgencisi aynı zamanda karşımıza kabul edilmiş bir ırkçılıkla, kadın düşmanlığı ve nefretiyle, aşırı milliyetçilikle, ve en şiddetlesinden homofobi ve pedofili ile de çıkmaktadır. Peki bu kadar "ahlâksızlık" ve politik yanlışlık (political incorrectness) nasıl olup da tek bir edimin öznesinde sorunsuzca bir arada bulunabilmektedir? Bu sorunun yanıtı yine röntgenci söyleminden geliyor. İnternete gözetlediği kimselerin (ki, bunlar, iddia edildiğine göre kişilerin eşleri, kızkardeşleri, hatta öz anneleri olabilmektedir) fotoğraf ve videolarını gönderen ve başkalarının gönderdiği materyale bakmaktan haz alan özne "bize" şöyle seslenmektedir: "evet, belki ben bir sapık olabilirim; ama unutma ki sen de tıpkı benim gibisin!"

İnternetin ahlâkî röntgencisinin geçerli ahlâkî normunun yaygın bir negatif ahlâk olduğunu böylece saptamış oluyoruz. Parçası olduğu "aşağılık" edimin farkında olan bu özne, edimine başkalarını da dahil etmekle yetinmemekte –ki bu suçlamadan haberdar olmak bile suçlamanın kısmen de olsa haklı olduğunu göstermektedir– aynı zamanda işlediği su-

[9] *Autopoiesis*, Yunanca *poiein* (= yaratı; *creation*) kökünden geliyor. Deleuze ve Guattari'ye ait olan bu kavram, yani, *autopoietic* özne kavramı, salt ilişkisel akışlarda şekillenen özne tasavvuruna alternatif olarak geliştirilmiştir ve öznede kendini yaratıcı bir kipte kurma (öz-referanslı kurma) otonomisi bulunduğunu saptar.

çun ağırlığını artıracak her türden söylem ve ideolojiyi de benimser görünmektedir. İnternet voyörü anonimlik zırhı arkasında yeni bir ben inşa ederken şöyle demektedir: "beni yalnızca röntgenci zannetmeyin, ben aynı zamanda berbat bir ırkçı, sadist bir kadın düşmanı, homoseksüellerden nefret eden bir homofobik, karşı cinsle duygusal ilişkisini onların özel fotoğraflarını milyonların bakışına açacak kadar adi bir tensel haz düşkünü ve potansiyel tecavüzcüyüm." Bu zenginlikte bir özne tasavvuru ne ahlâk yasasından "kurtulmuş" sayılabilir, ne de bütünüyle ilişkisel (relational) bir kuruluşa sahip olabilir. Zira İnternet ortamında bu özneye gelip yapışan niteliklerin yalnızca "çok kültürcü ahlâk kurallarının" bir negatif kolajı olabilmesi bir tesadüf sayılamaz. Bu kolajı Guattari'nin terimleriyle bir *unitas multiplex* olarak tanımlayabiliriz (1995). Unitas multiplex'den kastedilen şey, çokluğun oluşturduğu birlik, bütünsellik-tir. Bu tanıma uyan özne, algı-bazlı fenomenolojik özneden ya da us-bazlı Kartezyen özneden kesin terimlerle ayrılmakta, bir yandan bireyleşme (individuation) olgusunu izah ederken diğer yandan içsel ya da özcü "çekirdek" varsayımını reddetmektedir. İlginç olan, bu öznenin Öteki'nin arzu nesnesi olmakla tanımlanan Lacancı özneden de bir parça ayrılmasıdır. Lacancı özne zar zor elde ettiği jouissance'ını başkalarıyla paylaşmak istemeyecektir. Tam tersine, röntgencinin onca risk alarak çaldığı haz (çıplak kadın figürünün gerçeklikteki sahibinden çalınan haz) tam da bu niteliği ile değerlidir.

Bu özne bir kamusallaşmış patolojik farkındalığın birbiriyle ilişkili olmayan ancak duygulanımsal olarak biribirlerinden ayrılması olanaksız, bütünü ya da tutarlılık düzlemidir. Çekirdeksizdir ancak sanki bir çekirdeği varmışcasına tutarlı olarak bir araya getirilmiş söylem parçalarından inşa olmuştur. Tanımı gereği ahlâk-dışıdır ancak ahlâkî olmayan tek bir söylem parçasını bile bu inşa sürecine sokmamaktadır. İnternet röntgenciliği söz konu olduğunda adeta bu özne yalnızca röntgenci olamamakta, böyle bir saf tanım gözetleme ediminin jouissance üretimi için yeterli hammadeyi sağlayamamaktadır. Oysa aynı şeyi gerçek yaşam röntgencisi için söyleyemeyiz. Bu figür (gerçek yaşam röntgencisi) klasik psikolojik ve/veya psikanalitik etkenlerin (parçalanmış aile, çocukluk deneyimleri, vs.) sonucunda hayatın yalnızca cinsellik alanında "yoldan çıkmış" bir birey olarak karşımıza çıkıyor. Jouissance üretimi ancak mutlak nesneleştirme, nesneyi (kurbanı) olası tüm araçlar kullanılarak mutlak biçimde özneden uzaklaştırmakla mümkün olabilmektedir.

Bu tutarlılık düzlemini anlayabilmek için bir kez daha hızlıca gerçek yaşam röntgenciliğine dönmek gerekiyor. Daha önce de belirtildiği gibi, gerçek yaşam röntgenciliği görülmeden bakma üzerinde duran ve içerdiği bakış ekonomisinin mutlak asimetrisini zorunlu kılan bir davranıştır. Bu davranışta jouissance ancak riskle üretilebilir. Basit bir örnekle açıklamak gerekirse, kamusal bir plajda bikini ile güneşlenen kadınlar aynı plajda güneşlenen röntgenci için haz nesnesi değildir. Zira bu durum bakan açısından minimal bir risk içerebilir ancak. Bikinili kadın yalnızca olmaması gerektiği yerdeyken voyöristik hazza kaynaklık edebilir. Şehrin iş merkezinde bikini ile dolaşan bir kişi hiç şüphesiz bakışların odağı olacaktır – çünkü bu durumda bile bakış ekonomisi çerçevesinde bir risk tanımı yapılabilir. Kentin iş merkezinde bikini ile dolaşan bir kadının röntgenci hazzı üretebilmesi, bakan ile bakılan arasında gerçek ve/veya söylemsel bir mesafe gerektiğini gösteriyor. Keza plaj ortamında müşterilere soğuk içecek taşıyan, yani, yarı-çıplak güneşlenme düzlemine dahil olmayan (giyinik) garson da bakış ekonomisi içinde kendine avantajlı bir (röntgenci) konum sağlayabilecektir. Formülleştirmek gerekirse, mesafe arttıkça haz artmakta, mesafe sunileştikçe risk ortaya çıkmakta, risk arttıkça özne jouissance'a kavuşmaktadır. Zira röntgenci jouissance'ı, daha önce de belirtildiği gibi, basit bir cinsel haz değil, tehlike içeren bir hazdır.

Risk bulunmayan ortamlarda risk nasıl yaratılabilir? Elbette suni yollardan, yani, söylemsel olarak. Bunun yolunu voyör unitas multiplex zaten toplum-dışı olan konumunu suni olarak derinleştirerek bulmuş gibidir. İnternette yüzbinlercesi bulunabilen çıplak beden görüntüleri ve pornografi hiçbir biçimde voyöristik bakışa hitap etmeyebilecekken, bir dizi söylemsel hamle ile bu materyal voyöristik bakışa hitap eder hale getirilebilmektedir.

Söylem, nasıl olur da gerçek bir sonuç, bir risk doğurabilir? Tıpkı şu eski şakada olduğu gibi: "hanımefendi, giysilerinizin altında çırılçıplaksınız!" Bu malumu ilan eden şaka hedeflediği kişiyi anında kendi çıplaklığının (psikanalitik kuramda gerçek bedensel çıplaklığın) bilincinde bir özne haline getireceğinden öznelik statüsünü geçici olarak elinden alacak, onu voyöristik bakışın söylemsel nesnesi haline getirecektir; ortada "bakış" denilebilecek bir şey olmamasına rağmen. İnternette röntgencilik sitelerinde bol miktarda söze ihtiyaç duyulması, katkıda bulunanların "söze kışkırtılması" bundandır. İncelenen voyör sitelerine gelen ve açık-

layıcı metni bulunmayan materyal anında uyarılmaktadır: "bu fotoğrafı nerede çektin?" "fotoğraftaki kim?" "gizli görüntüleri nasıl bir teknikle elde ettin?" Böylelikle çıplaklık içeren (ya da daha ilginci, fazlaca çıplaklık içermeyen) herhangi bir görüntü voyör kategorisine girebilmektedir (kimi zaman herhangi bir kentin caddesinde yürürken fotoğrafı çekilmiş "alımlı" bir kadın imgesi salt fotoğraf gizlice çekilmiş izlenimi uyandırdığı için voyör sitelerinde kendine yer bulabilmektedir). Voyör, kendi edimini başlangıçta "ahlâk dışı" konuma oturtarak yaptığı işi gerçek röntgencilik sınıfına söylemsel olarak sokar: "gizlice fotoğraflarını çektiğimi karım duyarsa mahvolurum..." Elbette fotoğrafta görülen kişinin bu sözün sahibinin karısı olup olmadığı, dahası, gözetlendiğinin farkında olup olmadığı çok şüphelidir. Daha sonra fotoğraftaki kişinin bedeni ile ilgili yapılan değerlendirmeler, ve daha pekçok aşağılayıcı söz, voyöristik hazzı yükselten işlev görür. Voyör özne kendini üretmekte ancak bunu tamamen tesadüf eseri olan ya da bütünüyle öznenin özgür seçimine bağlı söylem parçalarıyla yap(a)mamaktadır.

Voyör öznenin durumunu daha vahimleştiren söylemler, daha önce de söz edildiği gibi, ancak başka gayrı–ahlâkî ya da aşırı söylemlerin eklemlenmesiyle gerçekleşebilmektedir. Voyör sitelerinden birine "katkı" gönderen bir röntgencinin bir yandan ediminin "zararsız" (ahlâken çok da kötü) olmadığını anlatırken, bir yandan kullandığı aşağılayıcı terimlerle kurbanını kendisinden nasıl uzaklaştırdığı ilgi çekici olabilir (bazı İngilizce argo sözcükler en yakın Türkçe karşılıklar uydurularak tercüme edilmiştir):

> Bu harikulade dişi tilkiye ait katkı tam bir rüya. Gerçek voyörizm sanatının görünmez moda geçip, konunun birkaç zararsız karesini çekip farkedilmeden, sanki hiç orada bulunmamış gibi, tülymek olduğunu keşfetmiş durumdayım. Kimseye bir şey olmaz, kimse zarar görmez. Bu gerçek bir masum şeftali ve sadece dokunulmamış bir meleğin mazhar olacağı saygıya layık. Keyfinize bakın ve bu çaba için en yüksek puanı verin lütfen.

ABD'nin Afganistan müdahalesi esnasında gönderilen bir teşhirci katkının söz kısmında milliyetçi temaların öne çıktığını görüyoruz:

> Silâhlı Kuvvetlerimizin tüm kadın ve erkeklerine sonsuz teşekkürler. Sizler Amerika'nın yarattığı en mükemmel insanlarsınız. Amerikalıları ve onların özgürlüklerini korumak için yaptığınız her şey için müteşekkiriz. Ama... nasıl söylemeli, ben hep bir Babriyeli peşinde koşmuşumdur. Bu katkı da Amerikan Deniz Kuvvetlerinin kadın ve erkekleri için ... Tanrı Amerika'yı ve onun askerlerini korusun!!! Hepinizi seviyorum!!!

Gözetlendiklerinin farkında olmayan kadın kurbanlarının çıplak görüntülerini milyonların bakışına sunan sitenin yöneticisi konumunda olan (sanal) şahsın, bir başka "katkı" için yaptığı yorumlar birkaç anlamda dikkat çekici:

> Nasıl oluyor da bazı hıyarlar gezegenimizde bu kadar tatlı şey varken bu kadar saldırgan olabiliyorlar? Belki de tüm bu s.ktirici Taliban ve El Kaide moronlarına bizim Red Clouds[10] için serbest giriş vermeliyiz, belki böylece sıkıcı mağaralarında neler kaçırdıklarını anlarlar.

"Post-modern" ırkçılığın" tipik bir örneği sayılabilecek bu yorumda ilk dikkat çeken konu, elbette ki aşırı milliyetçi söylemin voyör söylemine eklemlenmesidir. Öte yandan, ABD popüler siyasetinin günümüzdeki mutlak ötekisi konumundaki Taliban ve El Kaide figürleriyle söylemsel düzlemde kurulan işbirliği daha önemli bir noktanın altını çiziyor. Alıntıda geçen "dünyadaki güzellikler" voyörizm kurbanı olan bir kadının görüntüsüdür. Amerika, karşıtı olan Taliban gibi değilse bu "güzelliklere" sırtını dönmediği ve bunu da anayasal garanti altına aldığı içindir. "Özgürlükler ülkesi" klişesi... Ama bu klişenin altta yatan varsayımı, Lacancı terimlerle konuşacak olursak, master gösterenin imhası, Gerçek'in nicel terimlerle, aşama aşama, her bir sembolik dolayım bir soğan kabuğu gibi ayıklanarak ele geçirilemesi ve bütün çıplaklığı ile ortaya dökülmesidir. Sıradan röntgencilikte, ve esasında modern toplum idealinin ortaya çıkardığı yaşam alanlarının, bilim dahil tümünde varolan Öteki'yi deşifre etme isteğinin önünde bariyer oluşturan sembolik düzenin yıkılması, bu örnekte görüldüğü gibi, ortaya kocaman bir boşluktan başka bir şey çıkarmamaktadır. "Erkek bakışı" mutlak öteki ilan edilip dışlanan Taliban ve El Kaide ile ortak bir noktada buluşabilmekte, alay etme kabuğu altında özne–öteki bölümlenmesinin gerçek yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu yapının bir içeriği, materyal, pozitif ve değişmeyen bir malzemesi yoktur.

---

[10] "*Red Clouds*" incelenen voyör sitelerinden birinde yer alan ve hard porno içerdiği anlaşılan ücretli kısmın adıdır.

Sonuç: Çağdaş ahlâk üzerine birkaç not

İnternet voyörizminin ve genelde İnternet pornografisinin günümüz Batı toplumlarında[11] bir tür anayasal koruma altında olması elbette ki özünde İnternet gibi çağdaş teknolojinin son harikası üzerinden her türden öznelerarası alış-verişi koruma anlamını taşıyor. Bir önemli ayrıntı bu mükemmel tablo karşısında duranların keyfini kaçırabilir. Bu ayrıntı, öznelerarsılığın yerli yerinde durmasına karşın öznenin ortadan kaybolması ya da psikanaliz terimleriyle söyleyecek olursak, İnternetin sembolik düzeni kuran yarığı (gerçek ve imgelemsel arasındaki zorunlu kopukluğu) radikalize etmesidir. Bizleri daima "bağlantılı" kalmaya ve sürekli olarak birşeyleri paylaşmaya davet eden bu çağdaş tekno-ahlâk, öznenin kendi arzusu ile yüzleştiğinde karşılaştığı muğlaklıkla nasıl baş edeceğini bilememektedir.

Bu öznenin en önemli problemi, sürekli olarak kendisine istediği herşeyi yapabileceği söylenmesine karşın, öznenin ne istediğini bildiği varsayımının giderek zayıflamasıdır. Bu durum, herşeyin yapılabildiği İnternette en çıplak yüzüyle karşımıza çıkmıyor mu? Dahası, herşeyin yapılabilirliğinin yalnızca cinselliği denetleyen ahlâk yasasıyla sınırlı olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Bir örnek verelim. Akademik dünyanın teknolojik ilerlemelerle geçirdiği evrim genç akademisyenleri (ve pek genç olmayanları) alternatifsiz bir biçimde elektronik veri tabanlarını ve burada yer alan "yayınları" kullanmaya teşvik ediyor. Bunun gözlemlenen ilk sonucu, elbette, bilimsel yayınlara erişim kolaylığı olarak saptanabilir. İkinci sonuç, "genç akademisyeni" yönlendiren profesörün rolünün giderek zayıflamasıdır. Şöyle düşünelim: Eskiden bir profesör yönettiği tezle ilgili kaynakları "genç akademisyenin" önüne yığıyor ve bu kaynaklardan (çoğunlukla kendisinin zaten çıkardığı) belli sonuçları çıkartmasını bekliyordu. Şimdi ise "genç akademisyen" kuşkusuz daha özgür; her ne kadar eski tanımıyla bir yönlendiricisi hâlâ varsa da, artık eskisi kadar kısıtlayıcı bir baz bilgi yok karşısında. Bunun yerine, dilediği her yöne gidebileceği elektronik bir kütle bütün tahrikkarlığıyla etrafını sarmış durumda. Kendisine aslında ne istediğini söyleyen otorite ortadan

11 "Günümüz Batı toplumları" dediğimiz zaman, tam olarak Türkiye'yi anlamadığımız açıktır. Galiba Türkiye ne büyük Öteki'nin tümüyle denetim altında tutabildiği ne de Gerçek'in ufukta belirmesinin henüz tümüyle mümkün olduğu bir kiptir. Bu ara-kip, bu çalışmada aktarılan gözlem ve tartışmaların bir de bu gözle düşünülmesi gerektiğini söylüyor.

kalkınca akademik özne kısıtlamalara rağmen özgür seçim yapma (profesöre [Efendi'ye] isyan) şansını ve hakkını kaybetmiştir. Žižek'in terimleriyle bir "enformasyon anoreksiyası" hüküm sürmektedir (1997: 154–157). Bir başka deyişle organizma artık daha fazla enformasyonu kaldıramaz hale gelmiştir. Şekerci dükkânından gizlice şeker aşırmanın hazzının yerini şeker fabrikasında kapalı kalma anlamsızlığı almıştır.

Aşırı seçme şansı seçmenin imkânsız olduğu bir çağın kapılarını aralıyor. İstisnai bir jouissance olan voyöristik tatmin, siberuzamın olanakları ile patlıyor ve istisnai olmaktan çıkıp kural halini alıyor. Kuşkusuz voyörizmi dar anlamı ile "röntgencilik" olarak algılamak büyük bir yanılgı olurdu. Son zamanlarda ortalığı kaplayan ve başkalarının mahrem hayatını izlemek üzerine kurulmuş televizyon ve sinema tarzlarından söz etmiyorum yalnızca. Vurgulamak istediğim, bunların neyin semptomu olduğu sorusudur. Yapılabilir olanın sınırlarının ortadan kalkması, içini fantazinin dolduracağı hiçbir boşluğun, Žižek'in terimleriyle hiçbir "karanlık noktanın" (dark spot) kalmaması gerçek anlamda "metafizik bir tehlikeye" işaret etmektedir (1997: 160). Karanlık noktalar, girilmesi yasaklanmış, nüfuz edilemez bölgeler anlam ufkumuzun garantileridir. Siberuzam konusunda yükselen hayranlık nidaları ve siberuzamın günümüz toplumunun (ve biliminin) bize sunduğu nihai selamet kapısı olduğu yolundaki tasavvurlar, saf Öteki'nin alanına biletsiz giriş hayalleri olarak anlaşılmalıdır. Aslında bu öyle bir kapıdır ki, geçtikten sonra elde edilecek şey, yine psikanalitik terimlerle ifade edecek olursak, Öteki'nin yapısına içkin olan hiçbir şey olacaktır. Başkalarının bizim fantazilerimizin kopyaları olarak ürettiği saf benzeşimler tarlası. Gündelik yaşam röntgencisi örneği ile düşünecek olursak, bu "parafilyak"ın yaptığı tek şey, nihai kadın bedenine, artık daha fazlasını istetmeyecek kadar saf çıplaklığa, deyim yerindeyse çıplaklığın ta kendisine (çıplak çıplaklığa) ulaşmak için hiç durmaksızın yeniden eyleme geçmek ve muhtelif (yaratıcı) fantazilerle sembolik düzenle olan biteviye ilişkisini sürdürmek olacaktır. Röntgenci çıplaklığın ta kendisiyle hiçbir zaman karşılaşamayacağı için (Öteki/kadın yapısal olarak boşluk içerdiği için) obsesiftir.

İnternet röntgenciliği ise Öteki'nin sınırlarındaki karanlık bölgeyi, Öteki'nin nihai erişilemezliğini patlatır. Sıradan röntgencinin tahayyül dünyasını zorlayan fantaziler bir anda bin katıyla karşısındadır; İnternet "duvardaki sinek" fantazisini fantezi olmaktan çıkarır. Böylece aralanan Gerçek'in kapıları, bu kapının ötesine bakanlara kendi fantazilerinin ken-

dilerine dışarıdan empoze edildiğini gösterecektir. Žižek'e göre siberuzamın ya da siberseksin gerçek tehlikesi buradadır, bu alemin şiddet içeriğinin kendisinde değil. Bu anlamda İnternet voyör sitesine "katkı" gönderen röntgencinin "kimsenin zarar görmediğine" dair saf inancı tam tersi bir tehlikeye, herkesin, röntgenci olsun olmasın, zarar görebileceği bir duruma işaret ediyor. Bu tehlike, Žižek'e göre varlığın fantazmatik iç çekirdeğinin bütün çıplaklığıyla ortaya dökülmesi sonucunda herkesin kırılgan ve çaresiz hale gelmesinde yatıyor (1997: 164).

II

İNTERNET KULLANIM ÖRÜNTÜLERİ

4
Sanallığın Gerçekliği: İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi

Nilüfer Timisi

Urry (1985) zaman ve mekânın, varlık ve yokluk arasındaki etkileşime dayanan toplumsal bir inşa olduğunu, mekânın ampirik inşalar kadar bir dizi kültürel sınır içinde anlamlı hale geldiğini savunmaktadır. McLuhan (1964) ve Meyrowitz (1985) elektronik iletişim teknolojilerinin gelişiminin zaman ve mekânı ortadan kaldırdığını ve mekânın anlamını kaybettiği ya da mekân duygumuzu kaybettiğimiz bir sınırsız küresel köyde yaşamamıza olanak verdiğini söylerken, Harvey (1997) içinde bulunduğumuz anı "zaman ve mekân sıkışması" olarak tanımlayarak iletişim teknolojilerinin zaman/mekân kavramını yeniden sorgulamayı gerekli kıldığını ima etmektedirler.

Bu yorumların vurgusu, teknolojik evrimin sunduğu olanakların, modernliğin tanımı içinde gelenekselleşen zaman ve mekân kavrayışlarını dönüşüme uğrattığı üzerinedir. Toplumsallığın zaman ve mekânla ilişkisi dikkate alındığında, zaman ve mekâna vurgu aynı zamanda kamusallığın tanımının teknolojiyi de içine alacak biçimde genişletilmesini içermektedir.

Kültürün bir iletişim sürecinde inşa edildiğini kabul ettiğimizde, "gerçek" ve "sembolik temsil" arasındaki geçişkenliği görebiliriz. Bilgisayar dolayımlı iletişimin yaygınlık kazanmasıyla birlikte yeni bir gerçeklik düzeyinden sözedilmektedir. Çoğu zaman bugüne kadar mevcut tanımıyla kabul edilen gerçeğe alternatif olarak sunulan bu düzey "sanal" ön-ekiyle birleşerek yaratılmış, yapay ve benzeşim alanı olarak mevcut toplumsal pratiklerin ötesinde ya da üzerinde bir gerçekliği tanımlamaktadır. Bu her iki alanın birbirine değmeyen paralel dünyalar olduğu varsayılmaktadır. Sanal gerçekliği tasarlanan deneyimler alanı olarak kabul ettiğimizde, gerçekle olan içiçeliği de açık hale gelir. Gerçek de toplumsal içinde kendi başına verili değildir. Daima tasarlanan bir yan taşır, çünkü gerçeklik daima toplumsal pratiği çevreleyen semboller aracılığı ile algılanır. Bu anlamda bilgisayar dolayımlı deneyime özgü olan şey, bütün iletişim tarzlarını elektronik ortamda yeniden kurarak, sanal ger-

çekliğin yaratıcısı olmaları değil, "gerçek sanallığın" kuruculuğunu yapmalarıdır. Brooks'un belirttiği gibi, teknoloji ancak, "dünya asla orada değildi ve bundan sonra da olmayacak" duygusunu yaşatmaya izin vermektedir (1988).

"Orada değildi" duygusu esas olarak teknolojinin insanın zaman ve mekânla olan ilişkisini giderek mesafelendirmesinden, yani, görme sınırlarını giderek genişletmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, görünmez olanın da görünür kılınmasındadır. Bu görünür kılmanın tarihselliği gerçeğin temsilinde kullanılan araçların tarihine kadar uzatılabilir. Bu süreçte ilk belirgin kılınması gereken ân, Rönesans dönemi perspektif sanatının gelişimidir. Perspektif sanatı Kartezyen koordinatlara bağlı kalarak gerçeğin temsilidir. İkinci temel dönüşüm, fotoğraf ve film karesinde gerçeğin yansıtılmasıdır. Fotoğrafta yeni olan, zaman içinde varoluşa ilişkin bir kaydırmadır: İmgenin gerçek zaman içindeki fiziksel varoluşunun bir illizyonu. Bir hipergerçek imge olarak fotoğraf, yalnızca objeyi temsil etmez, aynı zamanda objenin şimdiki zamandaki yokluğunu temsil eder. Sinema ve televizyonun geçmişi şimdiki ana taşımasının tersine, fotoğraf, film karesinde varolan geçmiştir. Gerçeğin temsilindeki son aşama ise dijital teknolojilerin keşfidir. Dijital teknoloji fotoğrafik imajın tersine herhangi bir objenin ön–varlığını gerektirmez. Fotoğraf ve film objenin fiziksel varlığını filmin yüzeyine yapıştırır. Orijinal kaynak ve onun imajı arasında sürekli bir geçişkenlik, "analojik" bir ilişki vardır. Dijital teknoloji ise süreksizliğin temsilidir. Dijital imge orijinal materyalle benzerlik ilişkisini sürdürmez. Bilgisayarın sayılardan oluşan hesabı aracılığı ile gerçek yeniden kurulur. Analog teknolojilerin yazılı ya da görsel kopyasının tersine dijital yaratı, tersine dönebilen bir süreçtir. Orijinal ve kopyası arasında kökten bir farklılık yoktur. İmge yapaydır ve matematik soyutlamalardan oluşur. Dijital medya için orijinal fikri nihayetinde geçersizdir (Yoshimoto, 1996: 110). Baudrillard "simülasyon" (benzeşim) kavramı ile orijinal, kopya ya da temsil kavramlarına bir yenisini eklemiştir. Ona göre simülasyon (benzeşim), "modellere göre kökeni ya da gerçekliği olmayan bir gerçeğin yaratılmasıdır. Bir hipergerçek... Hipergerçeklikte hayali olanı gerçekten, göstergeyi (*sign*) göndergesinden (*referent*) doğruyu yanlıştan ayırmak artık mümkün değildir" (Baudrillard, 1998).

Bu alıntıdan hareketle sorulabilecek sorulardan birisi, "göndergesel gerçekliği olmayan bir gerçek içinde yürütülen toplumsal iletişimin ni-

teliği nedir?" olabilir. Bu sorunun yanıtı bizi bilgisayar dolayımlı iletişimin kimi zaman bir diğerini tanımlamak üzere kullanılan iki farklı uygulamasını belirginleştirmeye götürür: Sanal gerçeklik (*virtual reality*) ve siber-uzam (*cyberspace*). Sanal gerçeklik "bir fiziksel obje ya da yerleşimden ziyade bir bilgisayar sisteminde yer alan veriler aracılığı ile kullanıcıya görsel, işitsel ve dokunma duygusu; gerçek bir fiziksel uzamdakine benzer bir hareket yetisi ve manipüle etme gücü veren deneyimler ortamıdır" (Reid, 1995: 164). Siber-uzam ise "elektronik olarak dolayımlanmış ya da benzeşmiş bir uzamda karşılaşma olanakları olan gerçek ya da hayali ilişkiler ortamıdır. Siber-uzam kavramını oluşturan siber (*cyber*) kelimesinin kökeni latince yönlendirmek, yönetmek anlamına gelen "*kubernao*" kelimesine dayanır. İnternetle birlikte elektronik veriler uzamında yol almak (*navigation*) ve bu verileri manipüle ederek kontrol etmek anlamını taşır. Örneğin siber-uzam kelimesine kaynaklık eden *Neuromancer* isimli romanında William Gibson, siber-uzam ı, kütüphanede olduğu gibi pasif bir enformasyon deposu olarak değil, gerçek dünya ve dijital dünya arasındaki ilişkileri yönlendirmeye olanak veren veriler ortamı olarak tanımlar (www.pespmc1.vub.ac.be/CYBSPACE.html). Uzam ise pek çok anlamı içinde barındıran bir kelimedir. Öncelikle uzam, bütünüyle ele geçirilemeyen sonsuz olarak uzanmış bir boyuttur. Bu tanım İnternetin şebekeler arasında yer alan elektronik verilerinin sınırsızlığını tanımlamaya iyi bir örnektir. İkincisi, uzam özgür hareket fikrine çağrışım yapar. Üçüncüsü ise, uzam bir geometridir ve mesafe, yön, boyut kavramlarını içerir.

Siber-uzam hem bir hipotetik inşa hem de toplumsal bir arenadır. Özel, kamusal ya da profesyonel bir alan olarak ele alınsa da siber-uzam en nihayetinde düşüncenin tezahür ettiği ve enformasyon teknolojileri aracılığı ile dilin akışkan, maddîunsurlara indirgendiği bir alandır. Bir iletişimsel alan olarak siber-uzam, kendi farklı oluşumunu dil aracılığı ile kurar. Görünen gerçek dilin ortaya koyduğu gerçekliktir.

İnternet, bireyi teknoloji ile tek başına bırakan bir yalnız-deneyim ortamı olmaktan ziyade, bir ortaklığın deneyimlendiği dünyadır (Holmes, 1997: 234). Sanal gerçeklik bir benzeşim ortamı, gerçekliği olmayan bir gerçekken, siber-uzam gerçekliğin farklı bir tarzda deneyimlendiği toplumsal bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir fotoğraf karesi, bir telefon görüşmesinin somutlandığı ân/mekân; bir mektup ya da müzik kaydının yarattığı mevcudiyet (*presence*) durumu en az İnternetin yarat-

tığı kadar sanal bir yan taşır. "Siber-uzam bir telefon konuşmasının oluşur göründüğü yerdir. Ne sizin elinizde tuttuğunuz telefon cihazının içerisinde ne de diğer bir şehirde bulunan konuştuğunuz kişinin telefonunda. Telefonlar arasında bir yerde, iki insanı buluşturan tanımsız/sınırsız bir yerdir" (www.pespmc1.vub.ac.be/CYBSPACE.html). İçinde olunabilen ancak hiçbir yerde olmayan bir yerdir siber-uzam .

Bu anlamda İnternet bir siber-uzam olarak alındığında kendisini önceleyen teknolojiler kadar sanal bir mekânın kaynağıdır. Ancak İnterneti niteleyen ve öncüllerine göre üstün kılan yanı, çoklu iletişim tarzlarını bir şebeke ortamında bütünleştirme özelliğinin bütün kültürel ifadeleri içerebilmesi ve sıkıştırabilmesidir. Bütün iletişim türlerinin bütün etkileri siber-uzam ın içinde kuşatılmıştır çünkü ortam öylesine çokludur ve öyle uyum sağlar ki, "tek bir medya metninde insan deneyiminin geçmişi, şimdiki anı ve geleceği bir bütünlük içinde sunulur" (Castells, 1996: 373).

Her simgesel ortam gibi kendi iç mantığı, kodlama ve kodaçımlama biçimleri, ve kendi diline sahip olan bu ortam, maddî/sembolik varlığı ancak dijital izler üzerinden olanaklı kılmaktadır. Gerçek sanallığı kuran yanı, benzeşimi mükemmelleştiren, yani yüzyüze iletişime yakınlaştıran etkileşimin kapasitesinin niteliği ile ilişkilidir. Gerçek bir fiziksel yakınlığın olmadığı ilişki biçimlerinde geleneksel uzlaşımsal toplumsal ve kültürel kodların yerini dolduracak ve o ilişki biçiminin yürütülmesine yardımcı olacak yeni toplumsal ve kültürel kodlar üretilecektir. Toplumsal bağlam göndergelerinin yokluğu, teknolojinin duyusal olarak yarattığı zenginlik ile aşılmaktadır. Orada olma hissini yaratan teknolojik donanım bir yandan mekânsal özellikleri sabitleyen genişlik ve derinlik kapasitesi, diğer yandan toplumsal mekânsallığa izin veren diğerleriyle etkileşime girme, yani etkileşim kapasitesi ile ilişkilidir. Toplumsal ilişki, bu ilişkilerin mekânsallığının giderek artan bir biçimde yerinden edilmesi ile hakim kılınmıştır. Meyrowitz'den alıntılayarak söylersek "telefon, radyo, televizyon ya da bilgisayar aracılığıyla iletişimde bulunduğumuzda artık nerede olduğumuz, sosyal olarak nerede ve nasıl olduğumuzu belirlememektedir... Elektronik iletişimin sonucunda durum ve davranışlar fiziksel mekânla belirlenmemektedir. Fiziksel olarak yalnız olmak sosyal olarak yalnız olmakla eşanlamlı olmaktan çıkmıştır" (Meyrowitz, 1985: 115–117). Teknolojik gelişmenin sunduğu iletim imkânları dahilinde, iletişim birbirinden mesafe içindeki insanlar arasında olanaklı ha-

le gelmiştir. Bu anlamda İnternet birey ve makine arasındaki bir ilişki olmanın ötesinde birey ve diğer bireyler arasında, elektronik ortamda varolan bir etkileşimdir (Harasim, 1993). Burada etkileşime yapılan vurgu ayırdedicidir. Etkileşimi geleneksel iletişim araçlarına göre tanımladığımızda, İnternet örneğin televizyondaki gibi izleyiciyi başka yerlerdeki gösterilerin tanığı haline getirmenin ötesinde, bu gösterilerin eyleyicisi kılmaktadır. Etkileşim gerçek zamanda katılımcının dolayımlanmış iletişim ortamında, iletişimin biçim ve içeriğini değiştirme ve etkilemedeki katılımı olarak tanımlanabilir (Steur, 1995: 46). Bu anlamda İnternet Raymond Williams'ın televizyon için söylediği şeyi üzerinde taşır: "İnternet bir toplumsal formasyonu belirleyen bir kültürel biçimdir" (1974).

Bir Deneyim Alanı Olarak İnternet

Bu kültürel biçim nasıl bir deneyim alanını belirginleştirmektedir? Bu sorunun yanıtı teknolojik gelişmenin bu aşamasını olanaklı kılan ekonomi-politik yeniden yapılanma süreciyle ilişkilidir. İnternet bu noktada bu yeniden yapılanmanın kültürel yeniden yapılanma araçlarından biri olarak değerlendirilmelidir. Siber-uzam "...yeni iletişim teknolojileri üzerinde endüstri sonrası iş/çalışma mantığının bir uzantısı olarak bireylere potansiyel çalışma mekânlarının paralel dünyaları arasında doğrudan ve bütünlüklü bir erişim sağlayan bir alandır..." (Tomas, 1991: 35). Bu alan organik insanın saf dijital enformasyonun oluşturduğu sanal dünya ile olan etkileşimini yansıtır. Bir deneyim alanı olarak etkileşim deneyimin mekânsallığı ile olanaklıdır. Bu anlamda siber-uzamın geometrisi üç düzeyde konumlanır: Öncelikle yaygın ve ulusötesi bir iş çevresidir. İşin niteliği ile ilişkili olarak aynı zamanada bir ulaşım mekânıdır; insan hafızasının ve kimliğinin küresel olarak dolaşıma girdiği bir alandır. Üçüncüsü, veri–enformasyon kullanımı aracılığı ile insanlar arasındaki kolektif ilişkileri ve insan olmanın anlamını yeniden tanımlayan ve yeniden inşa eden bir alandır (Tomas, 1991: 36). Siber-uzam endüstri sonrası dünya ve toplum tasavvuru üzerinden tanımlanmaktadır. Benedikt'e göre siber-uzam iyi-kötü değerlendirmelerinin ötesinde zorunlu ve kaçınılmaz toplumsal mekândır (1991: 122). Siber-uzam (1) dünya üzerindeki pek çok insana ekonomik, kültürel ve üretkenlik olarak, kendi ve toplumsal olanı enformasyon aracılığı ile biçimlendirme olanağı sağlayarak; (2) dolayımlanmamış bir gerçeklik tanımının eski kaynaklarının doğal ve görünen yere dayalı inşa edilmiş anlayışının yeniden gözden geçirilmesini

sağlayarak insanlığın girdiği yeni aşamayı temsil etmektedir (Benedikt, 1991: 122). Bu tekno-ekonomik bakışın vurgusu tıpkı geleneksel mekânlarda olduğu gibi bir iç yaşamın mevcut olduğudur.

> Sanal mekân bir coğrafya, bir fiziksel mekân, bir doğa ve bir yasaya sahiptir. Sanal mekânda, sıradan insan ve bir bilgi işçisi enformasyonu doğrudan arayabilir, yönlendirebilir, yaratabilir ve kontrol edebilir. Eğlenebilir ya da kendini eğitebilir, arkadaşlık ya da dayanışma arayabilir, egemenlik kazanıp, kaybedebilir, gerçekte olacağı gibi yaşayıp ölebilir (Benedikt, 1991: 123).

Sanal mekânın kendi iç yaşamına dikkat çeken Rheingold sanayi sonrası toplumlarının ekonomi-politik yapısı içinde yeni dayanışma biçimleri, yeni insan ve kolektivite biçimleri ortaya çıktığını söylerken İnternete öncelikli ve ayrıcalıklı bir rol atfeder. Rheingold'a göre bu iç yaşam yalnızca bireylerin biraraya gelmesi anlamında değil aynı zamanda toplumsallık için bir çimento oluşturan gerçek ruhani bir paylaşmayı da içerir. Sanal mekânda varolan elektronik topluluk çıkarların ortaklığı, paylaşılan ortak bilinç ve ortak grup deneyimi anlamını taşır (Rheingold, 1993: 110).

> Pekçok insanın acılı bir süreç olarak gördüğü elimizdekileri yitirme duygusunu aşacak biçimde, toplulukçu bir ruh anlamında bilgisayar şebekelerine ihtiyaç göstermekteyiz. Yeni teknolojileri kazandıkça, dünyanın her yerinde topluluk duygumuzu kaybediyoruz ve çoğu durumda da teknoloji bu kaybı hızlandırıyor. Ancak bu, insanların bilgisayarı yeni bir biçimde kullanmalarına yönelik bir argümanın geliştirilmesinin önünde bir engel oluşturmamaktadır (Rheingold, 1993: 110).

İnsanın mekânsal ve dolayısıyla toplumsal sınırlarının genişlemesine işaret eden bu bakıştan hareketle siber-uzamın fiziksel ve simgesel doğa arasında bir alan oluşturduğu söylenebilir. Bu alan bir alternatif olarak değil, ancak bir yerinden etme olarak görülebilir. Yazının sözlü kültürü, televizyonun sinemayı yerinden etmesi gibi sanal mekânın da gerçek mekânları yerinden edeceği iddia edilmektedir (Benedikt, 1991: 124).

Herhangi bir toplumsal işlem iki ya da daha fazla bireyin zaman ve mekân patikalarının çakışmasıyla olanaklı hale gelebilir. İnternet iletişim mekânlarına bir yeni olarak dahil olurken, bir toplumsal mekân olarak da belirginleşmektedir. Bu toplumsal mekân aynı zamanda zamansızdır. Herhangi bir verili zamanda birarada olmayan, birarada olması mümkün dahi olmayan karşılaşmaların alanıdır. İnternetin tekil zaman noktası "ân"a tekabül etmez. Zamanın akışı insanların yaşam öykülerivle eşit değildir artık. Zamanın çizgisel ayrımı ortadan kalkmıştır. Ekran aynı ânda

sizi pek çok bağlam içine yerleştirebilmektedir. Bir kullanıcı olarak herhangi bir verili zamanda bilgisayar ekranı başına geçtiğinizde, pek çok farklı zaman ve mekânda aynı ânda varolmak olanaklıdır. Bunun bir zaman bilinci yaratmaktan ziyade, zaman bilincinin kaybı olarak nitelenmesi de mümkündür. Yaşanan zaman ve toplumsal zaman arasındaki ilişki giderek birbirinden daha fazla ayrılmıştır. Toplumsallık biyolojik ritmlerden ayrılmıştır (Turkle, 1995: 13).

Buna karşılık İnterneti tanımlayan şey ânındalık ve sürekliliktir. Bir yandan küresel ölçekte akan enformasyon, toplumsal ve kültürel ifade biçimlerinde beklenmedik bir biçimde zamansal bir ânındalık yaratmaktadır. Diğer yandan zamanın bir iletişim ortamında birleştirilmesi zamansal bir kolaja neden olmaktadır. Başlangıç ve son arasında bir ardışıklığın olmayışı olayların anlamlılık düzeninin kendi içsel kronolojik ritmlerini yitirmelerine, kullanıldıkları toplumsal bağlamın ihtiyaçlarına bağlı olarak bir zamansallığı oluşmasına neden olmaktadır. Bu anlamda siberuzam hem sonsuzdur, hem geçicidir. Sonsuzdur çünkü toplumsal karşılaşmaların bütün yönlerini gözler önüne serer. Geçicidir çünkü her düzenleme, her özgül ardışıklık herhangi bir verili kültürel oluşumun istediği toplumsal bağlama ve amaca dayalıdır. Castells bu durumu "zamansız zaman" olarak tanımlar. Zamansız zaman mekânın akışkanlığı içinde zamanın çevrelenmesidir (Castells, 1996: 246).

Anonim Kimlikler ya da "Kendi'ni Yarat"

İnternette toplumsal iletişimi tanımlayan bir diğer özellik, anonimliğin sınırlarını genişletmesidir. İnsan varoluşunun ve gündelik deneyimlerinin bir parçası olan anonim olma hali mahrem, gizli, özel ve kişisel olanla sıklıkla karıştırılan bir kavramdır. Özel olma (*privacy*), gizlilik, özerklik, dokunulmazlık ve ihlal edilmemiş bireysellik anlamında insanlığın korumak durumunda olduğu bir değeri tarif eder. Özel olan, birey, grup, topluluk ve kurumların kendileri hakkında dolaşıma girecek olan enformasyonun derecesini kendilerinin belirlemesidir. Anonimlik ise özel olanın içerisinde olmakla birlikte, birey, grup, topluluk, kurumlara ait belirli özelliklerin bilinememesi, gizli kılınması, kamusallaşmaması anlamına gelir. Anonim ve gizli olma iletişimsel etkinliğin niteliğine göre değişebilir. Doğrudan, aracısız ya da yüzyüze iletişim, tarafların görünürlülükleri koşuluna dayalıdır. Bu görünürlülük sınırları içerisinde özel, mahrem ve kişisel olan gizlenebilir. Kitle iletişim koşulunda anonimlik taraflar-

dan birinin doğrudan bilinememesi ancak az çok kestirilmesi anlamında kullanılır. Yani kaynak ve alıcının mevcut olduğu teknoloji dolayımlı iletişim süreci kaynağı belirgin kılarken, alıcıyı anonim kılar. Çok sayıda, birbirinden farklı heterojen bir topluluk yani kitleler alıcıdır. Bu anlamda kitle anonimdir. Ya da gizlilik anlamında anonimlik profesyonel medya dünyasında sıklıkla karşılaşılan, mesaj kaynağının bilindiği ancak açıklanmaması üzerinde bir uzlaşının olduğu profesyonel gazetecilik etiğinin bir parçası olan durumu tarif eder.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi mahremiyetin sınırlarının ihlâl edilmesini kolaylaştırırken, özel olanın korunması açısından da uygun olanaklar yaratmıştır. Teknolojinin çifte doğası hem gizleme hem de açığa çıkarma biçiminde tezahür etmektedir. Bu anlamda İnternet yüzyüze ve kitle iletişiminde varolan tanımların dışında konumlar kendisini. Kaynak ve alıcı kavramlarının yerini kullanıcı yani katılımcı alır. Kaynak ve alıcı arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır. Kullanıcı mesajın hem yaratıcısı hem de alıcısı konumundadır. Kendini belirgin kılma olanağına sahip olduğu kadar gizleme olanağına da sahiptir. Bu anlamda İnternet teknolojinin sunduğu "güvenli" bir mekândır. Güvenli mekân, yalnızca ortak toplumsal yaşamın olanakları aracılığı ile oluşan korunma biçimleri değil (ki binalar, yollar gibi maddi yapılarla birlikte, yasalar, normlar ve gelenekler de bireyin korunmasının araçlarıdır) aynı zamanda yalnız kalma, mahremiyet, anonimlik, konuşmama gibi psikolojik unsurlar içerir. Bireylere güvenli bir mekân sağlayan anonimlik, İnternet üzerinde mesaj kaynağının kendisini gizli kılma, namevcut olma halidir. İnternet kullanıcısı gerçek yaşamdaki kimliğinin herhangi bir niteliğine referans vermeyen bir kod üzerinden İnternet topluluğuna erişebileceği gibi, kendi ismi dışında başka bir isim, takma isim (*alias*), bir "mahlas" alabilir. İnternet tartışma listelerinde, sohbet topluluklarında sıklıkla başvurulan bir yöntem olan takma isimle birlikte, rol–oynamaya dayalı oyun programlarında kullanıcının farklı isimler ve kimliklerle oyun içinde yer alması da kimlik yönetiminin en yaygın olarak beliren örneklerindendir.

Kendine ilişkin enformasyon miktarının ve niteliğinin kontrol edilebildiği anonimlik halinde bireyler kendilerini ifade anlamında bir risk alırlar. Seçilmiş kimlikler aracılığı ile İnternet ortamında yüz yüze iletişimde varolanın tersine özel, mahrem, gizli ve kişisel olan yine bilinmeyen, anonim ötekilere açık kılınır. Gerçek dünyada bireyin gündelik ya-

şamda yapamadıkları, ifade edemedikleri, açığa vurmaktan çekindikleri her türlü durum, tutum ve fikir bilgisayar klavyesinin olanakları içerisinde ifade edilir. Dünya bir bilgisayar ekranına dönüştüğünde özel ve kamusal arasında bir ayrımdan söz etmek olanak dışı olur. "Kendi'ne ilişkin" bilginin iradî olarak kurulduğu enformasyon akışı içinde herşey gizlidir ya da hiçbir şey gizli değildir; her şey görülebilirdir ya da hiçbir şey görünmezdir. İcad edilmiş, ifade edilmiş kimlikler kesinlikle izoledir (ve aynı zamanda kesinlikle diğerleriyle bağlantılıdır), hareketsizdir (ve aynı zamanda bilgisayar ortamında istediği yere ulaşabilme noktasında hareketlidir), yalnızdır (ve aynı zamanda aynı anda milyonlarca kişi ile birliktedir). Özne dilin sınırları içinde tezahür eder. Dilin sabitlemediği özne gerçek değildir ya da yoktur. Beden artık görünenin temsili değildir. Beden dilin kurduğu bedendir. Cinsiyet, ırk, renk dilin sınırları içinde inşa edilir. Siber-uzam dilde açığa çıkan öznenin sınırlanmamış bir toplumsal alanıdır. Yeni slogan "kendini yarat/üret"tir. Kendi dil aracılığı ile üretilir.

Bu koşulun tekil bireye etkisi, mevcut pratiklerde varolmayan bir iktidarın ele geçirildiği duygusudur. Bu bir türlü ele geçirilmeyenin "zaptına" ilişkin bir iktidar iken aynı zamanda bireyin kendini yeniden ve çoklu bir biçimde kurmasına olanak veren bir iktidardır. İnternetin sanal dünyası içinde varlık, beden ve mekândan arınmış ve yalnızca kelimelere dönüşmüş bir biçimde vücut bulmaktadır. Bu anlamda İnternet hayal edilmiş ve hayali bir mekân olarak tanımlanabilir ancak aynı zamanda söylemsel etkileşimlerden oluşan ve hayal gücümüzü yapılandıran bir mekândır. Anlatılan yalnızca birisi onları okurken ya da yazarken oluşmazlar aynı zamanda zamanın akışını da belirlerler. İnternet, içinde katılım, deneyim ve konuşmaların yer aldığı, kendi zamanını oluşturan bir anlatıdır. Bu anlatı yalnızca bir siyasal buluşma, karşılaşma değildir aynı zamanda anlatanın parçası olan kimlikler için zamanı düzenleyen bir ortamdır. Özne bir yap boz oyununun parçasıdır. Kimlikler sabit ve değişmez olmaktan çıkmış, akışkan metinler içinde kurulmaya ve yeniden-kurulmaya başlamıştır. Bu yeni merkezsiz iletişim alanı "kendini yaratmanın" mükemmel bir olanağını sunar. Bir kimlik mimarı olarak birey kendini yaratmanın ütopik fantezileri içinde dolanır. Cinsiyet, ırk, yaş, etnik köken, cinsel tercihler, sınıf, eğitim vb. insanı "gerçek" kılan bütün sabitlemeler çözülür ve dil kendini konuşan bedenin sınırlandırılmış sabitlemelerinden bir olanaklar alanına ulaşır. Kişi çevresiyle, toplumdaki konumuna ilişkin olgularla, başkalarının gözündeki görünümüyle oynama-

yı bırakıp, seçilmiş kimlikleriyle birlikte kendisini başkalarına açık kılar. Elektronik ve organik beden arasındaki ilişki dilin sınırları içinde dağılıp gider. Bir organik beden milyon tane elektronik bedene dönüşür.

Sanal ya da anonim kimliklerin siber-uzam da bireyler ve kolektif kimlikler için açtığı olanaklar bir tür modern toplumsal yaşamın sınırlarının aşılması ile eşdeğer görülmektedir. Yani özgürleşme teknoloji aracılığıyla gizlenmişlikte yatmaktadır. Kimi İnternet yorumcularına göre bedenin gizlenmişliği, beden aracılığı ile kurulan bir özne tasavvurunun da ortadan kalkması, bedene yüklenen bütün anlam ve bağlantıların bir anda yok olması ve adeta saf bir öznenin ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Willson, 1997: 148). İnternet görünen ile gerçek arasında yeni bir ilişki arayışının, gerçeğe ilişkin elçiltirel bir düşünme anlayışının somutluk bulduğu bir alan olarak yorumlanmaktadır: Görüntünün ve gerçeğin bir kopyası olmadığı gerçeği kuranın dilin sınırları olduğu.

Görsel enformasyonun metne dayalı tanımlamalarla sınırlanması ve diğer duyusal enformasyonun etkileşim sürecinden dışlanması siber-uzam daki bireye kendini nasıl istiyorsa öyle tanımlama özgürlüğü sunmaktadır. Sherry Turkle ve Mark Poster İnternetin özgürleşim olanağını kutsayan iki yazar olarak tanınmaktadırlar. Her iki yazar da siber-uzamı, benlik projelerinin yaşam olanağı bulduğu bir alan olarak konumlandırır. Turkle, *Life on the Screen* (1995) isimli kitabında İnterneti tehdit edici olmayan bir (fiziksel) çevre olarak tarif eder.

Turkle'a göre İnternet, insanların postmodern bilme biçimini keşfetmelerine yardımcı olacak bir deneyim olanağını sunar. Bilgisayar ekranı bir benzeşim oyununun oluştuğu alandır ve bu benzeşim insanların gerçekliği aynı biçimde görmelerine neden olacaktır. Eğer nihai bir açıklayıcı anlam yoksa, ayrıcalıklı bilme biçimi postmodern düşüncenin iddiasında varolduğu gibi yüzeylerin ifadesindedir. Her şey yüzeylerde ifade edildiği ve hiçbir yüzey de diğerinden daha meşru olmadığı için, gündelik düzeyde yaşadığımız gömülmüş hayat İnternetteki rol oynama oyunlarından daha gerçek değildir. Örneğin MUD oyuncuları için gerçek, "gerçek yaşam" (*real life*) olarak tanımlanan şeyden farklıdır ve bu da bir diğer rol oynama biçimidir. Turkle MUD oyuncularının "bütünlüklü bir benlik" anlayışının bir kurgu olduğunu keşfettiklerini söylemektedir. Sınırsız bir rol oynama deneyimi sonucunda oyuncular çok sayıda benliğin varolabildiğini ve bu karakterlerden birinin gerçek benlik olarak tarif edilen şeyden daha az gerçek olmadığını deneyimlediklerini

söylemektedir. Turkle'a göre bu benliklere ilişkin yeni deneyim alanı yalnızca bir alternatif kimlikler modeli alanı değildir, aynı zamanda alternatif bir yaşam tarzının da temelini oluşturmaktadır.

Turkle'a göre, sanal kimliklere bürünenler ekranda yarattıkları kişiliklerinin farkındadırlar. Kişiliklerinin farklı yönlerini sergilemekte ve bunlar arasında rahatça gidip gelmektedirler. Yaşadıkları bu deneyimler onları, bireysel ve birimsel açıdan sağlıklı benlikler hakkında geleneksel şekilde düşünmekten farklı şekilde düşünmeye sevk ediyor (Turkle, 1999: 40). Turkle gerçek yaşamda insanların üstlendiği rollerin sayısının gittikçe artmakta olduğunu, farklı roller arasında dolaşan insanların kimlikleri hakkında çeşitlilik kipleri ile düşündüklerini söylemektedir. İnternet ise söz konusu çeşitliliği daha konsantre ve kaçınılmaz hale getirmiştir:

> Siber-uzam günlük yaşam için kimliğin akışkanlığı dediğimiz şeyi alıp daha uç bir noktaya taşıyor: Artık insanlar kendilerini ekranda açtıkları pencerelerin toplamında oluşan dağıtılmış varlıklarının bir tür toplamı olarak görme yolundalar. Bilgisayar pencereleri arasında dolaşmak için geliştirilen teknik metafor, benliğin safhaları arasındaki bağlantı hakkında fikir yürütmek için kullanılan bir metafor halini aldı (Turkle, 1999: 40).

Mark Poster da, Turkle'a benzer biçimde, siber-uzamın postmodern kimlik tartışmaları için önemli bir alan olduğunu belirtir. Poster İnternetin modernizmin kavramlarıyla tanımlanamayacak bir alan olduğunu ve yeni tanımlama biçimlerine ihtiyaç duyduğunu söyler. Poster, postmodern koşulun öznenin parçalanmış ve çözülmüş yanını ortaya çıkardığını iddia eder. Özcü bir özne anlayışını kabul etmeyen bu görüş, bütünlüklü bir özne kavramsallaştırmasının ideolojik, yanıltıcı ve nostaljik olduğunu söylemektedir. Poster'a göre siber-uzamdaki konuşma aracılığıyla birey kendisini doğrudan bir karşı cins olarak deneyimleme şansına sahiptir. Cinsiyete dayalı beden cinsiyetleştirilmiş metinle yer değiştirmiştir. Psikologların seçici-kimlik temsili olarak adlandırdığı bu durumu Poster özgürleşimci bir potansiyel olarak değerlendirir. Tahakkümcü denetleme biçimleri sorgulanmış olur (Poster, 1994: 90).

Turkle ve Poster'ın bilgisayarlar ve kimlik üzerine teorik tartışmalarını destekleyen araştırmalar mevcuttur. Matheson ve Zanna (1992) "gerçek" kimliklerin ifşa edilmediği ve kendine ilişkin kimliğin yeniden tanımlandığı sohbet toplulukları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda bireylerin kendilerini İnternet üzerinde kendilerini gerçek yaşamda olduğundan daha az bireysel risk içerisinde hissettiklerini ve için-

de bulundukları sanal toplulukla bağımlılık ilişkilerinin güçlü olduğunu belirtmektedirler. Yazarlar bedenin bir sembolik anlatım aracı olarak bulunmadığı ve bu beden ile birlikte toplumsallıkla eklemlenen kalıpyargılara dayalı değerlendirmelerin ortadan kalktığı bu ortamda en mahrem olan bilgilerin bile rahatlıkla paylaşıma açıldığını söylerler. Bellman vd. (1993) toplumsal cinsiyetten kaynaklanan belirlenimlerin konuşma ve katılma biçimlerini nasıl etkilediğine ilişkin araştırmalarında, Latin Amerika'lı kadınların gerçek yaşamda bulundukları topluluklarda tartışma ve eleştirilerden kaçındıklarını belirtmelerine karşın, anonim olarak bulundukları İnternet tartışma listelerinde güçlü saldırgan/zorlayıcı bir dil içinde bulunduklarını belirtmektedir. Toplumsal cinsiyete ilişkin bu çalışma bir diğer çalışmanın bulguları ile de benzerlik taşımaktadır. Jaffe ve Michael (1999: 221–233) tarafından yapılan araştırma iki temel varsayım üzerine odaklanır. Birincisi, toplumsal statü tabakalaşması kadınları kendi cinsiyetlerini anonim kılacak bir takma isim almalarına yöneltmektedir. İkincisi takma isimle kendini tanımlama hem bireysel bir kapanmayı hem de cinsiyetlendirilmiş toplumsal söylemin şiddetinden kaynaklanan geri çekilmeyi sınırlandırabilir. Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular kadın ve erkekler arasında anonim kimliklere ilişkin yönelimin derecesini ortaya koymaktadır. Buna göre araştırmada kadınların seçtikleri isimler cinsiyete ilişkin nötr ya da iki cinsiyeti de içerebilecek özellik göstermektedir. Bu durumu yazarlar toplumsal cinsiyete dayalı kimlik tanımlarının tarihsel konumlandırmalarına bir tepki olarak okurlar. Buna karşılık erkekler tarafından seçilen takma isim, erkek olmaya bir referans içermese bile konuşmanın içeriği ele alındığında iktidarın erkek yanı açıkça belirmektedir.

Seçilmiş Topluluklar

Turkle ve Poster tarafından ifade edildiği üzere postmodern özne anlayışının İnternete yaklaşımı, kimliklere ilişkin bir seçme alanı olmasıdır. Anonimliğin yarattığı özgürleşme, bedenin coğrafi sınırlarından kurtulması anlamını taşır. Bunun kadar önemli ikinci alan ise ait olunacak grup, toplulukların seçilmesidir. Bu noktada İnternet kaybolmaya yüz tutmuş bir ortaklık/kamusallık arzusunun yeniden yaratılmasının bir aracı olarak görülür. Buna göre İnternet toplulukları, gerçek yaşamlarımızdaki informel kamusal alanların giderek ortadan kalkmasının ve dünyanın heryerindeki insanların, bunun yerine koyabilecekleri yeni ortamları yaratma-

ları güdüsünün bir sonucudur. Mevcut modern toplumlarda kamusallığın eleştirisinden yola çıkan bu argüman, insanların topluluklar içerisinde biraraya gelme ve ait olma isteklerinin yeni topluluk mekânları oluşturacağını vurgular. Verili fiziksel coğrafyaların zorunlu aidiyetlerinin yerine İnternet bireylerin kendilerinin seçtikleri topluluklara ilişkin gönüllü bağlarını yansıtır. Birey bir topluluğa ait olmaktan çıkıp topluluğu kendisine ait kılar. Rheingold'a göre,

> Bir sanal mekânda diğerleriyle gevezelik yapıp tartışabilir, sorunlarımızı konuşabilir, duygusal bir destek sağlayabilir, entelektüel bir fikir alışverişi içinde bulunabilir, oyun oynayabilir, ticarî bir alışveriş yapabilir, hatta aşık olabilir, arkadaşlar bulup arkadaşları kaybedebiliriz... Dünya üzerinde milyonlarca kişi halihazırda bir ya da birden fazla topluluğun elektronik üyesidir. Bu yerelliğin zaman ve mekân sınırlılığını ortadan kaldıran ve bireylerin kendi topluluklarını diğerleri arasından kendilerinin seçtikleri bir topluluktur (1993: 62).

İnternete ilişkin yazında toplulukların seçilmesi disipline edici bir iktidar arzusundan uzaklaşma olarak tartışılmaktadır. Bu noktada Sennet'in (1996) modernlikle birlikte insanın kamusal hayattaki yalnızlaşmasını analiz ettiği çalışmasına başvurulabilir. Yazara göre bu yalnızlaşma ötekine olan bir ilgisizliğin ve özel olanın hakimiyetinin bir sonucudur. Kişinin başkaları karşısındaki görünürlülüğünden kaynaklanan bir yalıtım yalnızlaşmanın temelini oluşturur. Başka bir deyişle, insan toplumsallığını hissedebilmek için başkalarının yakın gözetimlerinden uzak olmaya gerek duymaktadır. Yakın temas arttığı oranda toplumsallıkta düşüş başlar. Sennet'a göre coğrafi olarak sabitlenmiş modern cemaatler (etnik, dinsel, ilgisel, vb.) bireyler üzerindeki gözetimle ayakta durur. Burada sorulması gereken, "modern cemaat yaşamında insanların aynı anda duygusal olarak hem açık ve hem de özgür oldukları bir yer olabilir mi?" sorusudur. Bu soruyu Sennet açıklık ve kontrol arasındaki bir çelişki olarak tanımlar. Bu çelişkinin sonucu, yerel cemaat yaşamının görünüşte düşmanca bir ortamda bir tür kardeşlik girişimi iken, çoğunlukla kardeş katline dönüşmesidir (Sennet, 1996: 373). Cemaatlerin kolektif bir kişilik çerçevesinde biçimlenmesiyle üyelerinin kendi benliklerini gizlemeleri eş zamanlı bir süreçtir. Ötekilerle aynı duyguları taşımadığınız ölçüde dışlanmanız meşrudur. Gözetimin iktidarı kaynağını içerme ve yalıtmadan alır. Toplumsal disiplinin yeni bir aracı olarak gözetim cezalandıran ve ıslah eden uygulamalardır. Bentham'ın hapishane mimarisinden ödünç alınan kavram "izlenip izlenmediklerini bilmeyen, ama orada izlemek için

birilerinin bulunduğunu varsaymak durumunda olan mahkûmun tek ussal seçeneği olan itaat"i anlatmak üzere kullanılır. Bu çerçevede Foucault modern toplumlarda iktidar ve görünürlülük arasındaki değişen ilişkiyi tarif eden ayırdedici bir argüman olarak gözetimi kullanır. Gözetim kavramını en iyi anlatan metafor ise *panopticon*'dur. Modern kurumların yönetici ilkesi olan gözetim "iktidarın otomatik işleyişini sağlayan, bilincinde olunan ve süreklilik taşıyan bir görünürlülük durumu yaratmaktır. Düzenleme öyle mükemmel olmalıdır ki, gözetimin eylemi kesikli bile olsa etkileri sürekli olsun... kısacası bireyler, kendilerinin taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun tutsağı olmalıdırlar" (Foucault, 1979: 201). Sürekliliği sağlanmış gözetim, modern toplumlarda toplumsal ilişkilerin düzenleyicisi olarak kimlik ve toplumsal yani kolektif kişilik arasındaki uyumu mükemmel kılmanın aracıdır. Kolektif kişiliğin normları dışında yer almak "sapkınlık" olarak değerlendirilir. Sapkınlık özel alanın konusudur ve gizlenmelidir. Bu noktada Sennet modern cemaatin üstlendiği tek eylemin, cemaatin gözetimi olduğunu söyler. Gözetim ötekilerle aynı duyguları taşımadıkları için oraya ait olmayanları cemaatten çıkarmaktır (Sennet, 1996: 386).

Gözetimin modern işleyişi kimlik ve kolektif kişilik (topluluk, cemaat vb) arasında görünmez bir pazarlık konusudur. Bu pazarlığın başarısı bireyin-özkimliğinin gizliliği ile korunabilir. Bu anlamda kamu önündeki birey ile özel alandaki birey arasında belirgin bir farklılık beklemek olasıdır. Bunu Goffman sahne önü ve sahne arkası ayrımı ile tarif eder. Belirli bir etkileşimsel durum içerisinde yer alan ve bu ilişkilere ilişkin ön kabuller ile birlikte, bağlamın fiziksel özelliklerinden de etkilenen bireysel performans bireyin bu çerçeve ile az ya da çok uyumu ile sonuçlanır. Sahne bireyin başkaları için bir ben geliştirdiği bir alandır. Sahne arkası ise bilinmeyen ve mahrem olandır. Hesap verilme zorunluluğunun bulunmadığı, bireyin kendi eylemlerini gözetlemediği ve rahatlama/kaçış alanı olan özel alandaki ben, sahnedeki "proje ben" ile çelişkili olabilir (Goffman, 1969).

İnternetin anonim kimlikler çerçevesinde özgürleşme vaadi gözetim kavramı ile birlikte düşünüldüğünde daha anlaşılır hale gelir. Ekranın önündeki birey için sahne ve sahne arkası anlamını yitirir. Sahne arkasında yer alan bütün özel, gizli ve mahrem olan sahneye taşınırken, karakterlerin göz önündeki yerde olması gereği ortadan kalkar. Sahne dil tarafından istila edilir ve dil sınırlarını kendisi çizme şansına sahiptir.

Diğerlerinin göreli bilinemez kimlik oluşumu statü ve iktidar göndergelerini sınırlayarak bireyin bu göndergelerden daha az etkilenmesine neden olur. Grubun ya da topluluğun gözetimi ortadan kalkınca birey kendi "gerçek" bireysel kimliğini kurgular.

> Evsiz (*homeless*) olmak diğer insanlarla normal bir iletişim kurmayı imkânsız hale getirir. Bu nedenle Santa Monika PEN sistemi benim için eşsizdir. PEN üzerinde hiç kimse, ben onlara söylemedikçe evsiz olduğumu bilmemektedir. Onlara söylediğim zaman da bir insan gibi değer görmekteyim. PEN'in tam olarak uyumlu bir topluluk olduğunu söyleyemem ancak kesin olan ilişkilerin eşitlik temelinde kurulduğudur (Docter ve Dutton, 1997: 143).

Bir İnternet şehir topluluğunun üyesinden yapılan bu alıntı mekânsal sınırlar içerisindeki yüzyüze iletişimde çeşitli mazeretler nedeniyle kurulan öteki tanımlarının ekranın ardında nasıl yeniden kurulduğunu gösterir. Görünmeyenin gerçekliği eşitsiz iktidar ilişkilerini dil aracılığı ile ortadan kaldırır. Dikkate alınmak, değer görmek ya da bir iktidar kurmak mevcut gerçekliğin sınırları ötesinde kurulur. Eşitliğin sınırlandırılmamış bir konuşma, ifade etme durumu olduğu açığa çıkar.

Özellikle sosyal psikoloji kökenli araştırmalar anonimliğin iletişimde varolan toplumsal engelleri, statü farklılığını ortadan kaldırdığını, katılımcılar arasında bir eşitlik yarattığını söylerler. İletişimde bulunma üzerinde engelleyici faktörler (çekingenlik, diğerlerine saygı ve hürmetten kaynaklanan bir geri çekilme, korku, vb) anonimlik aracılığı ile sınırlandırılabilir. Kimliğin gizli oluşu aynı zamanda gerginlikleri, olumlu etki bırakma isteğini ortadan kaldırıp bireyin kendi gerçek görüş ve özfikirlerini ortaya koymasında, kendini özgürce ifade etmesinde yardımcı olabilir. Bu özgürleşim onu grup baskısından kurtarabilir. Bu yolla birey kolektif karar vermede eleştirilere hedef olma endişesinden, azınlıkta kalan görüşünü ısrarla savunmasına ve güven bunalımına düşmesine engel olabilir. Bu tehlikeler bireyin grubun sürekli gözetimine maruz kalmışlık duygusundan uzaklaşarak eleştirel bir tepki göndermesinde etkili olabilir. Bu anlamda İnternet mevcut pratiklerdeki düşünme kalıplarını zorlayıcı bir işlev görür.

Varlık ve Yokluk arasında Gerçek...

İnternetin anonim dünyasına ilişkin yazın gerçekliğe ilişkin tanımların yapıçözümüne uğratılmasının çabaları olarak değerlendirilebilir. Bu perspektif çerçevesinde mekân iletişimin dolayımlanmış biçimine aracılık

eden çok katmanlı bir alan, hayat kendine ilişkin ideallerin, fantezilerin, sabitleme biçimlerinin gerçekleştirildiği bir sembolik arena olarak kavranmaktadır. Bir yandan teknoloji kontrol olanaklarımızın en yüksek noktada olduğu gerçek bir sanallığa izin vermekte ve bunun içinde kurgusal olmayan dünya da ele geçiremediğimiz her şeyi gerçekleştirme olanağı sağlamakta, diğer yandan bu kontrol olanağı aracılığı ile gerçek yaşamın kendisi başka türlü bir sanal gerçeklik alanı olarak sorgulanmaktadır. Bu yönelim aynı zamanda sanal ve gerçek olan arasındaki sınırların giderek ortadan kalktığı ve birbirinden ayırdedilemezliğine vurgu yapmaktadır.

Sanal gerçeklik tartışmasının İnternetle nihai bir noktaya ulaşmasına karşılık, bu yazı çerçevesinde vurgulanmaya çalışılan yönelim gerçeğin kendisinin her zaman toplumsal ve tarihsel bir kurgu, bu kurgunun kendisinin de sanal bir özellik içerdiğidir. Bu özellik nedeniyledir ki gerçek, yansıtma, temsil gibi kavramlar dolayımıyla biriken bir akademik yazın özellikle iletişim alanının temel konularını gündemine almakta ve sorgulamaktadır. Toplumsal mekânın ve ilişkilerin gözün aracısız bilgisine dayalı bir kurgulanma biçimi, bu toplumsal mekânda sabitlenmiş bedenler aracılığı ile gerçekleşen toplumsallık ve iletişim için gerçekliği dolayımsız olarak tanımlanırken, bu toplumsallık ve iletişim biçimleri teknoloji ile dolayımlandığında sanallığa ilişkin alımlama vurgusu artmaktadır. Bu noktada sanalın gerçekliği, belirli bir dolayımlama, düzenleme, oluşma, ilişkiye geçme, işlevsellik biçiminin varlığının değil, yokluğunun yarattığı etki ile ölçülebilir. Bir kere ortaya çıktıktan sonra ortadan kalkan herhangi bir dolayımlama biçiminin, örneğin iletişim teknolojilerinin kendisinin yaratacağı toplumsal etki, varlığının ortaya koyduğu işlevselliğin yokluğunun büyüklüğü ile ölçülebilir. Telefonun ortadan kalkması durumunun insanlık için yaratacağı yokluk telefonla yürütülen iletişim biçiminin ne kadar gerçek olduğunu ortaya koyacaktır. Benzer olarak örneğin küresel ekonominin akışkan mekânlar içinde gerçekleştirdiği ekonomik faaliyet, iletişim teknolojilerinin yokluğunda insanlık için çok da gerçek büyük bir krizin kaynağını oluşturacaktır. Bu noktada Anderson'un cemaatlerin oluşumuna ilişkin söylediklerine dönülebilir: Cemaatler birbirlerinden gerçeklik/sahtelik boyutu üzerinden değil, hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalıdır (Anderson, 1993: 20). Anderson gazetelerin ulus yaratma sürecinde oynadığı aktif rolü vurgularken, yüzyüze iletişimin gerçekleştiği, aynı yereli paylaşan

insanları da aşacak biçimde bir işlevsellik kazandığını ve gazeteler aracılığıyla kurulan anlatının kendisinin birbirine paralel hayatlar yaşayan, ancak hiç karşılaşmasalar da aynı doğrultuda hareket ediyor olduklarını düşünen topluluklar yarattığını belirtmektedir (Anderson, 1993: 208). Bu anlamda bilgisayar iletişiminin bir toplumsallık yaratmasındaki potansiyelin ne olduğunu düşünürken var olması gereken temel sorun, sanal bir ortamda varolan toplumsal, ekonomik, siyasal vb. ilişkilerin, durumların kendi hayatlarımız için ne kadar gerçek olduğu; kendimize ilişkin kurduğumuz ifade biçimlerinin içeriğini doldururken aleni kıldıklarımızın ya da geri çekerek gizli ya da anonim kıldıklarımızın "kendi" miz için ne kadar yaşamsal olduğudur.

5

İnternet ve Sanal Cemaat Tartışmaları

Necdet Subaşı

Yıkılan şey, gerçekliğin tâ kendisi!
Don DeLillo

İnternet gündelik hayatımızı hızlı bir şekilde dönüştürmektedir. İnternetin ne gibi toplumsal sonuçlar üreteceği sosyal bilimciler arasında önemli bir sorun olarak tartışılmaktadır. Nitekim bu süreç içinde ortaya çıkan ve İnternet dünyasının çarpıcı etkilerini içinde barındıran bir dizi problemin sosyal bilimlerin gündemine daha şimdiden girmeyi başardığı görülmektedir.

"Sanal cemaatler"in ortaya çıkması da bu problemler arasında yer almaktadır. Kavramın muğlaklığı, kendisi hakkında tutarlı bir tanım getirmeyi ve buna bağlı olarak da sınırları belli olan ampirik çalışmalar yapmayı güçleştirmektedir. Artık milyonlarca insanın kullanımı içinde yeni ama giderek örüntüsel düzeyde bir yaygınlık ve bağdaşıklık üreten ilginç yapılarla karşılaşıyoruz. Çünkü bu örüntüler, İnternet aracılığıyla oluşan bir buluşmanın hem gerçekliğe ve sanallığa hem de cemaate atıfta bulunan yanlarıyla dikkat çekmektedir.

"İnternet"in Dünyası

İnternet, Soğuk Savaş döneminin bir ürünüdür ve askerî amaçların hizmetinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Şimdilerde kuruluş teknolojilerinin hantallığını içeren *Arpanet (Advenced Research Programme Agency Network)*, ilkel bir komünikasyon aracı olarak hatırlanmaktadır. Özellikle kişisel bilgisayarların gelişip yaygınlaşması ve bunun dayandığı enformasyon ağlarının hızla çoğalması, kullanıcıların elektronik veritabanları, renk, ışık, grafik, ses ve müzik eşliğinde enformasyon ağlarına takılmalarını kolaylaştırmaktadır. İnternetin gündelik hayatın her alanındaki değişik türden ilgilerin birer parçası olarak yaygın bir şekilde kullanımı, girişimci eğilimlerin, devlet ya da sermayenin kontrolü altında olmaksızın kendilerini somutlaştırmalarına ortam hazırlamaktadır. Çünkü yayım olanakları, İnternet ile son derece basitleşmiş ve ucuzlamış, yanı

sıra iletişimin de sansürsüz, ambargosuz ve denetimden uzak bir biçimde gerçekleştirilmesinin önü açılmıştır. Artık ortak düşünce ve eylemler üreten kişilerin, katılımcı kültürler oluşturmaları söz konusudur. Nihayet oluşturulan bu kültürlerin de ânında, zaman/mekân sınırlamalarından arınmış ve aracısız olarak sürekli bir iletişim imkanı yaratacak şekilde gecikmeksizin diğer İnternet gezginlerine ulaştırılması hayal olmaktan çıkmıştır. Bu da toplumsal, kültürel ve enformatik boyutlarda büyük değişimler yaşanmasına neden olmaktadır (Gürcan, 1998: 1446; Ritzer, 2000: 56; Liska, Grune, 1999: 37; Aksoy, 1996: 163; Kozanoğlu, 1997: 99). İnternet artık küresel düzeyde bir multimedya kütüphanesi olarak işlev görmektedir. Donanım (hardware), yazılım (software) ve insan (manware) üçgeni içerisinde çoğalan ağlar, anonimlik, görünmezlik ve çoğalabilirlik gibi ortak özellikleriyle yeni bir kamusal alan oluşturma talebine yataklık etmektedir.

Tüm bu olanaklara kuşkuyla bakan ve bütün bu bilgilerin çoğunu sıradan şeylerden ibaret olarak algılayan yaklaşımlar da söz konusudur. Son tahlilde "küresel nettaşlık"ın, kişisel bir bilgisayar alıp, onu dünya telefon hatlarına bağlayacak, bir modem sahibi olacak ve işlem maliyetlerini ödeyebilecek kişilerle sınırlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Çünkü onlara göre İnternet sitelerinin % 96'sından fazlası en zengin 27 ülkeye aittir. Akıcı derecede İngilizce bilmek İnternet kullanımının fiilî bir önkoşulu olmayı sürdürmektedir. Dolayısıyla bu devrimin, dünya çapında "enformasyon zengini" küçük bir ülkeler ve bireyler grubuyla, bu özel iktidar biçiminden dışlanmış olan mülksüz çoğunluk arasında yeni bir uluslararası bölünmeye yol açacağı öngörülmektedir. Bilgisayarlar bir yandan sisteme hizmet ederken öte yandan da talep ağırlığının altında çökmenin eşiğinde gibidirler. Sürekli yeni kapasitelerin yaratılması gerekmekte ve kullanıcılar sık sık aşırı bilgi yükünden şikâyet etmektedirler (Marshall, 1999: 347). Bu nedenle de İnternet kullanımının toplumsal etkilerine ilişkin tartışmaların bitmesi beklenemez, aksine bu konuda ortaya atılan iddiaların sınırsızlığı bile söz konusudur. Çünkü İnternet, bir yandan yaşantının kolaylaştırılmasına ilişkin umutları beslerken öte yandan da hayatın sönükleşeceğine ilişkin kaygılara hak verdirmektedir.

Kuşkusuz her yenilik gibi İnternet de büyük bir gelişme ve kazanç olanağı olarak karşılanmıştır. Ancak onun üretebileceği sorunlar ve ortaya çıkaracağı maliyetler henüz yeterince hissedilmiş değildir. Yerleşik kültüre nüfuz ederek, benliğin tutarlılığının oluşmasındaki psiko-sosyal

rolü ele geçirdiği iddia edilen (Sanders, 1999: 163; Griffiths, 1999) ve bir anlamda da insanın özgürlüğü sorununu yeniden tartışmaya açan bu yapının, doğru olarak anlaşılması gerekir. Oysa İnternet şebekelerinin yarattığı yeni toplumsal yapıların kesinlikli bir resmini hala elde etmiş değiliz. Onun dönüştürme sürecine geçişi sağlayacak yetkin bir kanal olabilme imkanını elde etmesi, şimdilik bütünüyle tamamlanmış sayılmadığı için, bu konudaki eleştirel yaklaşımların çoğuna hâlâ farazi yaklaşımlar şeklinde bakılmaktadır. Yine de pek çok kişi İnternetin, yirminci yüzyılın sonunda ortaya çıkan yeni küresel düzeni örneklediğini düşünmektedir. Artık gündelik hayatın örgütlenmesinde İnternet dolayımıyla gerçekleşen toplumsal etkileşim daha ağırlıklı bir yere oturmaktadır.

"Yeni Zamanlar"ın Siber Kavramları

İnternet kullanıcıları *siber toplum* mensubudurlar ve *siber uzay*da yaşamaktadırlar. Siber toplum *(cybersociety)*, İnternet kullanıcılarından oluşan dünya çapındaki ağın yarattığı, elektroniğe dayalı iletişimler ağıdır *(sanal gerçeklik)*. Siber uzay *(cyberspace)* ise, İnterneti oluşturan küresel bilgisayar ağının biçimlendirdiği etkileşim uzayı anlamına gelmektedir. Burada farklı bilgisayar terminallerindeki kişiler arasında oluşan elektronik iletişim ağları söz konusudur. Kullanıcıların kendilerini tanımladığı *e–posta* dışında, İnternet üzerindeki hiç kimse ötekinin gerçekte kim olduğunu, onların kadın mı erkek mi olduklarını hatta bu dünyada olup olmadıklarını bile bilmemektedirler. Elektronik posta ile İnternetin kurulması, çevrimiçi/on–line alışverişlerini, *Web*'e dayalı "sohbet odaları"nı *(chat)* ve pornografinin evlere girmesini kolaylaşmıştır. Sonuçta bu patlamanın çalışma, boş zaman ve siyaset alanlarına yansımalarının sosyologlar arasında ciddi tartışmalara yol açması kaçınılmazdır (Marshall, 1999: 657; Giddens, 2000: 420; Liska, Grune, 1999: 30–32).[1] Bu neden-

[1] Burada ele alınan çalışmalara ek olarak konuyu geniş kapsamlı olarak ele alan önemli bazı editoryal katkılar arasında özellikle Steve Jones ve Steven G. Jones'in *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety* (1997) ile Rob Shields'in *Cultures of Internet: Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies* (1996) adlı derlemeleri önemlidir. Diğerleri için de bakınız. James W. Carey, *Communication as Culture* (1988); John Eldridge (der.), *Getting the Message*: News, *Truth and Power* (1993); James Lull, *Media Communication, Culture* (1995); John Thompson, *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media* (1996); Nicholas Negroponte, *Being Digital*, (1996); Richard Collins, Cristina Murroni, *New Media, New Policies: Media and Communications Strategy for the Future* (1996).

le İnternetin, insan yaratıcılığının bencilce bir kullanımına dönüşüp dönüşmeyeceği, yarattığı evrenin bir *gözetim toplumu* haline gelip gelmeyeceği kaygı duyulan hususlar arasında yer almaktadır. Ve yine onun, kullanıcılarına kalıcı bir güven telkin edip etmediği de önemli bir sorun olarak tartışılmayı beklemektedir.

İnternet *yeni zamanlar*'ın (Hall, 1995) en etkili iletişim aygıtıdır. Bu bağlamda ortaya çıkan sorunların toplumsal süreçlerden bağımsız olarak işlediğini düşünmek imkansızdır. Çünkü mevcut insan sayısı kadar fikrin, aracısız bir şekilde yer aldığı bir alan haline gelme potansiyeli taşıyan İnternetin toplumsal talep, denge ve gerginlikleri içinde barındırmaması düşünülemez. (Aksoy, 1996: 165). Yanı sıra o, hayatın sadece maddî yapılarını değil, daha temelde yaşantının bizzat kendisini de dönüştürmektedir. İnternetin terminolojisi içinde *sanal toplum, siber uzay, sanal cemaat* gibi kavramlarla ifade edilen yapılanmaların sosyolojik söylem ve çözümlemelerdeki karşılıklarını ele almak şimdi ve gelecek için riskler taşıyan bu muammayı tanımak açısından önem taşımaktadır. Artık sanal toplum, siber uzayda cemaatleşme yoluna girmekte ve genel geçer tüm tanımlamaların yeniden ele alınmasını gerektirecek zihniyet farklılaşmalarını ortaya çıkarmaktadır. Esasen bir toplum içinde yaşamak, o toplumun kendini kavrayışının temelini oluşturan söylemleri de anlamayı gerektirmektedir (Lundby, Ronning, 1997: 16). O halde talep ve kaygıları sağlıklı bir analiz üzerine temellendirmeliyiz. Bu bağlamda, ortaya çıkan sanal cemaatlerin örüntü düzeyindeki yansımalarını, sanal gerçeklikle ilişkilendirilen boyutlarını dışlamadan ele almak ve gözden geçirmek gerekecektir.

Gerçekliğin Ötesi

Sanal gerçeklik *(Virtual Reality)*[2] dünyası, İnternet teknolojisinin ürettiği bir evrendir. Sanal kavramı daha çok bilgi-işlem alanında kullanılmaktadır ve gerçekte olmayıp zihinde tasarlanan, mefhum, farazi, tahmini gibi "şey"leri hatırlatmaktadır. Sanallığın içerdiği "gerçek ötesi" lik metafizik bir olgu değildir. Aksine o, aslında son derece matematik bir tanımlanmışlık içinde oluşturulan bir benzeşim ortamıdır. Ancak ürettiği imgeler onu, çoğu zaman bir üst-söylem konumuna yerleştirmektedir. Bu ko-

[2] Kavramı etrafındaki genel tartışmalar için bkz. Howard Rheingold. *Virtual Reality* (1991). Ayrıca bakınız. Robins, 1999: 82–93; Ergur, 1999: 138–159.

num kuşkusuz farklı bir sözleştirme stratejisidir. Artık bilgisayar yardımıyla sanal gerçeklik teknolojilerinin ilerlemesiyle birlikte insanın algılama mekanizmalarında *gerçeğe en yakın* benzetişim ortamını kurmak mümkündür. Ne var ki bu durumda "sanal gerçeklik", diğer teknoloji kullanım alanlarından farklı olarak, bilişsel süreçlere bir müdahale işlevini ister istemez kazanmakta; hatta kurulu malumat ve aracılandırma sisteminin gereklerine uygun bir meşrulaştırma yöntemine, kısaca bir strateji haline dönüşmektedir (Ergur, 1998: 138–139).

Sanal gerçeklik teknolojileriyle başlangıçta uzaktaki ve tehlikeli bölgelerdeki operasyonların kontrol edilmesi amaçlamıştır. Böylece araçlar uzak bölgelerde varlık yanılsaması yaratmak için kullanılmakta ve bu durumda da asıl amaç gerçek durumları yönlendirmek veya dönüştürmekle sınırlı olmaktadır. Oysa artık sanal ortam, sibernetik geri-besleme *(feedback)* ve kontrol sistemlerinin, gerçek nesnelerle etkileşimi taklit ettiği, kendisi gerçekmiş gibi görünen ve gerçekmiş gibi de kullanılan bir ortamdır (Robins, 1999: 84). Sanal gerçekliği, fiziksel ve toplumsal bağlantılardan yabancılaşmanın postmodern durumuna verilen mükemmelleştirilmiş bir *teknolojik tepki* olarak görmek mümkündür. Aslında bu durum gerçek dünyaya bir tepki, bir karşıtlık olarak da düşünülebilir. Çünkü o, yenilikçi toplum ve toplumsallık biçimleri hakkında oluşturulan düşüncelerle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bir anlamda sanallık gerçeği zenginleştirmekte ve çeşitlendirmektedir (İnam, 1999: 21).

Sanal toplum, sanal gerçeklik dünyasında üretilmektedir. Bazen ütopyacı bir proje olarak da sunulan sanal toplum kavramı çoğunlukla da günümüz toplumsal gerçekliğinin zor ve tehlikeli şartlarına alternatif bir "hiçbir yer-herhangi bir yer" olarak düşünülmektedir. Böylelikle kendimizi teknolojik hayal dünyasına gömdüğümüz sürece bu dünyada hakkımız olduğu halde yoksun bırakıldığımız bütün ödüllere sahip çıkabiliriz; (çocuksu) sihirli yaratıcı güç yanılsamasını yola getirebiliriz. Nihayet yeni bir fantazya ve tahayyül dünyasına katıldığımız takdirde artık kendimizi nasıl istiyorsak o şekilde sunmayı başarmak elimizdedir (Robins, 1999: 148,159).

Bu özellikleriyle sanal alem çekiciliğini artırmakta ve kendisini topluma alternatif bir alan olarak göstermektedir. Çünkü onda cisimleşmiş varlık ve karşılaşmalar yoktur. Burası sanki "öteki"lerle bedenleri yokmuş gibi ilişki kurmaya imkan veren yeni bir sosyal hareket alanıdır. Bu ortam, modern dönemin alternatif bir toplum yerine topluma alternatif

bir ortam kurma arzusunun ürünüdür. Sanal alanın uzak, dokunulmaz ve kurgusal bir yer olması onu bütün ilgilerin odağına yerleştirmektedir. O, arzu ve düşlerimizin içinde daha rahat gezinip sörf yapabileceği farklı bir dünya olarak görülmektedir. Sınırlılıkları ve kusurlarıyla şu anda ve burada olan gerçekliğin yerini alabilme potansiyelinden söz edilebilmektedir (Robins, 1999: 63, 37).

Sanal dünya gerçek değildir, ama gerçek dünyanın ne olduğunun sorgulanmasına yardım edecek güvenilir bağlamları bize kazandırabilir. Arada bir yerde olduğundan dolayı gerçeklik üzerine geliştirilebilecek düşünsel oyunlar için de uygun bir zemin olabilir (Derman, 1998: 1436). *Robins* (1999)'in de vurguladığı gibi, içinde yaşadığımız dünyanın kaçınılmaz politik ve kültürel olgularından biri olarak sanal gerçeklik, artık önemli değildir. Önemli olan medya teorisyenlerinin de katkılarıyla kurumsallaşan bu yeni dünyanın, alternatif bir söylem geliştirmek yerine, dijital imaj teknolojilerinin geliştirilmesine harcanan milyonlarca doların ardındaki asıl politik kaygı ve amaçları gözlerden gizlemeye yaramasıdır.

Sanal Cemaat

Tönnies'in meşhur teorisi, cemaattan cemiyete dönüşümün sorunlarını tartışmaktaydı. Bugün iletişim devriminin simgesi haline gelen İnternetin, ürettiği yeni toplumsal yapıları geleneksel olandan devşirdiği kavramlarla karşılama durumunda kalması gerçekten ironiktir. Bilindiği gibi cemaat terimi *(community)*, cemaatin üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye, genellikle de ortak bir kimlik duygusuna dayanan özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünü için kullanılmaktadır. Cemaat, hayatla ve çıkarlarla ilgili olan ve pek belirlenmemiş bir alandaki kapsamlı dayanışma ilişkilerini anlatmak üzere kullanılan bir kavramdır. Cemaat üzerine tartışmalar aslında sosyoloji disiplininin temelini oluşturan fikirler arasında yer almakta hatta bu fikirlerin en temel olanı ve kapsamlısı olarak görülmektedir. Bunun belki de asıl nedeni cemaatin yok olmasından duyulan kaygıların on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin temel ilgi alanlarından birisi olmasıydı. Cemaat duygusunun kaybedilmesi cemaat teorisinin kurucusu sayılan Tönnies'in çalışmalarının da merkezinde bulunuyordu. O, *Gemeinschaft und Gesellschaft* adlı eserinde, cemaatte toplumsal ilişkilerin dayanışmacı bir nitelik taşımasıyla, sanayileşmekte olan toplumların geniş ölçekli ve gayri şahsi ilişkilerle ayırt edilmesini

karşı karşıya getirerek, toplumsal birliğin geleneksel ve modern biçimlerine ilişkin ideal-tipik resimler çizmişti.

Farklı entelektüel kaynaklardan beslenen cemaat sosyolojisinin güçlüklerinden birisi, onun sık sık özgül bir toplumsal birlik biçimini belirlemek ve aynı zamanda onu onaylamak için de kullanılmış olmasıdır. İkinci bir güçlük ise, cemaat olarak adlandırılan toplulukların dayanışma ilişkilerinin, toplumsal etkileşimin hangi karakteristik özelliklerini oluşturduğu konusunda net ve yaygın bir görüş birliğinin olmamasıdır. Bu değer yüklü, ama kesin olmayan koşullar cemaatlerin ampirik olarak saptanmasını açıklamada önemli bir güçlük yaratmaktadırlar. Yine de cemaat kavramının sosyolojik içeriği sonu gelmez tartışmalara sürekli olarak konu olmuştur (Marshall, 1999: 90; Yelken, 1999:87).

Bu çerçevede sanal cemaat kavramı da *(The Virtual Community)*,[3] cemaat kavramının taşıdığı sorunlardan bağımsız değildir. Nitekim sanal cemaate yapılan vurgulamalarda altı çizilen hususların çoğu cemaat kavramından esinlenilerek elde edilmektedir. Tıpkı *İtiraf Edilemeyen Cemaat* (Blanchot, 1997)'te de vurgulandığı gibi, birlikteliklerin özüne yönelik bir yoğunlaşma aslında varoluşu anlamlandıran bir yapının bilfiil mevcut olduğunu göstermektedir. Modern dünyada toplumsal sistemler niteliğinde kolektiviteler meydana getiren, "tipik etkileşimler"le ilişkilendirilmiş fiziksel mekânların cemaati andıran özelliklerinden hareket edildiğinde, İnternet evrenindeki örgütsel yapılanmalar da sanal cemaat olarak tasvir edilmektedir.

Sanal cemaat kavramının genel özellikleri hem karşılaştırma hem de farklılıkları keşfetme niyeti içinde nasıl tanımlanabilir? Kavramın isim babası da sayılan Howard Rheingold, *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerised World* (1994) adlı çalışmasında sanal cemaatleri, yeterli sayıda insanın, insani duygularla, siber alanda kişiler arası ilişkiler kurmak üzere elektronik ortamda kamusal tartışmalara yeterince uzun bir süre katılmasıyla *Ağ*'da oluşan toplumsal kümelenmeler şeklinde tanımlamaktadır (Robins, 1999: 143).

Bilindiği gibi sosyal bilimlerde alışkanlıkları formlaştıran öğeler için *örüntü* kavramı kullanılmaktadır. Aynı eylemlerin sürekli tekrarlanmalar yoluyla biçimlenmesi ya da formlaşması söz konusudur. Alışkanlıklar sosyal bilimcilerin aykırı olanı, farklıyı, yeniyi görme talepleri karşısında

[3] Kavramsallaştırma için bkz. Howard Rheingold, *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerised World* (1994).

çoğu zaman gözden kaybolma riski taşısalar da, aslında onlar kendi varlıklarını sürekli kılarak devam ettiren ve yinelenen tutumları yansıtmaktadır. Sanal cemaatler de farklı bir dünyada var olmadığına ve sürekli yinelenen yapılar ürettiğine göre, yeni kültürel ve siyasal coğrafyalar bağlamında onlar da yerlerini almak zorundadırlar. Bu nedenle de sosyoloğun temel problematiği, belki de sosyal davranışın her zaman aynı kalan tekrarlanışında yoğunlaşmak suretiyle, sürekli tekrarlanan bir düzendeki olagelen sosyal ilişkilere daha çok dikkat kesilmesidir ki bu bağlamda sanal cemaatler de önemli bir ilgi alanı yaratmaktadır.

Örüntülerin Sanal Dünyası

Örüntüler rol, kurum ve kültürlerin temel ve indirgenemez birimi olarak değerlendirilmektedir. Nitekim örüntüler yardımıyla, herhangi bir toplumda neyin kabul edilebilir neyin de kabul edilemez olduğu hususunda bir model ya da rehber olarak hizmet veren, genelleşmiş, standardize edilmiş ve düzenlenmiş davranışlara ulaşılmaktadır.

Sanal cemaat örüntüleri de İnternet aracılığıyla yeni elektronik ortamlar yaratan bilgisayar teknolojilerinin bir aynası olarak gündeme gelmektedirler. Bilgisayarların büyük bir teknolojik yenilik talebi içinde, bütün dünya ölçeğinde yaygınlaşan İnternet ağlarıyla yarattıkları terminallerin, sosyal hayatta etkilerinin olmaması düşünülemez. Zaten elektronik bir coğrafya olarak İnternet de yapıların değil ilişkilerin açıklayıcı olduğu sosyal bir mekân olup, maddî değildir. Bu yüzden de o, asıl önemini interaktif doğasının sürekli *geri besleme* olarak dönüşen ve yeniden şekillenen bir iletişim ortamı doğurmasından almaktadır (Uğur ve Bilici, 1998: 495).

Burada sanal cemaat örüntüleri kolektif yapıların birebir tekrarlanan görüntüleriyle somutlaşmaktadır. Doğal bir birlik olarak düşünülen *cemaat*, insanları birleştiren unsurların onları bölen unsurlardan daha güçlü ve daha önemli olduğu bir gruptur. Öte yandan üyeler arasındaki farklılıklar da, benzerliklerle kıyaslandığında önemsiz ya da talidirler. Cemaat fikrini savunan organlar ne kadar heybetli olurlarsa olsunlar, ne kadar sıkı çalışırlarsa çalışsınlar, gerçeklikle ilişkileri kaçınılmaz olarak kırılgan ve zayıftır. Yüz yüze ilişkilerdeki gibi sıkı bir ağla örülmemiş olduğundan, büyük ölçekli bir cemaatin birliği ancak inançlara ve duygulara yapılan sürekli çağrılarla ayakta tutulmaktadır (Bauman, 1998: 57, 84, 185).

Rheingold da bu nedenle sanal cemaatlerdeki örüntüleri *çıkar ortaklığı, ortak bilinç ve grup düşüncesi deneyimi* gibi özgüllüklerle sıralamaktadır (Robins, 1999: 162). Sanal cemaatlerde bir araya gelenler, birbirleri arasındaki ortaklıkları ve simetriyi öne çıkararak farklılaşmayı sürekli olarak reddeden bir buluşma noktasına sahiptirler. Çünkü herkesin paydalarını paylaştığı bir birliktelik sanal cemaati oluşturmaktadır (Aksoy, 1996: 166). Burada grup aklından söz edilebilmekte ama toplumsal karşılaşmadan söz edilememektedir. Hat bağlantısıyla bir topluluk var, ama hiper alanın yerleşik sakinleri yoktur. Bu sentetik bir dünya tasarımıdır ve burada tarih artık dondurulmuş olarak vardır. Eski dayanışma ve cemaat biçimlerinin benzetim yoluyla korunması söz konusudur. Bu da alternatif bir toplum tasarısı olmaktan çok topluma alternatif olma yolunda bir çaba olarak ortaya çıkmaktadır (Robins, 1999: 164–165). Siber uzayın üyeleri de ortaklık düzeyinde aynı özelliklere sahiptirler ve birbirlerinden bağımsız gibi görünmelerine rağmen aslında aynileşerek buluşan bir *hayali cemaat*tirler. Zihinsel ve duygusal olarak kendilerini öteki üyelerinin çoğuyla hiçbir zaman yüz yüze karşılaşmayacakları kolektif bir bünye ile özdeşleştirdikleri müddetçe, bir varlık olarak mevcudiyetlerini bu şekilde sürdürmeleri mümkündür.

Tüketim ideolojisine geçişe paralel olarak, aşırı bürokratikleştirilmiş ve aşırı rasyonelleşmiş çağdaş sanayi toplumlarında insanlar, spontaneliği, özgünlüğü ve yeniliği kalmamış bir hayatta toplumsal sistemin uygun gördüğü toplumsal rollerini icrada gönülsüz davranmakta ve değiştiremedikleri reel-toplumu "terk etmek" umuduyla kendi alt-kültür adacıklarına çekilmeye çalışmaktadırlar (Oskay, 1993: 410). Ağ'daki sanal cemaatler işte bu büyük toplumsal canlanma ve yenilenme taleplerinin odaklandığı toplumsallık dürtüsüne karşılık gelen yenilikçi çözümler yelpazesinin birer parçasıdırlar. Bu bağlamda elektronik sanal cemaatler, hayatta kalmak için geliştirilen karmaşık ve becerikli stratejiler haline gelmektedirler. Gerçek dünyada yitirilen değerlerin ve ideallerin sanal gerçeklik konumunda yeniden elde edilebileceği düşünülmektedir. Bu yeni araçla birbirlerine bölgesel tesadüflerle değil, ilgi ve yakınlık ortaklığıyla bağlı yeni cemaat biçimlerinin oluşturulabileceği ileri sürülmektedir.

İnternetin küresel açılımı nedeniyle oluşan sanal cemaatler, fiziki sınırlar ve yerel bağlantılardan kurtularak küreselleşme imkanı kazanmışsa da her cemaatin dünyasının kendi seçtikleriyle sınırlı olması söz konu-

sudur. Nitekim İnternet insanını mutlu kılan en önemli faktörlerden biri de katılımcıların, kendi seçtikleri insanlarla ve gruplarla sosyalleşme imkânını elde etmeleridir. Sanal cemaatler, sosyal gerçekliğin çarpıcı ve bazen tehlikeli koşullarına alternatif yeni sosyalleşme alanları yaratmaktadırlar. İnternet konferans gruplarında bir araya gelenler, tesadüflerin ya da zorunlu karşılaşmaların sonucu olarak değil fakat ilgi ortaklıkları nedeniyle ve seçim yaparak sosyalleşmeyi gerçekleştirmektedirler. Ancak burada üyelerin dünyası küçülme ve içe dönme tehlikesi ile de karşı karşıyadır. Çünkü İnternette oluşan sanal cemaatlerin buluşma noktası "diğer"ine karşı gösterilen tahammülsüzlüktür (Aksoy, 1996: 166). Aslında buradaki örüntüler toplamı dikkatle incelendiğinde İnternetin kişiler arasındaki uyum, konsensüs ve karşılıklı anlayış arayışını ifade eden cemaat idealinin, şeffaf toplum beklentisinin elektronik bir hayalinden başkası olmadığı anlaşılacaktır. Yine de açıklık ve bütünlük temeline dayanan bir toplumsal vizyon olarak sanal cemaat örüntüleri birlik, bütünlük ve karşılıklılık özelliklerini taşımaktadır (Robins, 1999: 162–163).

Sanal gerçeklik, zevk ve arzuların dayatmalarına göre tasarlanıp düzenlenmektedir. Bu gerçeklikle ilişkiye geçmek, gerçek ve fiziksel benliğin askıya alınmasına; cisimsiz, sanal vekili veya kopyası tarafından ikame edilmesine neden olmaktadır. Sanal gerçeklikle birlikte insanın bilgisayarla direk temasa geçmesi ve bu ortamın somut bir parçası olma çabası söz konusudur. Artık insanın İnternet yardımıyla sanal gerçeklik evrenine taşınması, bu yolla kendi fantezilerini rahatlıkla gerçekleştirme olanağı bulabileceği tahayyül edilmektedir. Çünkü bu varoluş koşullarında, adeta her şey sınırsızca hayal edilebilir ve dışa vurulabilir gibi görünmektedir. Hayal edilen veya yapılan şeyler üzerine kısıtlama ve sınırlamalar koyacak öteki bedenler de bulunmamaktadır. Bundan dolayı sanal gerçeklik idealinin, alternatif ve ideal bir öteki dünyanın teknolojik olarak vaadedilmesi şeklinde anlaşılması mümkündür. Ötekilerin asıl varlığı da, içsel fantazyaların yansıtılmasıyla yaratılan nesnelerden ayırt edilemez bir duruma gelmiştir. Artık cinsellik bile sanal gerçeklik aracılığıyla yaşanmakta, siber alanın sözde hijyenik ortamında *dokunmadan* flört edilebilmektedir. Evden çıkmadan sanal bir cemaat yoluyla toplumsallaşarak alışveriş yapılabilmekte, evlenilebilmekte, hatta otomobil bile kullanılabilmektedir. Son tahlilde sanal iktidar, kendini içermeyi, kendi kendine yeterliliği cesaretlendiren, dışsal nesnelerin gerekliliğini reddeden tekbenci bir olay olmaktadır (Robins, 1999: 156).

Sınır Kaybı ve Cemaatten Beklenen

Sanal cemaatler, daha şimdiden gerçek toplumsallıkların örgütlenişini belirleyebilir bir duruma gelmiş durumdadırlar. Bu deneyimleri paylaşan bireyler sanal cemaatleri, gerçek dünyadaki toplumsal örgütlenmelerden farksız olarak algılayabilmektedirler. Bu yolla oluşan üst üste gelişlerle beraber, sanal ve gerçeğin iç içe geçirilip eleştirel düşünceye karşı bir filtre fonksiyonu görmeye başlaması gündeme gelmiştir (Ergur, 1998: 156).

Sanal cemaat örüntülerinin yayılma, çoğalma ve içselleştirilme sürecine laflamayla yapılan diyaloglar *(chat)* aracılık etmektedir. Laflama ortamları fikirlerin çarpıştığı, deneyimlerin paylaşıldığı, önerilerin değiş–tokuş edildiği bir agora niteliğindedir ve bu özellikleriyle de aslında başlı başına bir evren oluşmaktadır. Bu ortam sanal cemaatlerin, siber uzayın ve siber kültürün dolaşım alanıdır. Fizikî bir vücut gerektiren varolma ve onun ifadesi olan kimlik artık kendisi olmadan da varolabilmektedir. Ne var ki, kimliğin sahibi açısından yaptıklarından dolayı sorumlu olma nedenlerini bir anlamda ortadan kaldıran bu durum, o kimliğe ait eylemlerin muhatabı olanlar açısından da "güven" tesisine engel oluşturmaktadır (Uğur ve Bilici, 1998: 491).

Chat dünyasında kimlikler kaygan ve değişken, sınırlar kaybolma riski altındadır (Subaşı, 2001). Ancak akışkan ve devingen bir kişilik arayışı sonunda bu kimliklerin yeni bir kalıp kişiliğe dönüşmesi, hiç de imkânsız değildir. Hatta bugünün İnternet kişiliklerinin ileride karşımıza birer norm olarak çıkmaları da olasıdır (Derman, 1998: 1430). Siber uzay bağlantılarının etten kemikten insanlarla olan bağlantıların yerine geçmesi tartışılmaktadır. Burada asıl önemli olan, bastırılmış ve tekbenci arzulara cevap veriyormuş gibi görünen yeni teknolojilerin, gerçek dünyadaki Ahlâkî-siyasal yaşamda nasıl yankılar uyandırdığı, nelere yol açtığıdır. Çünkü öteki sanal takma adlarla ve birimlerle etkileşime geçmekte olan zevklerin, yitirilen ruhsal ve Ahlâkî yaşantıdaki bir şeylere tekabül etmemeleri mümkün değildir. Ahlâkî yapılanmaların ve bağlantıların, yerleşik kimliğin sürekliliği içinde korunması söz konusuyken, İnternet dünyasında haz talepleri bu çerçeveyi çok hızlı bir şekilde kırmakta ve çok sıradan bir tartışma adabı içinde konuyu sanallaştırmaktadır. Nihayetinde doğrudan karşılaşmayışların Ahlâkî anlayışlarda yarattığı gevşeklikler, toplumsal yapıyı da altüst etmeye yetmektedir (Robins, 1999:156; Griffiths, 1999: 46–52).

Sonuç olarak İnternetin ülkemizdeki kullanımı geç fakat hızlı gerçekleşmiştir. Hattâ İnternetle olan ilişkimizin Batı'ya özgü ürünleri kullanırken tercih ettiğimiz seçiciliği zorladığını bile burada belirtmek gerekir. Çünkü İnternet ülkemiz bağlamında, her düzeyden ve farklılıktan insanın içine kendini kattığı bir oluşum olarak dikkat çekmektedir. Çoğunlukla bir eğlence, fantezi ve haz makinesi olarak algılansa da, onun daha sağlıklı bir iletişim gerçekleştirmesi hiç de imkânsız değildir. Sonuçta yeni sanal cemaatler farklı ilişki biçimleri ve tartışmaları beraberinde getirecektir.

6
Kimlik(lenme), Dipnotsuz İletişim ve Etnik Laflama Odaları[1]

Mutlu Binark

Bireyin kimliği ne göründüğü gibi şeffaftır ne de sorunsuzdur. Kimlik(lenme) sürekli olarak kurma/inşa etme sürecidir. Sadece geleceğe değil, geçmişe ait göndermeleri olan bir "olma" halidir. Çeşitli popüler anlatılarda dolaşıma sokulan ve böylelikle yeniden inşa edilen ve arzu ile kavranan *geçmiş* kimliğin şimdisi/bu anı ve geleceği için ortak bir belleğinin kurulmasına yardımcı olur. Stuart Hall'u izleyerek tanımlayacak olursak, *kimlik*; küresel ve yerel, materyal, tarihi ve kültürel söylemler ve koşullar ile deneyimler bağlamında sürekli olarak kurulan, sahip çıkılan, üstlenilen, bir yandan güven ve özdeşleşme hissini temin etmeye yönelik sabitleme istemi ile öte yandan farklı öğelerin arasında süre gelen müzakerenin sonucu ortaya çıkan gerilimin biçimlendirdiği, "daima çatlaklar açarak inşa edilen" bir aidiyet tasarımıdır (1996:1-17; 1998a:178; 1998b:71-76). Birey, kimliğini arzu ettiği şekilde konumlandırabilmek, "biz" kavrayışı/hayali birliği içerisinde yer alabilmek için kimliğinin üretim sürecinde giyinme tarzlarından dil kullanım biçimlerine, boş zaman etkinliklerinden popüler müzik tüketimine ve medya kullanma örüntülerine değin farklı materyal ve kültürel ögeleri bir araya getiren çeşitli seçişlere başvurur. Bireyin sahip olduğu kültürel, simgesel ve ekonomik sermayesinden beslenen beğeniler ve bu beğenilerin gerçekleştirilme biçimleri, diğer bir deyişle yaşam biçimleri aidiyet tasarımının kurulmasında rol oynarlar. Göç deneyimi de göç eden bireyin aidiyet tasarımını yeniden kurmasına ve bir anlamda kendini yeniden yaratmasına yol açar. Hall'un "kültürel çeviri" (cultural translation) olarak adlandırdığı bu deneyim, her yerde, her alanda meydana gelmektedir:

[1] Bu çalışmanın ilk hali "Etnik Sohbet Odasındaki Buluşmalar ve Kimlik Oyunları" (15. Yazı) adıyla 2003 yılında yayınlanan *Kültür ve Modernite* derlemesinde (Der. Gönül Pultar, Emine O.İncirlioğlu ve Bahattin Akşit) İst: Tetragon Yayınları. ss. 357-380'de yayınlanmıştır. Daha sonra söz konusu bu çalışma geliştirilerek *KİLAD*'ın 6. sayısında (2004) yeniden değerlendirilmiştir.

Örneğin göçmenlerin medya kullanma örüntülerinde ve medya metinlerinin üretim pratiklerinde (aktaran Echchaibi, 2001:308).

Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenli bireylerin oluşturduğu göçmenler yurttaşı oldukları (ya da olmadıkları) "ev sahibi" ülkelerin sosyo-ekonomik kurumları ve kültürleriyle devamlı müzakere halinde olup, kimliklerini bu müzakere işlemi sonucunda tanımlarlar. Sosyal bilimler alanında, özellikle kültür sosyolojisi ile antropolojinin çeşitli alt dallarında araştırılan göçmenlerin aidiyet tasarımları sorunu ve/ya olgusu, bu çalışmada iletişim bilimleri alanına taşınmıştır. Marie Gillespie hayali diasporik cemaatin medya dolayımı kurulduğuna dikkat çeker ve özellikle yeni iletişim teknolojilerinin oynadığı olumlu rolün altını çizmektedir (1995, 2003). Bu çalışmada bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında etnik kimliklerin kurulması süreci irdelenmektedir.

Bu çalışmanın alan araştırması ise Danimarka'daki etnik laflama odalarının 2000 Güz'ünden başlayarak çeşitli aralıklarla 2003 Güz'üne kadar katılımlı gözlem tekniği kullanılarak incelenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Laflama odasındaki konuşma metinlerinin anında kayıdı yapılmıştır. Bu kayıtlanan metinler, çalışmanın temel sorularına koşut bir şekilde çözümlenmiştir.[2] Bunun yanısıra 2002 yazında Danimarka'nın Odense ve Århus kentlerinde yaşayan farklı sosyo-ekonomik ve kültürel sermaye sahibi Türkiye kökenli göçmenlerin medya kullanım pratikleri etnografik bir alan çalışmasıyla incelenmiş,[3] derinlemesine görüşmeler-

[2] İnternet'de online etnografik çalışma yapmanın etik sorumluluğu ile araştırmacı ve araştırmasına katılanlar arasındaki kurulan ilişkinin çeşitli boyutları bu derlemede yer alan "İnternet'i ve/ya Bilgisayar Dolayımlı İletişim Ortamını İncelemek İsteyen Bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları" başlıklı çalışmada irdelenmektedir

[3] Bu araştırmaya gerekli maddî destek 2002 yılında Türkiye Sosyal Bilimler Akademisi tarafından verilmiştir. Araştırma Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenlilerin farklı durumlarda, farklı gereksinimler ile farklı medyaları medya metinlerini kullandıklarını göstermiştir. Danimarkada'ki çeşitli ve farklı medya ortamını ev sahibi ülkenin yazılı, görsel ve işitsel medyası; ev sahibi ülkenin yeni (özellikle üçüncü) kuşakları hedef alan hem Türkçe hem de Danca yazı içeren aylık yazılı medyası (*Politiken* örneğinde olduğu üzere); Türkiye'de yaşayanlara yönelik yayın yapan "anaülke televizyonları"; Türkiye'den, Türkiye dışında yaşayan "Türk" kökenlilere yönelik olarak yapılan ulus-devletin, ulusaşırı televizyon yayınları; Avrupa'daki ülkelerde Avrupa'da yaşayan "Türk" kökenlilere yönelik olarak basılan gazeteler, hazırlanan radyo ve televizyon yayınları; Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenlilerce hazırlanan radyo yayını, aylık gazete, aylık bülten vb. yerel-etnik medya ve İnternet'deki laflama odaları, özellikle etnik laflama odalarından oluşmaktadır. Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenlilerin farklı göçmen kuşaklarından oluştuğu, çoklu ve parçalı kimlik kurgularına sahip olduğu, gerek ana ülke gerekse ev sahibi ülke ile olan ilişkilerinin ve gelecek beklentilerinin çeşitliliği, so-

de etnik laflama odalarına bağlanma nedenleri ve gündelik yaşam içerisindeki rolleri de incelenmiştir. Ayrıca söz konusu etnik laflama odalarındaki dil oyunları 2005 Mart ayında araştırmacının "takma ad" alarak ortama dahil olması ile katılımlı gözlem tekniğiyle bir kez daha *yerinde* izlenmiştir.

Bilgisayar Dolayımlı İletişim Ortamında Oyun Oynamak ve Dalga Geç(ebil)mek

Bu çalışmada, Danimarka'da hizmet veren ofir.dk web sitesi tarafından sunulan "etnik laflama" (chat.ofir.dk) ortamında, Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenlilerin aidiyet tasarımlarını ne tür söylemsel pratikler ve seçişler ile kurdukları, bu tasarımlar ile nasıl oynadıkları, bireyin kendini toplumsal olarak güvenlikli bir yere yerleştirmesinde üstlendiği bileşkelerin bilgisayar dolayımlı iletişim ortamlarında ne şekilde sergilendiği incelenmektedir.

Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenliler kendilerini sadece "etniklik ve yurttaşlık" bağlantıları/bağlanmaları ile tanımlamamakta, diğer parametreleri de kimliklenme stratejilerine eklemektedir. Ancak, "etniklik ve yurttaşlık" bazında aidiyet tasarımının genel olarak "Türk", "Türk asıllı Danimarkalı" ya da "Danimarkalı" şeklinde kurulduğunu belirtelim. Bir anlamda "üst kimlik" şeklindeki bu konumlandırmalara, toplumsal cinsiyet, sınıf, dinsel inanç, belli bir mezhebe bağlılık, hemşerilik bağı, sosyal-kültürel sermaye vb. belirlenimlerin de eklenmesiyle ortaya oldukça farklı bileşkeler/bileşenler çıkmakta, çoklu ve Hall'in deyişi ile çatlak/yarık kimlikler şekillenmektedir (1998b:71).

Aidiyet tasarımında kullanılan bileşkelerin etnik laflama odasındaki sanal temsilleri, bireye kimlik(lenme) stratejisi ile dalga geçme olanağı verdiği için, üzerinde durulması gereken bir *kimlik egzersizi*dir.[4] "Dalga geçme," edimi John Morreall' ın deyişiyle, kişiye zevk veren bir eylem-

nuçta, sahip oldukları farklı sosyal ve kültürel sermaye dolayısıyla farklı tüketim taleplerinin bulunduğu göz önüne alınacak olursa, medya kullanım örüntülerinin de çeşitli ve farklı olması şaşırtıcı değildir. Etnik medya kullanımı konusunda bakınız: Daniel Dayan (1998) "Particularistic Media and Diaspora Communications" Tamar Liebes ve James Curran (der.) içinde *Media, Ritual and Identity*. New Jersey: Routledge. 103-113.

[4] Kimlik egzersizi kavramsallaştırımını ilk olarak "Popüler Bilinçlerin İnşası, Söylenler, Adlandırmalar, Konumlandırmalar ve Kimliklenme: Bir Sempozyumun Ardından" adlı yazıda kullandım. Kavramın bağlamı için bakınız: *Toplum ve Bilim*, S:90, 2001, 243-251.

dir; çünkü ciddi bir konuşmanın amacına ulaşmasını engelleyerek, konuşmanın içindeki ciddiyeti yerinden etmektedir. Ancak, konuşmaya dahil olanlar dalga geçmenin geçici bir eylem, yani oyun olduğunun farkındadır (1997:165). Dalga geçmek, bireye konumlandığı/konumlandırıldığı toplumsal ve kültürel örüntüler arasında/içinde bir süreliğine "farklı" nefes alma olanağı sağlar. Jodi O'Brien' e göre, kişi siberuzama dahil olduğu zaman, önceden şekillenmiş kültürel metinleri de beraberinde taşımakta, bu metinlere dayanarak yeni ortamın sınırlarını çizmekte, kendine ilişkin bir aidiyet tasarlarken bu taşıyıp getirdiği metinlerden yararlanılmaktadır (1999: 95). Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında kişilerarası iletişimin nasıl dönüştüğünü inceleyen Nancy K. Baym'da, ortamda kullanılan dilsel pratiklerdeki dalga geçme içeriğine özellikle dikkat çeker (2002). Etnik laflama odasındaki dalga geçme edimi, bu kültürel metinler üzerinden ve bu metinlerin dalga geçmeye açılması üzerinden gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada, sanal ortamda oynanan kimlik egzersizleri irdelenirken Johan Huizinga'nın oyun kuramından yararlanılmıştır. Oyun oynarken oyuncu oyunda diğer katılımcılar ile birlikte anlam üretim pratiklerine dahil olurken, anlam üretimine çeşitli bilişsel, siyasal ve fiziksel tepkiler gösterir, bu tepkiler dolayımı ile oyuncu kendini farklılığını kurar. Oyuncu aynı zamanda belli bir oyuna katıldığı ve o oyunun kurallarını da benimsediği içinde kolektif bir kimliğinde içinde yer almış olur. Oyun oynamayı kültürel bir edim olarak gören Huizinga, oyunu ve özelliklerini şu şekilde tanımlamaktadır: oyun gönüllü bir edimdir, keyfe kederdir, "gündelik" veya "asıl" yaşam değildir, belli zaman ve mekan sınırları içinde gerçekleşir, razı olunan kuralları vardır, bizatihi bir amaca sahiptir, "alışılmış yaşam"dan "başka türlü olmak" bilincinin eşlik ettiği iradi bir faaliyettir (1995). Huizinga, oyunun bir düzen yarattığını, bu düzen içinde gerilim, denge, salınım, birbirinin yerine geçme, zıtlık, çeşitleme, birbirine eklenme, ayrılma ve çözümün gerçekleştiğini belirtmektedir (28). Bu düzenin özelliklerinden dolayı oyun davetkârdır. Oyunun bu özellikleri, aynı zamanda, oyuncuların fiziksel gücünün, dayanıklılığının, maharetinin, cesaretinin, tahammül sınırının ve manevi gücünün sınanmasını da beraberinde getirmektedir. Sanal ortamda, özellikle laflama odalarında ve ICQ'da, katılımcılar bir çeşit oyun oynamaktadır. Bu oyuna "kimlik egzersizleri" adı verilebilir. Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında gerçekleşen bu kimlik egzersizleri, sanal ortamın katılımcısına

oyunun uzlaşılan kurallarından beslenen bir takım oyuncul hazları temin ederken, boş zamanın da çevrim içi geçirilmesi şeklinde yapılandırılmasına yol açar.

Etnik Laflama Odası

Danimarka'daki İnternet hizmeti sağlayıcılarından biri olan ofir.dk, yaşlara, kentlere/bölgelere, cinsiyete, ilgi konularına, kullanılan dile ve etnisiteye göre ayrımlaştırılmış laflama odaları hizmet vermektedir. Etnisite ve kullanılan dil baz alınarak, Alman, Genç İngiliz, Yetişkin İngiliz, 20 yaş altı Arap, 20 yaş üstü Arap, İspanyol, Pakistanlı, İsveçli, Norveçli, İranlı, Bosnalı, Somalili, Taylandlı, Kürt ve Türk laflama odaları oluşturulmuştur. Türkiye kökenlilere yönelik olarak chat.ofir.dk, 2003 Yaz'ı itibari ile 3 ayrı laflama odası hizmeti sunmaktadır. Oda sayısı 2000 Güz'ü ile 2003 Bahar'ı arasında 5 iken, bu sayı 2003 Yaz'ında 3'e düşmüştür. Halen Türkiye kökenlilerin bağlanabileceği laflama odası sayısı 3'tür. Ancak Kürt laflama odasında da Türkçe sohbet edilmektedir. Ek 1'de 5 Mart 2005 tarihi itibari ile www.chat.ofir.dk'deki tüm etnik laflama odalarının dökümü yapılmaktadır. Türkiye kökenli göçmenlerin özellikle SMS mesajlaşmasına yönelik yeni bir iletişim kanalına yönelmeleri oda sayısındaki bu azalmayı açıklayabilir. Bir odaya aynı anda en fazla 40 kişi katılabilmektedir. Bu sohbet odalarının hiçbirinde moderatör/yönetici yoktur. Katılımcılar bu hizmet sağlayıcıdan ücretsiz olarak e-posta adresi de alabilmektedir. Yakın zamanlarda chat.group2000.dk adresinde ise genel, romantik, sevgi, arkadaşlık, müzik vb. alt başlıklar altındaki laflama odalarına ulaşabilmektedir. Bu odaların dışında Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenli göçmenler Almanya'dan hizmet veren çeşitli buluşma ve tanışma odaları ile Türkiye'den hizmet veren sevgi.com, arkadaşlık.com, dostluk.com gibi web sitelerini de yoğun olarak kullanmaktadır. Yakın zamanlarda lovelife vb. web sitelerine, flört etmek ya da evlenmek için kendilerine partner/eş arayan Türkiye kökenli göçmenlerin resimleriyle ilan vermeleri sıradan bir durum haline gelmiştir. Hatta yapılan alan araştırmasında görüşmecilerden bazıları bu şekilde gerçekleşen evliliklere örnekler vermiştir.

İnternet ortamında, gerek ICQ'da gerekse laflama odalarında, birbirini tanımayan bireyler arasında genel konularda ya da özel ilgi alanlarında fikir paylaşılması amacı ile, bilgisayar dolayımlı bir iletişim kurulmaktadır. Bu iletişim sonucunda, "cemaat" olgusunun "sanal cemaatler"

şeklinde yeniden yaşamsallık kazanması tartışmaları bu çalışmanın sınırları dışında bırakılmaktadır.[5] Ancak, bilgisayar dolayımlı iletişim ortamı için, bir anlamda, farklı bireylerin buluşmalarına olanak sağlayan bir uzam, adresi belli bir buluşma yeridir, denilebilir.

İnternet'de, ICQ, IRC, laflama vb. bilgisayar dolayımlı iletişim ortamlarında gerçekleşen iletişim biçeminin özelliklerini ise şu şekilde sıralayabiliriz: Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamlarının varoluş nedeni, içeriği ister ciddi isterse hafif olsun, katılımcıların en basit anlamı ile sohbet etme ve enformasyon paylaşımı istemine temellenir. Ortamda katılımcının istemini gerçekleşmesi düz çizgisel değildir, tam tersine, katılımcılar arasında çok boyutlu ve çok yönlü bağlanmalar meydana gelir. Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamlarında genel olarak "doğrudan" ve "eş-ânlı" ileti değiş-tokuşu gerçekleşir. Bu ortamların katılımcılarının fiziksel görünüşleri, özellikle görsel malzeme iletilmediği sürece belli değildir. Fiziksel belirsizlik durumu, katılımcıların cinsiyetlerinin sadece dilsel pratikler üzerinden temsil edilmesine olanak verir. Katılımcının cinsiyetine ilişkin verdiği bilgi ya da konuşma biçemi, kullandığı sözcük dağarcığı katılımcının cinsiyetine ilişkin çeşitli ip uçları sunar. Katılımcı kendini ancak "dil" ile ifade edebilir. Beden dilinin yerine bu ortamda bazı simgelerin kullanılmasına başvurulur. Katılımcı bu simgeler aracılığıyla duygusal tepkilerini ifade eder. Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında katılımcıların bir anlamda bedenlerini ve bedenlerine yazılmış toplumsal-kültürel ve ekonomik kodları geride bırakmalarından ötürü yeni kimlik(ler) kurmaları sürekli olarak mümkündür Ancak, katılımcılar bilgisayar dolayımlı iletişim ortamına beraberlerinde toplumsal ve kültürel bagajlarını da taşırlar. Bu bagaj, katılımcının toplumsal cinsiyetinden, yaşından, dinsel inancından, belli bir mezhebe bağlılığından, sosyal-kültürel sermayesinden, toplumsal statüsünden ve yaşam deneyimlerinden kaynaklanan, dünyayı ve yaşamı siyasal olarak anlamlandırma biçemleriyle doludur.

Yukarıda sayılan özellikleri değerlendirerek, bilgisayar dolayımlı iletişimin melez bir iletişim biçimi olduğu söylenebilir: çünkü iletişimde bulunanlar "konuşur" gibi yazmaktadır, ancak yaptıkları şey yazılı sözedimidir (Mann ve Stewart 2002:182). Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında katılımcı kendini dilsel pratikler aracılığı ile bedenleştirmekte-

[5] İnternet ve sanal cemaat tartışmaları için bu derlemede yer alan Necdet Subaşı'nın ve Nilüfer Timisi'nin yazılarına bakılabilir.

dir.[6] Örneğin Lisa Nakamura'nın İnternet'de "ırk"ın tarif edilmesini bir rol oynama sitesi ("role-playing") olan LambdaMoo örneğinde incelediği çalışması, oyuncuların beden özelliklerini tanımlarken "ırk"ı da tanımladıklarını göstermiştir (2001:227). Nakamura oyuncunun göz, saç rengi, boy, kilo, yaş, dişi-erkek-nötr şeklinde "karakter kimlik bilgisi" verdiğini, eğer karakterin ırkından hiç bahsedilmiyorsa, tüm oyuncuların o karakteri "beyaz" ırktan varsaydığını belirtmektedir (228). Cameron Bailey ise çevrim içi (on line) dünyada kimliklerin seçilip, oynandığını, değiştirildiğini veya verili olarak ele alındığını belirtirken, bu dünyanın katılımcı bireyinin kendisini ancak dil aracılığı ile ifade etmesinden ötürü, kimlik kurgulamasının çok yönlü eylemesinden yararlanabileceğini öne sürer. Birey seçici bir kurgu yapabilir ya da yalan söyleyebilir. Bailey'e göre, bedene "sanal bir deri" giydirilebilir (2001:335-336). Ancak, yukarıda kısaca açıklandığı üzere katılımcının toplumsal ve kültürel bagajı da oyun sırasında yanında bulunmaktadır. Dolayısı ile kimi zaman çevrimiçi ve çevrim dışı (off line) kimlikler birbirinden keskin şekillerde farklılaşmayabilirler. Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamı melez bir iletişim biçimidir, çünkü ikinci olarak, katılımcıların da kimlik kurguları sürekli bir rol oynama veya diğer bir deyişle performans üzerine temellenmiştir. Katılımcıların kimlikleri etkileşim içindedir, yani akışkandır (Slater 2002:536; Turkle 2001:241). Bilgisayar dolayımlı iletişim ortamının bu sayılan tüm özellikleri, ortamın kullanıcılarına sanal temsilleri üzerinden/aracılığıyla kendilerine uygun bir "kimlik biçme" ya da "biçilmiş kimlikleri" egzersiz etme olanağı verir. Bu egzersizi özellikle etnik laflama odaları örneğinde görmek mümkündür. Bu çalışmada Danimarka'daki Türk laflama odalarına bağlananların kimlik egzersizleri takma adlar, tartışma ve konuşma konuların seçilmesi ile duygusal bağlanma yoğunluğu alt başlıkları altında irdelenecektir.

Takma Adın Seçilmesi

Katılımcılar bilgisayar dolayımlı iletişim ortamlarına çoğunlukla takma ad (rumuz) alarak katılmaktadır. Bu ad alma işleminde üç temel ilkeye dikkat edilmektedir. Bunlardan ilki, seçilen adın ilgi çekici olması, yani ortamdaki diğer katılımcıların kendisini "tıklamasını" sağlayacak nitelik-

[6] Bilgisayar dolayımlı iletişimin sözlü kültüre benzerliği konusunda bakınız: Jan Fernback (2003) "Legends on the net: an examination of computer-mediated communication as a locus of oral culture" *New Media & Society*. 5(1): 29-45.

te olmasıdır. Bir diğer ilke, seçilen takma adın katılımcı hakkında bazı ip uçlarını içermesi gereğidir. Son ilke ise, katılımcının kendisi istemedikçe gerçek kimliğini gizleme istemine uygun bir şekilde, takma ad ile "gerçek" kimliğin iyice gizlenmesidir. Chat.ofir.dk'de mevcut üç Türk odasına katılımcıların hangi takma adları seçerek bağlandıklarına bakıldığında, takma ad alırken izledikleri stratejilerin şunlar olduğu saptanmıştır:[7] İlk olarak, cinsiyeti, cinsel tercihleri ve fiziksel özellikleri imleyen takma ad alma (örneğin, "sexy girl", "Siv@SLi @SiK@R"); ikinci olarak siyasal görüşü imleyen takma ad alma (örneğin, "ALADIN CAKICI", "Y/Demokrat", "kominist", TürkOğluTürkDeniz"); üçüncü olarak eğlence, spor veya medya dünyasından "yıldız" ya da "kahraman" adlarını takma ad olarak ödünç alma (örneğin, "ZAGA", "CIRKIN KIRAL); dördüncü olarak oturulan yer, yaş, cinsiyet, hemşerilik bağı vb konularda bilgi verici takma ad alma (örneğin, "aarhuslu genç", "allı turnam-Çorum", "Dilek fra Odense", "abdullah-svenska"); beşinci olarak gündemdeki güncel bir olayı veya bu olayın kahramanını imleyen takma ad alma (örneğin, "Osama Bin Ladin", "Afgansk Pige"); altıncı olarak duyguları imleyen takma adlar alma (örneğin, "firari gönlüm", "tek suçum sevmek"); yedinci olarak nesne adlarını ya da esprili adları takma ad olarak alma (örneğin, "Düdüklü Tencere", "LeBLeBi"); sekizinci olarak sıradan, dikkat çekmeyen takma adlar ya da simgeler alma (örneğin, "???", "^^").

Etnik laflama odasında seçilen takma adlara bakıldığında, takma adın ilgi çekici bulunması için genelde popüler kültürden örneklerin veya yabancı dilden sözcüklerin seçildiği görülmektedir. Bunun dışında seçilen takma adlara ve genel olarak kullanılan dilsel pratiklere bakıldığında, bunların bilgisayar dolayımlı iletişim üzerine gerçekleştirilen benzeri araştırmalarda da ortaya konduğu üzere cinsiyetçi önyargıları ve cinsiyetçi kalıpyargıları pekiştirdiği görülmektedir (Schofield-Clark 1998: 171). Bu çalışmaya konu olan Türk laflama odalarında, özellikle kadınların cinsel nesneye indirgenmesi, kadın oldukları varsayılan katılımcıla-

[7] Takma adlar ortamda kullanıldığı şekilde aynen aktarılmıştır. Danimarka'ya çok küçük yaşta gelip, temel zorunlu öğrenimlerini ev sahibi ülkede tamamlayanlar ile bu ülkede doğup büyüyen I. ve ya II. Kuşak göçmenlerin çocukları Türkçe yazamamakta, yazsalar bile kulaktan veya medyadan duydukları, çoğunlukla yöresel şivede telaffuz edilen şekliyle Türkçe sözcükleri yazmaktadırlar. Türkçe kullanılan sözcüklerin bir çoğu medya metinlerinden alınmakta, özellikle Türk tv'deki popüler kültür ürünlerinde kullanılan deyimler, deyişler, argolar vb. sözcükler sohbet odalarında kullanılan dile de aktarılmaktadır.

ra yönelik olarak "cinsel taciz ve saldırı" düzeyinde söylemsel pratiklerin yoğun kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Cinsiyetçi takma adları ve cinsiyetçi söylemsel pratikleri kullanan katılımcıların ortamdaki hareketleri, yani söz-edimleri gözlendiğinde, bu katılımcıların önce "genel" kanalda "karşı cinsten" bir katılımcı bulmaya ve daha sonra bu karşı cinsten katılımcıyı "özel"e çekmeye çalıştıkları gözlenmiştir. Bu katılımcılara "özel" kanalda karşı cinsle hangi konularda lafladıkları sorulduğunda, cinsellik ile ilgili çeşitli konularda konuştukları, karşı cinsten katılımcıya "çıkma" ve mümkünse bir gece geçirmeyi teklif ettikleri yanıtı alınmıştır. Bu katılımcılara yaşları sorulduğunda alınan yanıtlara göre, yaş 19-24 arasında değişmektedir. Erkek katılımcıların ortama karşı cinsten birini bulmak amacı ile girmesinin iki nedeni olduğu düşünülmektedir: İlki, Danimarka'da yaşayanlar için geçerli bir nedendir. "Etnik koloni"lerde yaşamaya[8] (Yalçın-Heckmann ve Unbehaun 1999) ve hemşerilik bağlarına temellenen toplumsal iletişim ağının, bireyin gündelik yaşamında oldukça yoğun baskısı bulunmaktadır. Özellikle gençlerin, herhangi bir resmi bağ ya da gerekçe olmaksızın, yani "adları çıkmadan" birileriyle flört etmesi, eğlenmesi oldukça zordur. Bu nedenle sohbet odası ortamı, katılımcılara karşı cinsle flört etme olanağı vermektedir. Bu olanak sadece erkekler için değil, kadın katılımcılar için de aynı derecede önemlidir. Danimarka'daki kadın katılımcılar için laflama odaları ortamı "risksiz" bir buluşma yeri ve buluşmanın kendisidir. İkinci neden ise Türkiye'den laflama odasına katılanlar için geçerlidir. Türkiye'den özellikle erkek katılımcıların karşı cinsten birini bulmak amacıyla ortama katılmasının bir nedeni Avrupa'ya göç etme arzuları ile ilgilidir. Bu katılımcılar, Danimarka'da yaşayan ve Danimarka'da geçerli oturma izni olan, hatta Danimarka vatandaşı olan "müstakbel eşlerini" laflama odasında aramaktadırlar.[9]

Etnik sohbet odasında erkek kahramanların adlarının seçiminde dikkat çekici nokta bir tür "delikanlılık kimliği"ni imleyen çeşitli takma adların tercih edilmesidir. Ayrıca sohbet odalarına doğrudan "DELİKAN-

[8] Etnik laflama odalarında, "etniklik" temelli ırkçı bir söylemin varlığı da dikkat çekmektedir. Ortamın katılımcıları, şu ya da bu şekilde, Türkiye ile bağı/ilişkisi olan kişilerdir. Ancak, ortama "gerçek" bir Danimarkalı, ya da katılımcıların deyişle "yabancı" girdiği zaman, bu yabancı ile "genel"de konuşulmamakta, yabancının odayı terketmesi beklenmektedir. Bundan ötürü www.chat.ofir.dk, "etnik koloni"nin yeni bir tür tezahürüdür. Ancak bu kez, göçmenler "sanal" etnik koloniye yerleşmeyi ve kendilerini "ötekilerden" yalıtmayı seçmektedir.

[9] Danimarka'da 1 Temmuz 2002'de yürürlüğe giren ve özellikle etnik toplulukların yabancı ülkelerden evlenmelerine belirli kısıtlamalar ya da düzenlemeler getiren yasadan

LI" takma adı ile katılanların sayısının çok olması da dikkat çekicidir. "Delikanlılık kimliği," Nuran Erol'un ifadesi ile, "ölçülülük ahlakı" olarak tarif edilebilecek bir muhafazakarlık çerçevesinde, statülerin korunmasına ve güvenliğin temin edilmesine yönelik hizmet görmektedir (2001:133). Delikanlı olan kişi, üzerinde her ân oydaşılabilecek ahlâkî tutum ve tavırlara sahiptir: delikanlı dürüsttür, özü-sözü birdir, ezilmişten yanadır, dostluğa önem verir, paylaşımcıdır, toplumsal hiyerarşilere ve devlete karşı çıkmaz, yürek insanıdır, sapına kadar erkektir vs. (136-137). Etnik sohbet odasının "delikanlı" takma adı sahipleri de ortamda sanki delikanlı imişçesine davranırlar; ortamdaki küfürleşmelere yönelik olarak "...bayanlar var burada," diyerek karşı çıkarlar; Türk devletinin çeşitli uygulamalarına yönelik olarak yapılan tartışmalarda hemen taraf olup, Türk devletini eleştirenleri "hain" ve "ibne" olmakla suçlarlar; ortamdaki dostlarını ise "...nerede kaldın hemşerim" gibi çoşkulu bir dille selamlarlar. Ortamdaki delikanlılar, sohbetin yönlendiricisi olmayı arzu ederler, oydaşılan ahlaki kodlar çerçevesinde kaliteli/düzeyli sohbetten yana tavır koyarlar. Kısacası delikanlı kimliği gündelik yaşamlarımızda mahalleden özellikle mafya-besk tv. dizileri aracılığı ile ekranlara, oradan da İnternet'deki laflama odalarına taşınmıştır. Delikanlı olmayı benimseyenler ya da bu rolü oynayanlar ahlaki otoriteyi ve egemen cinsiyet rejimini sürekli olarak anımsatma işlevini de yüklenmişlerdir. Türkiye'de gündelik yaşamda ve popüler kültür metinlerinde egemen olan eril fantezi kurguları böylece sanal ortamda da erkek kimliğini oynayan bağ-

---

sonra, Türkiye'den aile birleşmesi ya da evlilik yolu ile Danimarka'ya göç etmenin yolu hemen hemen tamamen kapanmıştır. Yine Eylül 2003 de Danimarka'daki liberal-muhafazakar koalisyon hükümeti, hükümete dışarıdan destek veren aşırı sağcı Danimarka Halk Partisi ve muhalefetteki Sosyal Demokrat Parti ile anlaşarak yabancılar yasasında yeni değişiklikler yapmış, akraba evliliklerine de kesin yasaklama getirmiştir.

Evlilik konusu sohbet odasında da şu şekilde gündeme gelmiştir:

"BACK: acele vesikalik olgun, sarisin, esmer, kumral olmak üzere bayan araniyor ilgili kisilerin muduriyete basvurmalari rica olunur

...

ZAGA: DUYURU CHAT DAN EVLENMEK ICIN ARKADAS ARAMAYIN CUNKU EVLENMEK ZORLASTI YENI KANUN TASARISI YOLDA 50000 DKR DIPIZOT YATIRMANIZ GEREKIYOR.

BANDIDOS: yanliz 100.000 kron olacak_

...

Ankarali EFE Genc: BENİM O KADAR PARAM YOKKIIIIIIIIIIIIIII

BANDIDOS: 50.000 kron turistler icin dir zaga

Ankarali EFE Genc: HEHEHEHEH BASLIK PARASI

KRAL FM:

BANDIDOS: yalniz 100.000 kron olacak_ (21 Ağustos 2003, 1 no'lu oda saat: 17:00-18:00 arası)"

lanıcılar tarafından gerçekleştirilir. Michael Ryan ve Douglas Kellner popüler ve militarist erkek filmlerini incelerken geliştirdikleri "eril fantezi" kavramı ile, toplumsal istikrarsızlık, güvensizlik dönemlerinde ortaya çıkan eril kimlik bunalımına dikkat çekerler (1997). Eril fantezi kurguları, erkeklerin güvensizlik, çaresizlik, mahrum bırakılmışlık ve şefkat gereksinimlerinin giderilmesini sağlar (Arslan 2004:165). Delikanlılık kurgusu, bir yandan eril kimlik bunalımının bertaraf edilmesini sağlarken, öte yandan huzurlu, sorunsuz ve muhafazakar toplum tasarımını da gündeme sokar.

Bu sohbet odalarında, kadın oldukları varsayılan katılımcıların, üstü örtük bir şekilde, "bâkire" yani "kız"; erkek oldukları varsayılan katılımcıların ise "tecrübeli" kabul edildikleri, böylece bekâret ve namus arasındaki bağ gibi geleneksel ataerkil kültürel değerlerin de ortama taşındığı görülmüştür. Özellikle, eğer kadın katılımcılar cinsellikle ilgili konularda bilgili iseler, erkek katılımcılar arasında hemen şöhret kazanmakta ve bu katılımcılar etiketlenmektedirler. Ortamdaki cinsiyetçiliğin bir diğer görüntüsü ise homofobidir. Erkek katılımcılar, kadın bedeni ve kadın cinselliği ile her şekilde dalga geçerken/geçebilirken, kendi bedenleri ve cinsellikleri ile dalga geçilmesini kabul etmemekte, böyle bir söylemsel pratikle karşı karşıya kaldıkları takdirde ise, ortamda cinsiyetçilik düzeyi oldukça yüksek hakaretleşme başlamaktadır. Erkek katılımcılar genel kanalda "kendi erkekliklerinin," diğer bir deyişle, "cinsel tecrübelerinin" ve heteroseksüel cinsiyet rollerinin tartışmaya açılmasını red etmektedirler. Homofobi ve ırkçılık katılımcıların dilsel pratiklerinde çeşitli şekillerde tezahür etmektedir.

Sohbet odasında seçilen takma adların diğer bir özelliği de çoğunlukla belli bir siyasal görüşe işaret etmesi, gündemdeki güncel olayları imlemesidir. "Apo'nun Kızı", "MHP'li Genç", "komünist" vb. takma adlar ile ortama girenler, çoğu zaman siyasal görüşlerinin propagandasını yapmakta, "slogan atarak" konuşmaktadır. Bu katılımcıların kullandığı sözcükler genellikle karşıt ideolojiden olanları kışkırtmaya yöneliktir. Bu katılımcıların başvurdukları dilsel pratikler "spam" olarak adlandırılmaktadır. "Spam", bir katılımcının ekranı gereksiz satırlarla veya saldırgan iletilerle doldurmasıdır (Stirade 1997:133). Aralarındaki iletişimin tek yönlü olarak gerçekleştiği bu katılımcılar, birbirlerini kendi siyasal görüşlerinin doğru olduğuna ikna etmeye, kendilerini dinletmeye çalışmaktadırlar. Kullandıkları siyasal söylem ise çoğunlukla medya metinlerinde dolaşan kalıpyargılara ve klişelerden beslenen anlatılara dayanmaktadır.

Danca, nadir olarak İngilizce kullananlar ise ortama karşı cinsle flört etmek ya da sohbet etmek amacı ile girmektedir. Danimarka'daki Türk laflama odalarına belli bir siyasal görüşü savunmak amacı ile giren katılımcılar arasında genel ortamda diyalog tarzında bir iletişim kurulmamaktadır. Söylemsel şiddete dayalı ve onu yeniden üreten dilsel pratiğe başvuran söz-edim sahibinin karşıt ideoloji sahiplerini sanal bir şekilde iğdiş etme hazzı yaşadığı düşünülmektedir.

Laflama odasına bağlananlar arasında belli bir iletişim kurulduktan sonra, sanal uzam dışında da yüzyüze tanışmak, flört etmek, buluşmak isteyenler birbirlerine önce e-posta adreslerini, daha sonra da cep telefonu numaralarını vermektedir. Kibby'in deyişiyle, laflama odalarında kurulan dostlukların nihai amacı bedenlerin buluşması(fleshmeet)dır (Kibby 2001:2 den aktaran Alemdaroğlu ve Demirtaş 2004:210).

Laflama Odasındaki Konular: "Yer"in İşaretlenmesi

Katılımcıları etnik laflama odasına çeken bir neden de laflama odalarında çeşitli konularda serbestçe görüş bildirme ve görüş değiş-tokuşu yapabilme olanağıdır. Ancak, sohbet odasında tartışılan konular, katılımcılara hangi coğrafyada bulunduklarını da göstermekte(Kirshenbatt-Gimblett, 1996:53), diğer bir deyişle, ortamda tartışılan konular ve gerek bu konuların ele alınma biçimleri, gerekse kullanılan söylemsel pratikler, katılımcıya, ortamdakilerin kültürel ve toplumsal ardyöreleri hakkında ipucu vermektedir. Danimarka'daki Türk sohbet odaların, chat.ofir.dk örneğinde olduğu üzere, katılımcıların yaş değişkesi, erkeklerde 18 ile 40, kadınlarda ise 18 ile 30 arasındadır. Dolayısıyla, ortamdaki katılımcıların büyük çoğunluğunu, ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler oluşturmaktadır. Ortama katılanların yaşları ve toplumsal statüleri, kullandıkları dilden ve paylaştıkları yaşam deneyiminden de anlaşılmaktadır. Bu nedenle, etnik laflama odalarının, çalışan ya da okuyan genç göçmenlerce kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin, Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenlilerin medya kullanım pratikleri konusunda görüşülen 31 yaşındaki bir erkek katılımcı, ortamda kendisinin "yaşlı" ve bu nedenle de sohbet etmek için "gereğinden fazla ciddi" bulunduğunu söylemiştir. Özetle denilebilir ki, Danimarka'daki Türk laflama odaları büyük çoğunlukla sanal flört ve buluşma amacıyla kullanılmaktadır. Bunun yanısıra, belli konularda tartışma arzusu da katılımcıları ortama çekmektedir. Birinci kuşak göçmenlerin, göç ettikleri ülke ve yöreden beraberlerinde getirdikleri, özellikle cinsellikle ilgili kültürel ve toplumsal örüntüler, laflama oda-

larında tartışılmaktadır. Bu tartışmaların odak konusunu bekaret ve namus arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Mahrem alanı ilgilendiren konuların da ortamda ikinci ve üçüncü. kuşak göçmenler tarafından cinsiyetçi bir dille konuşulması da ataerkil kültürel örüntülerin baskısının gündelik yaşamda ne kadar güçlü olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenledir ki gündelik yaşamda bastırılan cinsellik ve cinsel tercihler, laflama odalarına cinsiyetçi ve homofobik söyleme dönüşmüş bir şekilde taşınmaktadır.

Etnik laflama odasında tartışılan, flört etme dışındaki konular genellikle gündemdeki siyasal, toplumsal konular ile gündelik yaşamda karşılaşılan olaylardan oluşmaktadır. Zaman zaman katılımcılar, bir magazin haberi, hakkında bilgi edinilmek istenen bir konu, belli bir olay ya da kişi hakkında dedikodu gibi oldukça özel konuları ve durumları da ortama getirmekte, diğer katılımcıların görüşlerini almaktadır. Bazı katılımcılar ortama sadece "aşk", "hasret" vb. temalı şiirlerden alıntılar aktarmakta; bazıları iletişim kurmak istedikleri kişinin tarifini yapmakta, kendi özelliklerini belirtmekte ve özel web sayfalarını, iletişim için e-posta adreslerini yazmaktadır.

Sanal mekanı belli bir siyasal görüşün propagandasını yapmak için kullananlar, genelde büyük harflerle konuşmakta, İnternet dili ile söyleyecek olursak, bağırmaktadırlar (Baym, 2000). İnternet terminolojisi ile bu söz edimini "flaming" (hakaret etme) olarak tanımlayabiliriz. "Flaming" duyguların sözlü taciz, küfür, açık-saçık, homofobik, cinsiyetçi ve ırkçı dil kullanımı vb. şekillerde dile getirilmesidir (Mann ve Stewart 2002:15; Thompsen 2003).[10] Baym'da bilgisayar dolayımlı iletişim oramında sözlü taciz ve rahatsız etme dahil her türlü hakaret etmeyi içeren söz ediminin yüzyüze iletişime kıyasla daha rahat kullanıldığını, dolayısı ile İnternet ortamındaki iletişimin sanıldığının aksine oldukça sosyo-duygusal içerikli olduğunu belirtmektedir (2002: 63). Ortama bu şekilde dahil olma ise, diğer katılımcılar tarafından ya kayıtsızlıkla ya da tepkiyle karşılanmaktadır. [11]

Türk laflama odalarına bazen Danimarka'daki aşırı sağcı ve ırkçı par-

[10] 13 Mart 2005 günü 3 no'lu Türk odasında saat 14:57 de gerçekleşen bir küfürleşme örneği: *KEL_METALLICAAA:* new>METALLICA.SENINDE.SULALENI *SIKIYIM BABASININ AGZINA YARRAGIMI SOKTUGUMUN OGLU KAHBE YUNAN COCUGU BACINA SALDIRRIM KEL PIC_..*

[11] Örneğin: IsTe_BeN : bu kanaldan kufurculer sag kapiya , yalakalar sol kapiya ciksin, şeklinde tepki göstermektedir. (13 Mart 2005 günü 3 no'lu Türk odasında saat 15:11)

tileri destekleyenler de girmektedir. Bu katılımcılar da sadece slogan atmakta, her hangi karşılıklı iletişimsel eylem gerçekleşmemektedir. Örnek vermek gerekirse:

"Chatten: Master P er logget p_ kl. 13:20

...

Master P: DANSK FOLKEPARTI 4 EVER

...

Master P: FUCK HELLE AABENRAA (19 Ağustos 2003)"

Sonuçta, belli bir siyasal görüşü savunmak için genel kanalda duran katılımcı ancak belli bir siyasal görüşü savunan diğer bir katılımcı ile karşılıklı slogan atma şeklinde iletişim kurabilmektedir. İnternet'deki forumlarda veya sohbet odalarında karşıt siyasal görüşte olanların etkin bir diyalog kurma sürecine girmediklerine Mark Graham ve Shahram Khosravi'nin İran diasporasının İnternet üzerinde kimlik kurgusunu ve politik özne olarak hareketini inceleyen çalışmalarında da dikkat çekilmiştir (2002:233).

Duygusal Yatırım Yapmak ve Güven Duygusunun Tesisi

Katılımcılar ortamda kurdukları ilişkilere ne yoğunlukta duygusal yatırım yapmaktadır? Bu sorunun yanıtı ortamın ne kadar "güvenli" olduğu konusu ile ilgilidir. Katılımcıların ortamda kurdukları ilişkilerde duygusal yatırımın yoğunluğunu her şeyden önce, katılımcıların karşılıklı olarak aralarında güven duygusunu geliştirip geliştirmedikleri belirlemektedir. Laflama odaları üzerine yapılan çalışmalar, katılımcıların ortamdaki buluşmayı, özellikle "çıkma" anlamında, çok fazla ciddiye almadığını göstermiştir (Schofield-Clark 1998: 181). Bu buluşma biçiminin katılımcılar tarafından ciddiye alınması, katılımcıların birbirine açılması, "mahrem" ilişkinin kurulması, "güven"in oluşmasıyla mümkündür.

Etnik laflama odaları örneğinde, İnternet'deki diğer laflama odalarında olduğunun aksine, katılımcıların sanal ortamı ve bu ortamda kurulan iletişimi daha fazla önemsedikleri görülmektedir. Bunun nedeni, etnik azınlıkların, içinde bulundukları toplum içerisinde bir yandan "kendilerinden başka olanlara" görünmez olan, ancak bir yandan da "kendileri gibi olanlara" görünebilecekleri bir uzamda biraraya gelmek isterneleri olabilir. Üstelik bu uzam, egemen toplumsal kültürel değerler tarafından, etnik kimliklere ya da göçmenlere ilişkin kalıpyargılar ile de etiketlenmemektedir. Bundan ötürü, etnik laflama odasının katılımcıları, laflama odasındaki buluşmaları daha fazla önemsemekte, üstüne üstlük eğer bu-

luşmayı "ciddiye" de alıyorlarsa, yani bir anlamda laflama odasındaki buluşmaya "duygusal olarak da bağlanıyorlarsa", birbirlerine, laflama odasına ne zaman katılacaklarına ilişkin bilgi vermekte, girilecek odanın numarasını, gününü ve saatini kararlaştırmaktadır. Sanal uzamdaki "flört" ilerledikten ve karşılıklı güven iyice tesis edildikten sonra, katılımcılar önce telefonla daha sonra da yüzyüze buluşmaya karar vermektedir. Hattâ bu sanal flörtleşmelerin evliliğe dönüştüğü örnekler dahi olmuştur. Örneğin Odense'den bir genç kız ile Kopenhag'dan genç bir erkek bu sohbet odasında tanışmışlar, ilişkilerini önce yüzyüze iletişime taşımışlar ve en nihayetinde 2002 Yaz'ında evlenmişlerdir.[12] Bu duruma başka benzer örnekler de verilebilir. İnternet üstünden evli çiftlerin kaçamak arayışlarına ya da bir gecelik ilişkilerin aranmasına da kolaylıkla örnek verilebilir. Bir gecelik ilişki arayanlar sanal flört edinminde karşısındaki katılımcının güvenini kazanmak için hemen cep telefonlarının numaralarını vermekte ve kendilerinin aranmasını talep etmektedir. Bu şekilde sanal laflama ortamına uzun süren bir söz-edimi yatırımı yapmamakta, bunun yerine sözlü iletişimi yeğlemektedirler.

Çoğunlukla "etnik koloni"ler içerisinde yaşayan ve bu uzamlarda, belli bir etnik, dinsel ve sosyal-kültürel gruba ait olmaktan kaynaklanan kolektifleştirici baskıyı sürekli olarak deneyimleyen bireyler, bilgisayar dolayımlı iletişimin sağladığı sanal ortamda kendilerini "güvenli" hissetmekte, geçici olarak kolektif kimliğin baskısından kurtulmaktadır. Ancak bir yandan da, sanal da olsa bu ortam, ortak bir "yer"i paylaşmaktan ötürü ortak belleği paylaşma gereksinimi de karşılamaktadır. Bu nedenle chat.ofir.dk'deki buluşma, Türkiye kökenlilere gerçek yaşamdaki toplumsal ve kültürel kimliklerine koşut kabul edilir/edilebilir güvenli uzamı sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, sanal ortamdaki buluşma, katılımcıların "laflama" gereksinimini giderirken, bu iletişim eyleminden dolayı katılımcılar, ne ev sahibi toplumun egemen kültürel kurallarına, ne de göç edip ayrıldıkları toplumun değerlerine karşı çıkmamakta, onlarla her hangi bir sorunlu ilişkiye/duruma girmemektedir. Üstelik, sanal ortamda belli bir etnik laflama odasının seçimi de onlara üst kimliği paylaşma olanağı da sunmaktadır. Laflama odasına bağlanan bireyin bir yandan kolektif aidiyet tasarımını geride bırakmaya çalışması, öte yandan da farklı bir şekilde yeniden paylaşması, Hall'in altını çizdiği kimlik(lenme) sürecindeki çatlaklara işaret etmektedir.

[12] İnternetten tanışıp evlenen bu çiftin evlilikleri halen devam etmektedir.

Chat.ofir.dk'nin katılımcılarından biri olan Nursen'le 2000 Güz'ün de yapılan görüşmede, sohbet odasındaki buluşmanın ne kadar ciddiye alındığı ve duygusal bağlanmanın yoğunluğunun ne kadar yüksek olduğu saptanmıştır. Nursen, 27 yaşında, bekâr ve orta okul mezunu. Danimarka'ya -görüşme tarihinden- 6 yıl önce ekonomik nedenlerle Türkiye'den büyük kentten göç ederek Århus'a yerleşmiş. Aslen Türkiye'nin Doğu'sundan olduğunu belirtiyor. Danimarka'da temizlik işçisi olarak çalışan Nursen, vasıfsız iş gücü kategorisine dahil. Nursen'in Danimarka'da sürekli oturma izni var ve aile büyükleri Türkiye'de yaşadığı halde, geldiği ülkeye "geri dönme" niyeti yok. Üstelik yaşadığı kentte kendine ait bir apartman dairesi satın alarak, ev sahibi Danimarka'da ilk "kök" atma girişimini de gerçekleştirmiş. Nursen, apartman dairesi satın almasından dolayı bankaya olan borcunu ödemek için ekstra işlerde de çalışıyor. Diğer bir deyişle "kara iş/kaçak çalışma" yapıyor. Nursen Danimarkaca konuşabiliyor, ama okuyamıyor. Bu durumda Danimarka televizyonlarını izliyor ama ulusal ya da yerel gazeteleri okuyamıyor. Ayrıca yaşadığı kentte hafta sonu yayın yapan yerel-azınlıklar radyosunun Türkçe programını dinliyor. Ancak, oturduğu mahallenin kablolu kanalında dağıtılmadığı için, Türk televizyonlarını izleyemiyor. Nursen'in yoğun çalışma temposuna ara verdiği zaman en sevdiği boş zaman etkinliği etnik laflama odasında chat yapmak. Nursen sohbet odalarında en az 3 saat geçirdiğini söylüyor. Nursen, laflama odalarına bir "kadın" takma adı alarak giriyor; bu nedenle de erkek olduğunu varsaydığı katılımcılardan kendine göre uygunsuz olan teklifler alıyor. Nursen şöyle anlatıyor laflama odasındaki deneyimlerini:

> "...erkekler, sadece onunla konuşmayınca hemen küfürü basıyorlar. Sanki onun tapulu malıymışsın gibi. Chat'te adımı, işimi ve adresimi vermem. İşimi sorunca karanlık işler derim. Nereli olduğumu sorunca Doğu'lu demem. Ankara'lı derim. Çoğunlukla Batmanlılar var. Batman'dan İnternet café'den katılıyorlar. Onların "heydi len" (haydi lan) deyisine alışım. "Canısı" çok derler. Bir kez birine telefon numaramı verdim. Evlenecektik. Ankara'ya gittim, o da geldi görüştük... Batman'lıydı. Zengin bebesi gibi giyiniyordu. Benden hasta olduğunu söyleyip falan para istedi. Başka şeyler için de. Batman'a uçak parasını ben verdim. Çok yalan söylüyordu. Bir tür jigolo gibi...Ama âşıktım ona. Sonra bu Alevi-Sünni meselesi var ya. Ailesi istemedi beni ... ayrıldık. Chat'de karşılaşınca, genelde, herkesin önünde, saydı sövdü bana. Bazen de başka nickler ile tıklıyor, deniyor beni."

Sanal ortamda "flört" ya da "çıkma" ilişkisi dışında karşılaşılan diğer bir duygusal bağlanma ilişkisi de "dost bulma" ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ortamda bulunan dostlarla, gündelik yaşam stresini azaltan, rahatlatıcı, oyuna/dalga geçmeye temelli, konuşma tarzında ilişkiler sürdürül-

mektedir. Bu konuşma tarzının terapik bir niteliği olduğu söylenebilir. Katılımcılar birbirlerine güven duydukları takdirde, özelde birbirlerine açılmakta, gündelik yaşamda karşılaştıkları çeşitli sorunları paylaşmakta ve birbirlerine danışmaktadır. Eğer katılımcılar arasında henüz güvenli bir uzam kurulmamışsa, sohbet genelde geçmekte, ve çoğunlukla espri yapmaya ya da dalga geçmeye temelli dilsel pratiklerden yararlanılmaktadır.

Dipnotsuz İletişim ve Sembolik -Olarak- Yeniden Etnikleşme

Ümit Necef, Türkiye kökenlilerin etnik laflama odalarına yoğun ilgi göstermesinin nedenini "etkileşim maliyeti" ile açıklamaktadır (2000:12). Necef'e göre, etnik laflama odaları, Türkiye kökenlilere kendileri gibi olanları, yani benzerlerini bulma olanağı vermektedir. Dolayısıyla, toplumsal etkileşimin maliyeti en düşüktür. Ancak, bu benzerlerle toplumsal etkileşime girme gereksinimi kültürel özcülük temeline indirgenmemelidir. Çünkü, etnik laflama odalarındaki temsili kimliklere bakıldığında da tek bir kültürden ve kimlikten söz etmek mümkün değildir. Göçmen kuşakları içerisindeki çokkimliklilik bu sohbet odalarında kullanılan dilsel pratiklerde görülmektedir. Etnik laflama odasının katılımcıları üzerine söylenebilecek söz, her şeyden önce modern toplumun bireyleri oldukları ve farklı şekillerde de olsa modernleştikleridir. Modernleşmek, burada, teknik bir aracın kullanımı olarak değil, zihin örüntülerinde, toplumsal ve kültürel yapılarda değişme olarak tanımlanmaktadır. Danimarka'daki Türk laflama odalarının katılımcıları son derece rasyonel davranmaktadır; odada bulunma nedenini ve amacını bilmektedir: ya karşı cinsten birini bulmak, ya siyasal görüşünün yaygınlaşmasını sağlamak, ya da hoşça vakit geçirip eğlenmek vb. nedenlere ortama dahil olmaktadır. Katılımcının etnik laflama odasını tercih etmesinin nedeni, etnik laflama odalarının, benzer tecrübelere sahip oldukları varsayılanlarla her hangi bir toplumsal riske girmeden bir arada bulunma olanağını sağlamasıdır. Bu durumda ortamda oynanan oyun ve oyunun kuralları üzerine uzlaşmak kolaylaşmaktadır. Bu noktada tekrar Huizinga'ya başvuracak olursak, ortamdaki oyunun "zevkli bir yanı" vardır (1995:18). Bu zevkli yan, o ân ortamda oynanan oyunun biçemi, gidişatı vs. üzerinde aşağı yukarı tüm katılımcıların bildik bir yol haritasına sahip olmalarına, yani ortaklayan söylem çerçevesine temellenir. Diğer bir deyişle, katılımcılar benzer ve ortaklayan gündelik yaşam tecrübelerine sahiptir. Bu tecrübeler içindeki çatışkıları, ortamın söylemsel pratiklerine taşımaktadırlar ve etnik laflama odalarına bağlanmak, katılımcılara "dipnotsuz iletişim" kurma

olanağı vermektedir.[13] Maria Bakardjieva'nın da dikkat çektiği gibi sohbet odalarında kurulan iletişim bir tür yeni toplumsallaşma biçimidir ve bazı katılımcıların bu sanal toplumsallaşmaya gereksinimi vardır (2003). Danimarka'daki Türkiye kökenli göçmen kuşakların etnik laflama odalarında "dipnotsuz iletişim" kurma olanağına sahip olmalarını ve sanal toplumsallaşmalarını Pierre Bourdieu'nun terminolojisiyle yorumlayacak olursak, etnik laflama odasının katılımcıları sanal uzamda benzerleri ile birliktelikten "toplumsal sermaye" kazanmaktadır.

Hall, anımsanacağı üzere, kimlik kurgusunun devingenliği, farklı olma gereği ve sürekli yeniden-inşa edilmesi süreçlerine vurgu yapmaktadır. Kimlik, parçalı, karmaşık, sürekli eklenen, çıkarılan, dışlanan ve yeniden eklenen malzemelerden ve birbirine rakip söylemler, pratikler ve konumlar tarafından çoğul olarak oluşturulduğuna göre (Hall 1996:4), sanal ortamda da çeşitli kimlik egzersizlerini görmek mümkündür. Kimlik egzersizleri olarak tarif edilen, kimliklerin çatışmaları ve buluşmaları pratiği, aidiyet tasarımlarının müzakere edilmelerine olanak tanımaktadır. İkinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin ait oldukları mekan Danimarka, kimlik kurguları çokludur ve çeşitli durumlara göre değişebilmektedir; diğer bir deyişle aidiyet tasarımları konumsaldır, stratejiktir. Bu durumda iletişim araçları, ikinci kuşak göçmenlerin ve ardıllarının sembolik olarak yeniden etnikleşme (Gans, 1996; Necef 1996) sürecinde başvurdukları araçlardan biri olarak işlev görmektedir. Yeniden etnikleşme durumu, "şuralı veya buralı" olma hissi ile alt kimliklerin altının çizilmesidir. Danimarka'daki Türk sohbet odalarında oynanan kimlik egzersizleri, katılımcıların oyun süresince "şuralı veya buralı" olarak yeniden etnikleşmesine olanak tanıyan süreçlerden biridir. Sherry Turkle'in de belirttiği gibi, "Ekrandaki yaşam kişinin, kendisini gerçek yaşamda olduğundan başka birisi olarak sunmasını öyle kolaylaştırmaktadır ki" (1995:228). Ancak ekran önündeki oyun bittiği ve gerçek yaşama geri dönüldüğü zaman ise, "şuralı veya buralı"olma hissinin doyurulması bu sefer tüketime indirgenmekte, göstergelerin sembolik değeri üzerinden gerçekleşmektedir.

Özetle, etnik medya metinleri ve etnik laflama odaları göçmenlik deneyimini yaşayanların kimliklenme projesinde başvurdukları kültürel ve toplumsal araçlardandır. Çünkü bu metinler göçmenlerin benzer ve bil-

[13] Matei ve Ball-Rokeach'ın alan araştırmasında da belli bir etnik grup ve coğrafi yerleşim yerine ait olmanın bireylerin bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında kendilerine yakın ve benzer olanlar ile iletişim kurmalarını desteklediğini göstermiştir (2002).

dik gündelik yaşam tecrübelerinden beslenen söylemsel pratikleri tüketmelerine, yani dipnotsuz iletişime olanak verir. Dipnotsuz iletişim de kimlik egzersizleri için ortak ve belli bir zeminden (habitus) başlamanın koşulunu temin eder. Üstelik bilgisayar dolayımlı iletişim ortamının oyun'a olanak tanımasından ve üstelik bu yeni iletişim biçiminin kendisinin melezliğinden ötürü, sanal ortamda kimlik egzersizleri çok rahatlıkla icra edilmekte, "şuralı veya buralı" olmanın çeşitli halleri gerçekleşmekte, kimlikler ile oynanmaktadır. Sanal ortamdaki kimlik egzersizleri, en nihayetinde, oyunu icra edenlere bir arada yaşama terbiyesi kazandırmaktadır. Özellikle dalga geçme ve kimlik egzersizi pratiklerinin gündelik yaşam ile kamusal alana taşınma potansiyellerin ve beraberlerinde getirecekleri açılımlara duyarlı olmak gerekir. Laflama odaları, ilk bakışta, sadece ciddiyetten uzak eğlence içerikli sohbet uzamları olarak görülse de, buraların, yeni bir biçemde politikleşmenin temellerinin atıldığı yerler olduğu söylenebilir. Kimlik egzersizi ve dalga geçme pratikleri, bu yeni biçemin farkında olunmasının yolunu açmaktadır.

EK-1

Mart 2005 tarihi itibari ile www.chat.ofir.dk'deki etnik sohbet odalarının dökümü:

	Logget på (Katılan)	Frie pladser (boş yer sayısı)
Arabisk < 20 år	0	40
Arabisk > 20 år	20	20
Bosnisk	1	39
Deutsch	0	40
English - Adult	0	40
English - Youth	0	40
Español	0	40
Iransk	11	29
Jugoslavisk	0	40
Kurdisk	37	3
Libanesisk	0	40
Norsk	0	40
Pakistansk - 1	11	29
Pakistansk - 2	0	40
Palæstinensisk	0	40
Somalia	4	36
Svenska	0	40
Thai	0	40
Tyrkisk - 1	5	35
Tyrkisk - 2	6	34
Tyrkisk - 3	30	10

http://chat.ofir.dk/SelectChatRoom.aspx?sec=2/05.03.2005

III
İNTERNET, YURTTAŞLIK, HUKUK, ETİK

7

Yurttaşlık Hareketi Bir Klik Ötede mi? Küresel Direnç Platformu olarak İnternet

Aslı Tunç

Giriş

İnternetin demokrasi yayma potansiyeline ilişkin tartışmalar hâlâ Janus tanrısının iki yüzünü andırmaktadır. Bu çift taraflı teknoloji, bir yüzüyle özgürlükler vaadederken, diğer yüzüyle âdeta otorite kontrolünü ve denetimini getirmektedir. İnternet-demokrasi ilişkisini irdeleyen akademik çalışmalar son 15 yıldır hem yüceltici hem de eleştirel yaklaşımlarla hızla artmıştır.[1] Bu çalışmaların bir kısmı, İnternet ortamını Atina demokrasi anlayışının katılımcı modeline benzetmekte ve tüm yurttaşların siyasal sürece tıpkı dönemin agoralarındaki gibi dolaysız olarak katıldıklarını öne sürmektedir (Bentivegna, 2002). Kuşkusuz, İnternet günümüzde katılımcı demokrasi anlamındaki teknolojik yapılanmayı problemsizce sunmaktadır. Yeni teknolojilere sahip tüm yurttaşlar demokratik sürece bilgiye daha kolay ulaşabilir biçimde entegre olabilmektedirler.

Dolayısıyla, Atina'daki agoraların yeniden doğuşu sözkonusu olmasa da, İnternet ortamının bireylere kısıtlama ve kontrollerden arınmış bir platform sunduğu da bir gerçektir. Her ülkede benzer kullanıcı profilleriyle[2] bireyler, varolan birey-politik alan arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamakta ve bu demokratik sürecin daha doğru bir biçimde işlemesi için katkıda bulunmaktadırlar. Hill ve Hughes (1998)'e göre, İnternet ortamındaki politik tartışma gruplarının yapısı ve dinamizmi, İnternetin fikir akışkanlığını nasıl sağladığına çok iyi bir örnektir.

---

[1] Birkaç örnek olarak, eleştiri yakasında J. Curran (1991), R. W. McChesney (1996); P. Golding (1997); B. Bimber (1998); R. Davis (1999); M. Margolis ve D. Resnick (2000); A. G. Wilhelm (2000); yüceltme yakasında ise M.L. Dertouzos (1991); J.A. Knapp (1997); D. Porter (1997); S. Bentivegna (1998) sayılabilir. Demokrasi, politik yaşam ve teknoloji ilişkisini masaya yatıran derleme eserlere örnekler de W.L. Bennett ve R. M. Entman (2001); K.L. Hacker ve J.van Dijk (2000); F. Webster (2001) editörlüğündeki çalışmalardır.

[2] 30–45 yaş arasında, üniversite eğitimli ve ortalamanın üzerinde bir sosyo-ekonomik düzeye sahip bireyler.

Bu çalışmada, temel argüman küresel düzeyde İnternetin tek başına baskıcı hükümetlere demokrasi getirmekten çok uzak olduğu ancak İnternetin demokratik idealleri yaymada sadece bir araç olacağıdır. Özellikle 1990'lı yılların sonlarından bu yana küresel eylemlerde İnternetin yoğun kullanımı, statükoya direnme noktalarında İnternetin aldığı aktif rol ve baskıcı rejimlerin İnternet sayesinde yara alabilmesi ise bu savı doğrulamaktadır.

Statükoya Direnme Noktasında İnternetin Rolüne Çeşitli Yaklaşımlar

Her türlü politik baskıya ve toplumsal haksızlığa karşı eylem yaparak başkaldıran bireyler olarak bilinen "aktivistler" (eylemciler) için İnternetin merkeziyetçi olmayan yapısı ve mesajın hızla dünyanın her yanına eşzamanlı olarak ulaşması eylem harekâtı için bulunmaz özelliklerdir. Büyük iktidar güçlerinin ellerinde bulunan erişim teknolojilerine sahip olamayan sivil örgütler ve bireyler için demokratik haklar adına biraraya gelebilmek çok büyük önem taşımaktadır (Schickler, 1994). Böylelikle, kamusal alan kavramı dönüşüme uğramakta; paylaşılan mekân anlamında değil, paylaşılan sorunlar ve ortak çıkarlar etrafında bir araya gelinmektedir (Timisi, 2003). Bu küresel sivil örgütlenmede İnternetin rolüne ilişkin iyimser ve kötümser perspektifler bulunmaktadır.

İyimser yaklaşımlar, hiç kuşkusuz Gramsci savunucularından liberallere değin uzanan bir siyasal yelpazede sivil örgütlenmenin artan gücünün ve uluslararası ilişkilerdeki ağırlığının kabullenilmesiyle başlamaktadır (Deibert, 2000). Kuramsal çerçevede, Gramscicilerin neo-liberal ekonomik ideolojilere ve gemlenemeyen küresel piyasaların gücüne kafa tutacak "karşı-hegemonya" kaynağı ancak sivil örgütlenmelerde yatmaktadır (Cox, 1999). Liberallere göre ise, bu tür bir siyasal eylem, yerel düzlemdeki bireyleri küresel arenayla kaynaştıran bir politik katılımın ilk umut ışığı olarak görülmektedir (Falk, 1992; Mathews, 1997; Archibugi, Held ve Kohler, 1998). Her iki grup için de, bu hareket uzun süredir özlemi duyulan olumlu bir demokratik katılımın habercisidir ve bu gelişimin motoru olarak da İnternet görülmektedir. Yaklaşımın bir uzantısı olarak, İnternet Thomas Jefferson'in demokrasi tanımını âdeta günümüze taşımaktadır. Kapor'a (1993) göre "siberuzaydaki yaşam tıpkı Jefforson'ın hedeflediği gibi biçimlenmekte ve bireysel özgürlükle birlikte çoğulculuğa, çeşitliliğe ve topluma adanmışlık temeli üzerinde yükselmektedir".

Hill ve Hughes (1998) İnternetin sivil katılım ve eylemlerdeki rolünü iyimser yaklaşımlarla özetlerken, Rheinhold (1993) da yurttaşların online tartışmalarla demokratik süreçlere etkin bir biçimde katılacağını belirtmektedir.[3] Shapiro ve Leone (1999), İnternetin kontrolü kurumlardan alıp bireylere nasıl aşama aşama verdiğini irdeleyen ve geleceğe yönelik projeksiyonlarda bulunan çalışmalarında İnternetin "denetim devrimi"ni gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu çalışmaya göre, İnternetin sadece altı temel niteliği kullanıldığında bireyin gücü artarak kurumların önüne geçecektir. Shapiro ve Leone önce İnternetin varolan dört özelliği üzerinde durur. Bu nitelikler, İnternetin kitleyle kitlenin etkileşimini sağlaması, iletişimi saklama, kullanma ve yönlendirme açısından esneklik getiren dijital içeriği, yayılıma kolaylık sağlayan tasarımı ve bilgi akışının önündeki engelleri kaldırabilen teknik kapasitesidir. Geriye kalan iki özelliğe ise henüz ulaşılmamıştır. Bireylerin tamamen denetimi ele geçirmesi için bağlanma hızının ve teknolojik altyapının arttırılması ve evrensel bir İnternet kullanımının elde edilmesi gerekmektedir.

Kötümser ve kuşkucu yaklaşımlar ise İnternetin direnme noktasındaki rolünü ve sivil katılımdaki etkinliğini çok daha geniş bir yelpaze içinde sorgulamaktadır. Öncelikle İnternet üzerindeki bilgilerin güvenirliliği ve geçerliliği üzerine tartışmalar yapılmakta ve bu kadar fazla verinin yurttaşların karar alma aşamasını ve katılımını yaralayacağı savunulmaktadır (Van Dijk, 1999). Bunun ötesine geçildiğinde, İnternetin demokratik yönetimsel süreçleri zayıflatacağı, çok küçük grupların son derece dar gündemleriyle siberortamı kirletecekleri düşüncesi göze çarpmaktadır (Starobin, 1996). Bazı kuramcılar İnternetin topluluk ruhunu zedelediğini ve demokratik sürecin ayrılmaz parçası olan gönüllü grup ve kuruluşları ortadan kaldırdığını savunmaktadır (Putnam, 1996; Turkle, 1996). Kimi eleştirel kuramcılar ise İnternetin yurttaşlığın enerjik yapısını geleneksel demokratik süreçlerden çekerek içini boşalttığını ve böylesine büyük bir enerjiyi boşa harcadığını savunmaktadır (Carpini, 1996; Rash, 1997).

[3] Bu noktada İnternet çalışmalarının hala ne kadar devinim içinde olduğunun en büyük kanıtı Howard Rheingold'ın *Sanal Topluluklar* (Virtual Communities) adlı yapıtıdır. Eserin 1993'teki ilk baskısında Rheingold, özellikle online tartışmalar yoluyla insanların siyasal sürece daha çok katılacağını öne sürer. Eserin 2000 yılındaki ikinci baskısında ise Rheingold'ın artık coşkusunu büyük ölçüde yitirdiğini ve İnternetin demokratik katılımdaki rolüne daha kuşkucu yaklaştığını görürüz. 2000 yılı baskısında Rheingold şöyle yazmaktadır: "Kitlelerin kitlelerle iletişimindeki potansiyel gücün, geleceğimizi biçimleyecek olan siyasal çarpışmalarda bir fark yaratacağının garantisi yoktur".

İnternetin toplumsal hareketleri ateşleme gücünün kendi kendini yoketmeye yolaçacağını düşünenler ise demokrasi ideali adına İnternetin bir kaos ortamı yaratacağını savunmaktadırlar (Rieff ve Clough, 1999). Bu görüşe göre, sivil toplumun tüm aktörleri ilerlemeci ve doğası gereği "iyi" olamazlar. Bu nedenle aynı idealleri paylaşmaları da beklenemez. Bu noktada, bilgiye sahip olanlar (information-haves) ve bilgiye sahip olmayanlar (information have-nots) arasındaki uçurum önem kazanmaktadır. Ekonomik güce sahip olanın sesini daha yüksek duyurabildiği bir ortam, kuşkusuz özlenen demokrasi tanımına ters düşecektir. Sonuç olarak, İnternet destekli bir toplumsal eylem, küresel ölçekte bir yıkıma yol açacaktır. Bu perspektifin türevi olarak düşünülen ve medyadaki yoğunlaşmanın (concentration) görüş ve bakış açısındaki çeşitliliği azaltacağı görüşü (Fallows, 2000; Hundt, 2000; McChesney, 2000) İnternet ortamına da yansımaktadır. Bu akademisyenlere göre İnternetin statükoya karşı koyacak gücü yoktur; güçlü olanın fikirlerini ifade ettiği ve demokratik sürece katılım gösterdiği bir platformdur İnternet ve aksine reklâm gelirleriyle ayakta durarak çoktan statükonun bir parçası olmuştur (McChesney, 2000).

İnternetin asla "gerçek" toplulukların yerine geçemeyeceğini ve erişilmesi hedeflenen küresel sivil toplumun her zaman sınırlı olacağını savunan yaklaşımlar da vardır (Breslow, 1997). Özellikle de yüzyüze iletişimle paylaşılan deneyimler olmaksızın toplumsal hareketlerde kolektif bir ruhun oluşturulamayacağını belirten Tarrow (1998), İnternet eylemciliğinin eksik yönlerini psikolojik bağlamda ortaya koymaktadır.

Bu temel yaklaşımları belirttikten sonra, örnekler üzerinden İnternette sivil katılıma ve 1990'ların ortalarından bu yana dünyanın farklı mekânlarında İnternetin yurttaşlık hareketindeki rolünü irdelemek yararlı olacaktır.

İnternette Yurttaşlık Hareketi ve Sivil Katılım Üzerine Bazı Örnekler

MAI Karşıtı Eylemler

Cohen ve Rai (2000) küresel anlamdaki koordinasyon ve eylem biçimi olarak altı temel toplumsal hareketten sözeder. Bunlar insan hakları, kadın, çevre, işçi, din ve barış hareketleridir. Castells (2001) ise bu altı kategoride de küresel bir bilgi ve örgütlenme ağına olan gereksinmenin İn-

ternete olan bağımlılığı da beraberinde getireceğine dikkat çeker. Bunun ilk örneği Seattle'dan çok önce 1997'de MAI (*Multilateral Agreement on Investment*) *(Çok Taraflı Yatırım Anlaşması)* karşıtı eylemlerde ortaya çıkar. Aslında MAI'nin ilk tohumları Amerikan ticaret temsilcilerinin isteğiyle 1995 OECD çerçevesinde atıldı. 29 OECD (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkesi MAI üzerinde yarı gizli olarak yani kamuoylarına açıklama yapmadan çalışmalara başlamıştı. "Küresel ekonominin anayasası" da denilen MAI temel olarak yabancı yatırımcılara yerli yatırımcılarla aynı hakları tanımaktaydı (Davis ve Bishop, 1998). Taraftarları MAI'yi tüm dünyada ekonomik büyümeyi destekleyecek ve iş alanı yaratacak bir yapılanma olarak görürken, ve yatırımcılara yabancı ülkelerde kesin kurallar sağlayacağını ileri sürerken, karşıt görüşlüler bu anlaşmayla çokuluslu şirketlerin pek çok hükümetten daha fazla bir güçle donanacağını, bu şirketler yüzünden hükümetlerin kültürlerinin, kaynaklarının ve çevreyi koruma kapasitelerinin ellerinden alınacağını savunuyorlardı. Temel itiraz kuşkusuz ülkelerin egemenliklerini yitirme tehlikesi ve çevreyi, işçi haklarını ve kültürel değerleri hiçe sayan uluslararası sermayenin küresel düzeyde kavuşacağı güç üzerinde yoğunlaşmaktaydı (Gale, 1997). MAI bu anlamda tek taraflı (bilateral) yatırım anlaşmalarını iptal sözü vermekte ve şirket kurallarına dayanan sözleşmeleri ortaya atmaktaydı (Gale, 1997). 1995'te OECD'nin merkezi olan Paris'te kapalı kapılar ardında başlayan anlaşmanın iki yıl içinde tamamlanacağı varsayılıyordu.[4]

MAI şimdiye kadar yazılmış en kapsamlı yatırım liberalizasyonu anlaşmasıydı ve tüm ekonomik sektörleri içermekteydi. Bu anlaşmayı uygulamak daha önce yapılmış ve ülkelerin tek tek ya da grup halinde kabul ettikleri Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ya da *Ticaret ve Gümrük Genel Anlaşması* (GATT) içindeki yatırım maddelerini ya da *Kuzey Amerika Serbest Ticaret İşbirliğini* (NAFTA) hiçe saymak olacaktı. 1997 Mayıs'ında bitirilmesi düşünülen anlaşma üçüncü dünya ülke hükümet temsilcilerinin de araya girmesi ile son derece yavaş ilerlemekteydi (Israelson, 1998). Bitirme tarihi 1998 Mayıs'ına uzatıldı ancak tam o sırada hiç umulmadık bir gelişme oldu. 1997 Ocak ayında Kanadalılar Konseyi

[4] Hedefleri belirlenen MAI taslak olarak 1995 yılında OECD bakanlarına sunuldu. Bu amaç için kurulan Uluslararası Yatırım ve Çokuluslu Girişimler Komitesi ve Sermaye Hareketleri ve Görünmeyen İşlemler Komitesi adlı iki uzman komitenin sundukları ilk MAI taslağı için bkz. http://www.oecd.org/daf/cmis/mai/mairap95.htm

OECD'den gizlice kopyaladığı gizli MAI taslak metnini İnternete koyuverdi.[5] İnternette gezen bu metin sonucunda anlaşma görüşmelerine sivil toplum örgütleri ve eylemciler karışmaya başladı. 1998 Nisan'ına geldiğinde MAI görüşmeleri tamamen kilitlenmişti. Ekim 1998'e gelindiğinde baştan beri MAI sürecine ve içeriğine itirazı olan Fransa'daki Jospin hükümeti MAI'den çekildi (Deibert, 2000). MAI sürecinin OECD tarafından süresiz dondurulmasıyla gelen zaferde İnternetin rolü ise çok büyüktü.

İnternetin MAI anlaşması özelinde küresel sivil harekete dinamizm katmasının nedenleri çeşitlidir. Özellikle "Kanadalılar Konseyi" (Council of Canadians) ve Malezya çıkışlı "Üçüncü Dünya Şebekesi" (Third World Network) adlı sivil toplum örgütleri MAI karşıtı eylemlerde başı çekmişlerdir. Dünyanın farklı yarıkürelerine anlık ve kesintisiz bilgi akışı, anlaşma sürecinde yeralan hükümetleri çaresiz bırakmıştır (Drohan, 1998). Kanadalılar Konseyi'nin başkanı Maude Barlow'un belirttiği gibi "anlaşmaya katılanlardan birinin şarap eşliğinde söylediği her hangi bir şey bir saat içinde İnternete koyuluyordu; tüm dünya okusun diye." (Drohan, 1998:A24). Dolayısıyla giz duvarları yıkılmaya mahkûmdu artık. İşin ironik tarafı ise en ateşli küreselleşme taraftarlarından olan OECD'nin siber-küreselleşmenin olası etkileri yönünde hiç araştırma yapmamış olmasıydı (Drohan, 1998).

Deibert'a (2000) göre, MAI karşıtı eylemlerde İnternet üç farklı yönde kullanılmıştı:

1) Eylemciler arasında hızlı ve yoğun iletişimin sağlanması esas olduğundan elektronik posta grupları yaratarak her gün eylem planları hakkında bilgiyi grup üyeleriyle paylaşmak;[6]
2) Geleneksel medya yoluyla kitlelere ulaşmayan aydınlatıcı bilgileri halka ulaştırmak, MAI'nin olası zararlı sonuçlarını daha geniş bir İnternet kullanıcı kitlesine yaymaktı. Bu noktada esas olan piyasaların ticaret ve yatırıma açılmasının olumlu getirilerini sıralayan OECD raporunu sadece ekonomistlerin anlayabileceği istatistiksel analizlerden arındırıp, renkli ve dikkat çekici bir format eşliğinde sıradan okurun anlayabilmesi için hazırlayabilmekti, bu da hızla konudan anlayan gönüllüler tarafından yapıldı.
3) İnternetteki direkt elektronik posta adresleri ile yurttaşların seslerini nasıl du-

[5] Ocak–Mayıs 1997 arasında sızdırılan MAI taslakları için bkz. Kanadalılar Konseyi (Council for Canadians) websayfası http://mai.flora.org/osite.htm

[6] Bu elektronik posta gruplarının en popüler olanları MAI-NOT (http://mai.flora.org) ve Avustralya bazlı STOP-MAI'ydi.

yuracaklarını yönlendirici bilgiler sonucunda politikacılar üzerinde baskı yaratmak. Bellibaşlı MAI karşıtı İnternet sitelerinde kampanyaya katılmak isteyenler için bilgiler, faklı websayfalarına linkler, protestolar için telefon numaraları, e-posta adresleri ve konuyla ilgili kitap listeleri mevcuttu.

Wharton Finans Okulu'nda Çokuluslu İşletme Profesörü Stephen J. Kobrin (1998)' in de belirttiği gibi artık kapalı kapılar ardında yapılan uluslararası anlaşmalar çağı MAI ile kapanmış oldu. Bu elektronik olarak birbirine kenetlenmiş küresel sivil toplum öyküsünden sonra, globalleşme tartışmalarında katılımcı olmayanların düşüncelerine de gereksinim olduğu gerçeği anlaşıldı. Sonuç olarak anti-MAI kampanyası ilk kez "koltuk eylemciliği" kavramını ortaya çıkarmış oldu (O'Brien, 2002). El yazısı ile mektup yazıp postaya atmak ya da kapı kapı dolaşıp broşür dağıtmak yerine politikacılara ya da diğer yurttaşlara mesaj göndermenin birkaç tuşa basmak kadar kolay olduğu bu yeni eylem dünyasında geçmişin pasif destekleyicileri günümüzde aktif katılımcılar oluverdiler. Bu bulgular MAI karşıtı zaferin hemen ardından kuşkusuz Seattle'da olanlarla daha da güçlenecekti.

Seattle – Küreselleşme Karşıtı Eylemler

29 Kasım–3 Aralık 1999 tarihleri arasında Seattle'da yapılan üçüncü Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Başkanları Konferansı toplumsal direnç hareketinin İnternet boyutuna en bilinen örneği oluşturmaktadır. Gerek geleneksel kitle iletişim araçlarının yoğun ilgisi gerekse protestoların hem sokaklarda hem de sanal uzamda yeralması Seattle'ı uzun süre küresel gündemin üst sıralarına taşımıştır. Castells'e (2001) göre Seattle'daki protestolar yeni bir toplumsal hareketin en pragmatik örneğidir. Birbirinden son derece farklı hatta birbiriyle çelişen ilgi alanlarıyla ve değerlerle donanmış gruplar Seattle'da biraraya gelirler. Örneğin, Amerikan işçi hareketi temsilcilerinden, çevrecilere, kadın hakları savunucularından, marjinal gruplara toplumsal yelpazenin her köşesinden eylemciler öncelikle Dolaysız Eylem Ağı (Direct Action Network) tarafından eğitime alınırlar. DEA, kurumların yerine iletişim ağını sağlayan bir çeşit siyasal örgüttür. Bu örgüt çatısı altında Yağmur Ormanları eylemcilerinden Sanatta Devrim Derneğine kadar pek çok farklı grup, şiddet karşıtı protesto eğitimi için kollektif strateji ve taktik geliştirmek için koalisyon oluşturmuşlardır (de Armond, 2000). Bu, merkeziyetçilikten uzak, danışmaya ve uzlaşmaya dayanan bir karar alma sürecidir. Seattle'da ise

DEA'nın genel stratejisi Dünya Ticaret Örgütü toplantısını "bloke" etmekti. Toplantıyı bir anlamda felç etme hedefi, sokak protestolarından İnternet kullanımıyla yerel protestoları küresel boyuta taşımaya kadar eşzamanlı eylemleri kapsamaktaydı.

Konferanstan haftalar önce protestoları ateşlemek için websayfaları ve N30 (30 Kasım) koduyla sadece İnternet üzerinde varolan eylem planları yapılmaya başlandı. Örneğin, "Küresel Eylem Günü" adlı websitesi (http://www.seattlewto.org/N39) on farklı dilde protesto çağrısında bulunmaktaydı ve örgütlenmek için gerekli yerel bilgileri de sıralamaktaydı. Aslında websayfasındaki "Küresel Kapitalist Sisteme Karşı Karnaval" ya da "Direncimiz Sermayeninki kadar Ulusötesi Olsun!" sloganları genel içerik ve ruh hali hakkında fikir verebiliyordu. Dünya kamuoyunu oluşturmada bir diğer bağlantı ise Seattle'ın "Bağımsız Medya Merkezi" idi. Merkez, küreselleşme karşıtı hareketin belkemiğini oluşturan bilgi akışını http://www.indymedia.org websitesinden son derece etkili olarak yapmaktaydı.[7] Sayısız e-posta servisleriyle Seattle sokaklarındaki gözden kaçacağı sanılan polis şiddeti ve çatışmalar hızla dünyayı turluyordu. Kendilerine "elektro-hippiler" adını veren bir grup, Dünya Ticaret Merkezi resmi websayfasını "sanal oturma protestosu" ile ele geçirip etkisiz hale getiriyordu (Stoecker, 2003). Castells'e (2001) göre Seattle'da olanlar "21. yüzyılın ilk gerilla bilgi savaşıydı". Sanal uzaydaki bu bilgi savaşı sadece e-posta ve websayfalarıyla değil, kentin farklı köşelerine yerleştirilmiş web kamerelarıyla da destekleniyordu. Örneğin, http://www.globalizethis.org/live-cams.html websitesinde canlı yayın yapan dokuz kamerayı aynı anda izlemek mümkündü (DeFilippis, 2001). Radyo yayınları ise resmi bilgilerin ötesinde web üzerinden alternatif yayın yapmaktaydı. http://www.corpwatch.org adresindeki websitesinden beş radyo programı her gün Seattle'daki oturumlardan naklen yayına geçmekteydi. Bunun yanısıra stüdyo röportajları, sokaktan haberler de bu bilgilere eklenmekteydi. Sonuç olarak kişisel bilgisayarına uygun bağlantısı olan herkes bu programları izleyip dinleyebilmekteydi.

Bu yoğun teknoloji kullanımı bir yandan iletişimi sağlayıp bilgi akışını gerçekleştirirken öte yandan da eylemcilerin kendi kimliklerinin politik meşruiyetini sorgulamalarına yardımcı oluyordu (Weaver, 2001).

[7] Bağımsız Medya Merkezi (Independent Media Center) pek çok örgütü, alternatif televizyon ve radyo kanallarını içinde barındırmaktadır. Bunlardan bazıları Free Speech TV, Deep Dish TV, Radio for Peace International, Paper Tiger TV, Free Radio Berkeley, Fairness & Accuracy in Reporting, Media Island International vb.

Geleneksel ve büyük sermaye medya araçlarında protestocuların betimlenmesi kuşkusuz eylemcilerin kendilerini tanımlamasından çok farklıydı. Büyük medya, bir avuç gerilla ve provokatör diye adlandırdıkları protestocuların siyasal kaygılarını ve protesto taktiklerini hiçe sayarak, protestocuları "öteki"leştirmekteydi.

Seattle ile birlikte o güne dek kamusal söylemde pek yeralmayan küresel ticaret ve neo-liberal küreselleşme ile ilgili sorular dünya platformunda tartışılırken, Seattle sonrası protestolar da hiçbir zaman aynı olmamak üzere değişmiştir. Aralık 1999'dan itibaren Bangkok'tan Melbourne'a, Prag'tan Nice ve Cenova'ya dek dünya Seattle benzeri protestolarla sarsılmıştır. 2000 yılının "küresel protestolar yılı" (Bello, 2001) olarak tanımlanması bu açıdan rastlantı değildir.

Burma – Askerî Cunta Karşıtı Eylemler

"Örümcekler birleşince bir aslanı bağlayabilirler".[8] Bu eski Etiyopya atasözü, Burma'daki Özgür Burma Koalisyonu (Free Burma Coalition) tarafından sloganlaştırılırken, aşağıda bahsedilecek olan sivil toplum örgütlerinin ve sürgündeki Burma vatandaşlarının demokratikleşme çabasında İnternetin etkin rolünü son derece yalın olarak anlatmaktadır. Güneydoğu Asya'nın küçük ve coğrafi anlamda izole bu ülkesi modern iletişim teknolojileri yoluyla verdiği mücadeleyle özellikle 1990'lı yılların sonunda küresel gündemin üst sıralarına yerleşmiştir. Aslında ülkedeki politik gerginlik 17 Mart 1988'de başlamıştır. Demokrasi yürüyüşünde bir öğrencinin öldürülmesiyle patlak veren olaylar sonucunda askerî cunta –yaygın olarak bilinen adıyla; *SLORC: Devlet Kanun ve Disiplin Konseyi*– yönetime el koymuştur. Darbeyle birlikte, Burma için katliam, işkence ve uyuşturucu ticareti ile dolu yıllar başlamıştır. 1948'de İngiliz sömürgesine karşı savaş vermiş olan ünlü general Aung San'ın kızı Aung Suu Kyi demokrasi hareketinin lideri olarak, *Demokrasi için Ulusal Lig Partisini (NLD)* kurar (Marozzi, 1998). SLORC Aung Suu Kyi'yi ev hapsine çarpturarak[9] NLD'nin çalışma alanlarını sınırlar. Ancak SLORC yine de göstermelik olarak 1990'da özgür seçim vaadeder ve çokparti sisteminin Burma için çok yakında geleceğine dair söz verir (Danitz ve Strobel, 1999). Ne de olsa kimsenin seçimlerde onlara karşı yarışacağı-

[8] Bkz. *The Economist (US)* 10 Ağustos 1996:28.

[9] Burma'daki askeri cunta (SLORC) Aung Suu Kyi'yi 1989–1995 yılları arasında ev hapsinde tutacaktır (Eng, 1998).

na ihtimal vermemektedirler. Oysa ki Aung Suu Kyi'nin NLD partisi oyların % 80'nini alarak seçimi ezici bir üstünlükle kazandığında cunta derhal seçimleri geçersiz ilan ederek, seçilen adayların bir çoğunu öldürecek ya da ülkeyi terketmeye zorlayacaktır (Silverstein, 1998).

1994–95 yıllarıyla birlikte ABD'ye yerleşmiş Burmalılar ve öğrenciler *Özgür Burma Hareketi*'ni başlatırlar (Danitz ve Strobel, 1999, Troester, 2001). Bu hareket şiddete başvurmaksızın SLORC ile iş yapan Amerikalı ve Avrupalı şirketlerin Burma ile ticari ilişkilerini kesmeye yöneliktir. İnternet ilk kez bu noktada devreye girer. http://www.freeburma.org websayfasıyla "sanal-eylem"in ilk adımları atılır (Krebs, 2001). Wisconsin'de sürgündeki Burmalı bir öğrencinin kurduğu bu websayfası önce 100 yerel eylemci grubu harekete geçirir. Fakat daha sonra Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'ne raporlar, ilişki kurulması gereken e-posta adresleri ve yüzlerce websayfasına link ile Burma'daki insan hakları ihlalleri küresel arenaya taşınmaya başlar. Bu websayfasında iki liste göze çarpmaktadır. Birincisi, "Terör İçindeki Yatırımcılar: Burma'yla HÂLÂ iş yapan şirketler" ve diğeri ise "Burma'dan Çekilen Şirketler"dir (Krebs, 2001). İnternet üzerinden görülmemiş bir insan hakları kampanyasıyla, şirket pay sahiplerinin baskısı ve tüketici boykotları sonucu birçok Amerikan şirketi Burma'dan çekilir. Bunların arasında Liz Claiborne, Eddie Bauer, Levi's ve Reebok Burma'da üretimlerini durdururken, Macy's alışveriş merkezi ve İngiliz Home Store işyerlerini kapatırlar. 1996'da iki Avrupa bira üreticisi olan Carlsberg (Danimarka) ve Heineken (Hollanda) de bu ülkeden çekildiklerini bildirir (Bray, 1998). 1997'de bunu Pepsi izler. Bu eyleme destek olarak BurmaNet e-posta abone listesi sürgünde yaşayan Burmalıları birbiriyle yakınlaştırmıştır. Bu e-posta haber hizmetiyle 750 eylemci Burma'daki son durum hakkında bilgilendirilmiş, haberler değiş tokuş edilmiş, fikir alışverişinde bulunulmuştur. Bunun karşılığı olarak Burma hükümeti de kendi resmi websitesini oluşturur (www.myanmar.com) ve "Myanmar'ın Yeni Işığı" adlı resmî gazeteden bölümleri bu websitesine koyar (Bray, 1998). Ancak hedeflenen iki noktaya ulaşılamaz. Bunlardan biri Burma'yı kalkındıran ve petrol rezervlerini satan petrol şirketlerinin de ülkeyi terketmesidir. Bu şirketlerin cunta ile olan girift ilişkilerinden dolayı gerşekleşmez. İkincisi ise ABD kongresinden ekonomik ambargo kararı çıkartabilmektir. Bu hedefe de ulaşılamayacaktır (Danitz ve Strobel, 1999).

İnternet ilk kez bu derece etkin bir biçimde bir ülkenin özgürlük ve

demokratikleşme mücadelesine damgasını vurmaktadır. Burma gibi bir ülkede köklü bir toplumsal değişim kuşkusuz çok yavaş bir süreç. Ancak İnternet e-posta, world wide web ve diğer özelikleriyle sivil toplum örgütlerini şiddet yanlısı olmayan bir eylem için biraraya getirebilmiştir. Kuşkusuz hiçbir teknoloji, bir kampanyanın başarısını garantilemez ancak İnternetin belli unsurların birleşmesinde etkili bir araç olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir. Bugün Burma hâlâ dünyadaki en baskıcı rejimlerinden birine sahiptir (Zaw, 2002). Burma'daki tek İnternet servis sağlayıcısının hükümete bağlı olmasının yanısıra özellikle son yıllarda ülkedeki İnternet ve e-posta kullanımına büyük yasaklar getirilmiştir.[10] İşin ironik tarafı, hükümetin de teknolojinin avantajlarını keşfederek son yıllarda NLD üyelerinin ve liderleri Aung Suu Kyi'nin uygunsuz dijital fotoğraflarını uluslararası gazetecilere e-posta yoluyla göndermeleridir.[11]

Zapatista Hareketi: Meksika Yerlilerinin Sesini Duyuran Eylemler

Meksika'daki Zapatista hareketi politik anlamda bakıldığında ilk başta Chiapas bölgesi ile sınırlı bir isyandı. Oysa Meksika hükümetinin baskıcı yönetimine başkaldırmayı hedefleyen Zapatista hareketinin dünyaya yayılma öyküsü İnternetin küresel bir direnç ortamı yaratmasına son derece iyi bir örnek oluşturmaktadır. Öncelikle bu başkaldırıyı klasik anlamdan öteye götüren ve onu daha çok sözcükler, imgeler ve örgütlenmeler savaşımı haline getiren gelişmeleri irdelemek yerinde olur. EZLN kısaltmasıyla anılan *Zapatista Ulusal Bağımsızlık Ordusu* kırsal bölgelerde örgütlenmiş olan bir avuç asiden çok daha donanımlı bir topluluktu (Ronfeldt, Arquilla ve Fuller, 1998). Desteklerini arkalarına aldıkları Carlos Fuentes ve Pablo Gonzales Casanova gibi Meksika aydınları ve en önemlisi yerel ve uluslarötesi sivil toplum örgütleri, EZLN hareketini basit bir ayaklanmadan çok öteye taşıdılar. Aslında 1990'ların başındaki Meksika politik ve toplumsal yapısını özellikle yoksul Chiapas bölgesi özelinde inceleyen yapıtlara (Arizpe, 1996; Collier, 1994; Gonzalez Casanova, 1996) bakıldığında ülkenin bu dönemde derin bir ekonomik ve sosyal geçiş dönemi yaşadığı görülebilir. Meksika artık siyasal siste-

[10] Burma Posta ve Telekomünikasyon (MPT) unun 20 Ocak 2000'de açıkladığı İnternet kullanıcıları için düzenlemeler, bkz. http://www.soros.org/burma/012100Internetjunta.html

[11] Burma hükümetinin İnterneti keşfetmesiyle ilgilil makale için bkz. *International Herald Tribune*, 31 Ağustos 2000.

min üzerinde etkinliği olan klan sistemini terketmekte Carlos Salinas (1988–1994) dönemi ile birlikte ise ekonomisini serbestleştirmekte ve çağdaş piyasa ilkelerini benimsemektedir. Bu değişime ek olarak sivil toplum aktörlerinin etkinliği artmakta ve bir dizi sivil toplum örgütü hükümetin demokratikleşme ve sosyal refah yolundaki eksikliklerinden dolayı baskı yapmaktadır (Fox, 1994; Fox ve Hernandez, 1992). Politik sistemi yavaş yavaş açılan Meksika artık toplumsal eylemlerle yüzyüze gelmeye hazırdır.

Bu eylem 1994 yılı Ocak ayının ilk saatlerinde kendini gösterir. Chiapas'ın çeşitli kentlerinden gelen ve sayısı 2000–4000 arasında değişen Zapatista topluluğu ilk ayaklanmayı başlatır. Meksika ve yoksul Chiapas halkının özgürlüğü adına hükümete savaş açtıklarını belgeleyen bir bildiri de yanlarındadır. Bu bildiri bir öğrencinin telefonuyla CNN'ne aktarılır ve böylece yabancı gazetecilerin ilgisi bu noktaya çekilmiş olur. Bunu izleyen birkaç gün içinde grup, hükümeti başkent Mexico City'ye yürümekle tehdit eder. Meksika hükümetinin tepkisi ise isyanı "200 kişinin amacı belli olmayan talepleri" olarak küçümsemesi ve polis güçleri ile bastırma yoluna gitmesidir. Aynı günlerde EZLN, taleplerini bir basın toplantısıyla tüm dünyaya açıklayıp, Marksist ve eski ideolojik temellerinden tamamen uzaklaştıklarını, isteklerinin sadece yerel kültürlerden doğduğunu bildirirler. Meksika yerlilerinin sorunları ulusal spot ışıkları altına çekilmeli ve ülkeye gerçek demokrasi gelmelidir. Bir dizi isteğin arasında Meksika köylülerinin sosyo-ekonomik dengesini bozan *NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)* nın da geri çekilmesi talep edilmektedir. Bu amaçla EZLN barışçı toplumsal bir hareket başlatmak için uluslararası Kızıl Haç'ı ve Chiapas'taki durumu incelemeleri için de uluslararası insan hakları örgütlerini bölgeye davet eder. Bu arada 15,000 askerden oluşan Meksika birliği Chiapas'a girer ve çatışmalar başlar. Ancak EZLN'nin uluslararası medya ile ilişkisi ve Meksika hükümetinin sert askerî yanıtı pekçok Avrupalı, Amerikalı ve Kanadalı insan hakları ve yerli kültürün koruması için savaş veren örgütleri ve eylemcileri Chiapas yöresine çeker. Bu grupların amacı ateşkesin ardından EZLN ile hükümetin demokratik reform konusunda uzlaşmasıdır.

12 Ocak günü geldiğinde herkesi şaşırtan sürpriz bir gelişme olur (Ronfeldt, Arquilla ve Fuller, 1998). Meksika Başkanı silahlı çatışmaya bir nokta koymayı ve anlaşmaları başlatmayı kabul eder. EZLN ile Meksika hükümeti arasında anlaşma bu olayı izleyen iki yıl boyunca ülkenin

geleceğini biçimlendiren tartışmaların miladı sayılacaktır. Gerçekten de 1995 yılı Nisan'ında Dışişleri Bakanı Jose Angel Gurría bu "enformasyon operasyonunu" şöyle değerlendirecektir: "Chiapas son on beş aydır tek bir kurşunun atılmadığı bir yer. Çatışma sadece on gün sürdü ve o zamandan bu yana bu, bir mürekkep, yazılı sözler savaşı ve tabii bir de İnternet üzerinde yapılan bir savaş".[12] Meksika'daki İnternet savaşının en doruktа olduğu zamanlar 1994 ve 1995 yıllarıydı. (O'Brien, 2002). Uluslararası medya kuruluşlarını, Meksika içi ve ülkenin dışındaki diasporayı içine alan dayanışma örgütlerini ve küreselleşme karşıtı eylemcileri harekete geçiren İnternet üzerindeki raporlar Zapatista eylemine damgasını vurdu.

Zapatista hareketinde İnternetin etkin kullanımının öncesine gidilirse, 1990'ların başına dek toplum geneline pek inmeyen İnternet kamusal telekom hizmetlerinin çeşitli hukuksal engelleri aşarak Meksika'ya ancak 1989'da girebildiği görülür (Martinez-Torres, 2001). 1993'te ise *La Neta*[13] adıyla ilk elektronik sivil toplum örgütü devreye girer. Aynı yıl *La Neta İlerlemeci İletişimciler Birliği* (APC)'nin bir parçası olarak *PeaceNet*'e bağlanır. Bu bağlantı sayesinde pek çok konferans duyuruları, tartışma listeleri Meksika içine taşınmış olur. Ancak Cleaver'a (1996) göre İnternette ilk Zapatista websayfası 1994 baharında Swarthmore üniversitesinden bir yüksek lisans öğrencisi tarafından oluşturulur. Justin Paulson adlı bu öğrenciden sonra Zapatista websayfaları hızla çoğalır. Devlet ve resmi kuruluşlar sanal uzaydaki bu yeni sosyal etkileşimde hızla geri düşmeye başlarlar. Meksika hükümetinin bilgi ve haber dağılımı üzerindeki baskısı ancak geleneksel medya araçları için geçerli olabilmektedir. İnternet her türlü hükümet sansürünün etrafından dolaşan bir yapıyla Meksika hükümetini çaresiz bırakmaktadır (Froehling, 1997).

Zapatista'nın yapısal oluşumundaki hiyerarşiye karşıt durum İnternetin sunduğu olanaklarla son derece iyi örtüşmektedir. Ronfeldt and Arquilla'a (1998) göre merkezî olmayan bu oluşum tüm kanalları Zapatista'nın ulaşmak istediği hedeflere açmıştır. Sonuç olarak, İnternet

[12] "Chiapas ha side una guerra de tintas, de palabra escrita, una guerra en el Internet." Gurría'nın 37 ülkenin işadamlarına yaptığı konuşmadan, Rodolfo Montes, "Chiapas Is a War of Ink and Internet," *Reforma* 26 Nisan 1995. İngilizceye çevrilmiş metin için bkz: http://www.hartford-hwp.com/archives/46/037.html

[13] *La Neta* İspanyolca argosunda "gerçek hikaye" anlamına gelirken, İngilizcede İnternetin kısaltılmışı olan "net" kelimesi ile sözcük oyunu oluşturmaktadır (Martinez-Torres, 2001).

savaşları Meksika hükümetini reformlara giden yola doğru sokarken, siyasal sistemin daha saydam, insan hakları konusunda ise daha duyarlı olmasını sağlamıştır. Yerli nüfusun hakları ve sivil toplum hareketinin yükselmesi ise yine bu dönemlerde hız kazanmıştır. Meksika toplumunun en marjinalize edilmiş kesiminin sesi ilk kez uluslararası platformda duyulmuştur.

Sonuç

Yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal yansımaları günümüzde, kurumsal iletişimden, mahalle bilinci yaratmaya, siyasal tartışmalara etkisinden İnternet üzerindeki eylemlere kadar uzanan geniş bir yelpazesinde tartışılmaktadır. Özellikle İnternetin sahip olduğu çok parçalı ve merkezi olmayan yapı, pek çok toplumsal kurumun hiyerarşik, merkeziyetçi ve bürokratik yapısıyla tamamen terstir. Bu bağlamda yukarda ön plana çıkarılan farklı olaylarda sosyal değişimi savunan eylemciler için İnternet üzerinden örgütlenmek geçici bir çıkış yolu (modus operandi) olarak görülmektedir. Burma gibi baskıcı rejimlerde ise İnternet siyasal yetkenin sıkı kontrolündeki geleneksel medyaya tek alternatif olarak görülmektedir. John Gilmore'un ünlü değişiyle "İnternet sansürü teknik bir arıza olarak görmekte ve onun etrafından dolanmaktadır".[14]

Zapatista ve MAI–karşıtı hareketlerde ise uluslararası politika belirleme anlamında yeni ve dinamik bir alan olarak yine İnternetin etkisi göze çarpmaktadır (O'Brien, 2002). Sivil toplum örgütlerinin birbirleriyle daha etkin bir biçimde etkileşimi ve küresel bir kamusal alanı daha yoğun olarak öne çıkarmaları uluslararası politik aktörleri de harekete geçirebilmektedir. Kuşkusuz, İnternet hiçbir toplumsal ve siyasal değişimi hedefleyen uluslararası hareketin tek başına ateşleyicisi olamaz. İnternetin başarısı birbirinden uzak düşmüş birey ve toplulukları tek bir hedefe doğru kenetlemekte, yapıcı bir tartışma platformu yaratmakta, başarılı stratejileri bir mekândan diğerine taşımakta ve haberleri hızla paylaşmakta yatmaktadır. İnternetin, etkinliğini kimi zaman sözcükler savaşı olarak, kimi zaman ise siber uzayda gerilla taktikleriyle ama daima demokratik ideallere bir adım daha yaklaşmak için sağlamlaştıracağı kesin gözükmektedir.

---

[14] "The İnternet treats censorship as a malfunction and routes around it."

8
İnternet ve Hukuk

Kerem Batır

Sanayileşmiş Dünyanın Yönetimleri, et ve çeliğin yorgun devleri, Ben Siberuzamdan, aklın yeni evinden geliyorum. Gelecek adına, geçmişe ait olan sizin, bizleri yalnız bırakmanızı talep ediyorum. Bizler arasında iyi karşılanmayacaksınız. Bizim bir araya geldiğimiz yerde egemenliğiniz yoktur.

...

Bizim seçilmiş bir yönetimimiz yoktur; olmasını da istemiyoruz. İnşa ettiğimiz küresel sosyal alan bize empoze etmeye çalıştığınız tiranlıklardan doğal olarak bağımsız olacaktır.

...

Biz, Siberuzamda Aklın medeniyetini yaratacağız. Dileriz ki bu sizin yönetimlerinizin şimdiye değin kurmuş olduğu dünyadan daha insanî ve âdil olsun.

John Perry Barlow[1]

İnternet, kullanıcıları tarafından özgürce düşüncelerini ifade edebilecekleri, yeteneklerini gösterebilecekleri, eleştirilerini yapabilecekleri bir platform olarak algılanmaktadır. Bu noktada en son istenecek şey devletlerin müdahalesidir. Ancak "et ve çeliğin yorgun devleri" İnternetin ticarileşmeye başlamasından itibaren gözlerini bu alana dikmişler ve çeşitli konularda düzenlemeler yapma gayretinde olmuşlardır. Bunlardan içerikle ilgili olan kısmı temel olarak iki başlık altında toplanabilir: Fikrî haklarla ilgili düzenlemeler ve içerik düzenlemeleri. Bu yazı İnternet üzerindeki içeriğin düzenlenmesi ile ilgilidir. Fikrî mülkiyet kapsamlı ele alınması gerektiği, başlı başına bir hukuk dalı oluşturduğu ve bu konuda çeşitli çalışmalar mevcut olduğu (özellikle İnternet üzerinden dağıtılan müzik, peer2peer ağlar vb) için bu yazının kapsamı dışında tutulmuştur.

İnternet'in Mimarisi

Bu bölümde İnternetin Hukukî düzenlemeler için gerekli olduğu kadarıyla teknik özellikleri belirtilecektir. İnternet teknolojisinin temelinde

[1] Siberuzam Bağımsızlık Deklarasyonu, 8 Şubat 1996. Barlow deklarasyonu ABD'de İnternetle ilgili düzenlemeleri de içeren 1996 Telekomünikasyon yasasının kabulünden sonra açıklamıştır. http://www.eff.org/~barlow

"paket anahtarlama" (packet switching) hakkında bir araştırma yatmaktadır.[2] Paket anahtarlamadan önce kullanılan sistem telefon görüşmelerinde kullanılan "çevrim anahtarlama" (curciut switching) sistemidir. Çevrim anahtarlama sisteminde bir numara arandığında arayan ile aranan arasında bir hat açılır ve görüşme bu hattın üzerinden gerçekleşir. Görüşmeyi engellemek bu hattı kesmek yoluyla kolayca mümkün olabilmektedir. Paket anahtarlama sisteminde ise alıcı ile gönderici arasında açık bir hat bulunmaz. Göndericiden bilgi paketler halinde farklı yollardan alıcıya ulaştırılabilir. Bu şekildeki bir haberleşmenin engellenmesi çok güçtür. Aslında İnternet dediğimiz tek bir ağ değildir. İnternet ağların ağıdır; yani pekçok küçük ağın birbirine bağlanması ile oluşmuş bir sistemdir. Bu yapısı da İnternete esneklik getirmekte, ağlardan bir kısmı devre dışı kalsa dahi İnternet varlığını devam ettirebilmektedir. Bizim İnternet olarak adlandırdığımız, protokoller ve yazılımlar bütünüdür. Elbette İnternetin işlemesini sağlayan fizikî altyapısı yani kablolar, sunucular, uydu bağlantıları vs. donanım mevcuttur, ancak İnternet bunlardan farklı bir varlığa sahiptir. İnternet bağımsız bir kamusal mal gibi algılanmalıdır.

Egemenlik, Yargı Yetkisi ve İnternet

Uluslararası hukuk, devlet temeli üzerine oturtulmuştur. Devlet egemenlik gücünü içte yasama-yürütme ve yargı faaliyetleri olarak farklı organlar eli ile kullanırken, dışarıda da uluslararası toplumun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Egemenliğin iki farklı yüzü vardır. Bunlardan ilki kendi sınırları içinde tanıdığı münhasır yetki, ikincisi ise diğer devletlerin haklarının korunmasıdır.[3]

Günümüzde egemenlik kavramı 20. yy.'ın başlarındaki anlamından daha farklı bir şekilde algılanmaktadır. Küreselleşen dünyada gelişen ülkelerarası ilişkiler 'bağımsızlık' yerine 'karşılıklı bağımlılık' kavramını getirmiştir. Artık devletler kendi rızaları ile yaptıkları anlaşmalarla egemenlik yetkilerinin bir kısmından karşılıklı olarak vazgeçmektedirler. Bunun en iyi örneğini de Avrupa Birliği oluşturmaktadır.

Yargı yetkisi ise devletlerin devlet egemenliği, devletlerin eşitliği ve içişlerine müdahaleden kaçınılması gibi uluslararası hukuk ilkelerini de

[2] Leiner, B.M. vd (1995). "The Past and Future History of the İnternet." *Communications of the ACM*, Vol. 40 No. 2, s. 102–108.

[3] Helsinki Nihai Senedi, metin için bkz. Gündüz, Aslan.1998, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler Örnek Kararlar*, İstanbul, Beta yayınları,1998, s.677–684.

yansıtacak şekilde devlet gücünün insanları, mallarını etkileyecek şekilde kullanılmasıdır. Yargı yetkisi devlet egemenliğinin merkezinde olan, devletin otoritesini kullanabileceği ve hukukî ilişkileri veya yükümlülükleri yaratabilecek ya da ortadan kaldırabilecek bir güçtür.

Yargı yetkisi fizikî bir gerçekliğe bağlı olarak tanımlanmaktadır, mülkilik prensibi esastır. Birkaç istisna hariç, bir ülke sınırları içinde bulunmakla o ülkenin yargı yetkisinde bulunursunuz. Fakat Siberuzamın bu anlamda bir gerçekliği yoktur. Siberuzamda yargı yetkisinin nasıl iddia edileceği konusunda uluslararası hukuk ve kanunlar itilafı prensipleri açısından bir belirsizlik söz konusudur. Diğer devletlerin yargı yetkilerine müdahale etmeme sorumluluğu İnternetin düzenlenmesi için yapılacak bazı işlemlere karşı bir kalkan görevi görmektedir.[4]

Siberuzam fizikî mekânı üç şekilde ortadan kaldırmaktadır: Siberuzamda gerçekleşen eylemler belirli bir yerde değil her yerde gerçekleşir; coğrafi sınırları geçmezler, hatta bu sınırların varlığını reddederler.[5] Ağ üzerinde bir noktadan diğer bir noktaya mesajın transfer hızı ya da masrafı bu noktalar arasındaki uzaklığa ya da bunların coğrafi konumlarına değil sadece bağlantı hızlarına bağlıdır. Mesela Çanakkale'de oturan bir İnternet kullanıcısı Amerika'daki e-posta hesabına İstanbul'daki bir sunucudaki hesabından daha hızlı ulaşabilir. Dolayısıyla İnternet bağlantı hızı, sunucuların işlem hızları fizikî uzaklıktan daha önemli bir kısıt olmaktadır. Ayrıca İnternetin altyapısını oluşturan paket anahtarlama sistemi nedeniyle mesela Türkiye ile Yunanistan arasında İnternet üzerinden yapılacak veri transferi sadece bu iki ülkeyi ilgilendirmemektedir. Paketlenen veriler alternatif pekçok yoldan adresine ulaşmaktadır. Türkiye'nin yurtdışı bağlantılarının büyük bir kısmının ABD'den olduğu göz önüne alınacak olursa İstanbul'dan Selanik'e gönderilen bir dosya New York üzerinden adresine ulaşacaktır. İkinci olarak sunucuların fizikî olarak bulundukları devletin yargı yetkisinin var olabileceğini düşünelim; ilgili devlet bu sunucuda host edilen içeriği denetlemek isteyebilecektir. Sunucu ağ ortamında çalıştığı için aslında iletilen bilgilerin fizikî olarak üzerinde bulunması zorunlu değildir. Eğer host edilen bir web sitesi ise devletin böyle bir çaba içinde olduğunun anlaşılması ile birlikte 'ayna siteler' vasıtasıyla bu içerik dünyanın herhangi bir yerine kopyalanabilir.

---

[4] Zekos G I, 'İnternet or Electronic Technology: A Threat to State Sovereignty', 1993(3) *The Journal of International Law and Technology* (JILT). <http://www.law.warwick.ac.uk/jilt/99-3/zekos.html>

[5] Post, D. (1997). "Governing Cyberspace". 43 Wayne Law Review. <http://www.temple.edu/lawschool/dpost/Governing.html>

Günümüzde pekçok web sitesi daha hızlı erişimi sağlamak için ayrı ayrı mekânlarda host edilmektedir. Üçüncü olarak İnternet olarak karşı tarafın nerede mukim olduğunu bilemeyecek sayıda insan arasında eşzamanlı olarak işlemler yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu işlemler esnasında adres olarak makinelerin IP adresleri yahut web sitelerinin alan adları kullanılmaktadır ve bu adreslerde bu makinelerin fizikî adreslerinden bağımsız adreslerdir.[6]

Gizlilik ve İnternet

Egemenlik ve yargı yetkisi konusu dışında İnternetin düzenlenmesi önündeki ikinci temel engel kullanıcıların gizliliğidir. İnternette kullanıcılarla ilgili bilinen tek şey bilgisayarlarının IP adresleridir. Kullanıcıların kimlikleri gizlidir (anonymity) ya da takma isim kullanmaktadırlar (pseudonymity). Kullanıcıların kimlikleri hakkındaki bilgileri ancak onların açıkladıkları kadar bilebilirsiniz. Kullanıcıların gizliliğinin beraberinde getirdiği husus ise kullanıcıların milliyetlerinin bilinmemesidir. Kullanıcılarının milliyeti ve bulundukları yerin bilinmemesi onlara hangi devletin hukukunun uygulanacağının belli olmaması sonucunu doğurur. Ağ üzerinde kişilerin kimliğini tespit çok güç iken ağa erişimde kullanıcıların kimliklerini tespit etmek mümkündür.[7] Bu durum ilk olarak ABD'de bir sorun olarak ortaya çıkmış, AOL firmasının bu bilgiyi vermesinden sonra asker olduğu anlaşılan kullanıcı ordudan ihraç edilmişti. Bu olaydan sonra AOL bir daha böyle bilgilerin verilmeyeceğini kullanıcılarına taahhüt etmiştir. Fakat yine belirtmekte yarar var bu bilgi sadece abone bilgisi niteliğindedir. Hangi mekândan bağlanıldığını belirtmez, sadece abone olan kişinin kimliğini belirtir. Yani aboneden başkasının hesabı kullanması durumunda ya da ön ödemeli paketler kullanıldığında bu tespit de işe yaramaz.

Kullanıcıların milliyetlerinin belli olmaması içerik düzenlemeleri açısından çok önemli bir durumdur. İnternette çok dilli olarak içerik sağlayan pekçok site vardır. Bunlar eğer klasik anlamda yayıncılık yapıyor olsalardı ilgili devletlerin yasalarına tabi olacaklardı. Yahoo France davasında bilirkişiler sundukları raporda Fransa'dan İnternete erişimin %70'inin Fransız olduğunun ilgililerin IP adresleri yoluyla tespit edilebildiğini belirtmişlerdir (kalan %30 AOL abonesiydi ve hepsi ABD'nin

---

[6] İnternete bağlanırken servis sağlayıcının verdiği IP kullanılır, servis sağlayıcı aynı IP'i diğer kullanıcılarına da vermektedir. Statik IP uygulaması olmadığı durumlarda IP tesbiti çok zordur.

[7] Batur, K. 'İnternetimize Ne Oldu?' *Cumhuriyet Dergi*, 6 Temmuz 2003, ss.10–11.

bir şehrinde görülmekteydi).[8] Ayrıca Yahoo'nun Fransız kullanıcılarına sitesinde Fransız firmalarının reklâmlarını yayınladığını da tespit edilmişti. Bu kararda da ulusal organların İnterneti düzenleme konusundaki isteği açıkça görülmektedir, fakat gerçekten başarıya ulaşabilmekteler mi?

Gizlilik İnterneti cazip kılan önemli özelliklerinden biri; gerçek dünyanın getirdiği sınırlamalar yüzünden kendini özgürce ifade edemeyen bireyler siberuzamda isimsiz ya da takma isimler altında dilediklerini ifade edebilmektedirler. Çağdaş demokrasiler için bunun anlamı çok önemli değildir. Ancak demokratik rejimlerle idare edilmeyen ülkelerde kendilerini özgürce ifade etme hakkından mahrum bulunan yüzbinlerce insan için İnternet tek çıkış yoludur. Zaten içerik düzenlemesi yapmak için İnternet altyapısına en çok müdahale bu ülkelerden gelmektedir. Örneğin Çin'de yakın zamana kadar bilgisayar modemleri izinle satılmakta idi. Modem alacak kişi aldığı modemin seri numarası ve diğer bilgileri polise gidip adına tescil etmek zorunda idi. İnternet üzerinde Çin yasalarının suç saydığı herhangi bir fiil işlendiğinde ilgili modemin sahibi bu suçun faili olarak kabul edilmekteydi. Halen Çin'den İnternete erişim çok güçlü filtrelerden geçerek ve uygun olmayan sitelere erişimin ağır cezai sorumluluk riskini alarak mümkün olmaktadır.

İfade Özgürlüğü ve Devletlerin İçeriği Denetleme Çabaları

İfade özgürlüğü diğer özgürlük kategorilerinden daha farklı algılanmaktadır. İfade özgürlüğünün sınırlarının tespiti pekçok faktörle yakından ilgilidir ve bu faktörler ülkeden ülkeye, toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Örneğin pornografi İngiliz yasalarına göre 'kişileri baştan çıkarmaya ve namussuzluğa yöneltmeye çalışmak' olarak ifade edilirken, Singapur yerel İnternet servis sağlayıcılarına her türlü cinsel aşırılığı engelleyecek bir lisanslama sistemi uygulamaktadır. Suudi Arabistan ve İran'da ise cinsel konularda tartışmalar dahi yasaklanmıştır. Siberuzamda sınırların yokluğu birbirinden bu kadar ayrı değer yargılarına sahip toplumların hukuk düzenlerinin nasıl uygulanacağı sorusunu gündeme getirmektedir.

İnternetin ticarileşmesinden bu yana bu yeni medya ile ilk gündeme gelen konulardan biri içerik düzenlemeleri olmuştur. İlk olarak İnternetin niteliği hakkında tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Kimilerine göre İn-

[8] LICRA and UEJF Vs. Yahoo! Inc. And Yahoo France, Order Of November 20, 2000 By The Superior Court Of Paris, Gayri resmi İngilizce tercümesi <http://www.gigalaw.com/library/france-yahoo-2000-11-20-lapres.html>

ternet teknolojik gelişmeden başka bir şey değildir.[9] Otomobil hukuku, telefon hukuku vs. için nasıl yeni hukuk kuralları koymak gerekmiyorsa İnternet de mevcut olan kurallara göre düzenlenmelidir. Diğer bir grup hukukçu ise yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, yani anonimlik ve yargı yetkisi sınırlarının belli olmaması gibi İnternetin kendine has özellikleri nedeniyle düzenlenemez olduğunu iddia etmektedir.[10] Gerçek dünya hukuk düzeni ile Siberuzam düzenlenemez, Siberuzam için yeni bir hukuk düzeni gereklidir.

Bu iki görüş dışında bir üçüncü görüş de ortaya atılmıştır. İnternet hukukunun önde gelen isimlerinden olan Lawrence Lessig bu iki görüşün de yanlış olduğunu; siberuzamın düzenlenmesi gereken yeni bir hukuk dalı olduğu ve fakat iddia edildiği gibi durumun İnternetin değişmezliği ön kabulüne bağlı olduğunu ancak İnternetin değişebileceğini ifade etmiştir. İnternet mimarisi her an bir gelişme içindedir ve bugün mümkün görülmeyen pekçok şey mimarideki gelişmelerle mümkün olabilecektir. Piyasa yahut hükümetler bu mimarinin kendi istekleri doğrultusunda gelişimini sağlayabileceklerdir.[11] Lessig'e göre siberuzamı hukuk tek başına düzenlememektedir. Hukuk insan davranışlarını düzenleyen diğer kurallarla birlikte düzenleme faaliyetinin bir parçasıdır. Hukukun yanısıra normlar, piyasa ve mimari de siberuzamı düzenlerler. Hukuk telif hakları, hakaret, müstehcenlik gibi konuları düzenlerken sosyal normlar online topluluklar içinde önemli bir düzenleyici role sahiptir. Yüksek İnternet erişim ücretleri, hattan atmalar, ekranda istemeden açılan reklâmlar, daha çok reklâm alabilmek için sansasyonel hale getirilen web siteleri de piyasanın İnterneti nasıl düzenlediğine verilebilecek örneklerdir. Son olarak da mimari yani yazılım ve donanımdan oluşan İnternetin hayata geçmesini sağlayan yapının kendisi de İnterneti düzenler; siberuzam tek bir parça halinde değildir, gerçek dünya nasıl bölünmüşse siberuzam da parçalardan oluşur, bazı web sitelerine girerken şifreyi bilmeniz gerekir, bazılarına para ödemelisiniz, bazen de pekçoğumuzun yaptığı gibi uzun uzun sözleşmeleri okumadan "kabul ediyorum" butonuna basarak siteye

[9] Üniversitede nasıl 'At hukuku' adlı bir ders yok ise 'İnternet Hukuku'nun da olmasının bir anlamı olmadığını belirtmiştir. Bkz. Easterbrook, H. 1996, 'Cyberspace and the Law of the Horse', *Un. Chicago Legal F.*, 207.

[10] Johnson D.R. 1996. "Law and Borders – The Rise of Law in Cyberspace" 48 Stanford *Law Review*, 48: 1367-1375.

[11] Lessig bu duruma örnek olarak Paris'in caddelerini vermektedir. İsyanları kolayca bastırmak için III. Napolyon 1853 yılında caddeleri genişleterek şehrin planını değiştirmiştir. Bkz. Lessig L.1999. "The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach" *Harvard Law Review* Sayı 113, 507.

girersiniz. Bunlar hep mimarinin getirdiği düzenlemelerdir.

Bu dört düzenleyici güç arasında çeşitli ilişkiler de söz konusudur; hukuk kuralları mimaride değişiklik yapılmasını emredebilir, piyasa telif haklarında olduğu gibi hükümetlere baskı yaparak hukuk kuralları çıkartabilir. İnternet mimarisi mevcut halinden çok farklı bir şekillere de girebilir. Kişilerin tanınması için değişiklikler yapılabilir ve hatta yargı yetkisinin sınırlarının tespiti için dahi bölünmeler yapılabilir. Ama bu durum şu ân için geçerli olmadığına göre, mevcut durum üzerinde neler yapıldığını ve yapılabileceğini tartışalım.Aşağıda örneklenen ülkelerdeki uygulamalar açıklayıcı olacaktır.

Avustralya

İnternet üzerindeki içerik düzenlemeleri yapmak için en çok çaba sarfeden ülke niçin Avustralya olmuştur? Avustralya hükümeti 1999 yılında çıkardığı Yayıncılık Hizmetleri Değişikliği (online hizmetler) yasası ile İnternet içeriğini düzenlemek için bir Hukukî çerçeve program getirmiştir.[12] Bu yasa bazı içerik kategorilerinin yasaklanmış içerik (ya da yasaklanma ihtimali olan içerik) olarak tanımlamaktadır. İnternet servis sağlayıcıları için endüstri kodlarının gelişimini sağlamaktadır. Bunların yanında Avustralya Yayıncılık Otoritesine fertlerin yasaklanmış içerik olduğunu düşündükleri, içerik için başvurabilecekleri şikayet mekanizmaları da oluşturmuştur. Bu başvuru mekanizmasının işlevsellik kazanabilmesi için de Avustralya Yayıncılık Otoritesine bu şikâyetleri araştırma ve uygun olan durumlarda içerik ile ilgili önlem almak üzere İnternet servis sağlayıcılarına genelge yayınlama yetkileri verilmiştir. Yasa bu genelgelere uymamayı bir suç olarak kabul etmektedir. Yasa aşağıdaki içerik kategorilerini yasaklamaktadır. Sınıflandırma kurulu tarafından RC yada X olarak sınıflandırılan içerik; bunlar suç, şiddet ve uyuşturucu madde kullanımı ile ilgili detaylı tarifler, çocuk pornografisi, hayvanca davranışlar, aşırı şiddet ve cinsel olarak şiddet içeren materyal. Bu sınıflandırma yanı sıra Avustralya'da host edilen içerikten R kodu ile sınıflandırılanlar ise Avustralya Yayıncılık Otoritesinin belirleyeceği kriterlere uygun kısıtlandırılmış erişim sistemleri kullanmaları yani küçüklerin erişimini engellemeleri şartıyla müsaade edilmektedir.

Sınıflandırma için Film ve Literatür Sınıflandırma Ofisinin film ratingi için kullandığı kılavuz esas olarak kabul edilmiştir. Avustralya dışında host edilen yasaklanmış içerik (X ve RC kategorileri) için

[12] Yasa metninin orijinaline http://scaleplus.law.gov.au/html/comact/10/6005/top.htm adresinden ulaşılabilir.

iki ihtimal söz konusudur. Avustralya Yayıncılık Otoritesi bir genelge yayınlayarak İnternet servis sağlayıcılarından 'kullanıcıları bu içeriğe erişimden alıkoymak için gerekli makul tüm tedbirleri almak' ve uygun endüstri kodu geliştirildiğinde bu koda riayet etmek. İnternet servis sağlayıcıları ülke dışında host edilen yasaklanmış içerik hakkındaki uyarıldıktan sonra kullanıcılarına onaylanmış filtre programı sağlamaları ya da bizzat filtreleme yapmaları gerekmektedir.

Avustralya yasasını diğer mevzuatla birlikte değerlendirilen Penfold bu düzenlemelerin aslında İnternet içeriğine kontrollü erişim getirmediği ya da yasaklamadığı görüşünü savunmaktadır.[13] Düzenlemenin amacı makul bir yetişkine karşı suç teşkil edebilecek belli İnternet içeriğine erişimin yasaklanması ve çocuklar için uygun olmayan İnternet içeriğinin çocuklar tarafından görülmesinin engellenmesi olarak ifade edilmiştir.

Yasa ile hedeflenen bu amaçlara uygulamada ulaşılamamıştır. Yasa X ve RC kategorilerindeki içeriğini Avustralya'da host edilmesini yasaklayabilmiş, ancak yurtdışında host edilen aynı nitelikteki içeriğe erişimi engelleyememiştir. Yasa servis sağlayıcılardan kullanıcılarının bu içeriğe erişimlerinin engellenmesi için gereken tüm önlemleri almasını isterken uygulamada İnternet Endüstrisi Uygulama Mevzuatıyla[14] bu durum servis sağlayıcıların kullanıcılara içerik filtreleyici yazılımları ya da filtrelenmiş içeriği bir seçenek olarak sunmaları ötesine geçmemiştir.[15] İnternet içerik düzenlemesi açısından Avustralya örneğinin başarısız olduğunu söyleyebiliriz.

ABD

ABD Anayasasının 'Birinci Değişikliği'(First Amendment) ifade özgürlüğü için en güçlü korumayı sağlamaktadır.[16] Hükümet organları tarafından içeriğinden dolayı ifade özgürlüğünün kısıtlanması çabala-

[13] Penfold C (2001), "Nazis, Porn and Politics: Asserting Control over İnternet Content, "*The Journal of Information, Law and Technology* (JILT), 5. <http://elj.warwick.ac.uk/jilt/01-2/penfold.html>

[14] IIA Codes of Practice, IIA Content Code of Practice (versiyon 7.2) metin için Bkz., http://www.iia.net.au/codes.html

[15] Avustralya'nın İnternet servis sağlayıcıları web sitelerinde bu durumu açıkça ifade ederek kendilerinin herhangi bir içeriği bloke etmek zorunda olmadıkları gibi önerdikleri filtreleme yazılımının kullanıcılar tarafından kullanılıp kullanılmadığını denetleme yükümlülüklerinin de bulunmadığını belirtmektedirler. http://www.alphalink.com.au/broadcastingservicesamendment.html

[16] 'Kongre... ifade özgürlüğünü kısıtlayacak hiçbir yasa kabul edemez.' Orijinali için Bkz., http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.billofrights.html#amendmentı

rı içerik temelli düzenleme sayılır ve ilk değişiklik hukuku uyarınca anayasaya aykırı olur. İfade içerik temelinde ancak şu hallerde yasaklanabilir: Müstehcenlik, çocuk pornografisi, savaşan sözcükler, hukuka aykırı davranışları tahrik ve teşvik, hakaret (yazılı ve sözlü), haksız fiil hukuku altında mahremiyetin saldırıya uğraması, taciz, telif haklarının ihlâli ya da tanınmış diğer haksız fiil ya da suçlar. Saydığımız bu suçların kapsamı da mahkeme kararları ile tespit edilmiştir. Geniş yorumlanma imkânları yoktur. Mesela müstehcenlik kavramı dar bir kapsamda yorumlanmaktadır. İnternet üzerindeki pornografik içeriğin ağırlıklı olarak ABD menşeli olduğunu unutmamak gerekir.

Clinton yönetimi döneminde İnternetteki pornografik içerik ve bu içeriğe küçüklerin erişimi konusunda kamuoyunda ciddî tepkiler oluşmaya başlamıştı. Clinton yönetimi bu tepki karşısında bir çözüm bulabilmek için bilişim sektörünün önde gelen firmaları ve birlikleriyle ortak bir çalışma yürüterek 1996 yılında İletişim Ahlâk Yasasını (Communications Decency Act) çıkarttı. Bu yasa Ahlâka aykırı İnternet iletişimini bilerek küçüklerin erişimine açık hale getirmeyi yasaklamıştır. Bununla birlikte yasa iki savunma imkânı da getirmiştir; yayın hakkında bilgi sahibi olmamak ve erişim kodları, kredi kartı numaraları ve yaş gerçekleme tedbirleri gibi makul, etkin ve uygun önlemler alarak küçüklerin erişiminin yayıncılar tarafından engellenmesi.

Yasanın çıktığı günden itibaren değişik iş çevreleri, kütüphaneler, kâr amacı gütmeyen örgütler ve eğitim toplulukları tarafından anayasaya uygunluğu sorgulanmış ve dava konusu yapılmıştır. ACLU v. Reno davasında davacılar yasanın 233(a) ve 233(d) maddelerindeki ifadelerin çok muğlak olduğunu ve Amerikan anayasasının ifade özgürlüğü ile ilgili hükümlerini ihlâl ettiğini iddia etmişlerdir. Mahkeme kararında[17] yasanın ifade özgürlüğü üzerinde anayasaya aykırı yasaklamalar getirdiği belirtmektedir. Yargıç Stevens tarafından yazılan kararda yasanın korunan ifadenin üzerine kabul edilemez ağır bir yük getirdiğinden bahsetmektedir. Ahlâksızlık kavramı çok muğlaktır ve bu durum Amerikan anayasasına aykırıdır. Mahkeme kararını gerekçelendirirken evlerde kullanılan yazılım paketlerinin iyi sonuçlar verdiğinden ve web sitelerini sansürlemek yerine çocukların evde kullanacakları bilgisayar-

[17] *Reno v. ACLU*, No. 96-511 Karar için Bkz., http://archive.aclu.org/court/renovacludec.html

lara bu programların yüklenmesiyle ebeveynlerin çocuklarını koruyabileceklerini savunmuştur.

Anayasa mahkemesinin yasayı anayasaya aykırı bulup iptal etmesinden sonra Amerikan Kongresinde bu yöndeki çabalar devam etmiştir. Kongre İnternet içeriğini düzenlemek için çocukların online korunması yasasını kabul etmiştir. Bu yasa çocukların İnternet üzerindeki açıkça cinsellik içeren materyale kasıtsız olarak erişimi ile ilgilidir. Yeni yasa eskisinden farklı olarak sadece web sitelerinde gösterilen materyalle ilgilidir, sadece ticarî amaçlarla yapılan iletişimle ilgilidir ve sadece küçüklere zararlı olan materyali bilerek iletmeyi yasaklamaktadır.[18] Bu yasa da ilgili taraflarca kısıtlayıcı bulunup dava konusu yapılmıştır. Kongre bu yasadan sonra Çocukların Mahremiyetlerinin Korunması Yasasını kabul etmiştir. Bu yasa çocuklar hakkında kişisel bilgilerin alınması ya da dağıtılmasını yasaklamaktadır. Bricker gibi yazarlar herkesin haklarını korumak için anayasal ifade özgürlüğüne müsaade edilemez yükler getirecek hükümet düzenlemeleri yerine ailelerin çocukların korunmasında aktif rol oynamaları ve çocukları için evlerinde kabul edilebilir materyalleri sağlamalıdırlar.[19]

Stuart Briegel yukarıdaki istisnaları detaylı olarak incelemiş ve şu sonuca varmıştır: ABD Anayasası Birinci değişikliği altında radikal ve kin nefret, ırkçı içeriğin kısıtlanması mümkün değildir.[20]

Bu kısımda son olarak Bush yönetimi ve terörle mücadele için yaptıklarına da değinmek gerekir. Amerikan anayasal sistemi her ne kadar ifade özgürlüğünü güçlendirmiş olsa da 11 Eylül sonrası ABD'nin içinde bulunduğu psikoloji ile Kongrenin çıkardığı bazı yasalar (başta yurtseverlik yasası olmak üzere) ciddî endişelere yol açmaktadır.

Almanya

Almanya'yı örnek ülkeler arasına almamızın sebebi ünlü CompuServe davasıdır. Almanya çocukları korumaya yönelik bir dizi yasa kabul etmişti. Kasım 1995'te Bavyera Eyalet Savcısının talebi üzerine polis tarafından yapılan bir araştırmada Usenet haber gruplarında şiddet ve çocuk pornografisi içeriğinin olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu içerik CompuSer-

[18] COPA 47 U.S.C. Bölüm 231 yasa metni için Bkz., http://www4.law.cornell.edu/uscode/47/231.html

[19] Bricker, A. "Note, You Can't Always Get What You Want: Government's Good Intentions v. The First Amendment's Prescribed Freedoms in Protecting Children From Sexually–Explicit Material on the İnternet", *6 RICH. J.L. & TECH. 17* (Winter 1999–2000) http://www.richmond.edu/jolt/v6i3/note5.html

[20] Biegel, S. (2001), *Beyond Our Control*, MIT Press,s. 344.

ve firmasının ABD'de bulunan sunucularında saklanmakta idi. Savcı CompuServe'den kullanıcıların bu içeriğe erişmelerini engellemesi için baskı yaptı. Bu baskı neticesinde CompuServe kullanıcılarının 200 civarında siteye erişimini engelledi. Burada dikkati çeken husus Alman savcının baskısı neticesinde bu içeriğe erişimin sadece Almanya'dan değil tüm dünyadan kesilmiş olmasıdır. İnternet kullanıcıları bu olay karşısında yoğun tepkilerini gösterdiler. CompuServe küçüklerin erişimini önlemek için bir yazılım geliştirdi ve kullanıcılarına tavsiye ettikten sonra blokajı kaldırdı. Neticede CompuServe Deutschland'ın yöneticisi Alman mahkemelerince iki yıl hapse mahkûm edildi; çünkü Alman yasalarına göre söz konusu içeriğe çocukların erişimi yanında büyüklerin erişimi de yasaktı ve kullanıcılar kendi erişimlerini kısıtlamak için yazılım yüklemiyorlardı.[21]

Fransa

Fransa'nın içerik düzenleme çabası bu bölümün başlarında değindiğim Yahoo France davası ile gündeme gelmiştir. Yahoo, Nazi hatıra eşyalarının satıldığı bir açık arttırma sayfasını host etmekteydi. Irkçılık ve Yahudi aleytarlığına karşı ittifak (LICRA) Yahoo France aleyhine dava açmıştı. Fransız hukukuna göre ülkenin kolektif hafızasına karşı bu tür sembolleri göstermek ceza kanununun ihlalidir. Fransız mahkemesi Nazizm içerikli bu sayfalara Fransa'dan erişimin engellenmesi için Yahoo France'den her türlü tedbirin alınmasını istemiştir. Yahoo France bu sayfaların bir Amerikan şirketi olan Yahoo Inc.'in ABD'deki sunucularında host edildiğini ve Fransız mahkemelerinin yargı yetkisinin bulunmadığını iddia etmiştir. Yahoo aynı zamanda söz konusu sayfaların ABD Anayasası 'Birinci Değişikliği' ile koruma altında olan ifade özgürlüğünün kapsamına girdiğini ifade etmiştir. Mahkeme bu iddiayı reddetmiş ve emrin tebliğinden itibaren üç ay içinde içeriği uygun hale getirmesini, bu sürenin sonunda istenen hale gelmezse gelene kadar günde 100 bin frank ceza ödemesini karara bağlamıştır. [22]

---

[21] Mayer–Schönberger, V., "A Regulatory Web: Free Speech and the Global Information Infrastructure", 3 *MICH.TELECOMM.TECH.L.REV.* 45 (1997), http://www.mttlr.org/volthree/foster.html

[22] Mahkeme kararının analizi için Bkz., Yaman Akdeniz, "Case Analysis of (the Yahoo case) *League Against Racism and Antisemitism (LICRA), French Union of Jewish Students, v Yahoo! Inc. (USA), Yahoo France*, Tribunal de Grande Instance de Paris (The County Court of Paris), Interim Court Order, 20 November, 2000. [2001]" *Electronic Business Law Reports*, 1(3) 110–120. http://www.cyber–rights.org/documents/yahoo_ya.pdf

Yahoo bu karar sonrasında ABD mahkemelerine başvurarak Fransız mahkemesinin kararının ABD Anayasasına aykırı olduğunun ve Fransız mahkemesinin ABD firmalarının ürettiği içerik üzerinde yargı yetkisinin bulunmadığının açıklanmasını talep etmiştir. Mahkeme talebe uygun olarak verdiği kararında Fransız mahkemesinin kararının ABD'de hiçbir değer ifade etmediğini belirtmiştir.[23]

Türkiye

Ceza Hukuku ve "Bilişim Suçları"

Türkiye'de halen İnternet üzerinde içerik düzenlemesine ilişkin ayrı bir yasa bulunmamaktadır. Ceza yasasında 1991 yılında yapılan değişiklikle "bilişim alanında suçlar" başlığı altında 525a – 525b – 525c ve 525d maddeleri eklenmiştir. Bu tarihte İnternete henüz Türkiye'den erişim mümkün olmadığı için İnternet ile ilgili suçlar değişiklikte yer almamıştır. Bu maddeler şunlardır: Bilgisayar programlarını hukuka aykırı olarak ele geçirme, Bilgisayar programlarını, verileri ve diğer unsurları başkasına zarar vermek üzere kullanma, nakletme ve çoğaltma, Bilgisayar sistemini veya sistemdeki verileri tahrip etme, Bilgisayar sistemini kullanarak hukuka aykırı menfaat sağlama, Bilgisayar sistemi aracılığıyla delil tahrifatı yapmak.

26.09.2004 tarihinde kabul edilerek yasalaşan 5237 sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu'nda (TCK)[24] bilişim suçları "bilişim alanında suçlar", "özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar" ve bilişim sistemleri vasıtasıyla işlenebilen suçlar şeklinde bir ayrıma tâbi tutulabilir.

Bilişim alanında suçlar kısmında 243. madde ile "hukuka aykırı olarak bilişim sistemine girme veya sistemde kalma", 244. madde ile "bilişim sisteminin işleyişinin engellenmesi, bozulması, verilerin yok edilmesi veya değiştirilmesi, bilişim sistemi aracılığıyla hukuka aykırı yarar sağlama", 245. madde ile "banka veya kredi kartlarının kötüye kullanılması" suç olarak düzenlenmiştir.Fakat yürürlükteki TCK'da mevcut olan bilişim sistemleri vasıtasıyla sahtecilik suçunun

---

[23] ABD mahkemesi kararı için Bkz., Yahoo v. LICRA Order Granting Motion for Summary Judgement , *United States District Court for the Northern District of California, San Jose Division*
<http://www.cdt.org/jurisdiction/011107judgement.pdf>

[24] Yeni TCK'nın yürürlük tarihi 1 Nisan 2005 olarak belirlenmişti. Ancak başta basın özgürlüğüne ciddi kısıtlamalar getirdiği yönündeki eleştiriler olmak üzere çeşitli devlet kurumları ve sivil toplum örgütlerinden gelen tepkiler sonucunda yürürlük tarihi iki ay sonraya atılmış ve bu süre zarfında iyileştirmeler yapılacağı taahhüt edilmiştir.

kaldırılması olumsuz bir düzenleme olmuştur. Bu suçun yeni yasada da yer alması gerekirdi. Ayrıca yürürlükteki yasada bilişim sistemlerine girmek suç sayılmazken yeni yasa ile bu eylem de suç haline getirilmiştir.

Özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar bölümünde de bilişim suçu olarak nitelendirilebilecek suçlar bulunmaktadır. 135. madde ile "kişisel verilerin kaydedilmesi", 136. madde ile "kişisel verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme", 138. madde ile "verilerin yok edilmemesi" suç olarak düzenlenmiştir.

Bu maddeler de çok yerinde düzenlemelerdir. Çünkü gelişen teknoloji insanın özel hayatını önemli ölçüde tehdit eder hale gelmiştir. Özellikle internetin bu denli yaygınlaşmasından sonra kişisel verilere erişme, bunları ele geçirme ve kötüye kullanma eylemleri büyük oranda artmıştır. AB düzenlemelerinde de kişisel verilerin gizliliği konusuna ayrı bir önem verilmiştir. Bu sebeplerle bu düzenlemelerin de Türk hukukuna girmesi yerindedir.

Yeni TCK'da ayrıca, bilişim suçlarıyla işlenmesi mümkün olan suç tipleri de düzenlenmiştir. 132. madde ile "haberleşmenin gizliliğini ihlâl", 124. madde ile "haberleşmenin engellenmesi", 125. madde ile "hakaret", 142. madde ile "bilişim sisteminin kullanılması yoluyla hırsızlık", 158. madde ile "bilişim sistemi yoluyla dolandırıcılık", 226. madde ile "müstehcenlik" suç olarak düzenlenmiştir. Yeni yasa ile servis sağlayıcıların hukuki ve cezai sorumlulukları düzenlenmemiştir. Burada bir ikilem yaşanmaktadır. Bir yandan suçla mücadelede en önemli husus olan delillendirmede İSS'lerin rolü çok büyüktür. İSS'lere ilişkin bir düzenleme olmaması suçla etkin mücadele imkanı sağlamamaktadır. Diğer yandan İSS'ler kullanıcıların tüm kişisel bilgilerini toplayabilmektedir. Kullanıcıların ziyaret ettikleri sayfa kayıtlarına erişim bazı durumlarda bu kişilerin özel hayatlarına karışmak anlamını taşımaktadır. Örneğin ABD'de AOL firması bir kez kullanıcısının bilgilerini askerî makamlara vermiş, bunun sonucunda asker olan kullanıcı (eşcinsel olduğu gerekçesiyle) ordudan ihraç edilmişti. Bu açıdan bakıldığında İSS'ler için zorlayıcı yasal düzenlemeler yerine bu kuruluşların kendi aralarından, üniversite ve sivil toplum örgütlerinin desteğini de alarak oluşturacakları bir öz denetim modeli düşünülebilir.

Yukarıda anlatılanların ışığında internet üzerindeki içeriğin düzenlenmesi için yeni yasanın da ayrıcalıklı düzenlemeler getirmediği açıktır. Yani genel olarak ifade özgürlüğünün tabi olduğu kısıtlar İnternet için de geçerli kılınmıştır. Zaten yeni TCK yürürlüğe girmeden önce içerik dü-

zenlemesi temel itibarıyla ifade özgürlüğü kapsamında ele alındığından ve bu konuda İnternete özgün kurallar bulunmadığından ceza yasasının ifade özgürlüğüne ilişkin hükümlerinin uygulanıp uygulanamayacağının incelenmesi gerektiği yönünde görüşler vardı. Buna göre ifade özgürlüğünün kapsamını çizen Anayasa hükmü ile ceza yasası hükümleri İnternetten çok önceleri yürürlüğe girmişlerdir. Suçta ve cezada kanunilik ilkesi uyarınca eylemin gerçekleştiği tarihte yürürlükte bulunan yasa tarafından tanımlanmış olması ve cezasının da belirtilmiş olması zorunludur. Çok daha önceden yürürlüğe girmiş yasalar İnternete uygulanabilir mi? Kıyas yasağı ilkesine ters düşer mi?

Böyle bir durumda yapılması gereken yasa metinlerini incelemektir. Bu grupta yer alan yasa maddelerinde ileride ortaya çıkabilecek kitle iletişim araçları da göz önünde tutularak hükümlerin ucu açık bırakılmıştır. Her türlü kitle iletişim araçları ile – her nevi yayın ile – her nevi vasıtalar ile gibi ifadeler kullanılarak bu suçların ileride ortaya çıkabilecek kitle iletişim araçları ile işlenmeleri olasılığı dikkate alınarak düzenlemeler yapılmıştır.[25]

Örnek Olaylar

Burada önemli nokta yasal düzenlemenin yanı sıra yasanın nasıl uygulanacağıdır. Türkiye'de host edilen siteler ya da kimlikleri tespit edilmiş kişiler için yasanın uygulanması mümkündür. Nitekim İnternetle ilgili ilk davalarda bu durum açıkça görülmeye başlanmıştır. 7 Aralık 1997 günü Ankara'da bir grup görme engelli bir araya gelerek Ankara Belediyesi'ni protesto etmek için küçük bir miting düzenler. Arkadaşlarından birisi Belediyenin açtığı bir çukura düşmüş ve yaralanmıştır. Amaçları Belediyenin ihmalini protesto etmektir. Yapılan toplantıyı Belediye görevlilerin cop kullanarak dağıtır. Mitinge katılan görme engellilerden bazıları Belediye görevlileri tarafından dövülür. Mitinge katılanları zabıtaların coplayarak dağıtması ve dövmesi televizyon, radyo ve basında haber olarak yayınlanır. Görüntüleri televizyonda izleyen, İnternette tepki mesajları okuyan Ali Emre Ersöz de olaylara duyduğu tepkiyi dile getirir. Turk Net abonesi olarak "Forum Güncel" sayfasına "emniyet görevlilerini" eleştiren birkaç cümle yazıp gönderir. Mesajın altına elektronik posta adresi ile adını ve soyadını da yazar. Forum Güncel'de bu mesajı okuyan bir başka kişi ise yayınlanan mesajdan bir çıkış alarak Ali Emre Ersöz hakkında ihbarda bulunur. Savcılık tarafından düzenlenen iddianame ile

[25] Sınar, H. "İnternetin Ortaya Çıkardığı Hukuki Sorunlara bir Ceza Hukuku Yaklaşımı", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Yıl 17–18, Sayı 1–2, 1997–1998, s.357.

"devletin emniyet muhafaza kuvvetlerini alenen tahkir ve tezyif" suçlamasından dolayı TCK'nun 159/1 maddesine aykırı davranmaktan hakkında dava açılır. 1 Haziran 1998 günü Beyoğlu Ağır Ceza Mahkemesi'nin kararı ile Ersöz TCK'nun 159.maddesine aykırılıktan 10 ay hapis cezasına mahkum edilir. Verilen ceza, duruşmadaki iyi hali dikkate alınarak mahkeme tarafından ertelenir. [26]

İkinci olay ise Superonline'nin forum sayfaları ile ilgili olmuştur. Forumda insan hakları ihlâlleri ile ilgili bir sayfa başlar, buraya gelen yazılardan birinin suç unsuru taşıdığına inanan bir kullanıcı forum koordinatörüne kaldırılması talebiyle bildirilir, koordinatör yazıyı kaldırmaz, bu kez kullanıcı Adalet Bakanlığına suç duyurusunda bulunur, Savcılık inceleme başlatır ve dava açar. Mahkeme koordinatörü Türkiye Cumhuriyetini, askerî kuvvetlerini, emniyet muhafaza kuvvetlerini, Adliyenin manevi şahsiyetini tahkir ve tezyif suçundan ayrı ayrı birer yıl ağır hapis cezası vermiştir.[27]

Bu iki olayın ortak yönü faillerin kimliklerini gizlememiş olmaları ve Türkiye'de ikâmet ediyor olmalarıdır. İlk olayda failin e–posta adresi ile gerçek kimliği gönderdiği mesajın altında görülüyordu, ikinci olayda ise fail servis sağlayıcının elemanıydı. Bir de failin kimliğinin belirlenemediği ve web sayfalarının yurtdışındaki sunucularda host edildiği durumlar var. Bu konudaki en ilginç örnek İnternet kullanıcılarının bir müddet ilgisini çeken *www.yolsuzluk.com* olayıdır. Yolsuzluk.com birtakım yolsuzluk olayları ile ilgili iddiaları ortaya atan bir site idi. Ağırlıklı olarak askeri kesimi hedef alan iddialar sayfalarında yer almaktaydı. Bir gün sitede askerî bir yetkilinin açık adıyla gönderdiği bir e–posta yayınlandı. Bu e–posta aslında o yetkili tarafından gönderilmemişti. Davaya bir askeri mahkeme baktı ve basın yasasındaki mevkutenin toplatılması hükümlerin kıyas yoluyla web sitesinin kapatılmasına karar verdi. Ancak web sitesi Türkiye dışında host ediliyordu, mahkeme kararı sitenin hizmet sağlayıcısına gönderdi ve doğal olarak hizmet sağlayıcı bu kararı dikkate almadı. Sitenin bu yolla yayınına son verdirilmesi üzerine Türk Telekom (TT) Türkiye'nin yurtdışı bağlantısına filtre uygulayarak siteye Türkiye'den erişimi kesti. Telekom'dan hizmet almayan servis sağlayıcılarının kullanıcıları bu siteye ulaşabilirken TT'den hizmet alan servis sağlayıcılarının kullanıcıları erişemez oldular.

[26] İlkiz, F. "İnternet Ortamındaki Yayınlar ve Yasasızlık Sorunu" http://www.leman.com.tr/yazilar/İnternet01.html

[27] İstanbul 4. Ağır Ceza Mahkemesi 27.03.2001 tarih 1999/225 Esas, 2001/56 Karar sayılı Kararı.

Çıkışların filtrelenmesi birkaç devlet tarafından (başta Almanya olmak üzere) denenmiştir. Ancak bunun karşısında alternatif yöntemler bulunmuş ve biraz 'meraklı' İnternet kullanıcıları için filtre etkili bir önlem olmaktan çıkmıştır.

RTÜK ve Basın Yasaları 2001 Değişikliklerinde İnternet Düzenlemeleri ve Yeni Basın Yasası

Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde önemli bir kilometre taşı olan Katılım Ortaklığı Belgesinde 2001 yılında yerine getirilmesi istenen Kısa Vadeli Öncelikler arasında Görsel-İşitsel Politika bölümünde mevzuat uyumuna başlanması istenmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesine Türkiye'nin verdiği cevap anlamındaki Ulusal Programda aynı başlık altında RTÜK yasasının genel olarak AB müktesebatı ile uyumlu olduğu, uyumlu olmayan alanlarda da değişikliklere gidileceği bildirilmiştir. Bu dönemde AB müktesebatına uygun düzenlemeler beklentisi içinde iken hükümet tasarısı aksine mevcut düzenlemeleri bile daha geri götürecek bir şekilde ortaya çıkmıştır. Üstelik konu ile hiç ilgisi olmamasına karşılık İnternet ile ilgili düzenlemeler de yasa metnine sokuşturulmuş ve İnternetin merkezî yapı tarafından denetlenmesi bir oldu bittiyle sağlanmak istenmiştir. Sivil toplum örgütlerinin ve İnternet üzerinden yayın yapan kuruluşların çabalarına rağmen bu tasarı yasalaşmıştır.[28]

Yasanın İnternet ile ilgili bölümleri aşağıdadır: [29]

MADDE 14. – 3984 sayılı Kanunun 31 inci maddesi başlığı ile birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Program hizmetinin içeriği ve yeni yayın tekniklerinin kullanımı

Madde 31. – Radyo ve televizyon kuruluşları, yayınlarında belli oran ve saatlerde eğitim, kültür, Türk halk ve Türk sanat müziği programlarına yer vermek zorundadırlar. Bu programların tür ve oranlarıyla ilgili esaslar Üst Kurul tarafından tespit edilir. Tematik kanallar, bu zorunluluktan muaf tutulur. Tematik yayın yapmak isteyen kuruluşlar, başvuru sırasında bu hususu belirtir. Bu kanallar, Üst Kurulun izni olmadan yayın türünü değiştiremez. Tematik kanallarla ilgili usul ve esaslar Üst Kurulca belirlenir.

Her türlü teknoloji ile ve her tür iletişim ortamında yapılacak yayın ve hizmetlerin usul ve esasları, Haberleşme Yüksek Kurulunun belirleyeceği strateji çerçevesinde Üst Kurulca tespit edilip, Haberleşme Yüksek Kurulunun onayına sunulur. Bu

[28] Bu dönemde özelikle Bilişim STK Platformunun faaliyetlerine değinmek gerekir. Platform imza kampanyaları düzenlemiş, web sitelerini protesto amacıyla karartan bir uygulama ve banner dağıtımı yapmış ve çeşitli Panel ve toplantılarla ilgili yasanın niçin bu şekilde çıkmaması gerektiğini izah etmeye çalışmıştır. Kampanyalar için Bkz., *http://protesto.inet.org.tr/*

[29] 07.06.2001 tarihinde kabul edilen, 4676 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, Basın Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu İle Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

yayın ve hizmetlerin mevzuata uygunluğu Üst Kurulca denetlenir.

MADDE 26. – 5680 sayılı Kanuna aşağıdaki ek madde eklenmiştir.

EK MADDE 9. – Bu Kanunun yalan haber, hakaret ve benzeri fiillerden doğacak maddî ve manevî zararlarla ilgili hükümleri, bilişim teknolojileri ve internet ortamında sayfa açılması veya elektronik gazete, elektronik bülten vb. suretiyle yayınlanan her türlü yazı, resim, işaret, sesli veya sessiz görüntü ve benzerleri hakkında da uygulanır.

Yukarıda da görüldüğü gibi bu düzenlemeler İnternetin ruhuna aykırıdır ve kuruluş amacı buna uygun olmayan RTÜK'ün denetimi altına sokulması da bir o kadar anlamsızdır. Ancak bu değişiklikler yürürlüğe girememiştir. Cumhurbaşkanı veto yetkisini kullanmak sureti ile yasayı Meclise geri göndermiş, 2002 yılında ilgili yasalarda değişiklikleri içeren Yasa tekrar meclisten geçmiş, ancak bu kez İnternet ile ilgili maddeler düzenlemede yer almamıştır.[30]

Cumhurbaşkanı konu ile ilgili veto gerekçesinde iletişim teknolojisinde bir devrim niteliğindeki İnternet yayıncılığının en baskın yönü, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün, özgün kanaat oluşumunun günümüzdeki en etkin kullanım alanı olduğunu belirtmiş, İnternet ortamındaki yayıncılıkta; hukukun üstün kılınması, kişilik haklarının korunması ve bunun yanında da yayın yoluyla düşünce ve ifade özgürlüğü gibi duyarlı alanların dengelenmesi sorunu ortaya çıktığına dikkati çekmiştir. Cumhurbaşkanına göre bu sorunlar ancak, ifade özgürlüğü esas alınarak ve yayınlar üzerindeki denetim yargıya bırakılarak sağlanabilir. Dolayısıyla, İnternet yayıncılığına ilişkin ilkelerin ve öteki düzenlemelerin özel bir yasa ile yapılması en doğru yol olacaktır. Cumhurbaşkanı bu yola gidilmeyerek, yayınların düzenlenmesinin tümüyle kamu otoritelerinin takdirine bırakılması ve Basın Yasası'na bağlı kılınması İnternet yayıncılığının özelliği ile bağdaşmadığı kanaatinde olduğuna da ifade etmiştir.[31]

4756 sayılı Yasa Basın Kanununa bir madde ekleyerek İnternetle ilgili bir düzenleme yapma yoluna gitmiştir. Buna göre:

> *Ek Madde 9 – (Ek: 15/5/2002 – 4756/26 md.) Bu Kanunun yalan haber, hakaret ve benzeri fiillerden doğacak maddî ve manevî zararlarla ilgili hükümleri, bilişim teknolojileri ve internet ortamında sayfa açılması veya elektronik gazete, elektronik bülten vb. suretiyle yayınlanan her türlü yazı, resim, işaret, sesli veya sessiz görüntü ve benzerleri hakkında da uygulanır.*

---

[30] 15.05.2002 tarihinde kabul edilen 21.05.2002 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 4756 sayılı Kanun.

[31] 18.06.2001 tarih ve B.01.0.KKB.01 sayılı Cumhurbaşkanlığı vetosu gerekçeli yazısı, 7 nolu gerekçe.

Bu maddenin niçin konduğunu anlamak da çok güçtür. Eğer amaç kişilik haklarını korumak ise Ceza yasasında bu korumayı sağlayacak hükümler mevcuttur. Yani ilave bir düzenlemeye ihtiyaç yoktur. Bir de metinde yer alan "yalan haber, hakaret ve benzeri fiiller" kavramlarının her zaman yoruma açık olduğudur. Özellikle "yalan haber, hakaret" konusunda her zaman sübjektif yorumlar söz konusu olacaktır. Olayın ve durumun özelliklerine göre bir kişi için "hakaret" teşkil eden husus, diğer bir kişi için "eleştiri/sert eleştiri" olarak kabul edilebilecek, yine duruma göre "yalan haber", "soyut/nisbi gerçek haber" olarak kabul edilebilecektir.[32]

26.06.2004 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren 5187 sayılı Yeni Basın Yasası yukarıda belirtilen hükmü yürürlükten kaldırmıştır. Yeni yasa olması gerektiği gibi sade ve basın özgürlüğünü temel alan bir yapıdadır. İnternet ile ilgili düzenlemelerin bu yasa kapsamına sokulmamış olması yerindedir, ancak halihazırda bir internet yasasının olmayışı uygulamadaki belirsizliklerin devam etmesine sebep olmaktadır.

Ülkeleri ele alıp incelediğimizde görüldü ki siberuzamın sınırlarının olmaması devletlerin egemenlik ve yargı yetkilerini farklı etkilemektedir. İçeriği kontrol etmek isteyen Avustralya hükümeti web sitelerini yurtdışına kaçmasından başka bir sonuç elde edememiştir. Amerika'da yapılmak istenen düzenlemeler Yüksek Mahkemenin özgürlükçü yorumu karşısında duramamıştır. Almanya başka ülkelerde yasak olmayan içeriği yasaklamak isterken içeriğe dünyanın her yerinden erişimi kesmiştir. Fransız mahkemelerinin verdiği karar da içeriğin bulunduğu ABD mahkemelerince uygulanamaz kabul edildikten sonra hiçbir anlamı kalmamıştır.

Ulusal ifade özgürlüğü kısıtlamaları sadece uygulandıkları ülke sınırları içinde geçerli olurlar. Fakat İnternet ve bilginin akışı küreseldir. Bir ülke yasalarınca yasadışı ilân edilen içerik kolaylıkla benzer yasaklamalar olmayan bir başka ülkeye transfer edilebilir ve bu işlem dakikalarla ifade edilen bir süre içinde gerçekleşebilir. Kendi ülkelerinde yasaklı olan kişiler düşüncelerini İnternet üzerinden savunmaya devam edebilirler. İnterneti düzenlemeye çalışan ülkeler ya sonuca ulaşmayacak, pratikte geçerliliği olmayan düzenlemeler yapmışlar ya da egemenlik alanlarını ülke dışına yayarak her yerden erişimi kesmişlerdir. Kısaca İnternet içeriğini düzenlemek konusunda tek tek ülkeler temelinde değil de uluslararası örgütler temelinde çözümlere ihtiyaç olduğu açıktır.

[32] Akgül, M ve Pekşirin, H. (2001) *İnternetin Yasal Düzenlenmesi, http://bt-stk.org.tr/yeni-duzenleme.htm* .

Uluslararası Örgütler ve İçerik Düzenlemesi Çabaları

İnterneti düzenlemek için devletlerin bireysel çabalarının çok da etkili olmadığının görülmesiyle birlikte bu konunun uluslararası örgütlerin gündemlerinde yer alması ve çözüme kavuşturulması yönünde talepler artı. Birçok uluslararası örgüt konuya ilgi gösterdi ve fakat kısa sürede bu yöndeki faaliyetlerine son verdiler. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği bu alanda en faal iki örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak diğer örgütlerin çabalarına değindikten sonra esas konumuz olan Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliğinin düzenlemelerine göz atacağız.

1996 yılında Belçikanın baskılarıyla OECD İnternet üzerindeki içeriğin düzenlenmesine ilişkin çalışmalara başlamıştır. Bu eylem Fransa tarafından da yoğun olarak desteklenmiştir. Fakat bu ülkeler ile ABD'nin görüşleri arasında büyük bir farklılık vardı. OECD bu sorunu daha fazla konu üzerinde çalışmayarak çözmüştür.

Sonraları UNESCO, Küresel İş Çevreleri Diyalogu, İnternet İçeriği hakkında Uluslararası Uzmanlar Ağı gibi uluslararası örgütlerin de düzenlemeye ilişkin çabaları olmuştur. Bu örgütler daha çok öz denetim konusu ile ilgilenmişlerdir.[33]

Avrupa Konseyi

İçerik düzenlemesi konusunda ilk uluslararası sözleşmeyi Avrupa Konseyi gerçekleştirmiştir. Sibersuç Sözleşmesi;[34] aralarında Konsey üyesi olmayan ABD, Kanada, Japonya ve Güney Afrika'nın da katılımı ile imzalanmıştır. ABD'nin bu sözleşmeye taraf olması sözleşmenin uygulanabilirliği açısından çok önemlidir. İnternet üzerindeki içeriğin %60'a yakın bir kısmı ABD'deki sunucularda host edilmektedir. Yine dünyadaki İnternet kullanıcılarının dörtte birinden fazlasını ABD vatandaşları oluşturmaktadır.[35]

Sibersuç Sözleşmesinin üçüncü başlığı altında içerikle ilişkili suçlar düzenlenmektedir. Burada dikkati çeken husus, içerikle ilgili suçlar başlığı altında sadece çocuk pornografisine yer verilmesidir. Bu durum bir

[33] Detaylı bilgi için Bkz., Grainger, G. "Freedom of expression and regulation of Information in Cyberspace: Issues concerning Potential International Cooperation Principles", *The International Dimensions of Cyberspace Law*, der. Teressa Fuentes–Camacho, UNESCO Publishing, 2000, 71–126.

[34] Sözleşmenin yürürlüğe girmesi için üçü Konsey üyesi olmak şartıyla en az beş ülke tarafından onaylanması gereklidir. Ağustos 2003 itibariyle henüz üç onaylama gerçekleşmiştir. Sözleşme metni için Bkz., http://conventions.coe.int/Treaty/EN/CadreListeTraites.htm Sözleşme İnternet ve hukuk platformunca Türkçe'ye çevrilmiştir. Gayriresmi çeviri için Bkz., http://www.ivhp.net.

[35] Eylül 2002 tarihli verilere göre, toplam İnternet kullanıcısı 605 milyondur. Bu rakam ABD'de de 165 milyondur. http://www.nua.ie/surveys/how_many_online/.

mecburiyetten doğmuştur. Yukarıda değindiğimiz gibi ABD anayasası çocuk pornografisini koruma kapsamındaki ifade özgürlüğü olarak görmemektedir ancak başta ırkçılık, yabancı düşmanlığı gibi nefret uyandıran ifadeler ABD anayasası tarafından korunan ifade özgürlüğünün kapsamına girmektedir. Bu alanı düzenleyen bir uluslararası sözleşmeye ABD taraf olamayacaktır. Çünkü ABD'nin de dahil olduğu Anglo-Amerikan hukuk sistemine göre bir uluslararası andlaşmanın iç hukukta yürürlüğe girmesi için yasama organınca o konuda bir yasama faaliyetine gereksinim vardır. Kongrenin ABD anayasasına aykırı bir yasa kabul edemeyeceği düşünülecek olursa İnternet trafiğinin büyük bir kısmına sahip olan bir ülkenin kapsam dışı kalması pratikte sözleşmenin işlememesi sonucunu doğuracağından içerikle ilişkili suçlar sadece çocuk pornografisi ile sınırlı tutulmuştur.

ABD'nin Sözleşmeye katılımını sağladıktan sonra Konsey üyesi devletler 'Bilgisayar sistemleri aracılığı ile işlenen ırkçı ve yabancı düşmanlığı karakterindeki eylemlerin suç sayılmasına ilişkin Sibersuç Sözleşmesine Ek Protokol'ü kabul etmişlerdir. Bu protokole katılım sözleşmeden daha alt düzeyde kalmıştır.[36]

Sibersuç Sözleşmesi İnternet içerik düzenlemesi konusunda atılmış en somut adımlardan biridir. Sözleşme usul hukuku ile ilgili pekçok düzenleme de getirmektedir. Yargı yetkisinin belirlenmesi ile ilgili hükümler içermektedir. Uluslararası işbirliği gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Adli yardımlaşma, soruşturma esnasında delillerin toplanmasında yardımlaşma, iade gibi önemli konular sözleşmede yer almıştır. Bu Sözleşmenin yürürlüğe girmesi ile birlikte içerik düzenlemeleri açısından bakarsak çocuk pornografisi alanında çok ciddi takip ve işbirliği imkanlarının doğduğu söylenebilir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 28 Mayıs 2003 günlü Delegeler Komitesi toplantısında "İnternet'te İletişim Özgürlüğü Deklarasyonu"nu kabul etmiştir. Avrupa Konseyi'nin üye devletleri, İnternet'te iletişim özgürlüğünün ana ilkesi olarak AİHS 10. maddesinde güvence altına alınan düşünce ve ifade özgürlüğünü esas almıştır. Bu temel hak ve özgürlüğün diğer yasal hak ve özgürlüklerle dengelenmesinin gerekliliğini özellikle kabul etmişlerdir. Kabul edilen ilkeye göre İnternet'te iletişim özgürlüğü; insanının saygınlığına, insan hakları ve başkalarının temel hak ve özgürlüklerine, özellikle küçüklerin haklarına zarar verecek biçimde olmamalıdır.

---

[36] Ağustos 2003 itibariyle 17 devlet imzalanmıştır. Henüz herhangi bir onay yoktur.

Avrupa Birliği

Avrupa Birliğinin içerik düzenlemesine ilişkin çabaları 1996 yılında başlamıştır. AB Telekomünikasyon Bakanları Konseyi çalışma grubunu erişim ve servis sağlayıcıları ile içerik endüstrisine genişleterek gruptan yasadışı ve zararlı içerik ile mücadele için alınması gereken tedbirlerle ilgili önerileri sunmasını istemiştir. Ekim 1996'da AB Komisyonu yasadışı ve zararlı içerikle ilgili tebliğini kabul etmiştir. Bu tebliğ yasadışı ve zararlı içerikle mücadele etmek için öneriler içermekteydi.

Aynı tarihte *Görsel–işitsel ve Enformasyon Hizmetlerinde Küçüklerin ve İnsan Onurunun Korunması* hakkındaki Yeşil Kitap yayınlanmıştır. *Yeşil Kitap* yeni enformasyon hizmetleri tarafından sorun olarak ortaya atılan ana problemlerin belirlenmesi ve gereken önlemlerin tespiti hakkında kamusal bir tartışma açmayı hedefliyordu.

Şubat 1997'de AB Telekomünikasyon Bakanları Konseyi tarafından ilke kararı alınmıştır.

AB Komisyonunun yasadışı ve zararlı içerik hakkındaki tebliğinde yasadışı içerik ile zararlı içeriğin birbirinden ayırt edilmesi gereğinin önemi vurgulanmıştır. Yasadışı içeriğin kaynağı ile güvenlik güçleri tarafından mücadele edilmeli ve iç hukuk kuralları ile adli işbirliği anlaşmaları çerçevesinde müdahale edilmelidir. Çocuk pornografisi ve ırkçılık yasadışı içerik kategorileridir. Zararlı içerikte ise kullanıcıları ön plana çıkararak rating sistemleri, sınıflandırmalar ve filtreler yoluyla kontrolü kullanıcılara bırakmak ve bilinçlenmeyi geliştirecek önlemler için çağrıda bulunulmalıdır.[37]

Yine 1997'de Komisyon İnternetin güvenli kullanımını desteklemek için Eylem Planı hazırladı. Bu plan yukarıda bahsedilen Komisyon tebliği, Konsey ilke kararı ve *Yeşil Kitaba* doğrudan atıfta bulunmaktadır. Eylem planının ana prensipleri şöyle sıralanabilir:[38]

- *Yüksek seviyede koruma sağlamak için (özellikle çocuk pornografisi ve ırkçılık konularında) Avrupa çapında şikayet hatları (hot–lines) kurma da dahil olmak üzere özdenetimin ve içerik izleme planlarının desteklenmesi;*
- Etkin filtre sistemlerinin ve uygun rating sistemlerinin kültürel ve dil farklılıklarını da dikkate alarak uygulanması;
- Endüstri tarafından sağlanan İnternet kaynaklarının güvenli bir şekilde kullanılmasını sağlayacak kullanıcılara yönelik bilinçlendirme eylemlerinin desteklenmesi.

---

[37] AB Komisyonu, "Communication illegal and harmful Content on the Internet", COM(96), s.487

[38] AB Komisyonu, "İnternetin Güvenli Kullanımını Desteklemek için Eylem Planı", 26 Kasım 1997, Com (97), s.582.

AB Konseyi daha sonra 1998 yılında kabul ettiği tavsiye kararının ekinde küçükleri ve insanlık onurunu korumak için ulusal düzeyde öz denetim faaliyetleri için rehber ilkeler belirlemiştir.[39] Bu ekte Konsey Üye Devletlerden ilgili tüm tarafların katılacağı öz denetim tanımının yapılması, uygulanması ve değerlendirilmesini istemektedir.

Öz denetim doğası gereği gönüllü yapılacak bir denetim faaliyetidir. Başarıya ulaşabilmesi için ilgili tarafların tanımlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarına tam olarak katılmaları gerekmektedir. İlgili taraflardan ortak araçlar ve kavramlar geliştirmeleri (içerik etiketleme gibi) istenmiştir. Ayrıca çocuklara zararlı olabilecek içerik içinde uyarı sayfası, sesli uyarı, kullanıcıların yaşını kontrol eden sistemler gibi tedbirlerin alınması da istenmiştir.

İlke kararında ele alınan bir diğer husus da ebeveyn kontrol araçlarının geliştirilmesidir. Çocuklardan öncelikli olarak anne ve babaları sorumludur ve onların kullanabileceği etkin kontrol araçlarının geliştirilmesi küçüklerin kendi gelişimleri için zararlı olabilecek içerikten korunmalarını sağlar.

1999 yılında AB Parlamentosu ve Konseyi küresel ağlar üzerindeki yasadışı ve zararlı içerikle mücadele etmek suretiyle İnternetin güvenli kullanımını sağlamaya yönelik dört yıllık Topluluk Eylem Planı kabul etti. 1999–2003 yılları arasında uygulanan planın bütçesi 25 milyon euroydu. Eylem Planının ekinde destek sağlanacak eylem hatları belirtilmişti; Avrupa şikayet hatları ağı kurmak, öz denetimi cesaretlendirmek, filtre ve rating sistemlerini geliştirmek, rating sistemleri hakkında uluslararası anlaşma hazırlamak, bilinçlendirme eylemlerinin desteklenmesi. Bu alanlardaki projelere AB eylem planı kapsamında destek verecekti.[40]

2001 tarihli değerlendirme raporunda İlke kararı ve ekindeki rehber ilkeler başarılı olarak uygulandığı tespit edilmiştir. Pekçok Üye Devlet İnternetin güvenli kullanılması için kampanyalar yaptı, çocuk pornografisi ile mücadele için polise şikayet hatları oluşturmak gibi destekleyici önlemler ile yasal düzenlemeler yaptı. Tüm üye devletlerde şikayet hatları kuruldu. AB Eylem Planı tarafından desteklenen projelerle filtreleme sistemleri geliştirildi ve bunlar uygulamaya kondu. Komisyon Güvenli

[39] 24 Eylül 1998 tarih ve 98/560/AT sayılı AB Konseyi İlke Kararı, *Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi* RG L 270, 7.10.1998, s.48–55.

[40] 25 Ocak 1999 tarih ve 276/1999/AT sayılı küresel ağlar üzerindeki yasadışı ve zararlı içerikle mücadele etmek suretiyle İnternetin güvenli kullanımını sağlamaya yönelik dört yıllık Topluluk Eylem Planı hakkındaki AB Parlamentosu ve Konseyi Kararı, *Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi*, RG L 33, 6 Şubat 1999, s.1.

İnternet Eylem Planı kapsamında projelerin fonlanmasına verdiği mali desteği iki eylemde kullanmıştır. Bunlardan ilki şikayet hatları Avrupa ağını oluşturmak olmuştur. Avrupa çapında bir ağ oluşturup üçüncü ülkelerdeki benzer hatlarla bağlantısı sağlanmıştır. Diğer önemli eylem ise Avrupa filtreleme ve rating sistemlerinin geliştirilmesini sağlamaktır.[41]

Eylem Planının süresi 2002 yılının sonunda sona ermiştir. Ancak planın elde ettiği başarı neticesinde 16 Haziran 2003 tarihli AB Parlamentosu ve Konseyi Kararı ile süresi 2004 yılının sonuna kadar uzatılmıştır. Uzatılan süre ikinci safha olarak adlandırılmış ve bu kararla aday ülkelerin de eylem planına katılımı sağlanmıştır.[42]

Sonuç

İnternetin nasıl düzenlenebileceğini anlatmak için öncelikle nasıl işlediğini anlatmak gerekiyordu. Buraya kadar anlatılanlar kısaca özetlenecek ve bir sonuca varılacak olursa:

- İnternet doğası gereği gerçek dünyadan bağımsızdır ve hiçbir şekilde düzenlenemez, görüşü yanlıştır. En azından İnternet kullanıcıları gerçek kişilerdir ve bu dünyada ülkelerinin sınırları içinde yaşamaktadırlar.
- İnternet teknolojik bir gelişmedir. Dolayısıyla mevcut kurallar aynen İnternet üzerindeki eylemler için de uygulanır görüşü kısmen yanlıştır. Faillerin kimliği tespit edilir ve ülke sınırları içinde yakalanabilirlerse kurallar uygulanabilir.
- İnternetin devletler tarafından kendi egemenlik alanlarında düzenlenebileceği fikri de yanlıştır. İnternette devlet sınırları yoktur. Bu tür düzenlemeler ya işlevsiz kalacak ya da çok büyük oranda etkili olarak diğer devletlerin egemenlik alanlarına tecavüz edecektir.
- İnternet ancak uluslararası andlaşmalarla düzenlenebilir fikri kısmen doğrudur. Unutulmaması gereken husus ABD Anayasasının ifade özgürlüğüne getirdiği geniş korumadır. ABD çocuk pornografisi dışında içerik düzenlemesi yapan uluslararası andlaşmalara taraf olamaz. ABD'nin taraf olmadığı uluslararası andlaşmaların da işlevsiz olacağı açıktır.

İfade özgürlüğünün standartlarını uluslararası andlaşmalar koymuştur. Bu standartlar minimum standartlardır. ABD gibi ülkelerdeki yüksek standartlar nedeniyle içeriğin bu ülkelere kayması ve yayınının devam etmesi bir sorun olarak görülmektedir.[43] Oysa bu noktada çözüm AB'nin çalışmalarında görülen yoldadır. Gönüllülük temelli yapılacak çalışmalar

---

[41] Daha detaylı bilgi için Komisyonun 2001 tarihli Değerlendirme Raporu, COM(2001)106 final http://europa.eu.int/comm/avpolicy/regul/new_srv/ermin_en.pdf

[42] Türkiye ikili anlaşmanın aktedilmesi ile eylem planından faydalanmaya başlayacaktır. 16 Haziran 2003 tarih ve 1151/2003/AT sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Kararı, AB Resmi Gazetesi RG L 162, 1 Temmuz 2003, s.1.

[43] Genel olarak çocuk pornografisi ile ilgili içerik bazı Asya ülkelerine, ırkçı, kin ve nefret içeren web sayfaları ise ABD'de host edilmektedir.

ancak başarıya ulaşabilir. Yasakçı zihniyetle yapılacak hareketler İnternetin doğası gereği başarısızlığa uğraması kaçınılmazdır. Kullanıcıları bilinçlendirmeye yönelik yapılacak aktiviteler, çocukları zararlı içerikten korumak için geliştirilecek rating ve filtreleme sistemlerinin evlerde kullanımının teşvik edilmesi, şikâyet hatları kurularak zararlı yahut yasadışı içerik konusunda tedbir alınmasını sağlamak hem kullanıcıları denetim faaliyetinin bir parçası yapacak ve hem de bilinçlenme yasaklarla elde edilemeyecek kadar büyük bir koruma sağlayacaktır.

Türkiye'de İnternet üzerindeki içeriği düzenlemek için zaman zaman tartışmalar ve çalışmalar yapılmaktadır. Bunun en iyi örneği de RTÜK yasası ve Basın Yasası ile getirilmek istenen düzenlemelerdir. Bu tip düzenlemeler genellikle gündemde olan bazı olaylara tepki göstermek için yapılan yersiz düzenlemelerdir. İçerik düzenlemelerinde ülkemiz için gözetilmesi gereken temellerden biri ve belkide şu anki yapı içinde en önemlisi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadlarıdır. Yargılamanın iadesi yolu açıldıktan sonra bu mahkemenin kararları ulusal mahkeme kararlarının üstünde bir konum kazanmıştır.

AB Güvenli İnternet Eylem Planına Türkiye'nin de dahil edilmiş olması özdenetim ve bilinçlendirme çabalarına mali destek sağlaması anlamında çok önemli bir gelişmedir. Halen bir İnternet yasasına sahip olmayan ülkemizde özdenetim çabaları başarılı olursa yasakçı düzenleme çağrıları gerekçesiz kalacaktır. Sektör, bilişim örgütleri ve diğer sivil toplum örgütleri özdenetimi gerçekleştirmek için gecikmeksizin harekete geçmelidirler.

9

İnternet'i ve/: lgisayar Dolayımlı İletişim Ortamını İncelemek İsteyen bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları

Mutlu Binark

Giriş

İnternet incelemelerine dünyada son yirmi yıldır rastlanılmasına rağmen, Türkiye'de iletişim bilimleri alanındaki çalışmalara yaklaşık olarak son üç yılda ve artarak dahil olmuştur. İnternet incelemelerinin artışıyla ilişli etkenler arasında enformasyon toplumu tartışmaları, araştırmacıların bilgisayar dolayımlı iletişim ortamında veri toplamanın cazibesinden etkilenmeleri de sayılabilir. Genel olarak İnternet incelemelerinde tıpkı yazılı ve görsel-işitsel medyayı inceleyen iletişim araştırmalarındaki üç boyut gibi, (Jensen 2002; Stokes 2003) sahiplik, metin ve tüketici/kullanıcı olmak üzere genelde iletişim sürecinin üç ögesinden birisi üzerinde yoğunlaşılmıştır. Önce telekomünikasyon teknolojilerinin ve İnternet'in ekonomik ve siyasal etkilerini inceleyen akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Uğur 1986; Geray 1994; Başaran 2000; Timisi 2003). Ayrıca İnternet kullanımındaki sınıf temelli ve cinsiyetçi örüntülerden beslenen erişim eşitsizlikleri de sınırlı çalışmalarda ele alınmıştır (Binark 1999 ve 2003a).

İnternet üzerinde yeni sömürgeci pratiklerin özellikle e–ticaret, erişim olanağı ve alan adı tahsisi üzerinden nasıl işlediğini inceleyen sahiplik çalışmaları, İnternet ortamındaki çeşitli tartışma gruplarının veya sohbet odalarının siyasal, toplumsal ve kültürel yapıların demokratikleşmesi üzerine etkilerini irdeleyen çalışmalar son on yıllık bir dilime yayılmıştır (Geray 1995 ve 1998; Aksoy 1996 ve 1998; Uğur ve Bilici 1998). Türkiye'de İnternetteki çeşitli hizmetlerden faydalananların kullanıcı profillerini inceleyen araştırmalar ise çoğu bilişim sektörü temelli niceliksel araştırmalardır ve bu araştırmaların en büyük zaafı erişim konusundaki eşitsizlik ilişkilerini somut olarak ortaya koymakla birlikte, bu eşitsizlik ilişkilerinin beslendiği neo-liberal ekonomi ve toplumsal politikaları sorgulamamalarıdır. Bu niceliksel kullanıcı profili araştırmaları, tıpkı reyting araştırmaları gibi tecimsel kaygılardan beslenmekte ve kullanıcı profilini "...endüstrinin kullanımı için kolay ve anlaşılabilir bir hale getirmektedir" (Çaplı 2002:163).

Tüm toplum bilimi araştırmalarda olduğu gibi İnternet incelemele-

rinde de araştırmacının araştırma konusuna karşı ve araştırmasına dahil olanlara etik sorumluluğu önemli bir konudur. Hattâ İnternet incelemelerinde araştırmacının bu sorumluluğunun özellikle farkında olmasının gerekli olduğu söylenebilir. Çünkü İnternet üzerine çalışırken, çalışılan konu ve çalışmaya katılanlarla araştırmacının iletişimi/teması bilgisayar dolayımlı gerçekleşmektedir. Süleyman İrvan "etik"i, "Ahlâkî açıdan kabul edilebilir bireysel, kurumsal ve toplumsal değerlerin tanımlanması ve bu değerlerin insan davranışını değerlendirmenin temel ölçütü olarak kullanılması" şeklinde tanımlar (2003:51). Medya çalışanlarının etik sorumluluklarının iki farklı etik anlayış tarafından tanımlandığını belirten İrvan, birinci yaklaşımı "görevci etik anlayış", ikinci yaklaşımı ise "yararcı etik anlayış" şeklinde açıklar (52). Kısaca açıklamak gerekirse, "görevci etik anlayış", Immanuel Kant'ın koşulsuz buyruk şeklinde açıkladığı davranışın evrenselliği ilkesinden beslenir ve hiçbir koşulda amacın belli aracı ya da yolu haklı çıkaramayacağının altını çizer. John Stuart Mill'in fikirlerinde temellenen yararcı etik anlayışı ise, eylemlerin sonuçlarıyla ilgilenir ve her olayın, durumun kendi oluş ve gelişme koşulları, bağlamı içinde değerlendirilmesini önerir (52–53). İnternet araştırmalarında araştırmacının etik sorumluluğuna ilişkin bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak iki farklı kavrayış, bu iki etik yaklaşımdan beslenmektedir.

Eğer İnternet ortamındaki çeşitli tartışma gruplarının, sohbet odalarının katılımcıları üzerine bir çalışma yapılıyorsa, araştırmacının kendisine kaynaklık eden bu kullanıcıların bir anlamda "bilinmeyen" kimliklerinin ne ölçüde çalışmasında alenileştirileceğine/bilinir kılınacağına ilişkin özel bir sorumluluğu vardır. Dolayısı ile, İnternet incelemelerinde "bilgisayar dolayımlı iletişim" olgusunun yalnızca kullanıcılar temeline değil, araştırmacı-araştırmaya katılanlar ekseninde de irdelenmesi gerekmektedir. Bilgisayar dolayımlı iletişim (bundan sonra *BDİ* olarak kullanılacaktır), her şeyden önce iletişim sürecinin zaman ve uzam sınırlarını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, BDİ'in, iletişim sürecinin gerçekleşmesine yönelik olarak iki olanağı veya olasılığı vardır: Senkron(eşanlı) ya da asenkron olması gibi. Bu iki olanak veya olasılık araştırmacının araştırma sorusuna ve sorunsalına koşut, hangi araştırma yönteminden yararlanacağını, araştırma süresince karşısına çıkacak sorunları dahi etkiler. Bu nedenle, bu çalışmada BDİ'nin bu özelliklerinin İnternet incelemelerinde seçilen yöntem ve araştırmacının etik sorumluluğu üzerine yansılarının, araştırmacının BDİ ortamını incelerken karşısına çıkacak olası soru ve sorunların tartışılması amaçlanmaktadır.

Chris Mann ve Fiona Stewart da *Internet Communication and Qualitative Research* (2002) adlı çalışmalarında benzeri soruları sormaktadır: online bir araştırma gerçekleştirmek için gerekli beceriler nelerdir?; BDİ'in araştırmacılara ve katılımcılara sunduğu olanaklar ve sorun teşkil eden noktalar nelerdir?; online bir araştırmada etikli davranmak ne demektir? (6). Mann ve Stewart BDİ aracılığı ile toplanan verilerin diğer veri toplama biçimlerinden farklı olup olmadığını, bu bedensiz etkileşimin iktidar, toplumsal cinsiyet ve "ben'in" temsili gibi hususları ne şekilde etkilediğini ve en önemlisi de İnternet'in yeni araştırma biçimleri geliştirmeye katkıda bulunup bulunmadığını da çalışmalarında sorgulamaktadırlar (2002:7). İnternet incelemelerinde ortaya çıkan diğer bir soru da, bu incelemelerin ne tür ve ne ölçüde hukukî düzenlemelere tâbi olacağı hususudur. Özelikle araştırmaya katılanların kişilik haklarının korunması konusu sadece etik bir sorumluluk değil, aynı zamanda hukuksal düzenleme alanıdır (Çaplı 2002). Bu noktada İrvan'ın haklı saptamasına dikkat etmek gerekli. İrvan Hukukî düzenleme ve yaptırımın maddî olduğuna, etik sorumluluğun ise vicdani olduğuna dikkat çeker. İnternet araştırmalarının etik sorumluluğu ve hukuk sorumluluğu denildiğinde imlenen bu fark ve uygulamaları üzerinde özellikle durulmalıdır (2003:58–59). Örneğin *Avrupa Birliğinin Veri Koruma Yönergesi* ("Data Protection Directive") en azından AB sınırları içinde asgari ölçüde kişisel verilerin korunması amacı ile temel bir hukukî standart oluşturmaya çalışmıştır. Kişisel verilerin korunması konusunun bir diğer boyutu da kişilerin kendileri hakkında oluşturulan bu veri bankalarına istedikleri zaman hiçbir sınırlama olmadan ulaşma hakkının sağlanması gereğidir. Ayrıca bu veri bankalarına amacı ve yetkili kullanıcıları dışındaki erişim de hukuksal düzenleme konusu oluşturmaktadır. Hattâ İnternette en yaygın kullanılan e-posta hizmeti de kişisel bilgilerin korunması konusu ile ilgili olarak hem etik sorumluluk hem de hukukî düzenleme alanına girmektedir. E-posta yolu ile yapılan sormaca çalışmalarında katılımcının kimliğinin gizliliğinin ya da anonimliğinin korunması burada önemli bir konudur.

İnterneti inceleyen bir araştırmacının karşısına çıkacak bir diğer sorun da İnternetteki metinlerin telif hakkı sorunudur. İsterse İnternet ortamındaki web sayfalarını "metin" olarak incelesin isterse tartışma gruplarındaki söz-edimlerini "izleyicinin-katılımcının" yeniden üretimi olarak ele alsın, bu metin temeli çalışmasında, bilgisayar dolayımlı elde edilen metnin sahibinin kimin olduğu sorusunun yanıtlanması gerekir. Burada da kamunun malı olan enformasyon olgusuna başvurabilir araştırmacı

(Çaplı 2002). Araştırmacının tartışma gruplarından ya da sohbet odalarına "dahil olarak" topladığı bilgiler konusunda Ferri şu soruyu yöneltmektedir: "Elektronik iletişimin niyet edilmiş izleyicisi kimdir? Bu seni bir araştırmacı olarak kapsar mı?..." (Ferri 2000'den aktaran Mann ve Stewart 2002: 46). Bu ve benzeri sorulara verilen yanıtların başına araştırmacının BDİ ortamında "öyle edilgen bir şekilde durduğu" ve "sadece gözlem yaptığı" gelmektedir (46). Tartışma gruplarının incelenmesinde sıklıkla sorulan "izin alınıp alınmadığı" konusuna da verilen yanıtlar farklıdır. Örneğin *Project H Araştırma Grubu* kamusal olarak duyurulmuş mesajların kayıtlanması ve çözümlenmesinde izin alınmasının gerekli olmadığına karar vermiştir (Mann ve Stewart 2002:47). Görüldüğü üzere, BDİ ortamını inceleyen bir araştırmacı temel etik sorulardan tutun da hukukî düzenlemelerin alanına giren birçok soru ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorulara ilişkin araştırmacının başvurabileceği çözüm yolları, buradan itibaren, BDİ ortamının katılımcılarının-araştırmacı ile ilişkisi, araştırmadan haberdar olmaları, araştırmacının araştırma sorusunu incelerken başvurduğu yöntem, araştırmacının araştırma konusu ve araştırmasına katılanlara karşı etik sorumluluğu alt başlıkları altında irdelenecektir.

BDİ Ortamının Katılımcıların Araştırma Konusu Olduklarından Haberdar Olmaları Nasıl Mümkün?

BDİ ortamı üzerinde çalışan bir araştırmacı, eğer e-posta dolayımı ile görüşme tekniğini kullanıyorsa, e-posta yazarının araştırmaya katılması konusunda izninin alınması ve onu araştırma konusu hakkında haberdar etmek görece daha kolaydır. Ancak, sohbet odası gibi gerçek-zamanlı iletişimin gerçekleştiği BDİ biçiminde araştırmacı, ortamdakilerden nasıl izin alacaktır? Araştırmacının araştırma konusu, amaçları hakkında bilgi vermesi mümkünse bile, sohbet odasındaki iletişimin anındalığından ötürü katılımcılar araştırmacıya ne şekilde tepki göstereceklerdir? Eğer grubun ve ya odanın belirli bir yöneticisi varsa ondan araştırma ile ilgili bilgi vererek, araştırma öncesi izin alınma yoluna gidilebilir. Örneğin Norman Denzin tartışma gruplarını incelediği araştırmasında ne gruptan araştırma için izin ne de gruptaki tartışmaları alıntıladığında izin almıştır. Benzer şekilde Hodkinson'da *Goth* adlı İngiltere'deki bir hayran sitesini incelediği katılımlı gözlem çalışmasında, site yönetici ve kullanıcılarından izin almamıştır. Ortamdaki varlığının doğal etkileşimi bozacağını düşünmüş, ancak çalışmayı tamamladıktan sonra, söz edimlerini alıntıladıklarından izin almayı denemiştir (Mann ve Stewart 2002:53).

Internette sayıları giderek artan yeni-Nazi gruplarının, ırkçıların ve kökten dincilerin "nefret siteleri" de gerek e–posta zinciri ile gerekse çeşitli tartışma forumlarındaki propaganda içerikli tartışmalar ile karşımıza çıkmaktadır. Özel olarak üye olunmadığı sürece, İnternet ortamındaki tüm bu tartışmalar kamunun malı sayılmaktadır. Araştırmacının burada "metinlere" sorabileceği soru, bu sitenin sahiplerinin kimler olduğu, bu metinler aracılığı ile dolaşıma sokulan bilgilerin ne kadar kamunun yararına olduğu vb. sorulardır. Susannah R. Stern de araştırmacının online araştırma sırasında kendine ya da başkalarına zarar vereceğini duyuran iletilerle ya da web sayfaları ile karşılacabileceğine dikkat çeker (2003:250). Araştırmacı bu durumda ne yapacaktır? Bu anonim kişinin iletisine güvenecek midir? Bu kişi ya da kişiler hakkında ardyöre bilgisine nasıl ulaşacaktır? Duyurunun bağlamı nedir? Stern'in de dikkat çektiği gibi araştırmacı İnternet ortamındaki iletişim pratiklerini incelerken bu vb. olasılıklara da hazır olmalıdır. Araştırmacılar genel olarak bu tür "nefret sitelerinin" incelenmesinde "metin çözümlemesi" yapmayı yeğlemektedir. Bu tür tartışma gruplarına üyelik durumunda araştırmacı kimliği açıkça tanımladığında karşılaşacağı durum, ortamdaki katılımcıların sözlü şiddetine, örneğin cinsiyetçi hakaretlere ve tacize maruz kalmasıdır. Böyle bir durumda, araştırmacı maruz kaldığı söylemsel şiddet karşısında nasıl bir tavır takınıp, ne şekilde davranacaktır? Üstelik BDİ ortamını incelerken araştırmacının yaşı, cinsiyeti, etnik kimliği de katılımcılar ile ilişkisini özellikle güvenin kazanılması/temini konusunda önemli rol oynamaktadır. Bu etkenler göz önüne alındığında araştırmacı ortamdakilerin "güvenini" nasıl kazanacaktır?

Araştırmacının kimliğini gizleyerek ya da açıklamadan BDİ ortamına dahil olması durumunda hem araştırmacı hem de ortamın sakinleri açısından iki-yüzlü bir maskelemenin söz konusu olduğu söylenebilir. Her iki tarafın takındığı maskeler artık karnaval maskeleri değil, dijital maskelerdir. Hem araştırmacı hem de BDİ ortamının katılımcıları "gerçek" kimliklerini gizlemekte, farklı kimlikleri ortamda egzersiz etmektedir. Bu noktadan hareketle, bazı araştırmacılar online maske takma ile gerçek yaşamda maske takma ediminin farklarını da ele alan çalışmalar yapmaktadır. İnternet'de özelikle kimliğin bu şekilde gizlenebilmesinden, diğer bir deyişle farklı kimliklere bürünülebilmesinden ötürü, BDİ ortamının katılımcıları da kendisinin araştırmacı olduğunu iddia eden kişinin "gerçekten" böyle bir kimliğinin olup olmadığına nasıl güven duyacaktır? Örneğin Danimarka'daki etnik sohbet odalarında göçmen kimliğinin kurul-

ması pratiğini inceleyen araştırmacı (Bakınız bu derlemede yer alan Binark ve 2003b), önce sohbet odasındakilere "araştırmacı" olduğunu açıklamışsa da, sohbet odasının katılımcıları araştırmacının kimliğine inanmayarak, sözlü şiddet ediminde bulunmayı tercih etmişlerdir. Bu durumda araştırmacı, ortamda tıpkı Denzin'in yaptığı gibi "gözlemci" olarak kalmayı yeğlemiştir. Lori Kendall'ın da belirtiği gibi "katılımcı gözlem" tekniğinin kullanılması araştırmacının ortamın uzlaşımlarını, değer yargılarını ve kimlik oyunlarının ne şekilde hangi kurallar etrafında şekillendiğinin bilinmesini sağlar (1999:70–71). Araştırmacının söz konusu sohbet odası üzerine çalışmasında karşılaştığı diğer ilginç bir durum ise, başka bir araştırmacının ortamdaki varlığıdır. Bu kişi de genel kanalda araştırmacı olduğu bilgisini vermemiş, özel kanalda seçtiği/tıkladığı kişiler ile sohbet yaparak incelemesine veri toplamıştır. BDİ ortamındaki "öteki" araştırmacı, araştırmacının takma adını –"idil"– ilginç bulduğu için tıkladığını belirtmiş, her iki araştırmacı konuşmaya başladıklarında birbirlerinin araştırmacı olduklarından kuşku duymuşlardır. Öteki araştırmacı, Danimarka'da yaşayan göçmenlere yönelik hizmet veren bir devlet bürosunda çalıştığını, etnik sohbet odasındaki araştırma konusunun zorla evlendirme olgusu karşısında ortamdaki katılımcıların tutumlarını öğrenmek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, ortamda tanıştığı katılımcılar ile yüzyüze iletişim de kurduğunu, gerekli bulduğu durumlarda yüzyüze iletişim aracılığı ile psikolojik danışmanlık hizmeti sağladığını da sözlerine eklemiştir. Araştırmacının öteki araştırmacı ile ikinci kez karşılaşmasında, öteki araştırmacı takma adını değiştirmiş bulunmaktadır. Bunun nedeni sorulduğunda, öteki araştırmacı, Danimarka medyasında yaptığı görüşmelerden ötürü etnik sohbet odasında kimliğinin ortaya çıktığını bu nedenle takma ad değiştirip ortamda yeni bir kimliğe büründüğü şeklinde yapmıştır.

BDİ ortamını inceleyen bir araştırmacının karşılaşabileceği bir diğer etik sorumluluk içeren durum ise, araştırmasının katılımcısı ile yüzyüze iletişim kurma kararının alınmasıdır. Araştırmacı tartışma gruplarından ya da sohbet odalarından tanıdığı katılımcı ile, e-posta ya da telefon üzerinden görüşerek, yüzyüze iletişim kurmayı isteyebilir. Bu durumda araştırmaya daha etkin bir şekilde katılması talep edilen kişinin güveninin kazanılması gerekmektedir. Burada da araştırmacının ortamda tanıştığı katılımcıyı araştırma konusu ve amacı hakkına doğru ve açık bir şekilde bilgilendirmesi ve onun kişilik hakları ile mahrem alanına zarar verebilecek veri kullanımından kaçınması gerekmektedir.

Bilindiği üzere, her araştırmacı için "ötekinin sırları" değerli bir metadır." (Kulick 2000:29). Araştırmacı bu metaya ulaştığı, ötekini açtığı ölçüde başarı kazanır. Peki yi, araştırmacı kendi sırlarını, duruşunu, konumunu ne ölçüde ve ne kadar dürüst bir şekilde araştırma konusuna/katılımcılarına açar ya da açabilir? Bu da araştırmacı ve araştırmasına katılanlar arasındaki farklı iktidar konumuna işaret etmektedir. BDİ ortamını inceleyen bir araştırmacının hem kendisine hem de araştırmasının katılımcılarına yanıtlaması gereken bir soru da budur.

Araştırmacının Yöntem Seçişleri

BDİ ortamını incelerken araştırmacının başvurabileceği araştırma yöntemlerinin başında metinlerin çözümlemesi, görüşme ve katılımlı gözlem tekniği gelmektedir. E.H. Bassett ve Kathleen O'Riordan'a göre, İnternet araştırmalarında iki temel yönseme vardır. "uzam" ve metin" incelemeleri. İnternet araştırmalarında "uzam", bu uzamın nasıl kullanıldığı, uzama dahil olan toplumsal aktörlerin neler yaptığı bu uzamın toplumsal bir uzama nasıl dönüştüğü soruları ile ele alınmaktadır. İkinci yönsemede ise sanal ortamın kendisinin metin olarak ele alınmasını içerir. Bu metin ile beden ilişkisi, diğer bir deyişle bedenden arınma/bedeni geride bırakma işlemi irdelenmektedir. İnternetin metinsellik özelliğinin BDİ'e yansıları da bu ikinci yönsemede ele alınmaktadır.

Son yıllarda web sayfasını temel alan sormaca uygulaması da yaygınlaşmıştır. Burada araştırmaya katılan, sormacayı yanıtladıktan sonra "gönder" komutu ile yanıtlarını araştırmacıya iletmektedir. Bu araştırma yöntemi ucuz, hızlı ve ekonomik olmasından dolayı yeğlenmektedir. Özelikle e–ticaret yönelimli incelemelerde bu araştırma tekniği yeğlenmektedir. Bu araştırmada katılımcının kimliği ile ilgili elde edilen enformasyon için verilen yanıtlara güvenmekten başka yol yoktur. Web sitesindeki her hangi bir sormaca uygulamasında, bilgi vericinin rızasını kazanmak kolaydır. "Bu araştırmaya verdiğim yanıtların kullanılmasını kabul ediyorum" şeklindeki bir satır ile bilgi vericinin rızası kazanılabilir. Ancak daha önce tartışıldığı üzere, araştırma online yapılıyorsa bu rıza nasıl elde edilecektir? Araştırmacının karşısına çıkan etik sorunlardan biri de budur.

Bazı araştırmalar BDİ ortamında metinlerin çözümlemesi üzerine yoğunlaşarak, bu iletişim biçiminin yüzyüze iletişim biçimiyle benzerliklerini ve ya farklarını araştırmakta, kullanılan dilsel ve simgesel pratiklerin neler olduğunu hangi koşullarda kullanıldıklarını/başvurulduklarını incelemektedir. Örneğin gülme ya da ağlama simgeleri ya da diğer duy-

guları ifade edecek yüz mimikleri ve beden dilinin BDİ ortamında simgesel dile nasıl dönüştürüldüğü incelenmektedir.

Ancak, Don Slater'e göre (2002:541) BDİ ortamının incelemesinde sıklıkla başvurulan yöntem etnografik alan araştırması ya da katılımlı gözlem tekniğidir. Online toplulukların tartışmaları ve diğer etkinliklerine dahil olan araştırmacı araştırma sorunsalı ile ilgili zengin verilere anında ulaşabilmektedir. Bu nedenle katılımlı gözlem tekniği BDİ ortamını inceleyen araştırmalarda tercih edilmektedir. Online topluluğun katılımcıları, onların kimlik oyunları/kurguları, dilsel ve simgesel pratiklerini araştırmacı da bizzat ortamın içinden birisi olarak gözlemekte, grubun kurallarını ve değerlerini öğrenmektedir (Kendall 1999). Araştırmacının online gruplar içinde yaptığı görüşmelerde karşısındaki en önemli sorun bilgi vericilerinin kimliklerine ilişkin verdikleri bilgilerin ne kadar doğru olduğu konusudur. Kendisinin kadın olduğunu söyleyen biri "gerçek" yaşamda erkek olabilir ya da tam tersi... İnternette kimlik gizlenmesi ile ilgili en bilinen olay, kadınların sorunlarını dinleyen bir ağ üzerinde kendisini "Joan" adlı özürlü bir kadın psikiyatrist olarak tanıtan kişinin aslında bir erkek olduğunun açığa çıkmasıdır (Mann ve Stewart 2002:55). Psikiyatristin gerçek cinsiyeti ortaya çıktığında, kadın katılımcılardan bazıları deneyimlerini "bilişsel tecavüz" şeklinde nitelendirmişlerdir. Böyle bir durumda araştırmacı bilgi vericinin dilsel pratiklerine bakarak toplumsal cinsiyetini teyit etmeye çalışmaktadır. Ya da neden online topluluklar içinde kimlik kurgusu oyunlarının egzersiz edildiğini incelemeye yönelmekte, bu kimlik egzersizlerinin hangi koşullarda ve bağlamlarda nasıl geliştiğini çözümlemektedir. Bazı araştırmacılar online grup ilişkilerinin gerçek yaşama ve yüzyüze iletişim ortamına taşınma durumlarını incelemekte, bilgi vericiler ile görüşmeler yapmaktadır. BDİ ortamının katılımcıları yüzyüze iletişim ortamı ile bu ortamı nasıl ayırt etmektedir, neden ayırt etmektedir vb. soruları sorarlar. Örneğin sohbet odasında sanal seks yapan ya da yapmaktan hoşlanan bilgi verici bu edimini telefon ile sekse taşımakta mıdır? Sohbet odasındaki partnerleri/eşleri ile yüzyüze iletişim ortamında buluşmakta mıdır? Diğer bir deyişle BDİ'nin bedensizleşmiş/bedenden arı etkileşim ne zaman bedene geri bürünmektedir? BDİ ortamında araştırmacı bireyin farklı etkinliklerini de inceleyebilir. Örneğin farklı e-posta adreslerine sahip olma, farklı tartışma ve sohbet gruplarına farklı takma adlar ile üyelik durumlarında bu kimlik kurgularının toplumsa, kültürel ve psikolojik nedenleri incelenebilmektedir. Sohbet odalarını inceleyen bir araştırmacı, bu odalardaki temsil ilişkile-

rini, diğer bir deyişle iktidar ilişkisini de ele alabilir. Bu tür araştırma sorularından hareket eden araştırmacılar çoğunlukla etnografik alan araştırması yapmakta, katılımlı gözlem tekniğini kullanmaktadır. Ayrıca, ortamda katılımcıların kullandıkları dilsel pratikleri, Denzin'in deyişi ile "siber konuşma"yı (cybertalk) (1999) da metin çözümlemesi tekniklerine başvurarak incelerler.

Araştırmacının BDİ ortamını incelemesi için ya doğrudan ya da dolaylı metinlere gereksinimi vardır. Bu gereksinimden dolayı ya onlardan biri imiş-çesine "içeride" olacaktır. Bu da iki şekilde gerçekleşir: ya kendini gizler ya da onlara uyar. Ya da araştırmacı araştırma konusu ve katılımcıları arasına "mesafe" koyar, diğer bir deyişle "dışarıda" olmayı seçer. Dorinne Kondo bu bilimsel mesafeyi "hiçbir yerden bakış" olarak tanımlar. İnternet incelemelerinde araştırmacının neden içeride olması gerektiğini Kendall çalışmasında tartışmıştır (1999). Bu nedenle İnternet araştırmaları artık "sanal etnografi" ("virtual ethnography")[1] olarak adlandırılmaktadır (Hine 2000).[2] Bu kurulan benzerlikten dolayı, çalışmanın bundan sonraki kısmında İnternet incelemelerinde araştırmacının özdüşünümselliği konusunu ele alınacaktır.

İnterneti İncelerken Etik Sorumluluğun Muhasebesini Yapma(ma)k: Araştırmacının Ne Bulduğunun Yanı Sıra Ne Yaptığı Sorusunun Önemi

Araştırmacılar genellikle araştırma konuları ile girdikleri ilişkinin "nesnel" ve "mesafeli" olduğunu iddia ederler. Oysa araştırma süresince, araştırma konusu (ve katılımcıları) ile karşılıklı bir deneyim yaşarlar. Bu

[1] Philip N. Howard "virtual ethnography" yerine "network ethnography" kavramını ve yöntemini önermektedir. Howard'a göre, "şebeke etnografisi", araştırmacının toplumsal şebekeleri ve aralarındaki ilişkileri daha sağlıklı bir şekilde ele almasına olanak sağlar ve derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilen verilerin birer yığına dönüşmesini önler. Bakınız: Philip N.Howard (2003)"Network etnography and the hypermedia organization: new media, new organizations, new methods" *New Media & Society*. 4(4):550–574.

[2] Klaus Braun Jensen'e göre Internet araştırmalarında teknik yapı, dolayımlanmış iletişim biçimi ve toplumsal aktörler bağlam vurgusu ile birlikte ele alınmalıdır (2000). Jensen'e göre bağlamda ne vardır ya da bağlam nerededir soruları yanlış sorulardır. Bağlam, eylemin materyal zaman ve uzamda, eyleme yönelik söylemsel pratikte, eylemenin toplumsal ve tarihsel eğiliminde şekillenmektedir. Jensen hattabağlam vurgusunu, anlam/anlamlandırma ne zaman anlam/anlamlandırmadır şeklinde dile getirmektedir. Jensen'e göre bu sorunun yanıtı için, kurumsal niyet, söylemsel pratikler ve kurallar olarak alımlama (reception) ele alınmalı, İnternetin sanal etnografisi üzerine gerçekleştirilecek çalışmalar bu yönde gelişmelidir. (2000).

yaşanan deneyimi dile getirmek ve araştırmacının kendi üstündeki etkilerini sorgulamak "refleksivite" sürecine işaret eder. Emine Onaran-İncirlioğlu bu süreci "eleştirel okur-yazarlık" olarak adlandırır ve eleştirel olmayı, "...hem baktığımız konuyu hem de kendimizi sorgulama[k]" şeklinde tanımlar (2003:73). Araştırmacı araştırma süreci sırasında bir(her) anlamda araştırma konusu (ve katılımcıları) ile duygusal ilişkiye girer, onların duygulanım dünyalarına ve kendilerini kurma sürecine dahil olur. Bu dahil olma deneyimini kendi kimlik inşasına ve konumuna da taşır. Örneğin kültürlerarası iletişim çalışması yapan bir araştırmacı, ötekine duyduğu ilginin ve onu görme biçiminin kendi konumu üzerine düşünümün de farkında olmalıdır. Aslında "düşünüm" konusu, araştırma etiği ile yakından ilgilidir. Katılımcıların yaşamlarına dahil olmanın sınırı nedir? (Dubisch 2000).

Don Kulick "refleksivite" (öz-düşünüm) konusunun antropolojide nasıl önemli bir sorun haline geldiğini şu şekilde açıklamaktadır: "...bu terim, her şeyden önce, vaktiyle problematik olmayan bir şeyi problem haline getiriyor: Etnograf kişiliği. Vaktiyle kendinden emin olan bu kişiliği problematize etmek, onu inceleme ve eleştiriye tabii tutmak anlamına geldi: 'Biliyor' olmasının temeli nedir?" diye soruyor artık insanlar, "Bilgisini nasıl topluyor?", "Anlatılarını nasıl yazıyor?", "Kimin için?", "Hangi hususta?" (2000:16).

Tüm bu sorular araştırmada "nesnellik" mitinin gücünü yerinden eder. Clifford Geertz "bilimde/araştırmada nesnellik" mitinin, tutku, görecelik, sezgicilik ve önyargıyı; "doğruluk" mitinin ise hassaslık, sadakat, ikna edicilik ve özgünlüğü gizlemeye çalıştığına dikkat çeker. Geertz şu soruyu sorar: "Öyleyse belli bir gerçeklik tanımına ilişkin konuşmalarımız kaynağını nerede bulur?" Araştırmacının kaygısı "sahiden olup bitenleri" anlatmaktır. Ancak onun da yaptığı kendi duruşundan "gerçekliğe" ilişkin durum tanımları üretmektir. Geertz'e göre: "Araştırmacının "gerçeğin ardından" koşma/gitme çabası ikili bir kelime oyununu imler: ilkinde araştırmacı gerçekleri arar, yani ileri doğru olan bir süreçte geriye doğru olayların anlaşılabileceği ana yol; ikinci olarak da "gerçeğin" kendisinin belirsizliği, ne olunduğunun dahi bilinmemesidir" (2001:200).

Araştırmacının "(öz)düşünümselliği", "gerçeği" ya da "olup-biteni" anlama ve anlatma çabasında/girişiminde zihninde neleri ne şekilde ve neden toplumsal olarak kurguladığını, soyutladığını; diğer bir deyişle hangi soruları neden sorduğunu ve neleri neden ve nasıl dışladığının far-

kında olması şeklinde tarif edilebilir. "Düşünüm" süreci, araştırmacının kendi kendisi ile satranç oynamasıdır: Araştırmacının hem siyah hem de beyaz taşlarla oynamaktan farklılaşması içinse, araştırmacı kendi ben'ini sorgulaması, kendi ben'i ve araştırma konusu arasındaki boşluğu nasıl tarif ettiğine bakması da gerekmektedir. Araştırmacının kimliği de durağan değildir, etkileşim içine girdikleri ile birlikte yeniden yapılanmaktadır.

Jill Dubisch "kadın antropolog" olarak, araştırma öznesi ile ilişkisine şu eleştiriyi yöneltir: "Bu niçin böyledir? Yoksa bir etik meselesi midir? İnformantlarımızla [bilgi vericilerimizle] hemen hemen başka her şeyi yaparız. Yaşamlarını paylaşır, onlarla birlikte yer, ritüellerine katılır, ailelerinin parçası ve hatta yakın arkadaş bile oluruz. Ve kimileyin yaşam boyu süren dostluklar kurarız. Bununla beraber; onları amaçlarımıza ulaşmak için kullanırız. Halka açık ortamlarda yaşamlarının özel ve çok yakın yanları üzerine yazar ve konuşur, yaşamlarını kendi profesyonel maksatlarımız için kullanırız." (2000:49)

Televizyon pembe dizilerinin hayran gruplarının İnternet üzerindeki haber gruplarındaki etkinliklerini ve hayran topluluğu olarak kendilerini yeniden ve yeniden üretme pratiklerini inceleyen Nancy K. Baym'de önce kendisinin tv. pembe dizi hayranına nasıl dönüştüğünü ve kısaca r.a.t.s. (rec.arts.tv.soaps) olarak adlandırılan hayran tartışma grubu ile kurduğu ilişkiyi anlatarak araştırmasına başlamaktadır (2000: 1–33). Baym, 1990 yılında r.a.t.s'a katıldığını, 1993 yılından itibaren ise r.a.t.s.daki hayran topluluğu olgusu üzerine yazmaya başladığını belirtmektedir (24). Baym'ın haber grubu ortamındaki varlığı "katılımlı gözlem"şeklinde gerçekleşmiştir. Haber grubu araştırmacıya araştırmasında yardımcı olurken, Baym haber grubu üyelerinin etkileşimi üzerinde etki yaratmamaya özellikle dikkat etmiştir. Araştırmacının gruba ilk katıldığı yıl ile araştırmayı yaptığı yıl arasındaki grup içi tutumu ve davranışı farklılaşmıştır. Araştırmacı online katılımlı gözlemin yanı sıra, e–postaların da söylem çözümlemesini yapmıştır (25). Baym, 1998 yılında gruba dönerek, geçen süre zarfında haber grubunda etkinliklerini sürdüren hayran grubu topluluğunun kendi içinde bir dönüşüm geçirip geçirmediğini incelemiştir. Baym araştırmasının sonunda bu ve benzeri haber gruplarındaki ortaya çıkan tartışmalarda ne tür üyelerin söylemsel pratiklerinin yönlendirici olduğunun yeni araştırma sorusu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Baym, ayrıca, araç, konu, amaçlar, katılımcılar ve offline bağlam arasındaki ilişkinin de araştırmacı tarafından kurulması gerektiğini belirtir

(201). Çünkü online grup etkinliği ve üyeliği offline bağlama da yansımaktadır. Baym bu yansımanın biçemlerinin ve koşullarının araştırılmasını önermektedir.

İnternet üzerinde bir araştırmacı ister tartışma grupları üyelerinin arasındaki ilişkileri isterse bir metin olarak BDİ'i incelemek istesin, incelediği ortamın veya metnin kamuya ne kadar açık olduğu sorusu önemlidir. Bazı ortam ve metinler sadece üyelere açıktır. Böyle örneklerde, bu grupların aktörlerinin ilişkilerini ve metinlerini araştırmanın "metası" haline getirmek etik bir sorundur. İzin alınmasının gereğinin yanında, ortamın katılımcılarının ve metni üretenlerinin takma adlarının dahi değiştirilmesi gerekir. Dag Elgesem'e göre online bir ortamda araştırmacının varlığı edilgen bir gözlemci konumunda ise bu noktada bir sorun yoktur. Ne zaman ki araştırmacı ortamı katılımcıların iznini almadan kayıtlamaya başlıyorsa etik bir sorun ortaya çıkıyor demektir. Ancak, siteye erişim tüm kamuya açıksa burada toplanan verilerin olduğu gibi aktarılması etik bir sorun teşkil eder mi? Bu soruya hiç kuşkusuz tek bir yanıt verilmemektedir. Bu soruya Elgesem'in yanıtı, BDİ ortamının kamuya açık olması özelliğinin önemli olmadığı, tam tersine önemli olanın ortamdaki katılımcıların dahil oldukları ortamda yaptıkları söz–edimlerini belli amaçlarla yaptıkları şeklindedir (Sharf 1999: 246–247). Barbara F. Scharf'ın İnternetteki göğüs kanseri listesinde yaklaşık sekiz ay süren katılımlı gözlem tekniğini kullandığı araştırma deneyiminin sonucu ve araştırmacının etik sorumluluğuna ilişkin yaptığı değerlendirmesi de çalışmanın bu bölümündeki tartışmalar için oldukça yol göstericidir. Sharf'a göre, araştırmacı BDİ ortamının katılımcılarına araştırma süresince ve sonrasında araştırmanın "iyiliği" veya araştırmacının "çıkarı" adına kesinlikle zarar verici bir edimde bulunmamalıdır. BDİ ortamının katılımcılarına araştırmacı kendini ve araştırmasının amacını açık ve doğru bir şekilde tanıtmalıdır. Araştırmacı, ortamdaki katılımcının söz edimlerinden yararlanacaksa, mümkün olduğu ölçüde doğrudan iletişim kurarak onun rızasını, iznini almaya çalışmalıdır. Ayrıca, çalışması ile ilgili olarak ortamdaki katılımcılardan beslem yanıkı almaya özen göstermelidir (1999: 253–254). BDİ ortamını inceleyen bazı araştırmacılar kişilik hakları ve mahrem alanın korunması amacı ile katılımcıların ortamdaki takma adlarını da değiştirme kararı alabilir. Örneğin, Sherry Turkle, kendi araştırması ile ilgili olarak, İnternet ortamındaki kimlikleri gerçek yaşamdaki kimliklerinin ayrılmaz parçası haline gelen kişilerin, MUD ("multi user dun-

geon/dimension/domain") adlarını, karakter adlarını ve kent adlarını değiştirdiğini belirtmektedir (1995:324). Böylece araştırma konusu haline gelen kimliklerin anonimliğini korumuş bulunmaktadır.

Tartışma grubunun, sohbet odasının ya da posta listesinin katılımcılarının "gerçek yaşamdaki" kimliklerine her hangi bir şekilde zarar verilmiyorsa, böyle bir olasılık çok düşükse ortamda elde edilen "aleni" verilerin olduğu gibi bir kere daha "alenileştirilmesine" sakınca yoktur kimi araştırmacılara göre. Charles Ess de bu iki farklı etik yaklaşımın/duruşun araştırmacılar arasında süregelen bir tartışma olduğuna dikkat çeker. Steve Jones'a göre etik kurallara uygun bir siber uzam araştırması yapmanın etik konular içeren her hangi bir etik duruş sahibi araştırma yapmaktan farkı yoktur (1999). Bu tartışmada her araştırmacıya kalan şey, hukukî düzenlemeler bir yana bırakılırsa, doğru şeyi, doğru zamanda, doğru nedenle, doğru şekilde yaptığına duyduğu inanç ve bunun yansılarının farkındalığıdır. Araştırmacı burada kendisine şu soruları yöneltmelidir: gözlem, kayıt ve duyurma arasındaki etik farklar nelerdir?; öznenin rızası kazanmak hangi koşullarda mutlaka gereklidir?; kamusal ve mahrem olan arasındaki fark nerede başlar ve biter?; bilgi vericilerin sağladıkları bilgilerin kullanımı ile ilgili beklentileri nelerdir (Elgesem).

Rafael Capurro ve Christoph Pingel gibi araştırmacılar ise İnternet incelemelerin varlığa ilişkin konumlandırma biçimlerini değiştirdiğini öne sürerek, İnternet araştırmalarında "dijital ontoloji"nin kalış noktasını oluşturduğunu belirterek, bedensizleşmiş iletişim biçiminin ve online varoluşun hem araştırma konusu hem de araştırmacı üzerindeki yansılarına dikkat çekerler. Capuro ve Pingel online iletişim araştırmasında temel etik soruları şu şekilde sıralarlar: online kimlik sorunu, online dil sorunu, online rıza ve güvenilirlilik sorunu. Online kimlik sorunu, ortamdaki kimlik kurgusunun araştırma verisi olarak "aleni" kılınması durumunda, bu sanal kimliğin ardındaki bedenli/beden sahibi kimliğin doğrudan ya da dolaylı zarar görüp görmeyeceği konusudur. Online dil sorunu ise, ortamda kullanılan dilsel pratiklerin bedeni ve kültürü de içerdiği noktasına dikkat edilmesi gereğidir. Online rıza ve güvenirlilik sorunu ise Avrupa Konseyi'inin Oviedo'da 1997 de kabul edilen "İnsan Hakları ile Biyoloji ve Tıbbın Uygulanmasında İnsan Olmanın Kutsallığı Sözleşmesi"nin 5. maddesindeki genel kural ile yakından ilişkilidir. Bu genel kural sağlık alanındaki uygulamalarda, bireyin özgür bir şekilde ve bilgilendirilmiş olarak rızasının kazanılmasıdır. Capuro ve Pingel "özgür

ve bilgilendirilmiş" şekilde rızanın alınması kuralını online iletişim araştırmasına da uygulanmasını önermektedir. Bu noktada ABD de ve AB'deki araştırmacının etik sorumluluğuna ilişkin yaklaşımın farklılaştığını belirtelim. ABD'de yararcı yaklaşım, AB'de ise özellikle Kantçı etik yaklaşım egemendir. Capuro ve Pingel bu durumda, ortak etik kurallarda uzlaşılmasının hem dijital hem de gerçek kimlikler için yararlı ve gerekli olduğunu belirtirler. Bu genel ve temel etik kurallar ise, dijital kimliğin araştırılmasından etkilenebilecek bedenli kimliğe saygı gösterilmesi, online araştırılan insanların çıkarlarına ve değer yargılarına saygı gösterilmesi, onlara etkin ve özgür bir şekilde araştırma sürecine katılma olanağının tanınması, siyasal ve/ya özel bedenlerin araç–yönelimli çözümlemesinin kötüye kullanılmasının ortaya çıkartılması, online araştırmacıların toplumsal sorumluluk duyacakları ortamın geliştirilmesi, online araştırmacıların kendi kültürlerinden kaynaklanan cinsiyetçi ve ırkçı önyargıların farkında olması gereği vb. şeklinde sıralanabilir. Capuro ve Pingel'in bu evrensel etik kurallar önerileri değerlendirildiğinde, araştırma konusuna duyarlı ve düşünümselliğe önem veren bir etik anlayışını önerdikleri görülmektedir.

Bu çalışmada da kısaca İnternet'i ve/veya BDİ iletişim ortamını incelerken araştırmacının karşısına çıkacak olası yöntem ve etik sorunları ele alınmıştır. Her şeyden önce, İnterneti incelerken etik sorumluluk araştırmacının kendisine aittir. Araştırmacının omzundan bakıp onun doğru yapıp yapmadığını söyleyecek bir kişi yoktur. Araştırmacıya yol gösterecek olan etik ilke, araştırmacının öz-düşünümselliğinin kendisidir. Araştırmacı kendi etik sorumluluğunu ne kadar içselleştirse, diğer bir deyişle katılımcılarını fiziksel ve psikolojik olarak istismar etmiyorsa; onların kişisel çıkarlarını kendi çıkarı için kullanıp yönlendirmiyorsa; kişilik hakları ile öz-saygılarını, özel yaşamlarının gizliliği ile kimliklerinin anonimliğini koruyorsa; toplumda yeni eşitsizlik ilişkileri yaratmıyorsa (Balcı 2001); araştırma konusu ve araştırmasına katılanlar ile o kadar *doğru, dürüst, âdil ve dengeli ilişki,– etik ilkerden beslenen iletişim* – kurabilir.

GİRİŞ

Alankuş, S. (der.) (2003) *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
Baudrillard, J. (1998) *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev.: O. Adanır, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
Castells, M. (2005) *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1, Ağ Toplumlarının Yükselişi*, Çev.: E. Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniv. Yay.
Cogito (2002) "İnternet: Üçüncü Devrim?" özel sayı, no. 30, Kış.
Demez, G. (2005) *Kabadayıdan Sanal Delikanlıya: Değişen Erkek İmgesi*. İstanbul: Babil Yayınları.
Geray, H. (1994) *Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal bir Yaklaşım*, Ankara: Kılıçaslan Matbaası.
Geray, H. (2002) *İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeyinde Yeni Medya Politikaları*, Ankara: Ütopya.
Gürcan, İ. (1999) *Sanal Gazetecilik*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
Kozanoğlu, C. (1997) *İnternet, Dolunay, Cemaat*, İstanbul: İletişim.
Lyon, D. (1997) *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*, Çev.: D. Hattaoğlu, İstanbul: Sarmal.
Mutlu, E. (2001) "Ne Olacak Bu Kamu Yayıncılarının Hali?", *Medya Politikaları*. D. B. Kejanlıoğlu, S. Çelenk, G. Adaklı (der.) içinde, Ankara: İmge, 23–78.
Robins, K. (1999) *İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası*, Çev.: N. Türkoğlu, İstanbul: Ayrıntı.
Springer, C. (1998) *Elektronik Eros*, Çev.: H. Güneş, İstanbul: Sarmal.
Timisi, N. (2003) *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost.
Virilio, P. (2003) *Enformasyon Bombası*. Çev.: K. Şahin, İstanbul: Metis.
Yedig, S. ve H. Akman (der.) (2001) *İnternet Çağında Gazetecilik*, İstanbul: Metis.
Yılmaz, E. (2005) "Bir İnternet Sitesinde Rastladım Size" *Sanat ve Sosyoloji*. Aylın Dikmen Özarslan "(der.) içinde". İstanbul: Bağlam, 119-127.

I. İNTERNETİ DÜŞÜNMEK: KURAMSAL AÇILIMLAR

1. Bir Teknoloji Söyleminden Parçalar: Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Kuramlarına Tarihsel Bakış—

Akgül, M. (1995) "Alvin Toffler, İnternet ve Ulusal Ağ", *Yeni Yüzyıl*, 25 Kasım.
Arendt, H. (1984) *İnsanlık Durumu*, Çev.: B. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
Armitage, J. (1999) "Machinic Modulations: New Cultural Theory & Technopolitics", *Angelaki*, 4 (2).
Bakardjieva, M. ve R. Smith (2001) "The Internet in Everyday Life: Computer Networking from the Standpoint of the Domestic User", *New Media and Society*, 3(1).
Baquiast, J.–P. (1998) "De Pierre Bourdieu en particulier et de l'Internet en général. *Admiroutes*, 28 Ağustos.
Benhabib, Ş. (1999) *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, Çev.: M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Cleaver, H. (1998) "The Zapatistas and the Electronic Fabric of Struggle", *Zapatista!: Reinventing Revolution in Mexico* içinde, der. J. Holloway, E. Pelaez ve E. Pelaez , Chicago: Pluto Press.
Deleuze, G. ve F. Guattari (1999 [1973]) *L'Anti-Oedipe: Capitalisme et Schizophrénie*, Paris: Les Editions de Minuit.
Enzensberger, H. M. (2000 [1974]) "Constituents of a Theory of the Media", *Theories*

of the New Media: A Historical Perspective içinde, der. J. T. Caldwell. Londra: Athlone Press.
Feenberg, A. (1992) "Subversive Rationalization: Technology, Power And Democracy", *Inquiry*, 35: 3 (4).
Gibson, W. (1998 [1984]) *Neuromancer*, Çev.: M. Altıntaş. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
Global Information Society, http://www.g7.fed.us
Gore, A. (1994) Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Açılış Konuşması: www.eff.org/pub/GII_NII/Govt_docs/gii_gore_buenos_aires.speech_
Harraway, D. (1991) *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge.
Hauben, M. (1992) "The Net and Netizens: The Impact the Net Has on People's Lives", http://www.columbia.edu/~hauben
Hayles, K. (1999) *How We Became Post–human: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics*. Chicago: University of Chicago Press.
Keane, J. (1995) "Structural Transformations of the Public Sphere", *Communication Review*, 1(1).
Kellner, D. (t.y.) "Baudrillard a New McLuhan?" http://www.uta.edu/huma/illuminations/kell26.htm
Kellner, D. (1999) "Virilio, War and Technology", *Theory, Culture & Society* 16 (5/6).
Kroker, A. (1984) *Technology and the Canadian Mind*, Montréal: New World Press.
Kroker, A. ve M. A. Weinstein (2000) "The Theory of the Virtual Class", *Theories of the New Media: A Historical Perspective* içinde, der. John Thornton Caldwell. Londra: Athlone Press.
Kuhn, T. (1991 [1962]) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev.: N. Kuyaş, İstanbul: Alan Yayıncılık.
Latour, B. (2002) "Morality and Technology: The End of the Means", *Theory, Culture & Society*, 19 (5/6).
Marcuse, H. (1998) *Technology, War and Fascism, Collected Papers of Herbert Marcuse*, 1. cilt, der. D. Kellner, Londra ve New York: Routledge.
Marshall, J. (t.y.) "History and Social Aspects of the Internet and its Creation" http://www.geocities.com/jpmarshallgeo/thesis/nethist2.rtf
Mattelart, A. (2000) "Comment est né le mythe d'Internet", *Le Monde Diplomatique*, Ağustos.
Mengal, P. (1998). "Cybernétique, histoire d'un mot", *Res Publica* n°18.
Minc, A. (1995) *Yeni Ortaçağ*, Çev.: M.A. Ağaoğulları, Ankara: İmge Yayınları.
Mules, W. (2000) "Virtual Culture, Time and Images: Beyond Representation", *M/C: A Journal of Media and Culture*, 3(2), http://www.api–network.com/mc/0005/images.html
Musso, P. (2000) "Le Cyberespace, Figure de l'Utopie Technologique Réticulaire", *Sociologie et Sociétés*, 32 (2).
Robins, K. (1998) "New Media and Knowledge", *New Media and Society*, 1(1).
Robins, K. ve F. Webster (1999) *Times of the Technoculture: From the Information Society to the Virtual Life*, New York: Routledge.
Russell, A. (2001) "The Zapatistas Online: Shifting the Discourse of Globalization", *Gazette*, 63 (5).
Sassen, S. (2000) "Digital Networks and the State: Some Governance Questions", *Theory, Culture and Society*, 17(4).
Serres, M. (1997) "La Rédemption du Savoir" – Propos recueuillis par Luis Join–Lambert et Pierre Klein, *Quart Monde*, özel sayı "Des Autoroutes pour tous", n° 163, Mart.
Shannon, C.E (1948) "A Mathematical Theory of Communication", *The Bell System Technical Journal*, Vol. 27, .379–423, 623–656, July, October.
Virilio, P. (1995) "Global Algorithm 1.7: The Silence of the Lambs: Paul Virilio in Con-

versation", *Ctheory*.
Wilhelm, A. (2000) *Democracy in a Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*, New York: Routledge.
Wise, J. M. (1996) "Culture and Technology", *Post–Socialist Culture in Global Context* konferansına sunulan bildiri, Sen Petersburg, Rusya.

2. İnternetin Ekonomi Politiği

Acun, R. (2000). *Internet ve Telif Hakları*. http://www.history.hacettepe.edu.tr
Baird, Z. (2002). "Governing the İnternet: Engaging Governments, Business and Non-Profits". *Foreign Affairs*. 81(6). 15–20.
Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I*. Padstow: Blackwell Publishers
Ertürk, İ. (2002). "İnternet ve Ekonomik Etkileri". *Cogito, İnternet Üçüncü Devrim mi?*., 30. 195–203.
Evagora, A. (1997). *World Wide Weight. tele.com*. September 1997. http://www.teledot.com/ 0997/features/tdc0997/globe.html.
g3plus (1999). "Spring 1999 Internet Demographic Survey". http://www.g3plus.net/content/ecommerce_facts.html
Garnham, N. (1997)."Editorial". *Media Culture and Society*. 19(4). 499–501.
Geray, H. (1994). *Yeni İletişim Teknolojileri*. Ankara: Kılıçaslan Matbaası
Geray, H. (2002). *İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları*. Ankara: Ütopya Yayınevi
Golding, P., Murdock, G. (1991). "Culture, Communications and Political Economy". *Mass Media and Society*. J. Curran, M. Gurevitch "(der.) içinde". London: Edward Arnold. 15–32.
Hobsbawm, E.J. (2000). *Devrim Çağı*. Ankara: Dost Yayınları.
Hollick, C. (2001). "After the Ball was Over". *CentrePiece*. 6(3). 18–21.
Huston H., vd. (1992). "Connectivity within the Internet– A Commentary". http://www.iepg.org/docs/IEPG–connect.html
Kinsella, N.S. (2001). "Against Intellectual Property". *Journal of Libertarian Studies*. 15(2). 1–53.
Mansell, R. (1993). *The New Telecommunications*. London: Sage.
Martin, B. (1998). *Information Liberation*. London: Freedom Press.
Molitor, G. (2001). "5 Forces Transforming Communications". *Futurist*. 35 (5). 32–37.
Mosco, V. (1998). "Political Economy, Communication, and Labor". *Labor in the Making of the "Information Society"*. G. Sussman, J.A. Lent "(der.) içinde". USA: Hampton Press. 13–38.
Mowery, D.C., Simcoe, T. (2002). "Is the Internet a US Invention?– an Economic and Technological History of Computer Networking". *Research Policy*. 1416(2002), 1–19
Murdock G., Golding P. (1989). "Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of Privatized Communications". *Journal of Communication*. 39(3). 180–195.
Özdemir, Ö. (1998). *Uluslararası Enformasyon Akışı ve Yeni İletişim Teknolojileri: İnternetin Ticarileştirilmesinin Türkiye Örnek Olayındaki Etkileri*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Pastore, M. (2000). "Web Pages by Language". http://cyberatlas.internet.com/big_picture/ demographics/article/0,1323,5901_408521,00.html.
Petras, J. (2002). *Küreselleşme ve Direniş*. İstanbul: Adonis.
Porter, V. (1989). "Copyright: The New Protectionism". *Inter Media*. 17(1). 10–17.
Schiller, D. (1999). *Digital Capitalism*. USA: MIT Press.
Schneider, V. (1997). "Different Roads to the Information Society? Comparing U.S. and European Approaches from a Public Policy Perspective". *The Social Shaping of In-*

formation Superhighways. H. Kubicek, W.H. Dutton, R. Williams "(der.) içinde".. Frankfurt: Campus Verlag. 339–357.
Stevenson, R. (1988). *Communication and the Third World: the Global Politics of Information*. USA:Longman.
Tsui, L.S. (1991). "The Use of New Communication Technologies in Third World Countries: A Comparison of Perspectives". *Gazette*. 48(2). 71–72.
Verhoest, P. (2000). "The Myth of Universal Service: Hermeneutic Considerations and Political Recommendations". *Media Culture and Society*. 22(5). 595–610

3. İnternette Röntgencilik:Çağdaş ahlâkın Öznesi Üzerine

Abounesh, A. & A. Clayton. (1999). "Compulsive Voyeurism and Exhibitionism: A Clinical Response to Paroxetine." *Archives of Sexual Behavior*, 28(1): 23–30.
Alexander, M. C. (2002). *Harvard Journal of Law & Public Policy* 25(3): 977–1030.
Bains, P. (2001). "Subjectless Subjectivities." *Deleuze and Guattari, Volume II* Gary. Genosko "(der.) içinde". Florence, KY: Routledge. 927–945.
Balibar, E. (2003). "Structuralism: A Destitution of the Subject?" *Differences* 14(1): 1–21.
Berman, M. (1988). *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. New York: Viking Penguin.
Friegelman, W. (1974). "Peeping: The Pattern of Voyeurism Among Construction Workers". *Urban Life and Culture*, 3(1): 35–49.
Guattari, F. (1995). *Chaosmosis; An Ethico–Aesthetic Paradigm*. Çev. Paul Bains ve Julian Pefanis. Sydney: Poer Publications.
Heim, M. (1993). "The Erotic Ontology of Cyberspace". The Metaphysics of Virtual Reality. Michael Heim (der.)içinde. New York: Oxford University Press. 82–108.
Jay, M. (1993). *Dowcast eyes: The denigration of vision in twentieth–century French thought*. Berkeley: University of California Press.
Lacan, J. (2001). *Écrits*. Florence, KY: Routledge.
Leibniz, G. W. (2001) *The Monodology*. Çev. Robert Latta. South Bend, IN.: Infomotions Inc.
Lowe, D. M. (1982). *History of Bourgeois Perception*. Chicago: The University of Chicago Press.
Metz, C. (1975) "The Imaginary Signifier." *Screen* 16(3).
Moulthrop, S. (1994). "Rhizome and Resistance: Hypertext and the Dreams of a New Culture." *Hyper/Text/Theory*. George Landow "(der.) içinde". Baltimore: Johns Hopkins University Press. 299–319.
Murphie, A. (2001). "Putting the Virtual Back into VR." *Shock to Thought: Expressions After Deleuze & Guattari*. Brian Massumi "(der.) içinde". Florence, KY: Routledge. 188–214.
Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of internet*. New York: Simon & Schuster.
Young, R. (2002). "Sexuality and the internet." *Science and Culture* 11(2): 215–224.
Yüksel, M. (2003). "Modernleşme ve Mahremiyet." *Kültür ve İletişim* 6(1): 75–108.
Zizek, S. (1996). "From Virtual Reality to the Virtualization of Reality *Electronic Culture: Technology and Visual Representation*. ." Timothy Druckrey "(der.) içinde". New York: Aperture.
Zizek, S. (1997). *The Plague of Fantasies*. Londra ve New York: Verso.
Zizek, S. (1999). "Kant with (or against) Sade." *The ZiZekReader*. Elizabeth Wright "(der.) içinde". Oxford: Blackwell Publishers.
Zupancic, A. (2000). *Ethics of the Real: Kant, Lacan*. Londra ve New York: Verso.

II. İNTERNET KULLANIM ÖRÜNTÜLERİ

4. Sanallığın Gerçekliği:İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi

Anderson, B.(1993) *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev.: İskender Savaşır, *İstanbul: Metis*.

Baudrillard, J. (1998) *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev.: Oğuz Adanır. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Bellman, B. Tindimubona, A., and Arias, A., Jr.(1993). *Technology transfer in global networking:Capacity building in Africa and Latin America. In Global networks: Computers and international communication*, "(der.) içinde" L. Harasim, Cambridge, MA: MIT Press,

Benedikt, M. (1991) *Cyberspace:* First *Steps*.. Cambridge: MID Press.

Castells, M.(1997) *End of Millenium*. Oxford: Blackwell.

Docter, S. Ve W.H.Dutton. (1998) " The First Amendement online: Santa Monika's Public Electronic Netwok" içinde *Cyberdemocracy: Technology, cities and civic networks*. Roza Tsagarousianou, D. Tambini, Cathy Bryan."(der.) içinde" London: Routledge.

Goffman, E.(1969) *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin.

Harvey, D. (1997) *Postmodernliğin Durumu*. Çev.: Sungur Savran, İstanbul: Metis.

Holmes, D.(1997) "Virtual Identity: Communities of Broadcast, Communities of Interactivity", *Virtual Politics: Identity and Community in Cyberspace*. D.Holmes,"(der.) içinde" London: Sage.

Jaffe, L., Michael, J. (1999) "Gender Identification, Interdependence and Pseudonyms in CMC", *Information Society*, Vol. 15 (4), 221–233.

Matheson, K., and Zanna, M.P. (1992) "Computer–mediated communications: The focus is on me". *Social Science Computer Review* 8(1): 1–12.

McLuhan, M.(1967) *The Medium is The Message*. London: A Penguin Book.

Meyrowitz, J. (1985) *No Sense of Place*., Oxford: Oxford Univ. Press.

Poster, M.(1994) *The Second Media Age*. UK: Polity Press.

Reid, E. (1996) "Communication and Community on Internet Relay Chat: Constructing Communities", *High Noon on the Electronic Frontier. Conceptual Issues in Cyberspace*. P.Ludlow, "(der.) içinde" Massachusetts: MIT Press.

Rheingold. H.(1993) *Virtual Community: Homesteading on the electronic Frontie*., London: Minerva.

Sennett, R. (1996) *Kamusal İnsanın Çöküşü*. İstanbul: Ayrıntı.

Tomas, D. (1991)"Old Rituals for New Space: Rites de Passage and William Gibson's Cultural Model for Cyberspace", *Cyberspace: First Steps*. . M. Benedikt, "(der.) içinde" Cambridge: MIT Press,

Turkle, S.(1995) *Life on the Screen: Identity in the Age of İnternet*.. Simon and Schuster,

Turkle, S.(1999) "Siber Psikiyatr ile bir Seans", *Bilgi ve Toplum*, Çev.: A. Sevimli, , No: 2.

Urry, J. (1985) "Social Relations, Space and Times", *Social Relations and Spatial Structures*. Eds. D.

Gregory, J. UrryNY: St. Martin's Press.

Yoshimoto, M. (1996) "Real Virtuality". *Global/Local. Edb*. R. Wilson. W. Dissanayake.

Durham: Duke Univ.

Williams, R. (1974) *Television, Technology and Cultural Form*. London: Fontana.

Willson, M.(1997) "Community in the Abstract", *Virtual Politics: Identity and Community in Cyberspace*. (der) içinde, D.Holmes, "(der.) içinde"London: Sage.

www.pespmc1.vub.ac.be/CYBSPACE.html.

5. İnternet ve Sanal Cemaat Tartışmaları

Aksoy, A. (1996). "İnternet ve Demokrasi", *Diyalog*, Sayı: 1, ss. 159–170.

Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik Düşünmek*, Çev.: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.

Blanchot, M. (1997). *İtiraf Edilemeyen Cemaat*, Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı.

Derman, İ. (1998). "Net Kimlikleri", *Yeni Türkiye*, Sayı: 19 (Ocak–Şubat), ss 1429–1439.

Ergur, A. (1998). "Nergis Harikalar Diyarında: Sanal Gerçekliğin İdeolojik Bağlamı", *Toplum ve Bilim*, Sayı. 79 (Kış), ss. 138–159.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Çev.: Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ankara:Ayraç.

Griffiths, M. (1999). "İnternet Bağımlılığı: Gerçek mi? Kurgu mu?", Çev.: Kâzım Alat, *Türk Psikoloji Bülteni*, Sayı: 13 (Haziran), ss. 46–52.

Gürcan, H. İ. (1998). "İnternet, Küreselleşme ve Sanal Toplum", *Yeni Türkiye*, Sayı: 20 (Mart–Nisan), ss. 1445–1447.

Hall, S. (1995). "Yeni Zamanların Anlamı", *Yeni Zamanlar–1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Stuart Hall, Martin Jacques,"(der.) içinde" Çev.: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı, ss. 105–124.

İnam, A. (1999). "Sanal Gerçeğin Gerçekliği mi, Gerçek Gerçekliğin Sanallığı mı?", *Bilgi ve Toplum*, Sayı: 2, ss. 17–22.

Kozanoğlu, C. (1997). *İnternet, Dolunay, Cemaat*, 2.b., İstanbul: İletişim.

Liska, A., Grune, I. (1999). "Bir Post–Modern Kültür Olarak İnternet 2.6 Versiyonu", Çev.: Doğan Bıçkı, *Bilgi ve Toplum*,Sayı: 2, ss. 23–38.

Lundby, K., Ronning, H. (1997). "Medya-Kültür-İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanışı", "(der.) içinde" *Medya, Kültür, Siyaset*, Süleyman İrvan "(der.) içinde" Çev.: Nilgün Gürkan, Ankara: Ark, ss. 13–28.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat.

Oskay, Ü. (1993). *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri –Kuramsal Bir Yaklaşım–*, İstanbul: Der.

Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Çev.: Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı.

Robins, K. (1999). *İmaj –Görmenin Kültür ve Politikası–*, Çev.: Nurçay Türkoğlu, İstanbul: Ayrıntı.

Sanders, B. (1999). *Öküzün A'sı, –Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi–*, Çev.: Şehnaz Tahir, İstanbul: Ayrıntı.

Subaşı, N. (2001). "Sanal Cemaat Örüntüleri", *Bilişim Toplumuna Giderken: Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu 2001*, Ankara, ss. 105–112.

Uğur, A., Bilici, M. (1998). "Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi –Dijital Alemin Genleşen Kamusal Alanı–", *Yeni Türkiye*, Sayı: 19 (Ocak–Şubat), ss. 488–496.

Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü –Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi–*, Vadi: Ankara.

6. Kimlik(lenme), Dipnotsuz İletişim ve Etnik Laflama Odaları

Alemdaroğlu, A. ve N. Demirtaş (2004) "Biz Türk erkeklerini böyle bilmezdik!: Mynet'te erkeklik halleri" *Toplum ve Bilim*, Güz, S:101: 206-224.

Arslan, T.(2004) "Onu kaybettin Tahsin hem de yıllar önce:Yeşilçam'ın erkekleri ne istiyor?" *Toplum ve Bilim*, Güz, S:101: 162-191.

Bailey, C. (2001) "Virtual Skin: Articulating Race in Cyberspace" *Reading Digital Culture* David Trend "(der.) içinde". Oxford: Blackwell: 334-346.

Bakardjieva, M. (2003) "Virtual togetherness: an everday-life perspective" *Media, Culture & Society*. 25: 291-313.

Baym, N. (2002) "Interpersonal Life Online" *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs*. L. A. Lievrouw ve Sonia Livingstone "(der.) içinde". Lon-

don:Sage:62-76.
Baym, N. (2000) *Tune In, Log On: Soaps, Fandom, and Online Community*. London: Sage.
Binark, M. (2001) "Popüler Bilinçlerin İnşası, Söylemler, Adlandırmalar, Konumlandırmalar ve Kimliklenme: Bir Sempozyumun Ardından" *Toplum ve Bilim*, 90: 243-251.
Echchaibi, N.(2001) "We are French, too, But Different" *Gazette*, 63(4): 295-310.
Erol, N. (2001) "Kültürel bir kimlik olarak delikanlılığın yükselişi" *Doğu Batı*, 4(15): 129-140.
Gans, H. (1996 [1979]) "Symbolic ethnicity: the future of ethnic groups and cultures in America", *Ethnicity*. J. Hutchinson ve A. D. Smith "(der.) içinde". New York: Oxford University Press:145-155.
Graham, M. ve S. Khosravi (2002) "Reordering Public and Private in Iranian Cyberspace: Identity, Politics, and Mobilization" *Identities: Global Studies in Culture and Power*. 9:219-246.
Haddon, L. (2004) *Information and Communication Technologies in Everyday Life: A Concise Introduction and Research Guide*. New York: Berg.
Hall, S. (1996) "Introduction: Who needs 'Identity'?" *Questions of Cultural Identity*. Stuart Hall ve Paul du Gay. "(der.) içinde". London: Sage: 1-17.
Hall, S. (1998a) "Kültürel kimlik ve diaspora" *Kimlik*. Jonathan Rutherford vd. "(der.) içinde". İstanbul: Sarmal: 173-192.
Hall, S. (1998b) "Eski ve yeni kimlikler, eski ve yeni etniklikler" *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-sistemi*. Anthony King "(der.) içinde". Ankara: Bilim ve Sanat:63-96.
Huizinga, J. (1995) *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ayrıntı.
Gillespie, M. (2003) "Transnational Communications and Diaspora Communities" *Critical Readings: Media and Audiences*. Virginia Nightingale ve Karen Ross "(der.) içinde". Maidenhead: Open University Press. 145-162.
Gillespie, M. (1995) *Television, Ethnicity and Cultural Change*. London: Routledge.
Kirshenbatt-Gimblett, B. (1996) "The electronic vernacular" *Connected: Engagements with media*. G. E.Marcus "(der.) içinde". Chicago: University of Chicago Press: 21-65.
Matei, S. ve S. J. Ball-Rokeach (2002) "Belonging in Geographic, Ethnic and Internet Spaces" *The Internet in Everyday Life*. Bary Wellman ve Caroline Haythornthwaite "(der.) içinde". Malden: Blackwell. 404-427.
Mann, C. ve F. Stewart, (2002) *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook for Researching Online*. Londra: Sage.
Morley, D. (2002) *Home Territories: Media, Mobility and Identity*. Londra: Routledge.
Morreall, J. (1997) *Gülmeyi Ciddiye Almak*. İstanbul: İris.
Nakamura, L. (2001) "Race In/For Cyberspac:Identity Tourism and Racial Passing on the Internet" *Reading Digital Culture*. David Trend "(der.) içinde".Oxford: Blackwell: 226-235.
Necef, M.Ü. (2000, 27 Ekim- 2 Kasım) "Etnisk kaerlighed i etnisk cyberspace" *Wekendavisen*, s.12.
Necef, M.Ü. (1996) *Ethnic Identity and Language Shift Among Young Turks in Denmark*. Doktora Tezi. Center for Contemporary Middle East Studies, Odense Üniversitesi, Danimarka.
O'Brien, J. (1999) "Writing in the body: Gender (re)production in online interaction" *Communities in Cyberspace*. Mark A. Smith ve Peter Kollock "(der.) içinde". Londra: Routledge:76-106.
Ryan, M. ve D. Kellner (1997) *Politik Kamera*. İstanbul: Ayrıntı.
Schofield-Clark, L. (1998) "Dating on the net: Teens and the rise of 'pure' relationship"

Cybersociety 2.0: Reinventing Computermediated Communication and Community. Steven Jones "(der.) içinde", Londra: Sage. 159-183.

Slater, D. (2002) "Social Relationships and Identity Online and Offline" *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs.* L.A. Lievrouw ve Sonia Livingstone "(der.) içinde". London:Sage: 533-546.

Sørensen, A. S. (2001) "Approaches to the Internet and the Genre of Chatting: Community, Identity and Discourse" *Cyborgs and Cyberspace Project. Working Paper.* Southern Denmark Üniversitesi, Odense.

Stivale, C. S. (1997) "Spam: Heteroglossia and Harrasment in Cybespace" *Internet Culture.* David P. (Der) içinde. New York: Routledge: 133-144.

Thompsen, P. A. (2003) "What's Fueling the Flames in Cyberspace? A Social Influence Model" *Communication and Cyberspace: Social interaction in an electronic environment,* Lance S., R. L. Jacobson ve S. Gibson "(der.) içinde". New Jersey: Hampton Press. 329-347.

Turkle, S. (2001) "Who Am We?" *Reading Digital Culture.* David Trend "(der.) içinde".Oxford: Blackwell: 236-250.

Turkle, S. (1995) *Life on the Screen: Identity in the Age of Internet.* London: Weidenfld ve Nicolson.

Thurlow, C., L. Lengel ve A. Tomic (2004) *Computer Mediated Communication: Social Interaction and the Internet.* London: Sage.

Yalçın-Heckmann, L. ve H. Unbehaun (1999) "Fransa ve Almanya'daki göçmen toplulukları: İki orta büyüklükteki şehirde dernekleşme ve cemaatleşme süreçleri" *Toplum ve Bilim,* 82: 78-90.

Wilson, T. (2004) *The Playful Audience: From Talk Show Viewers to Internet Users.* New Jersey: Hampton Press.

III. İNTERNET ve POLİTİKA

7. Yurttaşlık Hareketi Bir Klik Ötede mi? Küresel Direnç Platformu olarak İnternet

Archibugi, D., Held D. ve Kohler, M. (der.) (1998). *Re–imaging Political Community.* (der.) Stanford: Stanford University Press.

Arizpe, L. (1996) "Chiapas: The Basic Problems," *Identities: Global Studies in Culture and Power,* 2 (1–2): 219– 233.

Bello, W. (2001). "2000: the Year of Global Protest", *International Socialism.* İlkbahar, 71–77.

Bennett, L. ve Entman, R. M. (der.) (2001). *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy,* Cambridge: Cambridge University Press.

Bentivegna, S. (1998)."Talking Politics on the Net," *John Kennedy School of Government,* Harvard Üniversitesi'nde 24 Ekim 1998'de sunulan yayınlanmamış tebliğ.

Bimber, B. (1998). "Toward an Empirical Mapping of Political Participation on the İnternet," *Amerikan Siyaset Bilimi Birliği (APSA) Yıllık Konferansı'nda sunulan tebliğ,* Boston: MA.

Bray, J. (1998). "Web Wars: NGOs, Companies and Governments in an İnternet–Connected World", *Greener Management International,* Kış, s. 24, 115–130.

Breslow, H. (1997). "Civil Society, Political Economy, and the İnternet," *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety,* S. G. Jones, "(der.) içinde"Londra: Sage, 236–257.

Carpini, M. X. D. (1996) ."Voters, Candidates, and Campaigns in the New Information Age: An Overview and Assessment," *Harvard International Journal of Press/Politics,* s. 1, 36–56.

Castells, M. (2001). *The İnternet Galaxy. Reflections on the İnternet, Business, and Society.* Oxford: Oxford Univesity Press.

Cleaver, H. (1996). *The Zapatistas and the Electronic Fabric of Struggle*. (http://www.eco.utexas.edu/faculty/Cleaver/zaps.html).
Cleaver, H. (1998)."The Zapatista Effect: The Internet and the Rise of an Alternative Political Fabric," *Journal of International Affairs*, c. 51, (2) 621–641.
Cohen, R. ve Rai, S. M. (2000). *Global Social Movements*. (der.) Londra: The Athlone Press.
Collier, G. (1994). "Roots of the Rebellion in Chiapas," *Cultural Survival Quarterly*, İlkbahar, c. 18, s. 1, 14–18,
Cox, R. (1999). "Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order," *Review of International Studies*, s. 25, 3–28.
Curran, C. (1991). "Rethinking the Media as a Public Sphere," *Communication and Citizenship*, P. Dahlgren ve C. Sparks, "(der.) içinde". Londra: Routledge, 27–57.
Danitz, T. ve Strobel, W. P. (1999). "The Internet's Impact on Activism: The Case of Burma," *Studies in Conflict & Terrorism*, c. 22, (3) 257–270.
Davis J. ve Bishop, C. (1998) "The MAI: Multilateralism from Above. (Multilateral Agreement on Investment," *Race and Class*, 40 (2/3): 159–171.
Davis, R. (1999). *The Web of Politics: The Internet's Impact on the American Political System*. Oxford University Press, Oxford.
De Armond, P. (2000). "Netwar in the Emerald City: WTO Protest Strategy and Tactics,"(http://nwcitizen.com/publicgood/reports/wto).
DeFilippis, J. (2001). "Our Resistance Must Be As *Local* As Capitalism: Place, Scale and the Anti–Globalization Protest Movement" (http://comm–org.utoledo.edu/papers 2001/defilippis.htm).
Deibert, R. J. (2000). "International Plug 'n Play'? Citizen Activism, the İnternet, and Global Public Policy," *International Studies Perspectives*, c. 1, 255–272.
Dertouzos, M. L. (1991). "Communication, Computers and Networks," *Scientific American*, c.3, s. 265, 3(265): 74–80.
Drohan, M. (1998). "How the Net Killed the MAI: Grassroots Groups Used Their Own Globalization to Derail Deal" *The Globe and Mail*, 29 Nisan 1998.
Eng, P. (1998)."A New Kind of Cyberwar" *Columbia Journalism Review*, Eylül–Ekim, c. 37(3) s. 3, 20–22.
Falk, R. (1992). *On Humane Governance: Toward a New Politics*. Cambridge: Polity Press.
Fallows, J. (2000). "İnternet Illusions", *New York Times Book Review*. 16 Kasım, 28–31.
Fox, J. (1994). "The Difficult Transition from Clientelism to Citizenship: Lessons from Mexico", *World Politics*, c. 46, 46(2)151–184.
Fox, J. ve Hernandez,L. (1992)."Mexico's Difficult Democracy: Grassroots Movements, NGOs, and Local Government", *Alternatives*, c. 17,165–208.
Froehling, O. (1997). "The Cyberspace War of Ink and İnternet in Chiapas, Mexico. *The Geographical Review*, c. 87, 87(2) 291.
Gale, F. (1997). "Multilateral Misgivings: Critics Argue that a Quietly Planned Globalization Agreement Amounts to a Corporate Rule Treaty" *Alternatives Journal*, c. 23(4), 6–8.
Globalization Index (2001). *A.T. Kearney / Foreign Policy*. (http://www.atkearney.com)
Golding, P. (1997)."The Mass Media and the Public Sphere," John Kennedy School of Government, Harvard Üniversitesi'nde Eylül 1997'de sunulan yayınlanmamış tebliğ.
Gonzales Casanova, P. (1996). "Causes of the Rebellion in Chiapas," *Identities: Global Stdies in Culture and Power*, c. 3, 3(1-2), 269– 290.
Hacker, K. L. ve van Dijk, J. (der.). (2000).*Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*, (der.) Londra: Sage Publications.
Hill, K.A. ve Hughes, J.E. (1998). *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the İnternet*. Rowman & Littlefield Publications, Lanham: MD.

Houston, D. A. (2003). "Can the İnternet Promote Open Societies?" *Independent Review*, Kış 7 (3), 353–370.
Hundt, R. (2000). *You Say You Want a Revolution: A Story of Information Age Politics*. New Haven, CT: Yale University Press,.
Israelson, D. (1998). "Trade Pact will Succeed, OECD Head Maintains", The Toronto Star.
Kapor, M. (1993). "Where Is the Digital Highway Really Heading?", *Wired*, Temmuz/Ağustos, c. 53, 94.
Kobrin, S. J. (1998). "The MAI and the Clash of Globalizations," *Foreign Policy*, s. 112, 97–102.
Knapp, J. A. (1997). "İnternet Newsgroups as an Electronic Public Sphere," *İnternet Culture*, D. Porter, "(der.) içinde". New York: Routledge, 181–197.
Lievrouw, L. A. ve Livingstone, S. (der.) (2002). *Handbook of New Media Social Shaping and Consequences of ICTs* Londra:.Sage Publications.
Margolis, M. ve Resnick, D. (2000).*Politics as Usual: The Cyberspace 'Revolution'*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
Marozzi, J. (1998). "Bad News for Burma?", *The Spectator*, 7 Şubat, c. 280, 20–21.
Martinez–Torres, M. E. (2001)."Civil Society, the İnternet, and the Zapatistas," *Peace Review*. c. 13, 13(2), 347–355.
Mathews, J. (1997). "Power Shift", *Foreign Affairs*, s. 76, 50–66.
McChesney, R. W. (1996). "The İnternet and US Communication Policy–Making in Historical and Critical Perspective", *Journal of Communication*, s. 46, 98–124.
McChesney, R. W. (2000). *Rich Media, Poor Democracy: Communication Politics in Dubious Times*, New York: New Press.
McPherson, M. S. ve Schapiro, M. O. (2001), 47(28). "When Protests Proceed at İnternet Speed," *Chronicle of Higher Education*, c. 47, s. 28, B24–B25.
Measuring Globalization. (2001). *Foreign Policy*. ss. 56–65, Ocak–Şubat.
O'Brien, R. (2002). *Global Civil Society Networks Online: Zapatistas, the MAI, and Landmines*. (http://www.web.net/~robrien/papers/civsocnets.html).
Porter, D. "(der.) içinde". (1997). *İnternet Culture*, New York:Routledge.
Prowse, M. (2001). "Why the Web Is a Big City with a Difference?" *Financial Times*, 28–29 Nisan, s. 28.
Putnam, R. (1996). "The Strange Dissapearance of Civic Life in America," *The American Prospect*, s. 24, 34–46.
Rash, W. (1997). *Politics on the Nets: Wiring the Political Process*. New York: Freeman.
Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. MA, Addison–Wesley.
Rheingold, H. (2000). *Virtual Communities*. 2nd Edition, MIT Press.
Rice, R. E. (2002). "Primary Issues in İnternet Use: Access, Civic and Community Involvement, and Social Interaction and Expression", *Handbook of New Media. Social Shaping and Consequences of ICTs*, L.A.Lievrouw, L. A. ve S. Livingstone, "(der.) içinde". Londra: Sage, ss. 105–130.
Rieff, D. ve Clough, M. (1999). "Civil Society and the Future of the Nation–State: Two Views," *The Nation*, s. 268, 613–644.
Ronfeldt, D. F., Arquella, J., Fuller, G. E. ve Fuller M. (1998). *The Zapatista Social Netwar in Mexico*, New York: Rand Publication.
Schickler, E. "Democratizing Technology: Hierarchy and Innovation in Public Life," *Polity*, c.27, 27(2), 175–199.
Shapiro, A. ve Leone, R. (1999). *The Control Revolution: How the İnternet is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know*. New York: Public Affairs Century Foundation.

Silverstein, K. (1998). "A Kinder, Gentler Burma: For the Right Price", *Washington Monthly*, May's, c. 30, 30(5), 28–32.
Starobin, P. (1996). "On the Square", *National Journal*, 25 Haziran, 1145–1149.
Stoecker, R. (2003). "Cyberspace vs. Face to Face: Community Organizing in the New Millenium", http://comm-org.utoledo.edu/papers.htm
Sussman, L. R. (2001). *The İnternet in Flux*. Press Freedom Survey 2001. New York: Freedom House.
Tarrow, S. (1998). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
Troester, R. (2001). "Using the İnternet for Peace in Isolated Burma", *Peace Review*, c. 13, s. 3, 389–394.
Turkle, S. (1996)."Virtuality and Its Discontents: Searching for Community in Cyberspace", *The American Prospect*, s. 24, 50–57.
Van Dijk, J. (1999). *The Network Society: Social Aspects of New Media*, Thousand Oaks, CA: Sage.
Weaver, K. (2001). "Dressing for Battle in the New Global Economy," *Management Communication Quarterly*, c.15, s. 2, 279–288.
Webster, F. (der.) (2001). *Culture and Politics in the Information Age: A New Politics?* New York: Routledge.
Wilhelm, A. G. (2000). *Democracy in the Digital Age*, New York: Routledge.
Zaw, A. (2002). "In Burma, A Repressive Regime Controls the Press", *Nieman Reports*, Yaz, c. 56, s. 2, 67–69.

8. İnternet ve Hukuk

AB Komisyonu (1996). *Communication illegal and harmful Content on the Internet* , (COM(96) 487)
AB Komisyonu (1997). *İnternetin Güvenli Kullanımını Desteklemek için Eylem Planı*, 26 Kasım 1997, Com (97).
AB Konseyi (1998). *24 Eylül 1998 tarih ve 98/560/AT sayılı İlke Kararı*, Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi RG L 270, 7.10.1998:48–55.
AB Parlamentosu ve Konseyi (1999) *25 Ocak 1999 tarih ve 276/1999/AT sayılı küresel ağlar üzerindeki yasadışı ve zararlı içerikle mücadele etmek suretiyle İnternetin güvenli kullanımını sağlamaya yönelik dört yıllık Topluluk Eylem Planı hakkındaki AB Parlamentosu ve Konseyi Kararı*, Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi, RG L 33, 6 Şubat 1999:1.
AB Komisyonu (2001). *2001 tarihli Değerlendirme Raporu*, COM(2001)106 final http://europa.eu.int/comm/avpolicy/regul/new_srv/ermin_en.pdf
AB Parlamentosu ve Konseyi (2003). *16 Haziran 2003 tarih ve 1151/2003/AT sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Kararı*, AB Resmi Gazetesi RG L 162, 1 Temmuz 2003,1.
ABD Ticaret Bakanlığı Ulusal Telekomünikasyon ve Enformasyon Yönetimi (1998). İnternet Adları ve Adresleri Yönetimi, *Beyaz Kitap*, 5 Haziran 1998. http://www.icann.org/general/white-paper-05jun98.htm .
ABD Ticaret Bakanlığı Ulusal Telekomünikasyon ve Enformasyon Yönetimi (1998). *İnternet Adları ve Adresleri Yönetimi*, *Beyaz Kitap*, 5 Haziran 1998. http://www.icann.org/general/white-paper-05jun98.htm .
ABD Anayasası 1.Değişiklik http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution. billofrights.html#amendmenti
ABD Yüksek Mahkemesi (1997). *Reno v. ACLU*, No. 96–511 Karar metni http://archive.aclu.org/court/renovacludec.html.

Akdeniz, Y. (2001). Case Analysis of (the Yahoo case) *League Against Racism and Antisemitism (LICRA), French Union of Jewish Students, v Yahoo! Inc. (USA), Yahoo France*, Tribunal de Grande Instance de Paris (The County Court of Paris), Interim Court Order, 20 November, 2000. *Electronic Business Law Reports*, 1(3) 110–120. http://www.cyber–rights.org/documents/yahoo_ya.pdf

Avrupa Konseyi *Sibersuç Sözleşmesi*, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/ CadreListeTraites.htm Gayriresmi Türkçe çevirisi http://www.ivhp.net.

Barlow, J.P. (1996). *Siberuzay Bağımsızlık Deklarasyonu*, 8 Şubat 1996, http://www.eff.org/~barlow

Batır, K. (2003). "İnternetimize Ne Oldu?" *Cumhuriyet Dergi*, 6 Temmuz 2003:.10–11.

Biegel, S. (2001). Beyond Our Control, MIT Press.

Bricker, A. "Note, You Can't Always Get What You Want: Government's Good Intentions v. The First Amendment's Prescribed Freedoms in Protecting Children From Sexually–Explicit Material on the Internet", *6 RICH. J.L. & TECH. 17* (Winter 1999–2000) http://www.richmond.edu/jolt/v6i3/note5.html

COPA 47 U.S.C. Bölüm 231 yasa metni http://www4.law.cornell.edu/uscode/47/231.html

Easterbrook, H . (1996). "Cyberspace and the Law of the Horse", *Un. Chicago Legal F.*:207.

Fromkin, M. (2000). "Wrong Turn in Cyberspace: Using ICANN to Route around the APA and the Constitution" *Duke Law Journal*, Vol.50:17 85.

Froomkin M. (2002). 'ICANN's "Uniform Dispute Resolution Policy"–Causes And (Partial) Cures' *Brooklyn Law Review*, Sayı.67 No.3, s.608–718.

Grainger, G. (2000). "Freedom of expression and regulation of Information in Cyberspace: Issues concerning Potential International Cooperation Principles", *The International*

Dimensions of Cyberspace Law. Teressa Fuentes–Camacho "(der.) içinde" UNESCO Publishing, 71–126.

Gündüz, A. (1998). *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler Örnek Kararlar*, İstanbul: Beta yayınları.

IIA Codes of Practice, IIA Content Code of Practice (versiyon 7.2), http://www.iia.net.au/codes.html.

İlkiz, F. *İnternet Ortamındaki Yayınlar ve Yasasızlık Sorunu'*, http://www.leman.com.tr/yazilar/internet01.html .

İstanbul 4. Ağır Ceza Mahkemesi 27.03.2001 tarih 1999/225 Esas, 2001/56 Karar sayılı Kararı

Johnson D.R. (1996). "Law and Borders – The Rise of Law in Cyberspace" *Stanford Law Review*:48, 1367–1375.

Leiner, B.M. vd (1995). "The Past and Future History of the Internet." *Communications of the ACM*, Vol. 40 No. 2:102–108.

Lessig L.(1999). "The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach" *Harward Law Review* Sayı 113, 507.

LICRA and UEJF Vs. Yahoo! Inc. And Yahoo France, Order Of November 20, 2000 By The Superior Court Of Paris, Gayri resmi İngilizce Tercümesi<http://www.gigalaw.com/library/france–yahoo–2000–11–20–lapres.html>

Mayer–Schönberger, V.(1997). "A Regulatory Web: Free Speech and the Global Information Infrastructure", *Mich.Telecomm.Tech.L.Rev.* 45, http://www.mttlr.org/volthree/foster.html

Mueller, M. (2002). "Success by Default: Domain Name Trademark Disputes under ICANN's UDRP" <http://dcc.syr.edu/markle/markle–report–final.pdf>

NUA İnternet Araştırmaları (2003). *Dünya Çapında İnternet Kullanıcıları Araştırması*, http://www.nua.ie/surveys/how_many_online/

Penfold, C. (2001). "Nazis, Porn and Politics: Asserting Control over Internet Content", *The Journal of Information, Law and Technology(JILT)*. http://elj.warwick.ac.uk/jilt/01-2/penfold.html

Post, D. (1997). "Governing Cyberspace", *43 Wayne Law Review*, http://www.temple.edu/lawschool/dpost/Governing.html.

Sınar, H.(1998) "İnternetin Ortaya Çıkardığı Hukukî Sorunlara bir Ceza Hukuku Yaklaşımı", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Yıl 17-18, Sayı 1-2: 355-372.

Tanner, M. (1998). "Trademarks, Internet Domain Names, and the NSI: How Do We Fix A System That Is Already Broken?", *32 Journal of Technology, Law and Policy 2* <http://journal.law.ufl.edu/~techlaw/3-2/tanner.html>

TBMM, 07.06.2001 tarihinde kabul edilen, 4676 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, Basın Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu İle Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

TBMM, 15.05.2002 tarihinde kabul edilen 21.05.2002 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 4756 sayılı Kanun.

Yahoo v. LICRA Order Granting Motion for Summary Judgement , *United States District Court for the Northern District of California, San Jose Division* <http://www.cdt.org/jurisdiction/011107judgement.pdf>

Zekos, G. (1999). "Internet or Electronic Technology: A Threat to State Sovereignty", *The Journal of International Law and Technology (JILT)*. http://www.law.warwick.ac.uk/jilt/99-3/zekos.html

9. İnternet'i ve/ya Bilgisayar Dolayımlı İletişim Ortamını İncelemek İsteyen Bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları

Aksoy, A. (1998) "Modern Teknolojiye Gözümüz Kara Açığız" *Yeni Türkiye* 20:1616-1622.

Aksoy, A. (1996) "İnternet ve Demokrasi" *Diyalog* 1:159-170.

Balcı, A. (2001) *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara:Pegem.

Bassett, E.H. ve Kathleen O'Riordan (2002) "Ethics of Internet Research: Contesting the Human Subjects Research Model" *Ethics and Information Technology*. 4.

Başaran, F. (2000) *İletişim ve Emperyalizm: Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi Politiği*, Ankara:Ütopya.

Baym, N. K. (2000) *Tune In, Log On: Soaps, Fandom, and Online Community*. London: Sage.

Binark, M. (2003a) "Avrupa Modeli Enformasyon Toplumu" Kadınların Bilgisayar ve Interneti Kullanmaları" *Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları*. Mine Gencel Bek "(der.) içinde". Ankara:Ümit Yayınları. 135-161.

Binark, M. (2003b) "Etnik Sohbet Odasında Buluşmalar ve Kimlik Oyunları" *Kültür ve Modernite*. İçinde G. Pultar, E. O. İncirlioğlu ve B. Akşit "(der.) içinde". İstanbul: Tetragon.351-380.

Binark, M. (1999) Enformasyon Teknolojilerinin Toplumsal Cinsiyete Bağlı Kullanımı: Japonya ve Türkiye Örneği. Ankara: Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Capurro, R. Ve C. Pingel (2002) "Ethical issues of online communication research" *Ethics and Information Technology*. 4: 189-194.

Çaplı, B. (2002) *Medya ve Etik*. Ankara: İmge.

Denzin, N. (1999) "Cybertalk and the Method of Instances" *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. İçinde. S.Jones "(der.) içinde". London:Sage 107-125.

Dubisch, J. (2000) "Alandaki Aşıklar:Seks, Tahakküm ve Kadın Antropolog" *Tabu: Seks, Kimlik ve Erotik Özsellik*. D. Kulick ve M. Wison "(der.) içinde". Ankara: Öteki Yayınevi. 46-73.

Elgesem, D. (2002) "What is special about the ethical issues in online research?" *Ethics and Information Technology*. 4:195–203.
Ess, C. (2002) "Internet Research Ethics" *Ethics and Information Technology*. 4.
Geertz, C. (2001) *Gerçeğin Ardından: Bir Antropoloğun Gözünden İki İslam Ülkesinin Kırk Yılı*. İstanbul:İletişim.
Geray, H. (1998) "Enformasyon Toplumu ve Türkiye: Erişim Açısından Bir Değerlendirme" *Yeni Türkiye* 20:1415–1428.
Geray, H. (1995) "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik" *Mürekkep* Kış–Bahar. 33–48.
Geray, H. (1994) *Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal Bir Yaklaşım*. Ankara: Kılıçarslan Matbaası.
Hine, C. (2000) *Virtual Ethnography*. London: Sage.
İrvan, S. (2003) "Medya ve Etik" *Medya, Etik ve Hukuk*. İçinde. Sevda Alankuş (der.) içinde. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları. 51–83.
Jensen, K.B. (der.) (2002) *A Handbook of Media and Communicatin Research*. London: Routledge.
Jensen, K.B. (2000) "What is in a Context?–A Reassessment of th Concept of 'context' in Media and Communication Research" *Approaches to the Internet: The Humanities in Digital Networks Konferansı*. Center for Cultural Research, University of Aarhus.
Jones, S. (der.) (1999) *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. London:Sage.
Kendall, L. (1999) "Recontextualizing 'Cyberspace':Methodological Considerations for On–line Research" *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. S.Jones (der.) içinde. London:Sage. 57–74.
Kulick, D. (2000) "Antropologların Cinsel Yaşamı: Erotik Öznellik ve Etnografik Çalışma" D. Kulick ve M. Wilson,(der.) içinde. *Tabu: Seks, Kimlik ve Erotik Öznellik*. Ankara: Öteki Yatınevi. 15–45.
McCarty, E.D. (2002) Bilgi Kültür: Yeni Bilgi Sosyolojisi. İstanbul: Çivi Yazıları.
Mann, C. ve F. Stewart (2002) *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook for Researching Online*. London: Sage.
Onaran–İncirlioğlu, E. (2003) "Sosyo–Kültürel Antropoloji, Kültür Araştırmaları ve Türkiye Kültürlerinde Göç", *Kültür ve Modernite*. İçinde G. Pultar, E. O. İncirlioğlu ve B. Akşit (der.) içinde. İstanbul: Tetragon.63–77.
Sharf, B. F. (1999) "Beyond Netiquette: The ethics of doing Naturalistic Discourse Research on the Internet" *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. S. Jones (der.) içinde. London:Sage.243–256.
Slater, D. (2002) "Social Relationships and Identity Online and Offline" *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs*. L.A. Lievrouw ve S. Livingstone (der.)(der.) içinde. London:Sage. 533–546.
Stokes, J. (2003) *How to do Media and Cultural Studies*. London: Sage.
Stern, S.R. (2003) "Encountering distressing information in online research: a consideration of legal and ethical responsibilities" *New Media and Society*. 5(2):249–266.
Timisi, N. (2003) *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara:Dost.
Uğur, A. ve M. Bilici (1998) "Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi" *Yeni Türkiye* 19:488–496.
Uğur, A. (1986) *Yeni İletim Teknolojilerinin Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. Ankara: A.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

DİZİN

AB Güvenli İnternet Eylem Planı,175
AB Veri Kurma Yönergesi, 179
ABD Anayasası Birinci Değişiklik (First Amendment), 159
Aktivizm, 138
  Burma eylemleri,145-147
  Dolaysız Eylem Ağı, 143
  koltuk eylemciliği, 143
  küreselleşme karşıtı eylemler
  MAİ karşıtı eylemler, 140-143
  Seattle eylemleri, 143-145
araştırmacının kimliği, 181-182
Avrupa Birliği, 173
Avrupa Filtreleme ve Rayting Sistemleri,
Avrupa Konseyi, 171
Avrupa Konseyi İnsan Hakları ile Biyoloji ve Tıbbın Uygulamasında İnsan Olmanın Kutsallığı Sözleşmesi, 189

Bakış, 55
  erkek bakışı, 55, 82
  görme ekonomisi 56, 65
  gözetleme, 59-61, 102
  röntgenci bakış, 55
bedenlerin buluşması, 129
bilgi otoyolları, 48-50
bilgisayar dolayımlı iletişim, 119,120, 123-124, 176-177, 187-188
bilgiye sahip olanlar/bilgiye sahip olmayanlar, 140
  bilim ahlakı, 61-62
bilişim suçları, 162-165
bilişsel tecavüz, 183

cemaat, 111, 113, 114, 119, 122-123, 139
chat, 108, 116, 118-136
cinsiyetçilik, 125-126
coğrafyanın sonu, 22

çağdaş ahlâk, 59, 83-85
Çocukların Mahremiyetinin Korunması Yasası, 160

dalgalar kuramı, 18, 26
Deleuze ve Guattari
  şizofrenik kapitalizm, 22
  re-teritoriyalizasyon, 22
  de-teritoriyalizasyon, 22, 28
demokrasi
  Atina tipi, 26-27, 137
  katılımcı demokrasi
  ve İnternet, 30-31
de-sentralizasyon /merkezsizleştirme, 38

dijital (sayısal) eşitsizlik, 36, 48-49
dijital medya, 90
dipnotsuz iletişim, 134-136

eleştirel okur-yazarlık, 185-186
enformasyon
  enformasyon ağları,
  enformasyon ekonomisi, 47
  enformasyon toplumu / bilgi toplumu, 17
  enformasyonel toplum, 38-39
eril fantezi, 128
eski ekonomi, 37
etik
  görevci etik, 177
  yararcı etik, 177
etnik koloni, 126, 132
etnik laflama odası, 122-124

flaming, 130
Freud
  bilinçdışı, 77
  haz ilkesi, 70

gerçek, 98, 99
geri besleme, 110, 113
gizlilik, 154-155
Global Information Infrastructure, 26
  Görünmezlik, 59-60
Güven, 116, 131, 180

habitus / Zemin, 136
hayran grupları, 181, 187-188
hegemonya, 138
hipergerçeklik, 90
homofobi, 128
Huizinga, Johan, 121, 135

ifade özgürlüğü 155-157, 159
İletişim Ahlâk Yasası
(Communications Decency Act), 159
İnternet araştırmaları, 177-190
İnternet çağı, 38
İnternet hukuku, 151-175
İnternetin ekonomi politiği, 32-52
İnternetin mimarisi, 152
İnternette araştırma yöntemi, 183-185
İnternette içerik düzenlemeleri, 151
İnternette İletişim Özgürlüğü Deklarasyonu, 171
İnternette reklamcılık, 43

kamusal alan, 25-27
katılımlı Gözlem, 181, 187
kimlik
  alternatif kimlikler, 99
  anonim kimlikler, 95-100
  delikanlılık kimliği, 126-128
  gerçek kimlikler, 99, 103, 180
  kimlik egzersizi, 120-121, 135, 136
  kimlik ve aidiyet, 118
  kimliklenme, 118
  kollektif kimlikler, 98
  sanal kimlik, 98-100
  seçici kimlik temsili, 96, 99
  takma isim, 96, 120, 124-127, 182-3
  üstkimlik, 120
kültürel çeviri, 118
küresel iletişim ağları, 44-45
küresel (global) köy, 21-22
Küreselleşme, 26

Lacan
  arzu, 55, 66, 73
  boş kanal, 76, 77
  enformasyon anoreksiyası, 84
  Jouissance, 54, 70, 79
  merkezsizlik, 75
  monad, 69, 73, 76
  öteki, 79

müstehcenlik, 164

nefret siteleri, 180-181
nesnellik, 185-186
net yurttaşlık (netizen), 27, 107

on-line gruplar, 189-190

oyun, 121, 136

öteki, 84-85, 115, 183
özdüşünümsellik, 186, 187
özel alan, 25
özne
  ahlâkî özne, 54
  autopoetic özne, 78
  Kartezyen özne, 64
  Lacancı özne, 69-76
  öznelerarasılık, 71
  uçuşan özne, 78
  voyör özne, 64-69, 81

pan kapitalizm, 23-24
Panopticon, 56, 102
paradigma ,30
pornografi, 53-85, 155, 171
post-endüstriyel, 20
post-insan, 20

röntgencilik
  İnternet röntgencisi, 69-76
  toplumsal voyeurizm, 65-66
  voyeurizm, 53-85
RTÜK Yasası, 166-168

sanal cemaatler, 25, 27-28, 100-103, 106-117
sanal etnografi, 184
sanal gerçeklik, 71, 89-105, 109-110
sanal mekân, 92-95
sanal pazar, 41-47
Sanal sınıf, 23
sayısal (dijital) kapitalizm, 41
siber organizma (Siborg, 20
Siber Suç Sözleşmesi, 171
siberkültür, 19
sibernetik, 16, 17, 18,
siber-otoriteryanizm, 23
siberseks, 75
siberuzam, 20, 72, 91-93, 108, 138, 150, 153, 156
sivil kaulım, 139, 140-150
sohbet odası (bkz. chat)
sörf yapmak, 58
spam, 128

TCK ,162-165
teknoloji
  tekno-fetişizm, 24
  tekno-fundamentalizm, 24
  teknoloji eleştirisi, 24, 29
  teknolojik determinizm,
  teknolojik tepki, 110
  teknotopya, 23
  yeni iletişim teknolojileri, 32-35
telif hakları, 45-46
toplumsal sermaye, 135

Üçüncü Dalga, 26

yakınsama, 35
yargı yetkisi, 153
yazılı ve sözlü Hakaret, 164
Yeni Basın Yasası, 168-169
yeni ekonomi, 26, 37
Yeni Zamanlar, 108-109
Yeşil Kitap, 172
Yurttaşlık, 137-150
yüzyüze iletişim, 104, 183-184

Zapatista Hareketi, 28, 147-150

Žižek, Slavaj,
  süperegolaştırılmış ahlâk yasası, 68
  karanlık nokta, 84

YAZARLAR HAKKINDA

Necdet Subaşı
Muğla Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesidir. Bazı çalışmaları şunlardır: *Türk Aydınının Din Anlayışı* (Yapı Kredi, 1995), *Kutsanmış Görüntüler* (Nehir, 1999), *Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme* (Vadi, 2001).

Halil Nalçaoğlu
AÜ İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde öğretim üyesidir. Bazı çalışmaları şunlardır: *Medya ve Toplum İlişkisini Anlamak Üzere Bir Çerçeve, Devrimci Öğrencilerin Özgül Fantezi Uzamı: Seattle'a Selam Olsun!, Koloni ve Öteki Mekanlar: Michel Foucault'nun Kısa Bir Metni Üzerine Düşünceler, İmparatorluk'ta İletişim, İyimserlik ve İnandırıcılık Sorunları* başlıklı makaleler ile *Kültürel Farkın Yapı sökümü* (Phoenix, 2004) adlı kitap.

Aslı Tunç
İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Çalışmalarından bazıları şunlardır: Spassov ve C. Todorov'un editörlüğünü yaptığı iki derlemede yeralan *Creating an Internet Culture in Turkey: Historical and Contemporary Problem Analysis* ve *Faustian Acts in Turkish Style: Structural Change in National Newspapers As an Impediment to Quality Journalism Between 1990-2000.*

Kerem Batır
Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü AB Hukuku Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir. *Marmara Journal of European Studies* dergisinin yayın kurulu üyesidir.

Funda Başaran
AÜ İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünde doktordur. Çalışmalarından bazıları şunlardır: *Telekomünikasyonda Özelleştirme* (Önder Özdemir ile KİGEM, 1998) ve *İletişim ve Emperyalizm* (Ütopya Yay., 2000).

Mutlu Binark
GÜ İletişim Fakültesi Radyo-Tv. ve Sinema Bölümünde öğretim üyesidir. 1995-1997 yılları arasında Japon hükümetinin Monbukagakusho bursu ile Tokyo Üniversitesinde doktora alan çalışmasını gerçekleştirdi. Çalışmalarından bazıları şunlardır. *"Avrupa Modeli Enformasyon Toplumu Politikası ve Kadınların Bilgisayar ve İnterneti Kullanmaları", Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları.* (Der. Mine Gencel-Bek) (Ümit Yay., 2003), *Big Brother International: Formats, Critics and Publics* adlı kitapta bölüm, Der. Ernest Mathijs ve Janet Jones. (Wallflower Press, 2004).

Nilüfer Timisi
AÜ İletişim Fakültesinde öğretim üyesidir. Yayınları arasında *Medyada Cinsiyetçilik* (KSSGK, 1997) ve *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi* (Dost, 2003) adlı kitaplar sayılabilir. A.Ü. İletişim Fakültesi tarafından hakemli olarak yayımlanan *İletişim Araştırmaları* dergisinin editör kurulunda yer almaktadır.

Barış Kılıçbay
GÜ İletişim Fakültesi'nde doktordur. *European Journal of Cinema* dergisinin yayın kurulu ve Association of Cultural Studies'in kurucu üyesidir. Çalışmalarından bazıları şunlardır: *Big Brother International: Formats, Critics and Publics.* (Der. Ernest Mathijs ve Janet Jones). (Wallflower Press, 2004) adlı kitapta bölüm ile*Türkiye'de Gerçek Televizyonu-Biri Bizi Gözetliyor: Yeni Yıldızlık Sistemi ve Telegörsel Kimlikler* adlı makale sayılabilir.

İnternet, insan ihtiyacının o sonsuz talepkârlığının büyük umutlarına sonsuz imkânlar sunan gerçek bir sihir midir? İki milyar insanın henüz telefonu bile görmediği, nüfusun sadece %3'ünün bilgisayar kullanıcısı olduğu bir dünyada İnternet kullanıcılarının sayısının daha da az olduğu kabul edilirse İnterneti tanımlayan nedir? Küresel gözetlenme, gözetleme/röntgencilik, laflama odası, küresel kütüphane, küresel arşiv, kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri içindeki ulusaşırı şirketlerin hegemonik mücadele alanı, küresel düzeydeki bir direniş aracı... olarak işlev görmesi mi?

'Teknolojinin' tek merkezden fethederek işgâl ettiği ve her ân gözetlediği bir dünyada, kullanıcısına milyonların bulunduğu bir yerde fiilen görünmez, kimliklendirilemez, farkedilemez duygusu veren "internetin dünyaya gelişi", neredeyse Minerva'nın Baykuşu'nun ve tanrıların insan toplumu içine doğuşu gibi gerçekleşti. İnternet kullanıcılarının nitelikleri ve amaçları dikkate alındığında, ilk bakışta kimsenin hatta hiçbir sınıfın mülkiyetinde olmadığı zannedilebilir. Ancak İnternet'in yaygınlaştırılması, ağ ve kablo sistemlerinin kurulması gibi büyük çaplı teknik donanım hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için devletlere, uluslararası anlaşmalara ve kâr güdüsünden hiçbir zaman vazgeçmemiş olan büyük şirketlerin mutlak kontrolüne ihtiyaç vardır.

Kontrollü bir pratik olarak İnternet kavramı, işlemeye devam eden insanî pratiklerle ilişki halinde, tabii günlük hayatlarımız içinde ona yüklediğimiz anlamla iş başındadır: Diğer teknolojiler gibi, hayatlarımıza söküp atamayacağımız bir biçimde yerleşen İnternet, sayısız insanî pratikle ve bireylerin sadece kendilerine 'anlamlı' gelen amaçları için kullanılmaktadır.

"Laflama Odaları, İnternet ve Sanal Cemaat, Teknoloji Kavramı ve İnternet, İnternetin Ekonomi Politiği, Sanallık ve İnternet, İnternette Röntgencilik, İnternet ve Hukuk, Yurttaşlık Hareketi ve Küresel Direnç Platformu olarak İnternet" konularını ele alan bu derleme, İnternet "âleminin" işgâl ettiği konumları ve sınırları tartışıyor.

ISBN: 975-6790-34-2

epos İnceleme